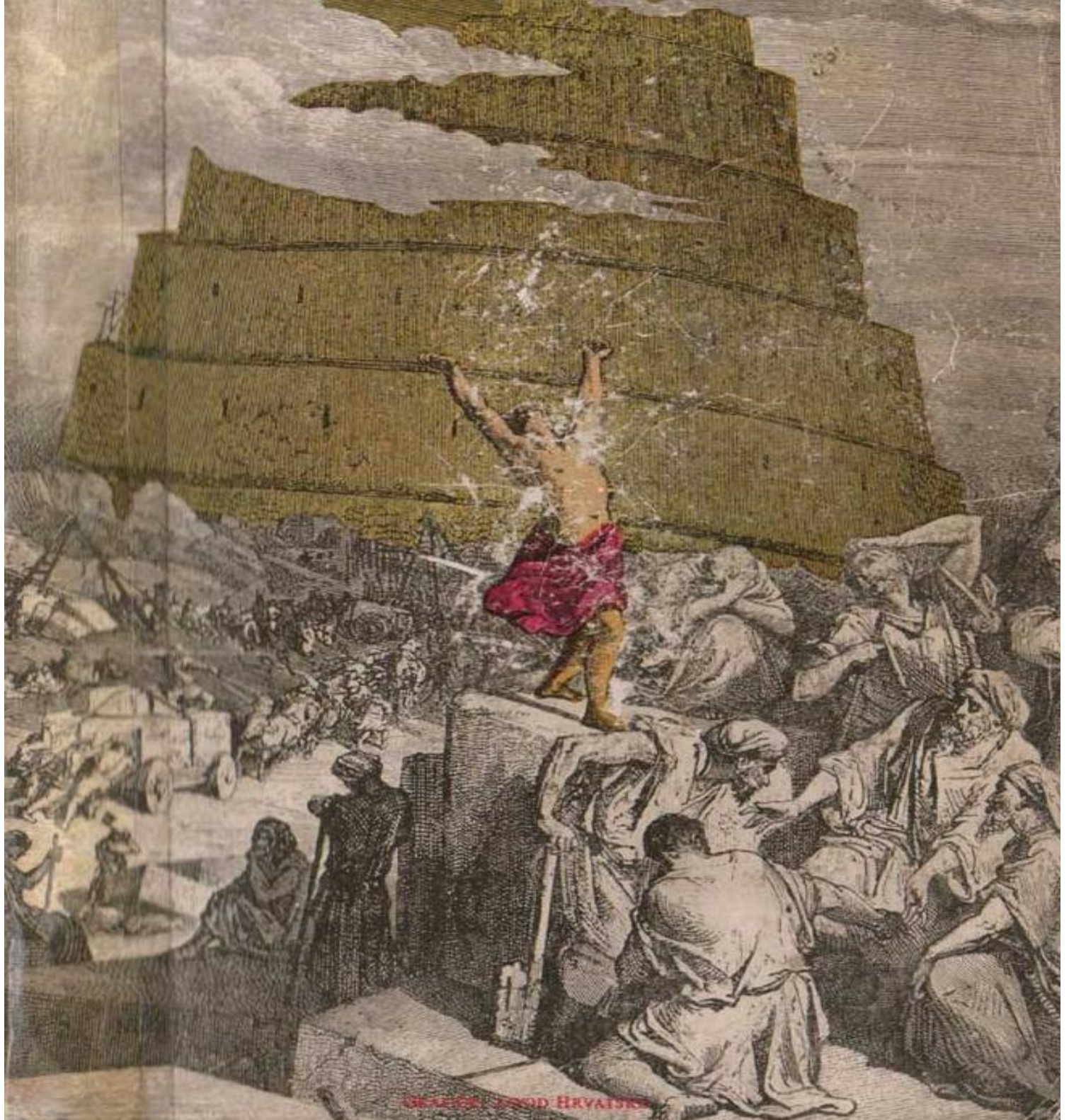

Bog i bogovi

BIBLIJSKA
MITOLOGIJA

Walter Beltz

NEŠKOLKO ŠKOD HRVATSKO

Urednik
Albert Goldstein

Naslov izvornika
Walter Beltz
Gott und die Gotter. Biblische Mvthologie.
3., durchgesehene Auflage 1982
Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar 1982
© Aufbau-Verlag Berlin und Weimar 1975

Izdavač
Grafički zavod Hrvatske
OOUR Izdavačka djelatnost
Zagreb, Frankopanska 26

Za izdavača
Zlatko Tafra

Dizajn
Sanja Iveković

Tehnički urednik
Miroslav Salopek

Korektori
Zdenko Uzorinac
Biserka Dodig

Tisak
Grafički zavod Hrvatske

BIBLIJSKA MITOLOGIJA

Bog i bogovi
Walter Beltz

Uvod

Pokušaj da se napiše biblijska mitologija je svakako opravdan, jer je biblijska mitologija već odavna zakašnjela. Možda se još samo pobožna plahost nećka da biblijske mitove promatra kao što promatramo mitove iz grčko-rimske povijesti. Ali nijedan čovjek, koji želi shvatiti evropsku gotovo dvotisućljetnu kulturnu baštinu, neće mimoći Bibliju, jer su njezini mitovi, poput mnogih antičkih mitova, služili kao bitni izvori kulture svijeta sve do duboko u novo doba. Ako će Biblija i nadalje nestajati iz vidnoga polja čovjeka, njezin će povijesni značaj postajati samo jasniji.

Nužnost biblijske mitologije se objašnjava vremenskim rasponom između nastajanja mitova i današnjega čitatelja, jer taj vremenski raspon onemogućuje pristup do njihova razumijevanja. Poput Homerovih epova, i Biblija je danas bez objašnjenja nerazumljiva. Zaobilazni put preko komentara si ne može uštedjeti ni vjernik, za kojega je Biblija objava Božja. Prostodušni čitatelj Biblije ne može danas razriješiti ni biblijsku isprepletenost mitova, povijesti i njihovoga tumačenja, niti razlikovati između prvotnoga mita i njegove biblijske interpretacije, pri čemu je ta interpretacija — naime funkcija koja se u Bibliji pripisuje mitu — zadaća biblijske teologije. No biblijska mitologija se okreće k prikazivanju i objašnjenju samoga mita, neznanstvenog svijeta predodžbi o kozmosu, čovjeku i društvu, što se nalazi u okviru historijskoga.

Biblija, koja od gotovo dvije tisuće godina unatrag sadrži »Sveta pisma« za Židove i kršćane svih denominacija, ima i za sobom dugačku povijest, koje se početak više ne može točno odrediti. Jer, povijest naroda, u kojoj je ta knjiga poprimila svoj današnji oblik, ne zna ni za kakav čvrsti početak; ponajprije zbog toga što su se ti mali narodi samo za kratkoga razdoblja aktivno umiješali u političke događaje staroga Orljenta, dok su inače bili isključivo predmet spora između susjednih zemalja. Stvarna veličina tih malih naroda postaje očita tek krajem 4. stoljeća naše ere, pošto je kršćanstvo, što su ga Konstantin Veliki i Teodozije podigli na razinu državne religije, prvotno židovska sekta, prihvatilo religijsku literaturu Židovstva kao svoje Sveto pismo, i dalo mu naziv Staroga zavjeta — za razliku od vlastite, znatno manje literature Novoga zavjeta. Ta se veličina, njihov historijski uspjeh, sastoji od njihove baštinjene literature, koju je kršćanska crkva iz njezine nacionalne ekskluzivnosti prenijela u univerzalnost svjetske religije.

Narodi u kojima je nastala Biblija, Juda i Izrael, i njihov položaj na mostu između Eurazije i Afrike, između starih kulturnih carstava na Eufratu, Tigrisu i Nilu, jasno pokazuju koji je značaj taj predio uvijek imao za stanovnike na obalama Sredozemnog mora i druge susjedne narode.

Kada su nastali Izrael i Juda, Egiptom je vladala 19. dinastija; njezini najznačajniji faraoni su bili Seti I (1305—1291) i Ramses II (1290—1223), koji su ponovno uspostavili egipatsku vlast nad Sirijom i Palestinom, koje su djelomice izgubile svoje prethodnike. U velikom egipatskom carstvu je postojala visokorazvijena kultura, dobro sređeni financijski i poreski sustav, i dobra vojska. Faraon, zamjenik i sin bogova, kralj Gornjega i Donjega Egipta, vlada preko svećenstva. Zemlja i ljudi su vlasništvo bogova, tj. hramova svećenstva. Carstvo se povremeno proteže od Libanona do Sudana. Patrijarhalni poredak je već od 3. dinastije (oko 2700. godine pr. n. e.) čvrstvo etabliran sa svojim institucijama, uključiv religiju, tehniku i pismo. Pojedine pokrajine ili provincije carstva su uživale široku autonomiju; položaj guvernera su povremeno bili čak i nasljedni. Egipatski panteon je skup starih, svetih kraljeva. Matrijarhat je propao već u preddinastičkoj povijesti Egipta.

Sjeverno od naseljenoga područja Izraela i Jude su se nalazile velike države Ašur i Babilon, koje su uvijek pokušavale proširiti svoj utjecaj na jug. Ašur i Babilon su naslijedili veliku državu Akad (otprilike 2340—2150 pr. n. e.), kojoj je prethodila država Sumerana. Kultura rane sumeranske povijesne epohe pripada kamenom, bakrenom i brončanom dobu. Njezini gradovi još nemaju zidina, stanovnici žive u velikim obiteljima i bave se poljodjelstvom. Još uvijek vlada matrijarhat. Sveta kraljica, kao božica Inana, reprezentira pleme, grad i zemlju. Patrijarhat je izvojevao konačnu pobjedu tek pošto je država Sumerana prestala postojati. »Stari bogovi« kasne sumeranske predaje su bile mahom božice; Antum, Ninlil, Damkina, Ištar i Baba, svete kraljice pet najstarijih gradova: Uruk, Ur, Eridu, Larsa, Lagaš, su starije od svojih muževa: Anua, Enlila, Enkija, Utua, Nergala. Svi su njihovi muževi bili nižega ranga. Kako proizlazi iz jednog natpisa Urukagine iz Lagaša (oko 2350. godine pr. n. e.), svete su kraljice ranije imale dva muža, no on niječe taj običaj što se tiče vlastitoga doba. Znamo da su svetoga kralja žrtvovali poslije jedne godine i da su umjesto njega birali novoga eda bi se održao matrilinearni redoslijed nasljeđivanja. Njihovo nužno smjenjivanje je najprije zamijenjeno »žrtvovanjem zamjenika«, a zatim i konačno ukinuto.

Prvi sveti kraljevi su zasigurno potjecali iz nomadskih naroda, koji su dolazili iz unutrašnjosti Arapskoga poluotoka. Semitski jezik je nadvladao nesemitski sumeranski. Patrijarhat je značio privatno vlasništvo, odvajanje klasa, eksploataciju i nastajuću državnu vlast. Inana iz Uruka, koja je kao kći boga Mjeseca također boginja Mjeseca i suvremena božica plodnosti, je prognana iz Ura po svom muškom nasljedniku Eani, pa postaje Venera, koja je još nadležna samo za ljubav i rađanje.

Velika država Akad, koju je stvorio Sargon (2340—2284. pr. n. e.), ima već u svojim sastavnim državama Isinu, Larsi, Babilonu, Ašuru i Elamu (oko 1900) te božanske parove, stare, svete, kraljevske parove. Vjerno ih poštuju, samo što su sada boginje na drugom mjestu, dok se Enlil, Anu, Sin i Šamaš nalaze ispred njih. Velika država Akad je zacijelo nastala u rezultatu velike seobe naroda, nomada koji su govorili semitski, u zemlju dviju rijeka. Nomadi su mogli doći samo iz unutrašnjosti Arapskoga poluotoka. Male i velike države Mezopotamije su uvijek imale nevolja s takvim nomadskim narodima. No sigurno je da su i neka plemena kasnije naroda Izraela stigla iz unutrašnjosti Arapskoga poluotoka. Jer, plodna je i naplavljena zemlja bila privlačna i žuđena kako za nomadske Kasite sa sjevernog planinskog područja, tako i za nomadske pustinjnske narode iz južnih pustinja Arapskoga poluotoka. Kasiti su oko 1550. pr. n. e. uništili mezopotamijske države; tisuću godina kasnije su Elamiti i Perzijanci srušili novu babilonsku državu. Za razliku od tih sjevernih naroda, nomadi, koji su u te kulturne zone na rubu pustinje stizali s Arapskog poluotoka, su bili manje agresivni. Oni infiltriraju područja između pojedinih gradskih kraljevstava što ih svojataju stanovnici kulturne zemlje, i pri tome često zaključuju obrambene saveze s tim kraljevstvima. Zatim, kao kulturno slabije razvijeni, prihvaćaju način življenja i običaje kulturne zemlje, i naposljetku počinju u stanovitoj mjeri utjecati na jezik, kulturu i gospodarstvo. Uvelike sudjeluju u probijanju načela patrijarhata. Na te nomade misli kada Biblija govori o Izraelu kao nazivu za interesni savez dvanaest nomadskih plemena, ne navodeći realni razlog koji bi objasnio taj naziv. To su ona nomadska plemena s Arapskog poluotoka, koja su nekoć stigla u zemlju. Kasniji pripovjedač ih uzima kao djecu nekog oca Jakova, zvanog Izrael. No naziv u svom današnjem značenju ostaje u tami, podjednako kao i čitava rana povijest. Cijela rana povijest koja, prema Bibliji, prethodi ustoličenju prvoga kralja Saula oko 1000. pr. n. e, jest mit, etiologijska bajka i legenda. Kratke zabilješke o tom području i njegovim stanovnicima u egipatskim i mezopotamijskim ispravama su još uvijek nejasne. Jer, na primjer, još uvijek ne znamo što znači spominjanje »stranoga naroda Izraela« na Merneptahovu mjestu u Tebi oko 1200. godine pr. n. e; misli li se time na jedno-jedino nomadsko pleme ili već na savez nekolicine plemena.

Ipak valja pretpostaviti da su ta nomadska plemena živjela u patrijarhalnom poretku. Kada su Heleni napali matrijarhalne stanovnike Atike, grčka je mitologija dobila najsnažnije impulse iz sukoba tih dvaju društvenih oblika; tako je i stara orijentalna mitologija crpila najbitnije

poticaje iz susreta različitih društvenih formacija. To se odražava i u Bibliji, koja je puna mitova o susretu izraelskih nomadskih plemena sa stanovnicima kulturne zemlje Kanaan. Useljavanje nomadskih Izraelita u Kanaan, u današnju Palestinu, započinje oko 1300. pr. n. e., dok Novo carstvo u Egiptu i obje suparnice, Ašur i Babilon u Mezopotamiji, prolaze kroz razdoblje unutrašnje krize.

Dakako, razdoblje nomadskog postojanja tih plemena, početak tog razdoblja, kao i kraj, se ne mogu točno odrediti. Trenutak njihova prodora u kanaansko područje se može odrediti samo približno, to jest između 1300. godine i 1000. pr. n. e.; prodirali su u nevezanom slijedu, u većim vremenskim razmacima, na raznim mjestima, iz raznih smjerova. Ta su pojedinačna plemena zadržala osobitost nomadskih plemena: samosvijest klanske povezanosti. Pa i kasnije, pošto je Nabukodonozor iz Babilona 586. pr. n. e. po prvi puta razorio hram u Jeruzalemu, svećenički školovani pripovjedač knjiga biblijske kronike još uvijek vjeruje u tu osobitost, kada povratnike iz pedesetogodišnjeg babilonskog sužanjstva i spremne na izgradnju nabraja prema starim plemenskim redovima, kojih — ukoliko su ikada postojali — sada već odavna nije bilo. Ali ta je samosvijest pola tisućljeća karakterizirala biblijsko pisanje povijesti. Egipatsko potlačivanje pri tome ima bitnu ulogu. Naime, prema predaji je Mojsije oslobodio Židove iz egipatskog ropstva, u koje su dospjeli sasvim nedužni, čudesno oslobođenje iz Egipta i Josipove priče koje mu prethode, vjerojatno se ugledaju u povijest nekog plemena koje je u Egiptu, poput mnogih drugih nomadskih naroda iz pustinje, steklo pravo ispaše i krova nad glavom, a zauzvrat je moralo obavljati stanovite dužnosti. Mojsije je jamačno takve Židove oslobodio od egipatskog iskorištavanja.

Kulturnopovijesno se prodor plemena u Kanaan podudara s početkom željeznoga doba. Gradovi, što su ih plemena ovdje pronašla, pokazuju u svojim kulturnim ruševinama u to doba tipična obilježja kasnog brončanog doba. Lonci i krhotine različitog porijekla svjedoče o proširenom trgovinskom prometu na tom mostu između Azije i Afrike, kao i o nazočnosti različitih danas zaboravljenih narodnosti s različitim jezicima. Narod Kanaan je bio semitski. Međutim, u vrijeme dolaska Židova, njihova se vrhovna vlast još djelimice sastoji od potomaka Hiksa, naroda s planine Huri-Mitani, koji je sredinom 2. tisućljeća vladao Sirijom-Palestinom, Ašurom i Egiptom. Potomci Hiksa na palestinskim prijestoljima su u vjernom vazalstvu spram Egipta, koji je već u 12. stoljeću preslab da bi ih mogao štititi. Kako proizlazi iz biblijskih navoda o granicama pojedinih plemena, nomadska plemena zauzimaju isprva samo one dijelove zemlje što su u brončano doba nenaseljeni ili pak samo rijetko naseljeni. Pojedina plemena nisu bila dovoljno snažna za veća osvajanja. Prema procjenama, takva su nomadska plemena rijetko imala više od tristo muškaraca sposobnih za oružje. Tako su Judejci, prema Knjizi Jošuinoj, poglavlje 15, južno od Jeruzalema, ali Hebron već pripada Kalebovcima, kako stoji u poglavlju 14 Jošuijne Knjige. Nadalje, južno od Jeruzalema se još nalaze Otnielci, Kenijci i Jerahmeelci, kako također proizlazi iz navoda Jošue, poglavlje 15, te Samuelove I knjige, poglavlje 27, redak 10.

Prema fragmentarnim saopćenjima Knjige o sucima, poglavlje 1, krajnji je jug zaposjelo pleme Šimun, o kojemu ne znamo ništa drugo, dok pleme Danovo označava kao boravište krajnji sjever područja naseljavanja, ukoliko su točni navodi poglavlja 18, Knjige o sucima. Najvažnija plemena jesu Efrajimovo i Makir-Manašeovo, nazvana »domom Josipovim« (usp. Jošua, poglavlje 16—17). Efrajim ima najveće područje. Prema Jošui, poglavlje 18, najmanje posjeduje pleme Benjaminovo. Istočno od Jordana živi pleme Gadovo, jamačno i Rubenovo, premda se ni o tom plemenu ne navodi ništa pbliže (Jošua, poglavlje 13). Prema Jošui, poglavlje 19, na sjeveru još žive pripadnici plemena Ašerovoga, Jiskarovoga, Naftalijevoga. U tim područjima ima vrlo malo razasutih kanaanskih naselja što ih plemena tijekom vremena pomalo integriraju. Nikada nije došlo do osvajanja zemlje, koje bi se moglo usporediti s osvajačkim ratovima Tukultinurte I iz Ašura (1243—1207) ili Ramzesa II iz Egipta (1290—1223). Te su dvije države imale prave vojske. Ramzes je, na primjer, prilikom svojih ratnih pohoda koristio tehniku borbenih kola, što ju je posudio od svojih protivnika, hetitskih kraljeva; poboljšao ju je i njome osvojio palestinska područja velike države Hetita. O njegovoj

slavi još i danas govore hramovi u Abu Simbelu. Tukultininurta iz Ašura je raspolagao plaćeničkom vojskom znatne jačine, s najboljom opremom, nasuprot kojoj su se nalazila pojedinačna, mala i slaba nomadska plemena. Jedno je pleme, Levijevo, očito zadesila sudbina da ga druga plemena, koja su nadirala zajedno s njim, »razaspu među sva plemena«.

Ta su plemena bila objedinjena možda samo službovanjem zajedničkom svetištu. Izreke o plemenima u I knjizi Mojsijevoj, poglavlje 49, kao i u V knjizi, poglavlje 33, u kojima se u liturgijskoj himni spominju sva plemena, se mogu shvatiti kao liturgija, odnosno ritualni tekst takve zajedničke svečanosti. Jer, obavještenje u Knjizi Jošuinoj, poglavlje 24, premda je ispričano tendenciozno, čini se, ipak ukazuje da je postojalo nešto poput zajedničkog svetkovanja na jednom svetištu. Plemena su samo vrlo labavo grupirana oko jednoga svetišta (i u tome se mogu usporediti s grčkim amfiktionijama); u ovom slučaju — oko zavjetnog Kovčega. Grčke amfiktionije su bile savezi različitih država u cilju zaštite jednoga svetišta. Savezu delfijskog hrama je, na primjer, pripadalo dvanaest država. Međutim, brojevi, tri, šest, dvanaest potječu iz računanja kalendara. Kraljica i kralj, bog Mjesec i bog Sunce, nekoć su vladali naizmjenice po tri ili šest mjeseci. Pripadnici saveza su bili obavezni da po jedan mjesec uzdržavaju svoje bogove, svetu kraljicu i svetoga kralja. Propadne li svetište, raspada se i savez plemena, i nastaju nove veze i grupacije oko novog središnjeg svetišta, pri čemu sva plemena, dakako, zadržavaju svoje lokalne i obiteljske kultove. Svako pleme poštuje pri tome vlastitog praoca, kraljevskoga pretka i boga. Pojediniosti o tim kultovima i svečanostima na starim plemenskim središnjim svetištima su izlučili svećenički redaktori Jeruzalemske škole prilikom sakupljanja i sastavljanja biblijskih mitova da bi u 3. stoljeću pr. n. e. zasnovali dogmu, od koje su živjeli: naime, da je ispravna i od Boga zapovjeđena samo žrtvena služba u Hramu u Jeruzalemu. Zbog toga, od šturih plemenskim uređenja i institucija nije tradirano ništa osim imena i naziva mjesta. Zbog toga su i suci u Izraelu malo što ostavili predaji.

Suci su vidljivi plemenski autoriteti, jamci neovisnosti o kraljevima i hramskom svećenstvu, tj. njihovi oponenti. Premda je po njima prozvana biblijska knjiga, njihova se stvarna funkcija više ne može ustanoviti na pouzdan način. Oni su harizmatički vojskovođe ili pak čuvari i tumači božanskog prava, tj. obranici nadležni za predmete koji se odnose na cijeli savez. Kako proizlazi iz Knjige Jošuijne, poglavlje 7, redak 16 —18, unutar pojedinih plemena pravorijek izriču uvijek samo najstariji.

Blijedi oblik useljivanja dovodi također do toga da su plemena na miroljubiv način pronašla modus vivendi s kanaanskim stanovništvom. Sudjeluju u njihovom gospodarskom životu, preuzimaju tradicionalne poljodjelske svečanosti, usvajaju stara kanaanska svetišta. S mukom se brane ponajprije od napada nomada na devama iz pustinja Arapskoga poluotoka, na primjer, Midjanaca, kao i od Filistejaca, te pomorskih naroda. U tako teškim vremenima je čvrsti plemenski savez uvijek bio aktivan. Židovi su zasigurno bili nomadi, uzgajali sitne stoke. Naprotiv, nomadi na devama su bili ponajprije vojno dobro organizirana plemena koja su živjela pretežno od trgovine i vojne službe za razne kraljeve. Filistejci su prodrli u zemlju otprilike istodobno sa Židovima. Doplovili su morem, s Krete, Cipra i Male Azije, gdje su izbjegli dorsku seobu naroda. Poput Židova su se borili za zemlju, no bili su već čvrsto organizirani u kraljevstva, dok su Židovi ostali u neovisnim nomadskim plemenima, sve dok i sami nisu odabrali kralja.

Izveštaji iz I knjige Samuela, poglavlje 9 —11, dopuštaju predmnevju da je osnivanje kraljevstva u Izraelu bilo posljedica pobjede nekolicine plemena pod vodstvom Šaula, Benjaminca, nad istočnojordanjskim plemenima, Amoncima. Mit uči kako je Šaul određen za kralja nastojanjem čovjeka Božjega Samuela. Proglašenje je uslijedilo oko 1000. godine pr. n. e. u Gilgalu, starom kanaanskom svetištu. Šaulovo kraljevstvo je vojno kraljevstvo, tj. njegova funkcija ostaje ograničena na vođenje vojnih akcija plemena protiv njihovih neprijatelja. Šaul je bio uspješni vojskovođa; prema sagi, junaštva sina mu Jonatana ne

zaostaju za njegovima. Za Šaula je jamačno uspjelo osigurati granice na sjeveru, istoku i jugu zemlje. No tek će slijedećem kralju u Izraelu posrećiti da osigura granice spram agresivnoga zapada, spram Filistejaca: to je postigao kralj David. Šaulova dvogodišnja vladavina vjerojatno nije bila dovoljno dugotrajna da bi od slabo povezanog plemenskog saveza nastala snažna vojna despotija. Prema svemu sudeći, biblijski su izvještaji vjerodostojni u tome da je osnivanje kraljevstva naišlo na ogorčeni otpor starih plemenskih svećenika kojima je, doduše, bilo stalo do osiguranja svetišta njihovih kultova, ali nipošto do institucionalizacije novoga poretka moći, kao u kanaanskim kraljevstvima, u kojima je, kako su mogli vidjeti, kralj bio i vrhovni svećenik i zamjenik gradskoga boga, pa čak i sin tih bogova, a zbog toga je i sam bio Bog. Zbog toga stari Samuel intrigira protiv institucije kraljevstva već za Šaula, što završava katastrofom: Izrael biva potučen od Filistejaca, a Šaul i njegovi sinovi padaju pod ubojičkom rukom. David je vjerojatno došao na vlast uz pomoć onih istih svećenika koji su oborili Šaula, ponajprije u Judi i Hebronu. Njegovo je kraljevstvo vojno, njegov je uspon — uspon orijentalnoga despota. Potkupljivanjem, lukavstvom, podmuklošću, a ponekad i umorstvom uklanja suparnike s puta. Na temelju braka s jednom od Šaulovih kćeri, ustaje s naoko legitimnim zahtjevima na Šaulovo prijestolje, i naposljetku se uspinje na nj. Pošto je izabran i za kralja Izraela, premješta sjedište centralne vlasti sa sjevera na jug zemlje, u grad Jeruzalem što ga je tek on osvojio, i sada — poput svojih kolega iz Prednje Azije — prisvaja prava kralja i vrhovnog svećenika, ne dirajući ipak u funkcije kultova lokalnoga svećenstva. Uspješan je bio i na polju vanjske politike. U unutrašnjosti se borio protiv otpora starih i konzervativnih plemenskih knezova. Nije mu pošlo za rukom da dva kraljevstva, Izrael i Judu, što su preko njega bila povezana u personalnu uniju, stopi u jednu nacionalnu grupu, kako to pokazuje svršetak Abšalomove pobune u II knjizi Samuela, poglavlje 20. Istina, Kovčeg saveza je dospio u svoju rezidenciju, u staro kanaansko svetište Jeruzalem, ali svećenici što su ga posluživali još uvijek nisu svemoćni, jer pokraj njega i nadalje postoje stara regionalna svetišta sa svojim žrtvenim obredima, kako u starim izraelitsko-judejskim plemenskim područjima, tako i u dijelovima zemlje koje je David osvojio i uključio u svoju državu. U II knjizi Samuelovoj, poglavlje 24, su opisane granice države, unutar kojih David novači svoju vojsku. Iz popisa pučanstva proizlazi znatna snaga, no ona nas ne može zavarati u pogledu slabosti te velike države. Ta se država sastoji od nekoliko naroda, osobitosti kojih su se sačuvale; vlast i moć kralja i njegovih jedinica ih samo s mukom drži na okupu. Osim kruna Jude i Izraela, David još nosi krune Damaska, amonićanskog kraljevstva istočno od Jordana, kraljevstva Edom, Moab i Soba jugoistočno od Mrtvoga mora. Ta je država nastala, jer u predjelima oko Nila i u Mezopotamije nije bilo ekspanzivnih velikih država oko prijeloma tisućljeća. Između 1085. i 950. pr. n. e. je, na primjer, podijeljen Egipat. Faraoni iz Tebe su vladali pokraj faraona u Tanisu. U Mezopotamiji, nasljednici Tiglatpilezera I iz Ašura (1112 - 1074) nisu mogli održati državu na okupu. Tek u 9. stoljeću pr. n. e. Ašur će ponovo ojačati. Taj predah u borbi za moć između obiju velikih kulturnih riječnih dolina je David iskoristio. Čak su se i borbe oko nasljeđivanja prijestolja (II knjiga Samuelova, poglavlja 7 i 9) za njegovoga života, koje bi inače privukle na poprište najbliže susjede, odvijale su se tako da nisu naškodile državi. U tim sukobima zbog nasljedstva na prijestolju su zaglavila dva Davidova sina. Svećeničko-proročanska stranka naposljetku uspijeva vještom spletkom pridobiti Davidovu naklonost za svojega pretendenta Salomona, koji je ustoličen otprilike 972. godine pr. n. e.

Prvo se djelo vladara Salomona, o kojemu izvještava Biblija, sastoji u tome što je dao ubiti svojega brata Adoniju i njegove političke istomišljenike na dvoru. Vlast je prigrabio zapovjednik tjelesne straže, koji pokraj te funkcije preuzima i vrhovno zapovjedništvo u pogledu mobilizacije. Za Davida su te funkcije još bile odvojene. Davidove jedinice profesionalnih vojnika, Kreti i Pleti (Krećani i Filistejci), te dobrovoljni borci iz redova odraslih muškaraca Izraela, koji su do tada još bili suparnici, se obavezno sjedinjuju. Time je slomljena značajna privilegija i instrument vlasti pojedinih plemena. Ta se Salamonova politička greška — to je u stvari tribut što ga je morao platiti svojim palatinima — se ubrzo osvećuje. Edom i Damask otpadaju i neće više biti osvojeni. Sjeverna plemena pokušavaju pobunu koju je Salamon, istina, uspio ugušiti, no koja je ipak znatno oštetila ustrojstvo

države. Vojni poziv, dobrovoljno davanje plemena, je bio izraz starog nomadskog načina življenja; na sjeveru se do njega držalo više negoli na jugu, u Judi, Davidovim nasljednim zemljama, u kojima je gospodarstvo uznapredovalo više negoli na sjeveru. Izjednačenje vojnog poziva s kraljevskom plaćeničkom vojskom i Salomonov pokušaj da u razvijanju sjaja i raskoši bude ravan velikim orijentalnim kraljevima, zbog čega je morao uvesti poreze, oslabili su jedini instrument kojim se država još mogla održati na okupu, naime, nekoć postojeću borbenu zajednicu plemena.

Za Šalomona je provedena upravna reforma koja je ponajprije imala za cilj da se utjerivanjem povećanih poreza i davanja pokriju troškovi kraljevstva. Osim na vojni poziv, podanici su se sada morali odazivati i na tlaku. Podizanjem Hrama u Jeruzalemu, u nepristupačnom dijelu kojega je postavljen stari Kovčeg saveza, on zadire i u unutrašnje odnose pojedinih plemena, koja su do tada još obožavala svoja vlastita lokalna plemenska svetišta. Veliki starozavjetni proroci dolaze iz krugova tih svećenika lokalnih kultova. Poslovični »gnjev proroka« je izraz političke opozicije starih klanskih saveza protiv centralne vlasti, kralja i hramskog svećenstva u Jeruzalemu. Proroci propovijedaju i bore se u ime jednoga Boga Jahve Sabaota, tj. Boga nad vojskama (to su zvijezde, plima i osjeka, prirodne sile). Taj bog postupa i vlada suvereno, neovisno o svećenicima, hramu, žrtvama i svetkovinama, koji su za njega prava grozota. Grmljavinom i munjom on govori u prilog stare pravde (izreci: plemenskih interesa, jer je razvoj uništio staro gentilno uređenje sa svojom socijalnom strukturom, koja je zbrinjavala sve pripadnike. Nastajuće nezadovoljstvo Salomon pokušava suzbiti pojačanom militarizacijom, o kojoj svjedoči osnivanje i utvrđivanje garnizonskih gradova u zemlji, no koja izaziva stare i konzervativne snage na živi otpor Raširena trgovina i robni promet, urbanizacija načina življenja što je u proturječju sa starim plemenskim običajima i interesima, kao i činovništvo, u sastavu kojega se više ne nalaze isključivo Židovi, i koje žari i pali na svojevolan način i, osim toga, zastupa još i interese kraljeva Tira, Sidona i Egipta, samo pojačavaju razloge za načelno odbijanje apsolutnoga kraljevstva za Salomonove vladavine.

Poslije Salomonove smrti 932. pr. n. e. — kada je njegov nasljednik Roboam, koji je u Judi već bio pomazan za kralja, pošao u Šekem da bi ga i ovdje poštovali i dali mu kraljevsku krunu Izraela — nastao je jaz. Plemena Izraela ga odbijaju kao kralja, jer je on — ne poznavajući postojeće odnose snaga — odbacio predložene mu reforme, ponajprije ukidanje tlake i previsokih davanja. Plemena su izabrala drugog kralja. Savez država se raspao. U Južnoj državi Judi je od tada vladala davidovska dinastija sve do propasti 586. pr. n. e. U Sjevernoj državi je opet oživljeno staro i izborno kraljevstvo s Jeroboamom, no ono je — mjereći ga povijesnim razvojem — značilo apsolutni korak natrag. I u smislu kulta, Jeroboam odvaja Sjevernu državu od Jeruzalema. Oživljava stara svetišta Boga Bika Betel i Dan i pokušava na tim mjestima uvesti obožavanje kulta kao u Jeruzalemu. Zbog toga i zbog nastojanja da također u Sjevernoj državi ojača kraljevsku vlast, on i njegovi nasljednici ostaju bez prvotne simpatije i podrške starih klanovskih redova. To je osobito jasno prema prorocima, na primjer Amosu, koji kralju Izraela sada pripisuju sve greške i slabosti i bučno ih objavljuje na ulicama, kao i kraljevima u Judi. Povijest Sjeverne države Izrael je sve do njezine propasti 722. pr. n. e. samo niz sukoba zbog prijestolja između suparničkih stranaka, iza kojih se kriju plemenski interesi ne samo otpalih sjevernih plemena, već i okolnih susjednih država. Sjever je samo dva puta pokušao stvoriti dinastiju, no time ipak nije mogao zaustaviti raspadanje. U Južnoj državi Judi se razvoj odvija pravocrtnije. Sjeverna država ostaje neovisna u ponašanju asirskih velikih kraljeva, sve dok je konačno 722. pr. n. e. Sargon II nije definitivno rasformirao. Juda je pravodobno prihvatila status ovisnoga vazala Ašura, kako to potvrđuju asirski kraljevski natpisi. Istina, jeruzalemski kraljevi pokušavaju pokadšto iskoristiti razlike između Egipta i Ašura da bi povremeno stekli relativnu nezavisnost kao, na primjer, u vrijeme kralja Hiskije oko 700. pr. n. e. koji je pokušao ukloniti iz Jeruzalema strane zastave koje su osim supremacije strane nacije značile i supremaciju tuđega boga. Kralj Jošija oko 630. pr. n. e. može u svoj savez država prihvatiti čak i asirske provincije. Zbog nekog iznenadno ponovno pronađenog zakona za njegove vladavine u svakom slučaju oživljava povijesna samosvijest Jude. No Jošija i njegova država padaju kao

žrtve egipatskih ekspanzionističkih težnji prema sjeveru da bi naposljetku Nabukadonozor iz Babilona 587. pr. n. e. u sukobu s Egiptom i Judu uvrstio u popis provincija svoje države, pošto je deportirana davidovska dinastija zajedno s gornjim slojevima, to jest s obrtnicima, trgovcima i upravnim činovnicima. U zemlji ostaju samo seljaci i gotovo nezatni postotak gradskoga stanovništva. Deportacija u Babilon je poništena pošto su Perzijanci 537. pr. n. e. osvojili novu babilonsku državu. Perzijanci su, naime, spram svojih vazalskih naroda primjenjivali drugačiju taktiku od one Babilonaca i Asiraca. Tolerirali su religijske i ekonomske tradicije naroda, a osim poreza — koji su u srazmjeru s babilonskim zahtjevima bili samo nezatni — su zahtijevali samo odustajanje od antiperzijske političke djelatnosti. U skladu s kraljevskim perzijskim ediktom je ponovno uspostavljen hram u Jeruzalemu, a opljačkani predmeti kulture su u velikoj mjeri vraćeni.

Obnova grada se odvija samo polagano. Ukoliko je vjerovati proroku Hagaju (poglavlje 1), Židovi nisu imali osobiti interes za nju. Postali su nepovjerljivi i svoje su nade za budućnost usmjerili na druge strane. Zanimanje se povećalo tek pošto je Darije I potvrdio da Hram valja držati kao kraljevsko svetište. Oko hrama se okupljao narod kao kulturna zajednica koje su pripadnici razasuti po cijelom svijetu počev od Babilona pa do Tebe; od svećenika koji pripadaju plemenima se razvija nova kasta, na čelu koje se nalazi veliki svećenik. Kako proizlazi iz Knjige Malahije, koja je mogla nastati oko 480. pr. n. e., ta je kasta — koja je imala funkciju očuvanja starih tradicija — navukla na sebe gnjev starih i konzervativnih snaga, no imala je i zaslugu: potakla je pisanje povijesti Izraela i obavezno je prikazala velike tradicije. Potkraj 5. stoljeća pr. n. e. je provincija Juda s obnovljenim glavnim gradom i židovskim namjesnikom toliko konsolidirana unutar sebe da se susjedni sirijski namjesnik osjećao ponukanim da to s prizvukom zabrinutosti dojavljuje perzijskom dvoru.

Jeruzalemci pod namjesnikom Nehemijom sada uvode zakone sabatnoga počinka (subotnjega mira), koji još nikada nije bio tako strogo poštovan. Još za života Artakserksa I iz Babilona je u Jeruzalem stigao »pisar Zakona nebeskoga Boga« Ezra (Ezra, poglavlje 7, redak 12) i uveo novi zakon kulta što je vjerojatno uglavnom nastao u židovskoj dijaspori u Babilonu, no u pogledu njegova sadržaja su moguće samo pretpostavke. Od sada u hramu žrtvuju još samo svećenici i leviti. Svako sudjelovanje laika je zabranjeno.

Događaji oko osnivanja države Aleksandra Velikoga i kasniji sukobi njegovih nasljednika, dijadoha, nisu utjecali na razvoj u Izraelu. Izrael i Juda, provincije Samarija i Jeruzalem, su pripali državi Ptolomejevića, i sada mnogi Židovi dobrovoljno odlaze u novi glavni grad Aleksandriju. Tu su zastupljeni u velikom broju, nastanjuju vlastitu četvrt grada; budući da većina više ne vlada hebrejskim jezikom, prevode svoj »Zakon«, Pet knjiga Mojsijevih, na grčki jezik. Potkraj razdoblja Perzijanaca je jamačno zaključena i konačna redakcija Pentateuha, Pet knjiga Mojsijevih, jer kulturno otcjepljenje provincije Samarije od Jeruzalema i ponovno oživljavanje kulturna na brdu Garizim u početku Aleksandrove ere se odvijaju uz prihvaćanje dovršenog Pentateuha. Od tada pa do danas postoje dvije grupe, od kojih svaka za sebe tvrdi da je istinski Izrael: Samarijanci oko i pokraj današnjega Nablusa, koji su postali brojčano beznačajni, i Židovstvo koje pripada među svjetske religije. U tom odvajanju živi stari razdor između Izraela i Jude, između sjevera i juga, između konzervativnih i progresivnih.

Samarijanci nisu gotovo nikada upali u sukob s okupacijskim silama, Židovi su se češće sukobljavali s njima. Prvi veliki ustanak poslije duljega razdoblja mirovanja i svjesno zahtijevanje jeruzalemskoga kulta po Seleukoviću Antiohu III, koji je 198. pr. n. e. Ptolomejevićima oduzeo Palestinu i Feniciju, se zbilo za njegova nasljednika Antioha IV Epifana, koji je zabranio jeruzalemski kult, pošto je već prije — prema vlastitom nahođenju — na dražbi prodao položaj velikoga svećenika najboljim ponuditeljima. Prema svom vođi prozvani ustanak Makabejaca biva ugušen, no ipak su se sačuvala izborena prava na slobodu kulta. Makabejci dobivaju položaj velikoga svećenika, premda po svom rodu ne pripadaju među svećenička plemena; štoviše, umjeli su kroza sve seleukovićevske zaplete oko prijestolja

osigurati postojanje kultne zajednice u Jeruzalemu. Šimunu je čak pošlo za rukom da postigne relativnu samostalnost i znatno proširi svoju provinciju. Sin mu Ivan Hirkan I u zbrci oko propasti Seleukovića 128. pr. n. e. praktično izdiže svoju provinciju do samostalnoga kraljevstva, u kojem opet dolazi do velikog procvata literature. No dijaspora, prebivanje u drugim kulturnim područjima je poslije vladavine Ptolomejevića razvila za židovstvo veliku privlačnu moć.

Poslije 65. godine pr. n. e. je samostalnost Jude još samo farsa; u stvari, sada već Rimljani određuju put Jude kao dijela provincije Sirije. Cezar je Židovima učinio velike ustupke, ali gotovo samostalno kraljevstvo može od Rimljana postići tek Herod 37. pr. n. e. On je »kralj saveznik« Rima i može vrlo slobodno vladati i odlučivati u svom području. Mnogobrojne impozantne ruševine još i danas govore o njegovoj velikoj djelatnosti na polju arhitekture. Međutim, kao tipični helenistički monarh je ipak na sebe navukao gnjev pobožnih u zemlji. Na tome ništa ne mijenja čak ni ponosna gradnja hrama, jer s velikim svećenicima postupa kao s robovima. Postavlja ih i smjenjuje, čak ih i ubija kada to smatra shodnim. Poslije njegove smrti, car August je podijelio Herodovu državu. Godine 6. n. e. Jeruzalem i Juda postaju jedna prokuratorska provincija; iz Cezareje njome upravlja jedan prokurator. On zapovijeda vojskom provincije i upravnim vlastima. Smrtno presude, na primjer, može donositi samo on. Nitko ne dira u institucije jeruzalemskog kulta; pošto je zbog uvođenja rimskih poreza stanovništvo uvelike uznemireno, prije bi se moglo kazati da se s tim institucijama postupa vrlo obazrivo.

U to doba živi Isus iz Nazareta. On već stoji u tradiciji starih proroka. Njegova se djelatnost isprva ograničava na područja između potprovincije Galileje i Jude, na tipično pogranično područje sa suparničkim susjedima, carinskim postajama i rimskim okupacijskim jedinicama. Jeruzalemska kulturna zajednica, zastupana po svom duhovnom sudu, sinedriju, ga osuđuje na smrt, a vladajući prokurator Poncije Pilat potvrđuje i izvršava tu smrtnu presudu. Razlog tom koraku je jamačno strah da bi Isus svojim propovijedanjem mogao naškoditi institucijama jeruzalemske kultne zajednice i narušiti pažljivo temperiranu političku klimu, tj. između Rima i Jude. Idućih je godina sinedrij dao pogubiti još nekoliko Isusovih pristalica, za koje je očito smatrao da ugrožavaju unutrašnju i vanjsku sigurnost, sve dok 66. godine n. e. — zbog ustanka u provinciji — Rimljani, za Vespazijana i Tita, nisu ne samo posve razorili Jeruzalem, već i dokinuli taj grad kao religijsko središte Židovstva. U JAmniji, sjeverno od Jaffe, se stvara novo središte, u kojem se razrađuje sinagoški kanon Staroga zavjeta i prevodi na grčki (prijevod Aquile). Osim Jeruzalema kršćanstvo tada nije imalo nikakvo središnje mjesto u Rimskom imperiju, već se sastojalo od niza slabo međusobno povezanih kulturnih zajednica, u kojima su, osim Staroga zavjeta, bili u opticaju i upotrebi različiti spisi. Pod Šimunom Ben Kosebom 136. n. e. Židovi se još jednom dižu protiv Rima. No i ta je pobuna ugušena, a Židovima je od sada zabranjeno da ulaze u nekadašnji sveti grad, koji sada nosi naziv Adelia Capitolina. Naziv provincije Judeja se ukida. Sada se ta zemlja zove Palestina; ni nazivi više ne smiju podsjećati na nekadašnju povijest. Stvarnost definitivno tone u carstvo legende, saga, mita. No oni će preživjeti.

Za tog je tisućljeća nastalo cjelokupno pisanje Biblije. Najstarije sačuvane pismene potvrde starozavjetnih tekstova potječu iz doba oko prijeloma milenija, najstariji novozavjetni papirusi potječu iz 2. stoljeća n. e., pri čemu su tekstovi stariji od njihovih zabilješki.

Pouzdana se zna da u mnogim starozavjetnim tekstovima preživjele predaje koje potječu iz historijskih prilika 10. stoljeća pr. n. e. Možemo ih sažeti pod pojmom »*laički izvor*«. One održavaju život neslomljenog nomadskog društva, koje se patrijarhalno organizirano konfrontira s kanaanskim pravnim oblicima matrijarhata. Matrijarhat je karakteriziran pravom majke. Plemenska majka, vladajuća kraljica, je sveto božanstvo. Muškarac ima samo podređenu ulogu. Žena ima pravo i mogućnost da posjeduje nekoliko muževa. Očevi ne utječu na sudbinu svoje djece.

U patrijarhatu muškarac dolazi na mjesto žene. Sveti kralj postaje bog i preuzima zadaću boginje majke. Nosi žensku odjeću. On uvodi privatno vlasništvo time što se sada nasljeđuje po krvi i zbog toga se s patrijarhatom, kao praoblikom otuđenja, pojavljuju odvajanje klasa, privatno vlasništvo, iskorištavanje i država. Susret s tim oblikom kulture je ponajviše utjecao na predaje laičkoga izvora. Među njih pripadaju najstariji biblijski mitovi. Njihova je izvornost ostala sačuvana zbog toga što su one tradirane u najjužnijim naseljenim područjima Palestine, u kojima se nomadska egzistencija očuvala sve do u 5. stoljeću pr. n. e. Prilikom kodificiranja Mojsijeva Pentateuha su ta predanja sjedinjena s drugim izvorima.

Idući najstariji izvor tradicija Mojsijeva Petoknjižja se svodi pod pojam »*elohističkog izvora*«. U tim se tekstovima bog uvijek spominje kao Elohim. Bog Elohim je vrlo uzvišen, vrlo dobar i prijazan, izravno saobraća s ljudima. Između njega i ljudi se još nalaze anđeli. U načinu svog prikazivanja, tekstovi te predajne grane ukazuju kako potječu iz tradicije starih kanaanskih lokalnih kultova koji u plemenskim područjima sjevernih plemena i nadalje žive nesmetanije negoli na jugu, u blizini Jeruzalema. Elohim je protivnik svega ratničkoga. On voli red i sklad poljodjelskoga društva, koje je još usko povezano s matrijarhatom. Nasuprot njemu je kult Jahvea u Jeruzalemu, koji institucionalizira svećenstvo. Za elohističku predaju vrijedi kako cijeli Izrael treba da bude narod svećenika. Odbacuje se središnje kraljevstvo u Jeruzalemu i posebna svećenička kasta tamošnjeg hrama. Skupina koja stoji iza tih tekstova, ostaci starog kanaanskog stanovništva i osobito njegova svećenička kasta, isprva nije izgubila svoju socijalnu bazu pošto su izraelitska nomadska plemena zaposjela zemlju. U prilog tome govori i značaj koji u elohističkom izvoru još uvijek pripada ženi. Žena daje ime djeci. Ona suvereno vlada. Te su tradicije postajale ponajprije na sjeveru i zapadu zemlje. Tu su bile osobito njegovane. Tu su i nadalje živjele zahvaljujući utjecajnim feničkim obalnim gradovima poput Tira i Sidona. Prilikom otcjepljenja Sjeverne države od Južne 932 pr. n. e. je ta grupa odigrala svoju ulogu, kao i prilikom odvajanja Samarijaca od Judejaca poslije egzila. Teško je točnije odrediti starost tih tekstova, kao i predaja koje iz njih proizlaze. Obično ih ostavljaju u sredini 10 stoljeća pr. n. e., i to je otprilike točno, jer se time označava približno vrijeme stupanja u užu dodir između dolutalih izraelita i kanaanskoga stanovništva. Uostalom, oni su zasigurno stari koliko i mitovi Ugarita. Ugarit je bilo gradsko kraljevstvo sa značajnom lukom u Maloj Aziji. Nalazilo se nasuprot sjeveroistočnom vršku Cipra na kopnu. Prije pedesetak godina se počeo zaključivati o jeziku i literaturi Ugarita, u kojoj je sačuvana zatvorena mitologija Kanaana oko 1100. pr. n. e. Današnji naziv Ugarita je Ras Šamra.

Podjednako staro je zasigurno tradicijsko dobro »*jahvističkog izvora*«, tj. onih predanja, u tekstovima kojih se bog uvijek naziva Jahve. Jahve je nomadski i ratnički bog. On već zastupa ciljeve patrijarhata, u kojemu je muškarac prigrabio vlast. »Zlatno doba« matrijarhata je prošlo, »pax kretensis«, kako su taj društveni poredak nazvali prema kretskoj kulturi, je zauvijek nestao. Sada se vodi rat, osvaja se zemlja, iskorištava se strani narod, uvodi se središnja državna vlast. U tu su svrhu potrebni zakoni i propisi. Proglašava ih Jahve. Da bi se zakoni očuvali i zajamčilo njihovo provođenje i poštovanje, postavljaju se suci, organizira se vojska. Privatno vlasništvo, obiteljsko pravo, iskorištavanje i državna ideologija su uvelike razvijeni. Ti su tekstovi tipični za razdoblje prijelaza izraelitskog nomadskog društva u poljodjelsku kulturu Kanaana. Istina, rad na polju se smatra kaznom, ali sama zemlja, poljodjelska kultura se veliča i slavi, jer je osvajanje kulturne zemlje zadaća što ju je postavio Jahve. Vrlina je kada čovjek vodi ratove. Kraljevstvo je uređenje kakvo bog želi, a poslušnost spram kraljevskih svećenika je zakon. Značaj žene se smanjuje. Važna je još samo kao majka djece. Ta je ideologija zasigurno nastala i ostala živuća u novoj ratničkoj kasti i među kraljevskim dvorskim činovništvom što se pretežno okupljalo oko Jeruzalema i u Judi, mjestima kraljevstva. Propovijed o revnom bogu Jahveu, koji želi imati vlastiti narod što živi i bavi se poljodjelstvom u kulturnoj zemlji, zasigurno ima svoje historijsko ishodište u 10. stoljeću. Jahve ne trpi pokraj sebe nikakvu ženu. Taj je revni monoteizam tipična karakteristika ranog oblika patrijarhata. A Jahve osobno poprima crte stare svete kraljice (usp. Izaija, poglavlje 66, redak 13). Predaja o Jahve ostaje živa u svećeničkoj tradiciji Hrama

u Jeruzalemu. Ona je u najvećoj mjeri utjecala na stvaranje starozavjetne mitologije. No s druge strane, nadalje je živjela i u starim lokalnim plemenskim središtima. Odavde se proročka ideologija Jahve borila protiv svećeničke ideologije Jahvea. Sa sve većom koncentracijom moći u Jeruzalemu rastao je i otpor starih plemenskih centara koji su gubili svoj utjecaj i značaj. U ime Jahve, koji se iz temelja razlikovao od onoga jeruzalemskih svećenika, su se proroci poput Amosa, Izaije i Jeremije borili za pravo siromašnog i potlačenoga naroda protiv kaste svećenika koja je trpjela i štitila iskorištavanje.

Najmlađi veliki predajni kompleks je nastao poslije babilonskoga egzila u 6. i 5. st. pr. n. e.; on potječe iz *svećeničke tradicije* Jeruzalema, obuhvaća povijest Izraela i sadrži ponajprije zakonske tekstove. U njemu obrađena pripovjedna građa služi prije svega svrsi naglašavanja zakona u njihovu značenju. Nasuprot drugim velikim predajnim kompleksima, u njega se može razabrati jasna shema. Najprije je riječ o stvaranju Zemlje, zatim ljudi. No među ljudima je još zanimljivo samo rodoslovlje Jakova-Izraela, jer svećenici žele dokazati kako je samo Izrael, tj. sinovi Jakova, istinski narod Božji. Zbog te zatvorene koncepcije se taj tradicijski kompleks smatrao temeljnim spisom Petoknjižja. Izjavljeni mu je cilj da dokaže kultnu praksu svećenika u Jeruzalemu kao jedinu koja je u skladu sa zakonima božjim. Ta je kultna praksa samo prikivala interes za političku moć što se krio iza kraljevskog osnivanja Hrama kao središnjeg svetišta. Samo žrtva u Jeruzalemu je još bila valjana. Cjelokupno je stanovništvo moralo zbog toga najmanje jednom godišnje doći u Jeruzalem da bi ovdje bilo razriješeno grijeha počinjenog kršenjem Zakona svetoga kralja Jahve.

Bog, općenito zvan Elohim, je u tom tradicijskom dobru učeni čovjek. Svojom rječju stvara svijet. Piše svoj Zakon. Ali samo svećenici mogu tumačiti riječ i pismo. Mitologija svećeničke tradicije, koja je adaptirala mnoge mitove što su se nalazili pred njom, se ističe ponajprije metodom redakcije. Stari se tekstovi prožimaju teologijskim refleksijama; na taj su način učinjeni podložnima svećeničkim intencijama.

Starije od temeljne svećeničke redakcije Petoknjižja je tradicijsko dobro takozvanih »*deuteronomista*«. Ovamo pripada cijela V knjiga Mojsijeva što se označava kao Deuteronomij (Ponovljeni zakon). Osim kultno-religijske tendencije što dopušta samo jedno svetište u Jeruzalemu, obilježje te tradicije je ponajprije njezina socijalna priroda, zbog koje se tvrdi da potječe iz nezadovoljnih krugova onih jahvističkih provincijalnih svećenika koji su — prvotno kao delegati plemena u jeruzalemskom Hramu — sada bili nezadovoljni u svojim provincijama, pošto su ih potisnuli svećenici sa stalnim boravkom u Jeruzalemu. Nastanak vremenski spada u sredinu 7. st. pr. n. e. U njemu zastupana gledišta pokazuju velike sličnosti s prorocima poput Jeremije i Nahuma. Gotovo je sigurno da su reforme kralja Jude Jošije (638—608) provedene na njihovo traženje. U tu su svrhu vjerojatno sastavili zahvalnicu i označili je kao izvorni Jahvin Zakon. Njihova je spletku urodila željenim uspjehom. Jošija je razorio čitavu dobro organiziranu hijerarhiju Hrama u Jeruzalemu, uključiv i njezine filijale u zemlji. No time je istodobno uništio i okosnicu svoje moći i uskoro i pao. Intencija »*deuteronomista*« je usmjerena na to da središnje svetište u Jeruzalemu učini utočištem socijalne pravde i dokrajči eksploatacijsku praksu kraljevskih svećenika. Njihova je politička opozicija bila bezuspješna, jer je bila orijentirana na nekadašnje socijalne uzore.

U pet knjiga Mojsijevih, kao i u Jošuinoj knjizi, se može pouzdano ustanoviti tih pet velikih tradicijskih grupa. Također su utjecale na Knjigu Sudaca, dvije knjige Samuelove i dvije knjige Kraljeva, ali ne više tako izravno na preostale starozavjetne knjige. Tijekom dugotrajnoga procesa one su se slijevale i srastale. Srastanje je bilo analogno nastajanju teritorijalnih grupa. Tako su jamačno »laički izvor« i jahvistička tradicija srasli prije nego što im se pridružio »elohistički izvor«. Učeni i revni svećenici u Jeruzalemu su zatim dovršili redakciju. Pri tome nisu dirali u proturječja, trpjeli su paralele. Oni su sakupili, objedinili i sačuvali baštinu mnogih razasutih plemena i interesnih grupa u raspadu. To je bio njihov posljednji pokušaj da polože ideologijski kamen temeljac za novo jedinstvo, pošto se staro slomilo.

Istina, povijest nastajanja Pentateuha je hipotetična, jer o nastajanju ne znamo ništa pobliže.

Kritika biblijskih tekstova je u posljednjih dvjesto godina razvila kriterije koji omogućuju jasno razlikovanje pojedinih izvora. U četiri evanđelja Novoga zavjeta postoji, na primjer, građa koja je svima zajednička, i ona što je ima samo svako za sebe. Pri tome su u prva tri evanđelja (sinoptici), pokraj iste građe, i tekstovi toliko slični da ne možemo zaobići predmnjevu o zajedničkom izvoru.

U pogledu Staroga zavjeta, teškoće su već veće. U Mojsijevim knjigama se prethodno spomenuti izvorni tekstovi mogu pouzdano dokazati. Kriteriji za pojedine izvore su proizašli iz zapažanja što se, na primjer, ime Boga u I knjizi Mojsijevoj očito mijenja. Nadalje, pojedini su događaji vezani za različita mjesta. Treće, može se zapaziti kako u pojedinim stihovima biblijskih tekstova dvije različite sintaktičke jedinice stoje neposredno jedna do druge, pri čemu vremenski odnosi u glagolskim oblicima i verbalni prefiksi, koji određuju odnos između subjekta i predikata, jasno ukazuju kako su ovdje dva različita izvora nadovezana jedan na drugi. Zbog toga je u tekstualnim oznakama često naznačeno odvajanje u ulomcima stihova. Prema tome, ako se u tekstu iza broja stiha pojavljuje još i malo slovo, ono označava dijelove stiha.

Prilikom redigiranja se postupalo aditivno; nove interpretacije postojeće građe, kao i novotvorine, su dodane predanjima, premda su možda u proturječju s njima. Staro se objašnjava novim, mijenja se, pa čak i odbacuje. Velikim starozavjetnim propovijedima o jedinstvu i jedinstvenosti Boga se mogu zatim dodati razna evanđelja o djelovanju Sina Božjega, pisma i drugi teologijski spisi iz kršćanske tradicije 4. st. n. e. a da pri tome kršćanskom učenju ne prijete opasnost da se raspadne u proturječja. Te dispartne dijelove drži na okupu samo uvijek ponavljana tvrdnja da su ti mnogi i različiti bogovi naposljetku samo jedan te isti Bog koji, istina, ima dvije različite prirode — i u tome kršćanska teologija postiže svoj vrhunac u 4. st. n. e. — tj. jednu ljudsku i jednu božansku, i može se pojaviti u tri lica, tj. kao Bog Otac, Bog Sin i Bog Duh, no ipak je — eda bi se sve spasilo - samo *jedna* bitnost. Ta pusta konstrukcija, što je već sastavni dio postbiblijske kršćanske mitologije i zbog toga je ovdje nećemo dalje objašnjavati, još jednom odražava veliku teologijsku temu Biblije: mnoge poglede na bogove stopiti u jednu priliku božju.

Ta se tema pojavljuje u svim literarnim rodovima. Svi su oni imali neki predliterarni oblik, kojemu se više ne mogu točno odrediti počeci, kao ni sadržaj. Granice su izbljedjele zbog mnogih seoba naroda. Na biblijske oblike nije utjecala samo zajednička semitska domovina, već i babilonsko-egipatska -maloazijska kultura, s kojom su židovska plemena bila neprestano konfrontirana. Izvorno zacijelo kratke literarne jedinice u svim rodovima su pri tome doživjele mnoga proširenja i izmjene.

Pri gruboj podjeli na prozu i stihove, u prozu se ubrajaju ponajprije dulji ili kraći govori velikih heroja, na primjer, Jošuin oproštajni govor u Jošuinov Knjizi, poglavlje 24, Samuelov oproštajni govor u I Samuel, poglavlje 12, Isusov govor na brdu, Matejevo evanđelje 5—7, Apokalipsa iz Mateja, poglavlje 25, Petrov govor iz Djela apostolskih, poglavlje 11. S njima se moraju izjednačiti i veliki dijelovi starozavjetnih proročkih knjiga koje su koncipirane kao pismo, to jest kao pisana rasprava, premda se u kontekstu pojavljuju kao govori.

Teologijski govori, što ih označavamo pojmom propovijedi, su tek kasno prodrli u literaturu. Od polovice 7. stoljeća oni prodiru u proročku i zakonsku literaturu i od tada vladaju njome. Tema propovjednika pri tome naočigled postaje u većoj mjeri metafizička. S opadajućom moći svetoga Boga i njegovoga namjesnika, kralja, moć hrama također nestaje. Pošto sveti kralj više nije nazočan ni vidljiv, valja ga zazivati magijom riječi, mitom. To je trenutak rođenja »svete povijesti.« Mit se odvaja od uobičajenoga obreda, jer se ovaj više ne može vršiti. Iz povijesne, nacionalne i političke beznačajnosti naroda, svećenici i proroci zaključuju o

značaju svog »od Boga izabranog« naroda, koji će na kraju dana biti vidljiv svim narodima. Nekoć sekularni narod mora postati sakralnim, svetim narodom za kojega se stara Zakon svetosti (III knjiga Mojsijeva, poglavlje 17—26). Zbog toga Ezekiel proriče deportiranima i prognanima da se njihovi izgledi za preživljavanje sastoje samo u radikalnoj, kultno uređenoj svetosti, Izaija proriče kako će Jahve uskoro stvoriti beskrajno kraljevstvo mira i pravедnosti. Taj će zadatak povjeriti svojem sluzi, Mesiji. Novozavjetne propovijedi, kako su dane u Apostolskim djelima, pomiču zatim Isusa na mjesto, na kojem je некоć kraljevaо Jahve, Svetac Izraela.

Nadalje, prozi bezuvjetno pripadaju one molitve, koje nisu metrički povezane himne, na primjer, molitva Salomona u Prvoj knjizi kraljeva, poglavlja 3. i 8. U Bibliji su slabo zastupljene listine različite prirode, inače mnogobrojne u izvanbiblijskom kulturnom svijetu staroga Orijenta. Istina, često je riječ o ugovorima što se zaključuju, ali predaja ne izvještava o tekstovima tih ugovora. Isto je tako oskudna pismovna građa. Gotovo čitavo pismo postoji, na primjer, u Jeremije, poglavlje 29, redak 4—23. Poslanike u Knjizi Ezre, poglavlja 4—6 su prema svemu sudeći, prave poslanice poput novozavjetnih poslanica, na primjer, poslanice Titu i obe Timotejeve poslanice.

Mnogo su brojnije liste koje se obrađuju u Bibliji. Ponajprije su to genealogijske liste, na primjer, I knjiga Mojsijeva, poglavlje 10 i I knjiga Ljetopisa, poglavlja 1—9, pokraj lista činovnika, mjesta i žrtava u knjigama Samuela i Kraljeva. Mnoge djeluju vjerodostojno, dok se druge ubrzo pokazuju kao konstrukcije.

Opsežni prozni materijal pripada među zakone i uređenja kulture. To je u svim epohama povijesti Izraela bilo važno i formulirano je na suvremeni način. Najvažnije zbirke jesu takozvana Knjiga o sinajskom Savezu (II knjiga Mojsijeva, poglavlja 20, 22—23, 33) iz 9. stoljeća pr. n. e, V knjiga Mojsijeva iz 7. stoljeća, takozvani Zakon svetosti u III knjizi Mojsijevoj, poglavlja 17—26, iz 6. stoljeća i zakoni svećeničke tradicije iz 6. i 5. stoljeća.

U poeziju ubrajamo općenito priče o bogovima, bajke, sage i legende, izreke proroka, pjesme, himne, psalme i spjevove, basne, parabole i usporedbe. Nailazimo na njih u svim biblijskim knjigama. Čak i izrazito historijske knjige, koje raspravljaju o povijesti plemena, valja u cijelosti ubrojiti u poeziju, ukoliko pojedini dijelovi svojom prirodom historijske isprave ne ispadaju iz tog okvira. Da je u doba Izraelićana bilo i historijskih djela, može se zaključiti iz podataka u dvije knjige Ljetopisa, gdje se upućuje na anale kraljeva Izraela i Jude.

Historijske knjige Biblije — ovamo ubrajamo Mojsijevo Petoknjižje, Knjigu Jošuinu, Sudaca, Samuelove knjige, Knjige kraljeva i Kroniku, kao i novozavjetna evanđelja — valja također ubrojiti u poeziju, jer je u njima naslijeđena građa o većim dijelom plod pjesničke mašte; to su mitovi utoliko što u tim pričama u pretežnoj mjeri sudjeluju bogovi, na primjer, Jahve, Elohim, El Šadaj, Bog otaca, i također Isus Krist: Oni sređuju kozmički kaos u svijetu; oni pozivaju jedan narod da svijetu donese kulturu i dobro; oni vode i usmjeravaju prirodne sile i povijesno djelotvorne društvene snage; oni objavljuju dolazak novog svijeta. Ipak, za razliku od grčke ili rimske mitologije, Biblija jedva da sadrži građu iz nebeskih sfera ili intimnih sfera bogova.

Biblija govori o Bogu, bogovima, anđelima, herojima i junacima osobito rado zaobilaznim putem preko priča o ljudima u političkim, ekonomskim i društvenim promjenama. Biblijski mit je zbog toga pretežno političko-religijska priča, biblijska teologija nije teologija koja bi morala iz mnogih spisa Staroga i Novoga zavjeta apstrahirati i objasniti znanost Bogu, već prikaz pojedinih stadija i stanica u i na kojima su ti mitovi nastali. Biblijska mitologija nije zbog toga ni antropologija koja bi morala analizirati mnogobrojna i proturječna zapažanja biblijskih autora o biću, funkciji, vrijednosti i smislu čovjeka. Ona isto tako ne opisuje filozofije ili svjetonazore Biblije, niti želi nadomjestiti povijest biblijske literature koja bi raspravljala i o onim tekstovima Biblije, o kojima ovdje neće biti riječi. Konačno, biblijska mitologija također nije nikakav prikaz povijesti pobožnoga »naroda Božjega«. Prema tome, biblijska mitologija će se baviti samo

onim tekstovima koji kao po sebi zaokruženi mitovi u Bibliji obavještavaju o čudesnom djelovanju Boga na svijet i na ljude. Govorit će o slikama koje prokazuju stvaranje svijeta, o velikim i malim čudima, o bogovima, anđelima, ljudima, o vremenu »vječnosti« i vremenu poslije nje. Biblijska mitologija će morati udariti velikim lukom koji opisuje mnoge narode, razdoblja i prostore. A pri tome će Bog još nalikovati samo na očaravajuću zavjesu ispred pozornice, iza koje djeluju i agiraju mnogi bogovi, s kojima su pojedina plemena i narodi nekoć živjeli. Biblijski mitos, uobličeni narodni i pojedinačni doživljaj ljudske okoline u svim dimenzijama, je zbog toga danas — poput svakog antičkog mita — mogući model za prvotno sažimanje pojma (ili predodžbe) i slike, kako je to Lessing pokušao prizvati u »Laokoonu«. Sami biblijski mitovi, tako prikazani i tako lišeni svoje religijske funkcije, koja bi danas mogla biti još samo lažna, u tom slučaju nisu samo ključ za razumijevanje velikih dijelova evropske kulturne i duhovne povijesti, već i samostojno šareno polje u vrtu starog orijentalnog svijeta.

U naslovu knjige kopula »i« točno označava stajalište autora koji mora provesti brodić biblijske mitologije između tvrdnje o postojanju jednog jedinog Boga i tvrdnje o postojanju mnogih bogova. To je tjesnac između sverazorne Haribde koja bljuje vodu i šesteroglave Skile koja proždire ljude. Prolazeći kroz taj tjesnac, Odisej je radije žrtvovao šest svojih drugova nego da propadne sa svima. Biblijski kralj David je kugi žrtvovao čak tisuće svojih sunarodnjaka da bi sam ostao na životu. Provezemo li sada brodić biblijske mitologije tako blizu stijena Skile, višeglavoga božanstva da će čitatelj možda pomisliti kako je samo Skila održala na životu Odiseja, pa i biblijsku mitologiju.

Mit živi tamo gdje se svijet ne objašnjava logički. Obilje biblijske mitologije potječe iz predliterarnog kulturnog stupnja Izraela i Jude, iz razdoblja prije nastanka Kraljevstva i centralne vlasti, no svoju je životnu snagu pronašla u trajnoj osobini čovjeka da prirodu, povijest i društvo nelogički i neznanstveno primi na znanje u obliku poezije. Temeljna društvena struktura biblijske mitologije, ovisnost čovjeka o svojim svetim očima, svetim kraljevima, bogovima, nije se nikad izmijenila. Mijenjala se uvijek samo odnosna prilika božja. Te su promjene — točnije rečeno: razlike — ovisne o društvenom razvoju skupine koje stoje iza tekstova. Tako danas vidimo boga pastira pokraj boga rata, boga plodnosti pokraj boga zakonodavaca, nacionalnog boga po- kraj svjetskoga boga. Božanska obitelj — očevi, sinovi, majke— se međusobno bori, i te se borbe odvijaju na zemlji. Bog otac Jahve svrgava s prijestolja majčinsku kraljicu neba, a blagi Elohim gnjevno promatra kako nomadi i narodi s mora u svom sukobu opustošuju njegovu lijepu zemlju. Novozapočeto razdoblje vladavine Jahve poslije potopa, pošto je Izrael poslije prijelaza preko mora osvojio Kanaan, će samo kraće vrijeme biti mirno, jer se Jahve osvećuje svojoj otpadničkoj djeci. Kao što Zeus šalje svoje buntovne sinove Posejdonu i Apolona u trojansko ropstvo, Jahve šalje svoj narod u Babilon. Ali svećenici Izraelićana u babilonskom zatočeništvu objavljuju kako je njihov Bog stvoritelj svijeta koji je ljude stvorio zato da bi ovladali svijetom. Dok su se još nalazili u vlastitoj zemlji i patili pod vlastitim krajem, ti su isti svećenici propovijedali kako je čovjek, seljak sluga, dok je kralj bog. Pošto su izgubili Hram i nezavisnost, poučavali su kako je njihov Bog sveti Bog, kako je apsolutno nevidljiv, kako živi u transcendenciji i kako se njegovi odabranici moraju također posvetiti u strogoj etičkoj i moralnoj odvojenosti od svijeta. Pošto su zatim u 2., stoljeću pr. n. e. lišeni svojih prava i svoje moći također u ekonomskom i sociologijskom pogledu, tješe se nadom da će njihov Bog jednom stvoriti novi svijet s novim ljudima. U tu će svrhu tada poslati svojega slugu, Mesiju, koji će stvoriti novo kraljevstvo, kraljevstvo Božje. A do tada se svi pobožni moraju vjerno okupljati oko svećenika i slušati ih, jer oni upravljaju zakonom, poštovanje kojega je sigurno jamstvo za ulazak u to kraljevstvo.

To je trenutak utopije, jer se napušta »sveta povijest«. Ukida se čak i sjećanje na svetoga kralja — »brončano doba« je u svom zenitu — vizijom novoga svijeta, kakav još nije postojao.

Posljednja skupina biblijskih autora, tj. pisci novozavjetnih spisa, nije razumljiva bez pozadine rimskog robovlasničkog poretka. Zaoštreni odnosi, koji su uvelike oplodili biblijsku

eshatologiju, tj. znanost o posljednjem vremenu, inicirali su zamisao transcendentnog iskupitelja. Bog će sam sada razriješiti nesnošljive zemaljske odnose time što će poslati božanskoga heroja, Mesiju. Mesijanske predodžbe Židovstva, kao spona što drže na okupu Stari i Novi zavjet, pokazuju distanciju od proročkih prethodnika. Od bogu sličnoga čovjeka, koji će ovladati svijetom, je sada nastao slabi griješnik koji bez božanske pomoći ne može izmijeniti ni svijet, niti sebe. Temeljna društvena situacija gospodar — rob sada dominira i u slici boga a kada čovjek, Isus iz Nazareta, za sebe oprezno probija taj fatalizam, čine ga Sinom Božjim, samim Bogom. Drugačije mu se nije moglo stvoriti nikakav autoritet. Poput Herakla ga poslije smrti uzdižu do Sina Božjega, pošto je za života bio samo veliki heroj, izvršitelj božanskih čuda i niskih robovskih poslova.

Prije nego što su zakoni, izreke, propovijedi, pjesme i himne fiksirani u pismenom obliku, prenošeni su u usmenom predajom kako je to u antici bilo uvriježeno. Orijentalac voli pričati. Logorska vatra ispred šatora je utočište tradicije. S autoritetom Mojsija se uči kao izreka Božja: »Zato pazi i dobro se čuvaj da ne zaboraviš događaje što si ih svojim očima vidio; neka ti ne iščeznu iz srca ni jednoga dana tvoga života; naprotiv, pouči o njima svoje sinove i sinove svojih sinova.« (V knjiga Mojsijeva, poglavlje 4, stih 9.) U tradiciju se, dakle, slijeva doživljeno iz velikih okolnih kultura uz Eufkrat, Tigris, Nil i Sredozemno more, pri čemu se sage, legende i mitovi čine obavezima često samo izmjenom imena i pojmova. Zbog toga oni u svom sadašnjem pismenom obliku, poslije svećeničko-crkvene redakcije, često gube svoju prvotnu snagu i svježinu. Pjesme i himne poprimaju široko dimenzionirane teologijske refleksije koje potiskuju standardizirane mitologeme. U ugovornim ispravama, u geografskim, historijskim i gospodarskim popisima i pismima, oni ionako nedostaju, zbog čega se o takvim tekstovima kasnije više ni ne raspravlja. Mit, basna i usporedba, nekoć otvoreni za slobodno pripovijedanje i mijenjanje postaju tabuizirani izvještaji o svemoći Boga i nemoći čovjeka. Postaju »Sveto pismo« kojega su znakovi izbrojeni i ne mogu se mijenjati.

Biblijska je tradicija prerezana crkvenim i sinagogalnim kanoniziranjem mitologijskih izvora naroda. Njezin će daljnji mitski razvoj uslijediti u pobožnim spisima crkve i sinagoge, u dogmama i učenju što nastaju u pojedinim zemljama kao posljedica susreta s drugačijim i novim situacijama i kulturama. Međutim, kanonizirani se oblik održao sve do danas — neizmijenjen. Rukopisni nalazi iz Kumrana (1946), koji vremenski padaju oko prijeloma milenija, za Stari su zavjet pokazali kako se do tada poznati najstariji hebrejski rukopisi iz 8. i 9. stoljeća n. e., s jedne strane, s njima mjestimice gotovo podudaraju, dok se, s druge strane, mogu ustanoviti odstupanja koja dopuštaju samo zaključak da je postojalo više pismenih verzija biblijskih knjiga. To vrijedi i za spise Novoga zavjeta.

Za Stari se zavjet kao obavezno znanstveno izdanje hebrejskoga teksta od 1937. godine upotrebljava kodeks B 19, a Javne biblioteke u Lenjingradu, to jest rukopis koji potječe iz 1008. godine n. e. Taj je rukopis približno tri do četiri stoljeća stariji od onoga što su ga upotrebljavali Luther i reformatori, koji su onda raspolagali drugim, slabije tradiranim izdanjima. Mnogobrojni prijevodi Staroga zavjeta na grčki jezik, među kojima je prvi jamačno nastao u 3. stoljeću pr n. e., kao i prijevodi na druge jezike, također dokazuju činjenicu da su morali postojati različiti literarni oblici pojedinih biblijskih knjiga. Zbog toga je sasvim razumljivo nastojanje Židova i kršćana da stvore jedan obavezni tekst. Za rimsku crkvu je to latinska »Vulgata« Jerolima Hijeronimusa, koju je ovaj oko 400. godine n. e. dovršio kao prijevod iz hebrejskih i grčkih predložaka. No Luther je 1522. godine za svoj prijevod Novoga zavjeta koristio jedno grčko izdanje Erazma, koji je sam razradio jedan tekst od rukopisa koji su mu stavili na raspolaganje u Baselu. Uz povremena odstupanja, taj je tekst još i danas standardni tekst također u znanstvenim izdanjima. Znanstveni rad na biblijskim tekstovima je uznapredovao. Zbog toga se mnoga mjesta danas pojavljuju u sasvim drugačijem značenju. Prema tome, naiđe li čitatelj u daljnjem tekstu na citate koji se ne podudaraju s Lutherovom Biblijom, može biti sasvim siguran da je pisac u takvim slučajevima posegnuo za starijim i boljim rukopisima.

Podjela biblijskih knjiga na poglavlja i retke je preuzeta iz Vulgate, i zadržana je sve do danas iz sasvim tehničkih razloga; izvorno je nema u knjigama Biblije, kao ni u drugim antičkim literarnim djelima.

Metodički je glavni dio ove knjige, izvori i njihova tumačenja, strukturiran tako da su u poglavljima prikazani pojedini mitovi u međusobnoj ovisnosti. Mala slova ispred pojedinih odlomaka teksta, kao i arapske brojke ispred odlomaka komentara imaju samo zadaću da čitatelju olakšaju traženje kada je upućen na druga mjesta. Tako, na primjer, podatak II, 1, b, 2, znači da se u poglavlju II, odlomak 1, odlomak teksta b, odlomak komentara 2 može pronaći još nešto o toj tematici.

Biblijski se tekstovi navode što sažetije i u slobodnom prikazu. Samo u slučajevima kada to nalaže mitologijsko značenje se radi o doslovnom prijevodu; nije cilj ovoga priručnika da bude skraćena Biblija s objašnjenjima, već da čitatelju posluži kao pomagalo za razumijevanje mitologijskih dijelova Biblije. Zbog toga se naše istraživanje odnosi samo na *biblijske* tekstove. To nije pokušaj da se pronađe lijepi mitologijski svijet Biblije, kakav je jednoć stvorio Herder nimalo ne zazirući od toga ili kakav je konstruirao Kerényi za grčku mitologiju; jer, izvan poezije takva mitologija nikada nije postojala.

Komentar ima zadaću da odredi i objasni prvotni oblik i značenje mitova, ukoliko je to moguće postići sredstvima znanosti o literaturi i povijesti religije. Pri tome će, naravno, osobitu ulogu imati odnosi spram stare orijentalne mitologije. Odnosno biblijsko tumačenje i interpretacija će biti samo naznačeni da bi se pokazalo kakvoj promjeni značenja podliježu biblijski mitovi. Samo je po sebi razumljivo da se u takvom komentaru ne može izložiti čitava tekstualno-kritička i egzegetička problematika. U »Popisu literature« u prilogu zainteresirani će čitatelj pronaći ona djela s pomoću kojih može prodrijeti dublje u pojedina područja.

Popis važnih pojmova ima zadaću da ukratko objasni neizbježive stručne izraze i središnje mitologijske i kultnoritualne pojmove.

Biblijska mitologija je kao i Biblija ostavila daleko za sobom ono »praiskonsko doba« (Engels), u kojem su nastale sve religije. U svojim bogovima — Jahve, Elohim ili Isus Krist — ona inkorporira sumu ljudskih mogućnosti za ljubav i mržnju, za rad i mirovanje, za građenje i razaranje, za porobljavanje i oslobađanje. Poput grčko-rimske mitologije, biblijska mitologija utjelovljuje u bogovima savršenoga čovjeka, ona izričito dopušta da »Bog postane čovjekom« (Poslanica Filipjanima, poglavlje 2, stih 7) i dopušta da se Pavla i Barnabu drži za Hermesa i Zeusa (Djela apostolska, poglavlje 14, stih 8—15).

Aristotel je u svojoj Poetici pjesničku bajku nazvao mitom, a Herder je zbog toga mogao reći »kako su pjesnici i nitko drugi izmislili i odredili mitologiju«. Biblijski mitovi su takve pjesničke bajke.

Trajni značaj biblijske mitologije je naposljetku i u njezinoj dijalektici bog-čovjek, što je dijeli s drugim mitologijama time što s pomoću nje stvara sliku savršenoga čovjeka.

Izvori i njihovo tumačenje

1. Izvještaji o stvaranju svijeta

1.1 Svećenički izvještaj o stvaranju

U početku stvori Elohim nebo i zemlju. Zemlja bijaše pusta i prazna; tama se prostirala nad bezdanima, i Duh Božji lebdio je nad vodama. I reče Elohim: »Nekt bude svjetlost« i bi svjetlost. I vidje Elohim da je svjetlost dobra; i rastavi Elohim svjetlost od tame. Svjetlost prozva Elohim dan, a tamu prozva noć. Tako bude večer, pa jutro — dan prvi. I reče Elohim: »Neka bude svod posred voda da dijeli vode od voda!« I bi tako. Elohim načini svod, i vode pod svodom odijeli od voda nad svodom. A svod prozva Elohim nebo. Tako bude večer, pa jutro — dan drugi. I reče Elohim: »Vode pod nebom neka se skupe na jedno mjesto, i neka se pokaže kopno!« I bi tako. Kopno prozva Elohim zemlja, a skupljene vode more. I vidje Elohim da je dobro. I reče Elohim: »Neka proklija zemlja zelenilom — travom sjemenitom, stablima plodonosnim koja, svako prema svojoj vrsti, na zemlji donose plod što u sebi nosi svoje sjeme. I nikne iz zemlje zelena trava što se sjemeni, svaka prema svojoj vrsti, i stabla koja rode plodovima što u sebi nose svoje sjeme, svako prema svojoj vrsti. I vidje Elohim da je dobro. Tako bude večer, pa jutro — dan treći. I reče Elohim: »Neka budu svjetlila na svodu nebeskom da luče dan od noći, da budu znaci blagdanima, danima i godinama, i neka svjetle na svodu nebeskom i rasvjetljuju zemlju!«. I bi tako. I načini Elohim dva velika svjetlila — veće da vlada danom, manje da vlada noću — i zvijezde. I Elohim ih postavi na svod nebeski da rasvjetljuju zemlju, da vladaju danom i noću i da rastavljaju svjetlost od tame. I vidje Elohim da je dobro. Tako bude večer, pa jutro — dan četvrti. I reče Elohim: »Nek povrve vodom živi stvorovi, i ptice krilate nek polete nad zemljom, svodom nebeskim«. I bi tako. Stvori Elohim morske grdosije i svakovrsne žive stvorove što mile i vrve vodom i ptice krilate svake vrste. I vidje Elohim da je dobro. I blagoslovi sve govoreći: »Plodite se i množite i napunite vode morske! I ptice neka se namnože na zemlji!«. Tako bude večer, pa jutro — dan peti. I reče Elohim: »Neka zemlja izvede živa bića, svako prema svojoj vrsti: stoku, gmizavce i zvjerad svake vrste!« I bi tako. I stvori Elohim svakovrsnu zvjerad, stoku i gmizavce svake vrste. I vidje Elohim da je dobro. I reče Elohim: »Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci — svojoj zemlji — i svim gmizavcima što puze po zemlji!«. Na svoju sliku stvori Elohim čovjeka, na sliku Elohimovu on ga stvori, muško i žensko stvori ih. I blagoslovi ih Elohim i reče im: »Plodite se i množite i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!«. I doda Elohim: »Evo, dajem vam sve bilje što se sjemeni, po svoj zemlji, i sva stabla plodonosna što u sebi nose svoje sjeme: neka vam bude za hranu! A zvjerima na zemlji i pticama u zraku i gmizavcima što puze po zemlji u kojima je dah života — neka je za hranu sve zeleno bilje!« I bi tako. I vidje Elohim sve što je učinio, i bijaše dobro. Tako bude večer, pa jutro — dan šesti. Tako bude dovršeno nebo i zemlja sa svom svojom vojskom. I sedmoga dana Elohim dovrši svoje djelo koje učini. I počinu u sedmi dan od svega djela koje učini. I blagoslovi Elohim sedmi dan i posveti, jer u taj dan počinu od svega djela svoga koje učini.

I Mojsije 1, 1—2, 3

1. Tekst tog mita je potekao iz jeruzalemske svećeničke tradicije. Ovaj je oblik poprimio u 5. stoljeću pr. n. e. Njegovi su pojedini sastavni dijelovi stariji i pripadaju zajedničkoj orijentalnoj

mitologiji kakvu, na primjer, poznajemo iz babilonskog mita o stvaranju Enuma Eliš. Međutim, prikaz biblijskog pisca je namjerno koncipiran suprotno babilonskom mitu. Babilonac započinje: »U doba kad gore još nije nastalo nebo i kad dolje još nije nastala zemlja, bijaše samo Apsu, prapočetni, i Tiamat, pravoda, kojih su se vode međusobno pomiješale.« Da bismo objasnili razliku, biblijski je autor svjesno odabrao naslov: Najprije je Elohim stvorio nebo i zemlju. Međutim, u nastavku priče nije mogao a da ne nastavi analogno babilonskom epu: svijet je bio pust i prazan (tohu wa bonu), i mrak je ležao nad vodama, tj. kao Apsu povrh Tiamat, oplođujući je. Pravi izvještaj o činu stvaranja Elohimovog započinje sa stvaranjem svjetla. Prema tome, njegov čin stvaranja izvorno nije nikakav creatio et nihilo, nikakvo stvaranje ni iz čega, već je svijet — istina, u bezličnu stanju — postojao i prije, no ipak je postojao. »Svijet je bio pust i prazan«, mora to značiti, premda Hebrejac upotrebljava istu riječ za zemlju kao suprotnost nebu. U tome je slijedio Babilonca. No od njega se razlikuje bezbojnijim opisom. Prema Babiloncu su najprije sjedinjenjem Apsu i Tiamat nastali bogovi, među kojima ubrzo izbija sukob. Zatim dolazi do borbe u kojoj Marduk pobjeđuje pramajku Tiamat, koja želi osvetiti smrt svojega muža Apsu na njegovom ubojici Marduku. »I ljutim vjetrovima ispunio je trbuh, tako da joj se tijelo napuhnulo. Marduk tada odapne strelicu, razori joj trbuh, poprijeko joj razdvoji tijelo, prereže joj utrobu i postavi jednu njezinu polovicu kao nebo, a drugu kao zemlju«, obje odijeljene ustavom, koje su čuvari morali paziti na to da voda ne proдре na zemlju. Zatim Marduk stvara Boga Mjeseca, Boga Sunca i ostali svijet. Od Kingu, partnera Tiamat, Marduk zatim stvara ljude da bi ubuduće služili bogovima. Babilonac opravdava teokratski društveni poredak. Zemlja i ljudi su vlasništvo bogova, zastupanih u božanskom kralju, svećenicima Ea, Marduka i Ištar. Crte tog stvaranja, koje se zasniva na općesemitskoj predodžbi, izbijaju još i u biblijskom mitu. U Babilonca Marduk obremenjuje Tiamat vjetrovima, a u biblijskom mitu Elohimova ruah obremenjuje vodu. Naime, hebrejska riječ ruah označava duh, kao i vjetar, a glagol koji se prevodi i s lebdjeti, znači »pomicati se amo-tamo, doticati.« U sirijskom ista riječ također znači »sjediti na jajima, leći«. Međutim, arhaična okolina osigurava da se time moralo misliti na neku aktivnost koja se vrši prilikom koitusa. Marduk stvara ljude od božanskoga Kingu; valjalo bi pretpostaviti da ih Elohim stvara od sebe samoga. Oba mita svjedoče kako je čovjek božanske prirode. Međutim, razlika postoji u određenju čovjeka: Babilonac vidi u njemu slugu bogova, a biblijski autor bogovima jednakoga vladara svijeta.

2. Osobitost svećeničkog izvještaja se nadalje sastoji u primjeni sheme tjedna na stvaranje, čime on postaje etiologijom u pogledu sabata: Sedmi, neradni dan u tjednu su Izraelićani morali posvetiti, jer je Elohim tog dana mirovao. Stilistički je biblijski izvještaj karakteriziran ponajprije stereotipnom Elohimovom riječju stvaranja koja prethodi odnosnom činu stvaranja. U tome se održavaju i egipatska sjećanja, prema kojima bog stvara riječju što je izgovara: »Govori, pošto je nastao: nastao sam da bi moglo nastati ono što postoji. Sve što postoji je nastalo poslije mogega nastanka. Mnogobrojna su djela što su izišla iz mojih ustiju.« (Mit stvaranja iz Tebe).

3. Elohim (plural od semitskoga El: bog) je ovdje zacijelo više ime osobe negoli pojam vrste. U ideološkoj raspravi u 10. stoljeću pr. n. e. on u svom obliku množine inkorporira takoreći moguće semitske El-ove sa svojim teogonijama i kozmogonijama. Pod rukom biblijskog autora od apstraktnog plurala pomalo nastaje apsolutni singular, tj. program i ime istodobno. Međutim, u riječi Elohima: »Želimo stvoriti ljude«, množina znači zajednicu bogova u kojoj se Elohim nalazi, koja je za najranijega pripovjedača, naravno, postojala već prije stvaranja. Elohim je izvorno ovdje samo Bog koji je svijet učinio takvim da se na njemu može živjeti. U stereotipnoj frazi koja kazuje kako je Elohim pogledao i vidio da stvoreno ispunjava svoju svrhu, se osim toga nalazi i svjesna antibabilonska provokacija. Sunce, mjesec, zvijezde, u susjednih naroda javni oblici bogova, se prikazuju kao stvari koje imaju zadaću da svijet učine takvim da na njemu može živjeti čovjek koji treba da ovlada tim svijetom. U tome se sastoji njegova sličnost Bogu. Prema spoznajama svećeničkog izvještaja, život i rad čovjeka nisu pod negativnim znakom prokletstva, već pod znakom božanskoga naloga da se pobrine za zemlju i živa bića na njoj.

Elohim obavezno upravlja životom na zemlji. On ne određuje samo radno vrijeme, već propisuje da se ljudi i životinje moraju hraniti biljkama i sa stabala. Stoku valja čuvati, jer je bogatstvo u blagu osnova sigurne seljačke egzistencije. Svećeničko učenje o božjim zapovijestima postaje razumljivo poslije izgubljenih ratova, dvokratne seobe i života u političkoj ovisnosti. Povijest koja nalazi svoj vrhunac u ustanovljavanju subotnjeg mira, istaknutoj karakteristici kulturne zajednice, je kao i sva svećenička literatura imala za cilj da ostatak Jude dokaže kao istinski Božji narod. Kasnije su generacije zaboravile akutni povod za nastajanje tog mita, tako da su ga shvaćale kao izvještaj o čudesnom stvaranju svijeta.

Stvarna povijest stvaranja iz svećeničkog izvora se može pronaći u I knjizi Mojsijevoj, 5, 1-32. Sasvim u stilu izvora, tu se pripovijeda trezveno: »Kada je Elohim stvorio čovjeka, napravio ga je na priliku svoju; stvorio je muško i žensko. A kad ih je stvorio, blagoslovi ih i nazva — čovjek.« Poslije tog lapidarnog saopćenja slijede Adamovi potomci sve do Noe. Još je trezvenije nabranje u I knjizi Ljetopisa 1, koje se još jednom preuzima u Evanđelju po Luki da bi se dokazalo Isusa kao potomka Šeta, Bogu slična sina Adamova. Ljetopis ne spominje stvaranje ni istočni grijeh, gradnju kule ni katastrofu potopa. To je bilo nemoguće, jer u Izraelu i Judi nije postojalo nikakvo općeobavezno učenje o počecima svijeta. Opravdanje činjenice što se svećenički izvještaj preko ustanovljavanja sabata — kao karakteristike istinskoga naroda Božjega od samoga početka — ipak ubraja među izvještaje o stvaranju svijeta, sastoji se isključivo u povezanosti s mitovima staroga Orijenta o nastajanju svijeta, koje je svećenički izvještaj svjesno preformulirao; ta se povezanost ne može zanijekati.

4. U podjeli stvaranja prema shemi tjedna, koja sabat prikazuje kao cilj stvaranja, leži stvarni autorov interes. Jaka središnja vlast Kraljevstva, koja je osigurala moć svećenika, je naposljetku slomljena. Svećenici mogu spasiti svoj utjecaj samo ukoliko im pođe za rukom da za sebe pridobiju ljude. Zbog toga je značajno uvođenje zapovijesti o sabatu u taj mit. Čovjek će se odmoriti od robovskoga rada i pozabaviti se riječju Božjom, koja je pokrenula stvaranje. No riječ božju čuvaju oni — svećenici. Riječ Božja se može naučiti samo od svećenika i od mudraca u svećeničkim školama. Taj oblik mita o nastanku svijeta, kako ga je oblikovao svećenik, zahtijeva da čovjek jedan dan u tjednu posveti svećenicima. U tome se očituje pretenzija na moć svećenstva jeruzalemskoga Hrama. Tim se mitom ono istodobno suprotstavlja političkoj ovisnosti o Babilonu i Perziji.

5. Obično se i I knjiga Mojsijeva 2—3 naziva izvještajem o stvaranju, premda je ona zapravo mit o postanku čovjeka. Zbog toga valja o tom mitu raspraviti na drugom mjestu (v. III, 1). Taj tekst počinje iz sasvim drugog izvora, naime, iz kompleksa jahvističke tradicije, koji zasigurno nije sadržavao priču o stvaranju koja bi raspravljala o nastanku svijeta. Jahve je tamo Bog naroda, kojemu je u prvom redu stalo do čovjeka, a tek u drugom redu do svijeta, univerzuma.

1.2 Proročki izvještaj

Jahve je gospodar koji stvori zemlju snagom svojom, mudrošću svojom uspostavi krug zemaljski i umom svojim razapne nebesa. Kad mu glas zaori, huče vode na nebesima, oblake diže s kraja zemlje; stvara kiši munje, vjetar izvodi iz skrovišta njegovih. Ja sam Jahve i nema drugoga; osim mene boga nema.

Jahve je stvorio svjetlo i tamu, on pokreće sve. Kada nebesa rose odozgo, kada oblaci dažde, učinio je to samo Jahve. Jahve je načinio zemlju i stvorio čovjeka na njoj, njegove su ruke razapele nebesa i on zapovijeda svim vojskama njihovim.

Jeremija 10, 12—13, Izaija 45, 5—8. 12.

1. Taj je tekst skup proročkih izreka kojima proroci započinju svoje govore. Proroci su

nastojali pobuditi dojam da su njihove izreke — koje su bile usmjerene ponajprije protiv svećeničke prakse u Judi i Izraelu — autorizirane po Jahvi. Proročki Jahve je bog koji je blizak seoskom stanovništvu koje se bavi uzgojem sitne stoke i ratarstvom i pouzdaniji je i prisniji od Jahve jeruzalemskih svećenika koji živi u zakonima i propisima kulta.

2. Jahve izravno razgovara s ljudima kroz prirodne pojave koje su stanovništvu poznate. Stare slike lokalne kanaanske mitologije su seljacima bliže od umjetne, apstraktne teologije svećenika u Jeruzalemu. Jahve vlada preko svojih nebeskih vojski. Gospodar vojski zbog toga ne treba nikakve zemaljske svećenike, nikakva hrama. Označavanje Jahve »Gospodom nad vojskama« je zbog toga izraz proročke opozicije protiv pretenzija jeruzalemskog Hrama na moć (v. također II, 2, d).

3. Proroci potječu iz kruga plemenskih svećenika (lokalnih) koje je Jeruzalem lišio moći. Njihova se opozicija sastoji u radikalno drugačijem tumačenju dogmi koje dolaze iz Jeruzalema.

4. Odavde se objašnjava poznata činjenica što su prilikom konačne redakcije spisa Staroga zavjeta svećenici svrstali pisanje proroka među manje važne »spise«. Jer, socijalna baza proroka je nestala, dok je ona svećenika ostala sačuvana; svećenici nisu nikako mogli predvidjeti da je ta nezgodna opozicija čak i poslije razdoblja svojega cvata još uvijek bila ideološki vrlo opasna.

1.3 Liturgijski tekstovi

O, Gospodine, svjetlošću si ogrnut kao plaštem. Nebo si razapeo kao šator, zemlju si stavio na stupove i mjene: neće se poljuljati u vjeka vjekova, pokrio si je vodama bezdanim kao haljinom, iznad bregova stajahu vode. Bregovi se digoše, doline spustiše na mjesto koje si im odredio. Odredio si granicu koju ne smiju prijeći, da opet ne pokriju zemlju. Izvore svračaš u potoke što žubore među brdima. Oni pole sve živine poljske, divlji magarci žeđ gase u njima. Uz njih se gnijezde ptice nebeske i pjevaju među granama. Ti daješ te niče trava za stoku i bilje na korist čovjeku, da izvede kruh iz zemlje i vino što razvedruje srce čovječje. Ti si stvorio mjesec da označuje vremena i sunce znade kada ima zaći. Kad razastreš tmine i noć se spusti, tad se šuljaju u njoj životinje šumske. Kad sunce ograne, nestaju i liježu na ležaje. Tad čovjek izlazi na dnevni posao i na rad do večeri. I sva bića željno čekaju da ih ti nahraniš na vrijeme. Daješ li im, tada sabiru: otvaraš li ruku, nasite se dobrima. Sakriješ li lice svoje, tad se rastuže; ako im dah oduzmeš, ugibaju, i opet se u prah vraćaju.

Psalam 104

1. Tekst zasigurno potječe iz svećeničke tradicije. U kulturnoj praksi Jeruzalema su bili uvriježeni predikati Jahve kao Stvoritelja isto tako kao što su oni bili sastavni dijelovi stare kanaanske kulturne lirike što su je zatekla nadiruća nomadska plemena. Svijet što ga je stvorio Jahve je ovdje od rata i prokletstva. Rad čovjeka je utkan u skladno odvijanje prirode, čovjek je sastavni dio kozmosa, kao i ptice i životinje. On ne zna za otpadništvo od stvaranja Božjega. Smrt i prirodno obnavljanje svijeta se uzimaju kao stvar koja je sama po sebi razumljiva.

Druge, istodobne biblijske pjesme, koje Jahvu hvale kao Stvoritelja dijelimice istim frazama, jesu i Psalam 19, 1—7; 24, 1—2; 136, 5—9 i Job 38—39.

2. Ova himna pokazuje iznenađujuće sličnosti s izvanbiblijskim himnama, na primjer, s Himnom suncu faraona Amenofisa IV, koja je pronađena među tekstovima u Amarni. Amenofis IV (1377—1358 pr. n. e.) se nazvao također Ehnatonom poslije svojega pokušaja da u duha pretvorenoga Boga Sunca Atona postavi na mjesto staroga boga Amona. Kao novi glavni grad, utemeljio je Amarnu između Memfisa i Tebe, no slomio se na otporu starih svećeničkih dinastija. Poslije njegove smrti Amarna je vrlo brzo propala. U ruševinama

rezidencije je osim biste njegove žene Nefretete i brojnih litrarnih spomenika i korenspondencija također pronađena Himna suncu, u kojoj, na primjer, stoji: »Pojavljuješ se lijepa na nebosklonu, živuća sunčana ploča (aton), koja je prva živjela... lijepo si, veliko... visoko si uzdignuto iznad zemlje. Zemlja postaje svijetlija kad ti iziđeš na nebosklonu i zasjaš kao sunčana ploča dana... Svako se blago raduje svojoj krvi. Stabla i bilje zazelene, ptice izlijeću iz svojih gnijezda, njihova te krila slave... Zemlju si stvorio po svojoj želji, time što si bio sam, s ljudima, životinjama što žive u čoporu i sitnom stokom...« itd.

Ta je himna usko povezana s izvještajem o stvaranju svećenika (v. I, 1), prema kojemu Elohim također nešto poželi, budući da je sam, i to nastaje, kao što ovdje u tekstovima Amarne kazuje Aton. To je već visoka svećenička apstrakcija. Literaturu egipatskih himni je jeruzalemskim svećenicima zasigurno posredovala religijska literatura Kanaanaca, koje su Izraelićani zatekli prilikom doseljenja. Izravna ovisnost kulta Jahve o Egiptu zacijelo ne postoji, premda se još uvijek ponavlja hipoteza da je bijeg Izraelićana iz Egipta bio povezan s progonom pristalica Ehnatona. Sličnost biblijske svećeničke literature s istodobnom kanaanskom čini vjerojatnijom postavku da je s preuzimanjem kulture preuzeta i literatura. Pogotovu stoga što istodobno sličnost s babilonskim himnama Samaš isključuje jednosmislenu ovisnost o Egiptu.

Prema tome, valja pretpostaviti da su te himne završni stadij dugotrajnog razvoja teologije stvaranja koje se povezuju jednim bogom.

3. Kulturna praksa je tu himnu učinila posebnom liturgijskom literaturom. Takve su majstorske himne mogli pjevati samo školovani svećenici. One nikada nisu bile u općoj upotrebi. U Judi i Izraelu se ta vrsta zasigurno udomaćila s podizanjem Hrama za Salomona, tj. oko 930. godine pr. n. e. Toj himni nedostaju socijalne crte što inače ističu psalme i molitve koji su potekli od nesvećeničkog seoskog i gradskog stanovništva. To je komad dvorske literature, kao i Ehnatonova himna.

2. O Bogu

2.1 Bog i bogovi

a) *Kada su se ljudi počeli širiti po zemlji i kćeri im se narodile, opaze sinovi Božji da su kćeri ljudske pristale, pa ih uzimahu sebi za žene koje su god htjeli.*

U ona vremena — a i kasnije — na zemlji su bili Nefili, kad su Božji sinovi općili s ljudskim kćerima pa im one rađale djecu. To su oni od starine po snazi glasoviti ljudi.

I Mojsije 6, 1—2, 4.

1. Tekst pripada laičkom izvoru i potječe približno iz 10. stoljeća pr. n. e. Mit bez ikakva uljepšavanja govori o vremenima, za kojih je između bogova i ljudi još postojala sloga. On još ne poznaje učenje o istočnom grijehu i prokletstvu, pa opisuje nenarušeni sklad rodovskog uređenja. Seksualnost bogova i ljudi nipošto nije osjetljiva tema, već pripada među stvari koje su same po sebi razumljive. Mit zasigurno potječe iz tradicije Kanaana.

2. Mit također pripada među sage iz pradavnoga doba, poznate također grčkoj mitologiji. Svećenički je redaktor samo ubačenim stihom 3, koji izražava nezadovoljstvo Jahve zbog takvog ponašanja, uznastojao da se to shvati kao potopa. Taj mit nije bio prikladan za tu svrhu i samo je drugačijim tumačenjem i proširenjem učinjen upotrebljivim. Prvotni mit zasigurno opisuje historijsku prijelaznu fazu s matrijarhata na patrijarhat. Božji sinovi, sveti kraljevi, prodiru u kulturnu zemlju i osvajaju Kanaan. Uljezi zasigurno nisu bili izraećanska nomadska plemena; vjerojatnije je da su povezani s upadom Kasita, prodorom Hetita, egipatskim Hiksima (svi oko 1500. godine pr. n. e.), koji su osvojili Siriju-Palestinu-Egipat. Silovanja ljudskih kćeri po sinovima bogova se odnose na brakove između plemenskih knezova i domaćih svetih kraljica. Planinski narodi iz sredine Male Azije i s Kavkaza su se jamačno temeljito približili stanovnicima kulturnih zemalja. U tome taj mit nalikuje na druge iz rane grčke povijesti, podsjeća na susrete eolskih s prethelenističkim narodima.

b) *Pošto je Abraham sa svojim stadima jednom dospio u područje kralja Abimeleka, u Gerar, ovaj mu oduzme ženu. Abraham ju je, naime, prikazao kao svoju sestru. Ali Elohim dođe Abimeleku noću u snu i reče mu da je Abrahamu oteo ženu. Abimelek nato pozva Abrahama na odgovornost, a ovaj se opravdavaše: Pošto su mi Elohim naložili da odem iz kuće mojega oca, savjetovao sam joj da govori tako, jer sam se bojao da bi me mogli ubiti zbog moje žene. Abimelek povjeruje opomeni što mu je upućena u snu i vrati Saru Abrahamu uz bogatu odštetu. (V. IV, 1, b.)*

I Mojsije 20.

1. Abrahamova se povijest tradira počev od 10. st. pr. n. e. iz elohističkog izvora. Prvotni pripovjedač zna još od kanaanskih otaca u zemlji kako su nekoć postojali mnogi bogovi koji okružuju čovjeka u njegovu življenju. Karakteristična je neposrednost pripovjedača kada opisuje kako je Abraham — kojega drugi pozivaju kao krunskoga svjedoka istinske vjere u jednoga jedinoga Boga Jahvu — postupao po nalogu bogova. Pripovjedaču je jasno kako bogova ima koliko i gradova (Jeremija 11, 13). Njegov Elohim je blagi Bog. On brine za Abrahama i njegovu ženu da ne bi doživjeli nikakvu nevolju. Abimelek mora Abrahamu bogato nadoknaditi pretrpljenu nepravdu, ali zato dobiva od Elohima blagoslov mnogobrojne djece, jer Elohim cijeni radost što je čovjek nalazi u plodnosti.

2. Priča pokazuje da je neposrednoj pobožnosti naroda u Judi i Izraelu strana monoteistička

misao. Abraham živi s mnogim bogovima. Međutim, prevoditelji su ovdje kao i na drugim mjestima, izbacili politeizam. I tako pobožni čovjek mora u »živućim Elohim« (svetim bogovima kao, na primjer, u Jošue 24, 19; I knjiga Samuelova 2, 25; II knjiga Samuelova 7, 23; I Mojsije 35, 7 i I Samuel 4, 8) sagledati samo »jednoga svetoga Boga« Izraela, kako to propisuje dogma jeruzalemskih jahvističkih svećenika. Međutim, priče poput ove pokazuju kako u područjima što su udaljena od Jeruzalema I nadalje živi stara kanaanska religioznost. Jeruzalemskim svećenicima zapravo nikada nije u cijelosti uspjelo da unište tu staru kanaansku religioznost, nošenu ponajprije politički motiviranom opozicijom staroga stanovništva.

c) Jednoga dana dođu sinovi Elohima da stanu pred Jahvu, a među njima pristupi i Satan. Jahve tad upita Satana: Odakle dolaziš? Satan mu odgovori: Dođoh sa zemlje koju obilazim da bih pripazio na ljude, kako je to zadaća bogova. Jahve tada zapita Satana za Joba, najpobožnijega muža na zemlji. Satan mu odgovori: Zašto vjeruješ kako Job provodi tako krijepostan život! Doslovce si ga zasuo svim blagoslovima. Njegova će pobožnost biti sasvim drugačija pošto digneš svoju ruku s njega. — Jahve mu nato da slobodne ruke i reče: Sa svima što ima radi što ti drago; samo ruku ne diži na nj. I Satan pođe da bi Jobu nanosio štetu, grozno ga mučio.

Job 1, 6—12.

1. Knjiga o Jobu je jamačno nastala u 4. stoljeću pr. n. e. U radnju knjige je zasigurno preuzeta neka starija legenda o postojanosti vjere čovjeka koji se zvao Job. Pisac te bajke — kao i njegovi slušatelji i čitatelji — nije nimalo zamjerio što Jahve živo saobraća s bogovima, Elohim¹. »Božji sinovi« znači sasvim općenito »pripadajući rodu bogova«. A ovamo pripada i Satan. Poput svih drugih bogova, i on ima pozitivnu funkciju, naime, da nadzire zemlju i da izvještava Jahvea — to je ovdje mitolojska pozadina — kao nebeskoga gospodara i glavu vijeća bogova o svojim zapažanjima.

Svoju negativnu ulogu, to jest da bude Jobov mučitelj, Satan vrši po nalogu Jahvea. Židovska dogma iz 4. stoljeća pr. n. e. ne dopušta da bi Jahve imao kakvoga protuboga (v. također XII, 1).

2. U negativnu ulogu, koja mu se od tada pripisuje, Satan je dospio tek šikaniranjem Joba. Sasvim je pouzdano da su za priču o Jobovim patnjama, koja slijedi poslije toga, posuđeni prizori iz razdoblja dijadoha. Job gubi sve što je imao, svoju čast i zdravlje. Za njega nema nikakvog drugog spasa nego da Jahve povuče izrečenu mu presudu. U slici pojedinca je opisana sudbina pobožnoga naroda Božjega. Mit prelazi granicu k svjesnoj propovijedi o spremnosti Jahve na iskupljenje. U preostalom dijelu je cijela knjiga usmjerena protiv teorije grijeh-krivnja svećeničke opservancije i zagovara staru proročku postavku o apsolutnosti Jahve.

d. Pošto je perzijski kralj Kir napao Izrael, Jahve se javi njemu, kojega je odredio za svojega Mesiju, za svojega pomazanika, i obeća mu svoju pomoć. Pobožni iz kuće Izrael su zbog toga korili Jahvu. Ali Jahve im odgovori na ta predbacivanja: Ako me želite prekoravati zbog mojih sinova i djela mojih ruku, i nalagati mi, morate znati da sam ja Jahve, gospodar nebeskih vojski, koji je stvorio zemlju, koji je stvorio ljude, kojega su ruke razapele nebesa, i koji zapovijedam svim vojskama njihovim.

Izaija 45, 1—13.

---

¹ Podsjećamo čitatelja da riječ Elohim valja shvatiti kao množinu semitskog El = Bog, kako je to objašnjeno pod I 1, 3. Pisac njemačkog originala je imao mogućnost da to naglasi članom za množinu, dok u hrvatskom jeziku ta mogućnost ne postoji.

1. Izaijina proročka izreka iz 6. stoljeća pr. n. e. osim pojma Jahve koristi i pojam Sabaot, što valja shvatiti kao Gospod nad vojskama, tj. predodžbu da Jahve ima sinove, djela kojih ljudi mogu spoznati i ocijeniti kao djela njegovih ruku. Sin Jahve je — u ovom slučaju Kir — pomazanik = sin Boga i kralja, = Mesija.

2. U Židovskoj je tradiciji ostala živuća slutnja o nekadašnjem mnoštvu bogova u osobi Jahvea. Naime, Židovi nisu nikada izgovarali ime božje, već bi svaki puta kada bi se ime pojavilo pročitali Adonaj, što valja doslovce prevesti s »moja gospodo«. Tako u monolatriju kasnoga doba i sadašnjice izbija poput vrha ledenjaka iz površine mora cijeli niz nekadašnjega mnoštva predodžbi, živi dokaz neuspjelih nastojanja oko probijanja monoteizma.

3. Uostalom, proročka izreka sasvim jasno pokazuje političku opoziciju proroka spram jeruzalemskih svećenika. Proroci, pobornici starih po Jeruzalemu obespravljenih svećenika nekadašnjih plemenskih svetišta, otvoreno pristaju uz Kira. Pozivaju se ne samo na Jahvu kao Gospoda nad nebeskim vojskama (v. 1, 2) — to su planete i zvijezde, nebeske sile poput munje, groma, kiše — već također poučavaju kako je Kir sin Jahve premda je neznabožac. Oni su očito surađivali s njim i time su znatno pridonijeli obaranju Babilonaca i njihovih svećeničkih vazala također iz Jude i Jeruzalema.

2.2 Bog vremena

a. *Kada su se Mojsije i lutajući narod okupili oko brda u Sinajskoj pustinji s kojega je Jahve htio objaviti svoj Zakon, Jahve reče Mojsiju: Stići ću k tebi u gustom oblaku da bi narod čuo kako razgovaram s tobom. — Trećega se dana prolomi grmljavina, zabljesto munje, i teški se oblak nadvije nad brdo, koje je bilo sasvim obavijeno dimom, jer je Jahve u vatri sišao na nj. Pošto je narod začuo gromove, zapazio munje i dim što se dizao iz brda, poboji se i zastane, jer je strahovao da će umrijeti. Samo se Mojsije sasvim približi gustom oblaku, u kojem se nalazio Jahve.*

II Mojsije 19.

1. Jahve je zasigurno bio bog vremenskih prilika, kao i prednjeazijski bogovi Tešub i Adad (Hadad) ili Zeus i Jupiter. Bogovi vremena su ljudima bili oduvijek bliži od astralnih i kozmičkih bogova. Kao boravišta su im ljudi ponajradije dodjeljivali vrhove brda koji strše u zračni prostor i obavijeni su oblacima. U tom su pogledu međusobno slični olimpijski Zeus, fenički Baal i Jahve s Horeba ili Sinaja. Svoju mitologijsku funkciju kao bogovi vremenskih prilika oni poprimaju dodatno uz druge mitologijske funkcije, na primjer, uz položaj suca ili zakonodavca kao u ovom slučaju, u kojem Jahve silazi na Sinaj da bi izdao Deset zapovijesti.

2. Jahvistički mit o Jahvinoj objavi na brdu u Sinajskoj pustinji je zasigurno bio lokalna tradicija. Ako pripovjedač iz 8. stoljeća pr. n. e. ovamo smješta taj mit, čini to da bi se svjesno razgraničio s Jeruzalemom, premda mu više nije do sređivanja meteorologijskih prilika koje osiguravaju postojanje stada, već do pravnog akta koji treba da osigura ljudski poredak. Jahve je već poput Zeusa postao čuvar pravednosti koji »promatra početak svih ljudi i kažnjava sve grijeh«, kako kazuje Odiseja, no to je bog vremena s brda Sinaj, a ne bog svećenika u Jeruzalemu.

b. *Prilikom bijega iz Egipta i putovanja kroza zemlju istočno od Jordana, Jahve se pojavi pred Izraelcima. Obdan bi se obavijao stupom oblaka, a obnoć bi se pojavljivao pred njima poput vatrenog stupa koji im je pokazivao put, tako da su mogli putovati danju i noću. U ta je dva pojavna oblika ostajao na čelu povorke. Oblacima je i vjetrovima razdjelio more da bi narod mogao proći kroza nj; no faraonove su se vojske poslije toga utopile u vraćajućim se vodenim masama.*

II Mojsije 13; 14.

1. Za skupinu vlasnika stada je Jahve kao bog vremenskih prilika bio životno važan partner. Zbog sve žešćih trenja i sukoba oko pašnjaka, on prerasta u ulogu boga rata. Plemenski kralj postaje kraljem vojske. Tako Jahve jaše na oblacima da bi Izraelu pritekao u pomoć u njegovim nevoljama (V Mojsije 33, 26; Izaija 19, 1; Psalam 68, 5 i 68, 34) kao i njegov suparnik Alijan Baal iz ugaritskoga panteona, koji također »jaše na oblacima«; i kao Perzej Andromedu oslobađa Alijan Baal božicu Aštart iz Jamova zatočeništva, koji vlada potopima: Baal je razbio i smrskao Jama, dokrajčio je gospodara poplava. Aštart s neba glasno poviče: »Samo udari, o Alijane Baale, samo udari, oh ti koji dolaziš na oblacima.« Biblijski mit o spasu u Crvenom moru spaja dvije funkcije Jahve kao boga vremenskih prilika i boga rata.

2. U o većem dijelu tekst pripada jahvističkoj tradiciji. Jahve (prema Izaiji 51, 9—10) jednim udarcem razdvaja more. Kao što Perzej upotrebljava Pegaza ili Marduk Sunčanoga konja, sunčanobožanski kralj koristi oblake i vatreni stub da bi ostvario svoje djelo. Zbog toga nije slučajnost što Perzej također pripovijeda o čudesnom spasenju u arci, kao i Mojsije; mitologijski praoblik toga je egipatska priča o Izis i Oziris i o djetetu Horu. U pobuni »djeca protiv njihovih otaca« mit jednomisleno odražava ustanak Hebrejaca protiv Egipćana, s kojima su nekoć živjeli u miru. Prodirući Heleni su se borili s prethelenističkim Tesalijcima sve dok ih nisu pobijedili (u mitu je to prikazano savladavanjem Kronosa).

c. Dok je Mojsije jednoć čuvao ovce svojega tasta, na brdu Horeb ugleda gorući grm a da ovaj nije izgorio. Znatiželjno se približi mjestu da bi ispitao zašto grm nije izgorio. Približavajući mu se, začuje glas iz gorućeg grma: Ne prilazi bliže, već izuj obuću, jer stojiš na svetome tlu. Mojsije učini tako i prekrije svoje lice, jer se bojao pogledati Jahvea. Jahve ga nato pozove da oslobodi iz ropstva svoj narod, Izraelićane.

II Mojsije 3.

1. Jahvistička priča o izboru Mojsija na Horebu je istoga značenja kao i nalog Mardukovih roditelja njihovu sinu da ubije Tiamat ili pomoći što ju je boginja Atena ukazala Perzeju. Radi se o političko-religijskoj motivaciji ustanka protiv ugnjetača. Bog rata se pojavljuje kao bog meteorologijskih prilika.

2. Pojava Jahvea na Horebu jest pokušaj da se učvrsti prvo »objavljenje« Jahve na Horebu. U sukobu oko svetih mjesta, pripovjedač — kao i u drugim religijama nužna popratna pojava svećeničke organizacije kulta i njihovih pretenzija na vlast — pristaje uz stare lokalne kultove. Mitovi o bogu vremenskih prilika, o bogu Jahvi, nipošto nisu biblijska osobitost. Jahvistički autor koristi općevažeće mitologeme starih Kanaanaca, koje su još uvriježene među stanovništvom zemlje. U tome je snaga proročkih izreka kao, na primjer, Mihej 1, 3: kada Jahve iziđe iz svojega stana da bi pošao na zemlju, pod njegovim se korakom rastapaju brda, usijecaju se doline. Ili Nahum 1, 3—4: U vihoru i oluji put je njegov, oblaci su prašina što se diže pod njegovim nogama. On isušuje mora i sve rijeke. Ili Ezekiel 1, 4: Kada se Jahve pojavio pred prorokom, olujni su vjetrovi sa sjevera dotjerali golemi oblak što je bio okružen silnim sjajem i neprekidnom vatrom, iz sredine kojega su sjevale munje.

d. Kada je Job sa svojim prijateljima razmišljao o svojoj sudbini, njegov ga prijatelj Elihu pokuša navesti na priznanje svemoći Božje, izričući mu himnu. U njoj je stajalo: Gle, on nad sobom razastire svjetlost i dno morsko on vodama pokriva. On munju drži objema rukama i kazuje joj kamo zgoditi. Glasom gromovnim sebe navješćuje, stiže s gnjevom da zgromi opačinu. Na Jahveovu zapovijest sniježi i mraz se spušta na zemlju, tako da se smrjavaju vode. — Jahve se pojavi pred Jobom i odgovori mu iz nevremena.

Job 36-38; 40, 1.

e. *Poslije velikoga potopa Elohim reče Noi i njegovim sinovima: Želim s vama i vašim potomstvom zaključiti Savez koji će vrijediti također za sve životinje i ptice. Jer, ubuduće više neću biti nikakvog potopa na zemlji, koji bi upropastio život. Dugu svoju u oblak stavljam da zalogom bude Savezu između mene i zemlje. I kad se duga pojavi u oblacima, spomenut ću se Saveza svoga.*

I Mojsija 9.

1. U 4. stoljeću pr. n. e., dok nastaje Knjiga o Jobu, mit o bogu vremenskih prilika predstavlja još samo veliku sliku, koja slavi pravednost Jahve. Jer, Jahve pribavlja Jobu pravo koje mu pripada. Premda je naglasak već pomaknut, kao i u izvještaju o Savezu Jahve s Noakidima poslije potopa (v. III, 3, b), koji je nastao poslije egzila — čudo duge je tamo još samo blijedi simbol za veliki ugovor između Boga i zemlje, koji živim bićima jamči sigurnost i egzistenciju — pripovjedaču Knjige o Jobu u susjedstvu spram stare proročke tradicije (v. II, 5) ostaje strana teologija pomirenja elohističkoga pripovjedača u I Mojsije 9.

2.3 Bog rata

a. *Jahve je ratnik, Jahve mu je ime! Faraonova je kola bacio u more, a k tome i cijelu njegovu vojsku. U Crvenom su se moru utopili odabrani faraonovi junaci, vode su ih prekrile, dok je Jahve sigurno proveo svoje ljude kroz vodu.*

II Mojsije 14—15

1. Jahvistički pripovjedač naglašava kako je Jahve bio bog rata. Kao pobornik starih plemenskih tradicija se suprotstavlja aristokratskoj kasti ratnika iz Jeruzalema i njihovoj poziciji moći, koju su dobili za Salomona. Hvalospjev snazi Jahvea (II Mojsije 15, 1—18) je pobjednička pjesma koja je ipak nastala u doba kasnoga Kraljevstva, jer Izrael već živi u zemlji i Hram je već podignut. Pjesma je samo autorizirana osobom Mojsija da bi dobila odgovarajuće mjesto, u ovom slučaju poslije velikog potapanja Egipćana. Prema svom sadržaju ona ima dvije važne zadaće: Potvrđuje kako je pobjednik Jahve, a nikako Mojsije, Jošua, David ili Salomon, i kako cilj dolaska u kulturnu zemlju na Sredozemnom moru nije bio uspostavljanje nasljednoga kraljevstva, već teokracija, gospodstvo Hrama. Pripada u tradiciju jeruzalemskih svećenika prije egzila, koji su uoči prijeteće babilonske opasnosti pokušavali zaključiti savez sa starim plemenskim knezovima. To je ideologijski kompromis, koji istodobno mora dokumentirati babilonskim interventima kako Izrael nije politička veličina, već kulturna zajednica. Na slične misli nailazimo i u Psalmima, na primjer, Psalm 24, 8 i Psalm 44.

b. *Jahve Sabaot (to je Jahve nad Vojskama) podiže vojsku za borbu. Njegovi ratnici dolaze iz svih dalekih zemalja, s granice neba. Jahve naoružava i sebe oruđem gnjeva svojega da bi poharao cijeli Babilon.*

Izaija 13, 2—5.

1. Pjesma potječe iz sredine 6. stoljeća pr. n. e. Propast Babilona, što ju je autor također doživio, ovdje je dana u obliku proročke mudrosti. Jahvu valja iskazati kao začetnika propasti Babilona i saveznika perzijskoga kralja. Pjesnik nanovo tka dio mita o nepobijeđenom Jahvi kojemu je Babilon oteo narod i zemlju. Ta povijesna interpretacija treba da Perzijancima prikaže Izrael u lijepu svjetlu. Ta je pjesma imala svoje mjesto u literaturi religijskih himni onih koji nisu bili prognani.

c. *Jahve bi uvijek bio vjeran svojemu narodu u bitkama kada bi ga njegov narod poslušao. Kad su se Izraelci našli pred utvrđenjima Jerihona, koji im se učinio neosvojivim pošto su se uhode vratile i podnijele izvještaj, Jahve im je savjetovao da šest dana zaredom po jednom šutke obiđu grad, a sedmoga dana neka zatrupe u trube i ovnujske rogove. Zidine će se tada*

srušiti i grad će biti osvojen. I kada su sedmoga dana stali klicati ratne poklike, kada su odjeknule trublje i rogovi, zidine se sruše i grad je bio razoren i svi stanovnici istrijebljeni osim bludnice Rahabe i njezine obitelji, koju su uhode prepoznale. Dragocjenosti grada su položene u svećeničku riznicu.

Jošua 6.

1. Priča o osvajanju Jerihona je konglomerat najmanje dviju različitih skupina tekstova. Jedna tradicija smjera na vojno remek-djelo Jošue i njegovih ljudi, dok druga nastoji istaći vodeću ulogu svećenika i Kovčega. Potonja pripada antirojalističkoj elohističkoj predaji, a prva jahvističkoj predaji, koja reprezentira kralju naklonjeni gornji društveni sloj kraljevskoga doba. Iz arheoloških istraživanja proizlazi kako je Jerihon u kritično vrijeme već bio ruševina. Prema tome, priča zapravo pripada vrsti etioloških saga, ukoliko bi se njome moralo objasniti postojanje ruševina u 10. stoljeću, koje pod prijetnjom smrtne kazne nitko nije smio obnoviti. Iz te etiološke sage je pripovjedač izveo dokaz valjanosti svojega mita o nepobjedivosti jedinoga boga rata Jahve, premda je to izvorno junačka saga o Jošui.

d. Za bitke kod Gibeona Jahve spusti takve mase tuče na neprijatelje Izraelaca da je od nje poginulo šest puta više neprijatelja nego što ih je palo od oružja. A bitka je ionako bila dovoljno ubojita, jer je sunce zastalo na visini dana i nije silazilo. Gotovo je čitav dan odlagalo svoj zalazak. Jošua je, naime, zakleo sunce da zastane u svojoj putanji, a zaprijetio je i mjesecu da bi ovaj zaostao sve dok on ne završi s pokoljem. I Jahve, gospodar sunca i mjeseca, poslušao Jošuu, jer se i sam borio za Izrael, kako je to opisano u staroj Knjizi o junacima: Stani, sunce, iznad Gibeona i mjesече iznad dola Ajalona! I stade sunce i zaustavi se mjesec sve dok se narod nije osvetio neprijateljima svojim.

Jošua 10.

1. Mit o bici Jošue kod Gibeona je tipičan dokaz u prilog činjenice da je jeruzalemska centralna vlast svećenika i kralja manipulirala historiografijom. Knjiga o junacima, koja je nestala, no koja je vjerojatno sadržavala velike sage o mitskim prajunacima iz sjevernih plemena bez ikakve teološke obrade, spominje se doduše, još u II Samuel 1, 18—28, no inače je potisnuta. Za stare je Orijentalce sasvim vjerojatno da su sunce i mjesec zastali. Međutim, pripovjedač koji radi u interesu kaste jeruzalemskih svećenika odmah ograničava maštu slušatelja: Jahve više nikada neće poslušati čovjeka. Budući da se stara priča nije mogla prešutjeti, svećenička joj je teološka cenzura mogla samo oduzeti poantu. Mit još polazi od toga kako sveti kralj bog sunca i sveta kraljica boginja mjeseca slijede zapovijest svojega sina, kralja Jahve, da bi mu pomogli.

e. Sav ratni plijen je Jahve zahtijevao za sebe. Nitko se nije smio nekažnjeno ogriješiti o to. Kada je jednom Akan, sin Karmija, iz roda Zerahova, od plemena Judina, iz ratnog plijena uzeo jedan babilonski plašt, nešto srebra i zlata, Izrael je izgubio prvu bitku za Aj. Akanova je krivnja bila potvrđena. Cijeli ga je narod kamenovao, njega i njegovu imovinu, uključujući stoku i djecu. Time je gnjev Jahve bio smiren i on idućega dana prepusti grad Aj. I kada je izraelski kralj Ahab poklonio život aramejskom kralju Ben-Hadadu kojega je pobijedio, morao je Jahvi za to dati drugi život. Njegov je vlastiti cilj bio pomirdbena žrtva.

Jošua 7; Prva knjiga o Kraljevima 20.

1. Priče o Akanu i Ahabu potječu iz sjevernohebrejskih saga. Služe za ilustraciju mita o jednom jedinom gospodaru i Bogu, o Jahvi. U tome dolazi do izražaja opozicija Sjevera protiv centralne vlasti kralja i Hrama na Jugu, ističe se na prvo mjesto moć vlastitog plemena i proroštva. Zbog toga se na Sjeveru rado pričaju priče o griješnim kraljevima i bogohulnicima iz Jude. Značaj proroka proizlazi iz objektivne historijske situacije. Uspostavljanjem centralnoga svetišta u Jeruzalemu su obezvlašćeni mnogi predstavnici srednjih i malih

svećeničkih klasa, ponajprije na Sjeveru, u Izraelu. Iz njihove sredine dolaze proroci koji su — poput Amosa i Jeremije — strastveni borci za interese naroda. Oni zastupaju stari klanski socijalni poredak protiv teokratskog eksploatatorskog društva.

f. Jahve je bio nesmiljeni vojskovođa koji je, istina, sam upravljao bitkama, ali je postavljao i vojskovođe. Tako je David bio vojskovođa u ratovima Gospodnjim, kao i Jošua i Mojsije. Jahve je ratovao protiv čitavih naroda do njihovog potpunog uništenja. Kada su Amalečani pokušali napasti Izrael na njegovu putu u obećanu zemlju, Jahve im se zakleo da će ratovati s njima kroza sve generacije. A Mojsije, Jošua i njihovi nasljednici ne smiju nikada zaboraviti tu zakletvu.

II Mojsije 17, 8—16.

Jahve je svaki put odlazio u borbu sa svojim narodom da bi se mogao boriti za svoj narod i izvojevati pobjedu. Zbog toga je također ratovanje uredio jednim svetim zakonom. Tko s njime odlazi u boj, svet je.

U svojim se bojevima Jahve mogao koristiti samo posvećenima. Kada je David jednom bježeći ispred Šaula sa svojim drugovima osjetio glad, pošao je u Nob k svećeniku Ahimeleku i zahtijevao od njega kruha. No svećenik je imao samo prineseni kruh što su ga smjeli jesti samo sveti ili posvećeni. Zbog toga je postavio Davidu prvo i jedino pitanje jesu li se njegovi ljudi suzdržali i od spolnog općenja. Da- vid ga je umirio i uzeo kruh.

Čak je i Hetit Urija, koji nije bio Izraelac, tako da nije bio bezuvjetno podložan Zakonu svetosti, respektirao taj zakon. Pošto je naime, Bat-Šeba, žena Urijina, brakolomno zatrudnjela od Davida, ovaj je pokušao Uriju iz rata odmamiti kući u postelju njegove žene da bi prikrio svoju grešku. No Urija se pozivao na to da su Kovčeg saveza i cijeli Izrael na bojnopolju i nije pošao kući, već je spavao u kraljevskoj stražarnici. Tu je vjernost zakonu platio svojim životom, jer ga je kralj dao pogubiti budući da nije uspio u svojoj namjeri da dijete podmetne Uriji.

V Mojsije 20; 23, 9—14; Jeremija 6, 4; Mihej 3, 5; I Samuel 21; II Samuel 11.

1. Izvještaj iz II Mojsije 17 pripada elohističkoj predaji. Epizode oko Davida iz Samuelovih knjiga potječu — kao i elohistička predaja — iz tradicije sjevernih plemena, koja su uvijek bila vrlo rezervirana spram centralne vlasti u Jeruzalemu. One imaju jasan cilj da ratne lovorike ne upletu u krunu jeruzalemskoga kralja, već da ih oviju oko Jahvinoga žrtvenika. Vremenski one potječu približno iz sredine 10. stoljeća pr. n. e., tj. poslije odvajanja kraljevstava.

2. Zakon o svetom ratu nije stariji od Kraljevstva s njegovom stacioniranom vojskom. Rat postaje sveti posao. Nešto prije propasti južnoga kraljevstva, Jude, kada više nitko nije mogao voditi sveti rat, u sjećanju na nekadašnji sjaj proroka i svećenika je zaključen kompromis koji je nazvan i Ponovljenim zakonom, Deuteronomijem (V knjiga Mojsijeva). On pripada u sredinu 7. stoljeća pr. n. e.

3. Zakon o posvećenju ratnika ima sasvim jasan politički cilj: Samostalno nomadsko pleme se još moglo štiti i braniti bez zakona, dok seljak koji je pozvan u vojsku strahuje za svoj posjed što ga je ostavio bez ikakve zaštite, strahuje za svoju ženu. Međutim, svećenički zakon je temeljni društveni interes protkao nimbusom svetosti. Svećenici se s tim zakonom bore protiv stare kanaanske religioznosti. U Kanaanu, kao i u drugim dijelovima staroga Orijenta, funkcija božanstva plodnosti i božanstva smrti je uvijek bila sjedinjena u jednoj osobi. U izvještaju o stvaranju I Mojsije 2—3 se ta dvostruka funkcija još može razabrati u ulozi rajskog ploda, jer ovaj donosi spolno zadovoljstvo i smrt.

Svećenički zakon treba da potisne stare orijentalne predodžbe koje su vrlo dobro poznate seljačkom stanovništvu, jer stari kanaanski bogovi se prije odlaska u boj prepuštaju spolnom općenju, kako to proizlazi iz mitova Ugarita. Na primjer, božica Anat kazuje svom ratniku Itpnu prije nego što će ga poslati u boj: »Budi ugodljiv, Itpne, i poslušaj: u liku orla ću te zataknuti u svoje krilo, kao pticu grabljivicu u svoju rodnicu.«

2.4 Bog bik

a. *Kada se Mojsije popeo k Jahvi na Sinaju da bi od njega primio Deset zapovijedi, narod što se okupio oko brda postane nestrpljiv. Misleći da se Mojsije neće vratiti, stanu salijetati brata mu svećenika Arona da im načini boga koji će ići ispred njih. Aron pristane i tako sakupe u logoru zlatni nakit i izliju lik bika što su ga slavili plešući i pjevajući: »Ovo je tvoj bog, Izraele, koji te izveo iz zemlje egipatske.« Ali Mojsije, sišavši s brda, gnjevno razbije taj lik boga.*

II Mojsije 32

b *Poslije smrti kralja Salomona se sjeverno kraljevstvo Izrael odvoji od južnoga kraljevstva Jude. Jeroboam, novi kralj sjevernoga kraljevstva, htjede u svojoj državi imati vlastita kulturna mjesta, a zatim je u Danu i Betelu, dva stara kulturna mjesta u svom kraljevstvu, dao postaviti likove bika i objaviti: »Evo, Izraele, tvoga boga koji te izveo iz zemlje egipatske.« Te su kipove obožavali sve dok ih — poslije poraza zemlje 722. godine pr. n. e. — pobjednici nisu odnijeli u Ašur na poklon velikom kralju. Svećenici i narod u zemlji su zbog toga uvelike negodovali i žalili.*

I Kraljevi 12; Hošea 10, 5—6.

1. Obje priče svjedoče u prilog činjenici da je središnja vlast u Jeruzalemu tlačila stara kanaanska plemena. Elohistički tekst polazi od toga da je bik simbol za Jahvu, kao što je simbol i za boga El u Ugaritu. Ipak, u svim izvještajima dominira jahvistički tekst koji uči kako Jahve nije nikakav bik, već je bez ikakva lika.

Međutim, obje priče polaze od toga da je još do u 8. stoljeće pr. n. e. — kako proizlazi iz proročanske polemike Hošee — u Izraelu bilo ljudi koji su u biku vidjeli otjelovljenje Jahve. Time su bili u potpunoj podudarnosti sa svojim neposrednim susjedima. U Egiptu se mjesec naziva »vatrenim bikom«, a u mitovima Ugarita se patrijarh među bogovima El nazivao »bogom bikom«: »Neka se oglasi bik, El, otac mu kralj koji ga je stvorio!«. Sin Ela, Alijan Baal, se također pojavljuje kao bik boginje Anat i oplođuje je, a ona mu radosno saopćava: »Oh, Baalu se rodio bik, govedo onome koji dolazi na oblacima! Neka se raduje tome Alijan Baal.« Obilje pronađenih kipova bika također u Mezopotamiji zbog toga dopušta — kao i ovi mitologijski tekstovi izvan Biblije — samo zaključak kako je biblijska polemika protiv služenja biku u vlastitoj zemlji bila osnovana.

Borba protiv boga bika Jahve u prilog bezličnoga boga, kakvoga slave kralj, jeruzalemski svećenici i njihovi pristalice, ponajprije se odnosi na samostalnost plemena i dijelova naroda koja se pojavljuje u tom kultu bika, no ta samostalnost ipak prelazi preko vlastitih planova. Oni, koji obožavaju Jahvu kao bika, ne mogu biti istinski prijatelji Jahve koji se želi otkriti samo u svojim zakonima što su ih svećenici preuzeli od Mojsija i čuvaju ih. Jahvu se više ne može slaviti nekontrolirano seksualno određenim orgijastičkim kolima, već strogo određenim kultom žrtvovanja, kojega rituale moraju vršiti svećenici u Jeruzalemu. Svi tekstovi vrlo pažljivo potvrđuju sukob između nekadašnjeg seoskog stanovništva, Kanaanaca, i pridošlih obožavatelja Jahve.

2.5 Bog plodnosti

a. *Elohim je stvorio zemlju kao čudesni vrt, u kojemu je sve bilo sređeno. No, pošto je primijetio da se ljudi ne pokoravaju njegovu redu, već samostalno i svojevorno postupaju međusobno i sa zemljom, zaključio da će potamaniti ljude sa zemlje. Preživjet će samo Noa i*

njegova obitelj, zbog čega mu je naredio da sagradi korabljicu koja neće propuštati vodu i koja će imati mnoge prostorije da bi mogao uzeti sa sobom od svih živih bića, svih sjemena hrane, tako da bi poslije velikoga potopa svijet opet bio nastanjen (usp. III, 3, b). Pošto je zemlja isušila, Elohim naloži Noi da iziđe iz korablje sa svima i blagoslovi ga sa željom: Budite plodni, umnožite se i napučite zemlju! Čovjek je od njega dobio i dopuštenje da jede meso ako prilikom klanja životinje prolije njezinu krv. U krvi se, naime, nalazila duša, život što ga je Elohim zadržao za sebe.

I Mojsije 8—9

1. Elohistički tekst, stari izvještaj o stvaranju jasno ukazuje na intervenciju svećeničkog redaktora iz 5. stoljeća pr. n. e. Svećenik je naime ubacivanjem potopne katastrofe razorio mit. U skadu s tradicijom starog kanaanskog poljodjelskog stanovništva, Elohim je opisan kao dobar vrtlar. Elohim je poput Ela iz Ugarita »dobri, El, blagorodni«. On se uzbuđuje zbog nerada u svom vrtu, u zemlji Kanaan, i to više zbog ljudi koji su prouzročili taj nered — očito Beduina, Izraelaca s Arapskoga poluotoka i pomorskih naroda, Feničana i Grka, iz 12. stoljeća pr. n. e. Elohim zbog toga govori seljacima poput seljaka: Budite plodni i množite se da biste napučili zemlju, tj. obrađujte je. Seljak smije jesti i meso ukoliko prilikom klanja prolije krv na tlo i time pokaže kako poštuje Elohimov poredak time što mu daje krv, to jest život. Žrtva ljudi je punovaljana. Čovjeku u tu svrhu nije potreban ni hram ni žrtvenik, ni svećenik ni liturgija. Time se suprotstavlja zahtjevima svećenika iz Jeruzalema. Svećenički redaktori su vjerojatno propustili elohistički izvještaj, jer je bog plodnosti Elohim sa svojom apsolutnom zapoviješću o razmnožavanju (Elohim određuje hoće li žene rađati djecu ili neće — I Samuel 1, 5—6) u doba depresije kultne zajednice bio izuzetno značajan.

b. Pošto je Sara Abrahamu u visokoj dobi rodila još jednoga sina, Elohim htjede ispitati Abrahama zahtjevajući od njega da žrtvuje svojega sina Izaka. Abraham ga poslušao i pripremi se za put i za žrtvu, kako je to Elohim od njega zahtijevao. Tri je dana putovao zemljom da bi stigao na mjesto koje mu je Elohim označio. I Abraham pripremi žrtvenik.

Pošto je Abraham podigao žrtveni nož da bi udovoljio zapovijesti Elohima, odjednom se umiješa Jahve koji je preko svojega anđela spriječio Abrahama da zakolje svojega sina. Stane uz Abrahama, založi se za njega i zapovjedi mu da umjesto Izaka žrtvuje ovna. Abraham se vrati s djetetom i slugama i od tada je živio u Beer Sebi. (V. također IV, 1, b.)

I Mojsije 22, 1—19.

1. U jahvističkoj priči o žrtvovanju Izaka se održava prastari mit. Žrtvovanje prvorodenoga sina je bilo uvriježeno ne samo u biblijskih naroda (II Mojsije 13, 12—13; II Mojsije 22, 29—30), već i u Moabaca i Feničana. U tome se nastavlja život starih matrijarhalnih predaja. Abraham ih očito poznaje i spreman je da ih slijedi. Međutim, bog Jahve, zagovornik novoga patrijarhalnoga poretka, naređuje iskupljenje prvorodenoga sina. Priča o tom čudesnom zahvaćanju Jahve uprava i ingerencije Elohima, kojim dokida žrtvovanje prvorodenoga sina, očito nije bila naširoko poznata, jer je pripovjedač u II Mojsije 13 nije poznavao. Kao objašnjenje za to da prvorodenoga sina ne valja žrtvovati, već otkupiti, navodi kako se to događa da bi se posvjedočilo kako je Jahve jakom rukom izveo Izraelce iz Egipta. Pri tome je sigurno kako je stari Jahve prije toga i prvorodene sinove zahtijevao za sebe, pa ih čak i dobivao, kako to, čini se, proizlazi iz naziva mjesta na kojem je Izak morao biti žrtvovan (Moriya = »Bog odabire«).

2. Pobožni je način čitanja u toj priči uvijek naglašavao iskušenje Abrahamove vjere i milostivu intervenciju Jahve; kazivao je kako se u tome vidi poanta tog mita. No, izvorni mit opisuje borbu između dva boga, u kojoj pobjeđuje Jahve, zastupnik naprednoga patrijarhata. To je upravo orijentalna mitologija. U Ugaritu Alijan Baal nadvladava staroga Ela i nasljeđuje ga, u Babilonu Marduk pobjeđuje Ea i Anu, a u Grčkoj Zeus pobjeđuje Kronosa.

3. Mit o žrtvovanju Izaka i o snazi prolivene krvi kao pomirbene žrtve poprima u kršćanskoj mitologiji još jedno veliko značenje kada prvi kršćani pokušavaju pridati smrti Isusa Krista smisaono tumačenje i žrtvovanje Izaka usporediti sa smrću na križu Isusa iz Nazareta (Matej 26, 28; 20, 28; Hebrejima 9, 20—28; v. također XIII, 1).

c. Pošto je Mojsije oženio Siporu, ova mu najprije rodi sina. I dok su putovali sa svojim stadima, dogodi se jedne noći da Jahve htjede nasrnuti na njega i ubiti ga. Tada Sipora uzme oštar kremen i odreže mu obrezak, i njime dotakne Mojsijeve noge i pri tome reče: »Zaista si mi ti krvav muž.« I Jahve ga pusti.

II Mojsije 4, 24—26a.

1. Kratku epizodu o Mojsijevoj ženi Sipori prevoditelji su popratili mnogim dodacima i objašnjenjima da bi joj dali smisao. Budući da u oba stiha Jahve samo jednom nastupa kao subjekt masculini generis, muške se lične zamjenice — dosljedno tome — odnose na njega ili na sina. Mojsija valja izuzeti, jer o njemu neposredno prije toga nije riječ, već o sinu faraona koji očito na tom mjestu nudi pripovjedaču natuknicu, na koju će nadovezati priču. Prema tome, moglo je biti mišljeno samo to da se Jahve htio domoći prvorođenoga sina Mojsijeva, jer mu pripada prvo muško dijete. A Sipora, majka, obrezuje svojega sina — stari matrijarhalni relikv — i dodiruje obreskom noge Jahvine. Budući da ona pri tome izgovara bračnu formulu »zaista si mi ti krvav muž«, samo to može imati smisao. Jer, ona time Mojsijevo dijete uvodi u brak s Jahvom, ono postaje Jahvino dijete. Posvemašnje žrtvovanje dječaka se iskupljuje žrtvovanjem jednoga dijela njegovoga penisa. Biblijskom redatoru je taj smisao očito bio poznat, jer dodaje: »Ona je zbog obrezanja rekla ‚krvav muž‘.« Bogobojaznost se oduvijek protivila antropomorfizmu Jahve, tako da je ubacivanjem imena Mojsijeva pokušala ublažiti sablaznijost Jahvinih sramnih dijelova, premda stara biblijska mitologija inače ne zazire od antropomorfizma Jahve, kako to proizlazi iz I Mojsije 32 (Borba Jakoba s Jahvom) (v. IV, 3, d).

2. Izvorni mit na tom mjestu jasno ukazuje kako Jahve, stari bog plodnosti, zahtijeva prvorođenoga sina. Kretskoj ili feničkoj su prvotno još bili žrtvovani dječaci pošto bi svećenice s njima provele obrednu noć, takozvanu Svetu svadbu. Među takve stare predodžbe pripada i priča, prema kojoj je Sipora dijelom dječjeg penisa dotakla božanske noge kazavši: »Zaista si mi ti krvav muž.«

d. Pošto je Eva Adamu rodila Kajina, reče: Muško sam čedo stekla pomoću Jahve. Zatim rodi Abela. Abel postane stočar, a Kajin zemljoradnik. Pošto su poodrasli, žrtvovali su Jahvi. Kajin je žrtvovao od zemaljskih plodova, a Abel od prvine svoje stoke. Jahve milostivo pogleda Abela i njegovu žrtvu, dok se na Kajina ni ne osvrne. Kajin se nato razgnjevi i ubije Abela u polju. Jahve potom zapita Kajina: Gdje ti je brat Abel? Kajin odgovori: Ne znam. Zar sam ja čuvar svojega brata? Jahve odgovori kletvom: Krv tvojega brata vapi k meni iz zemlje. Stoga budi proklet! Orađivat ćeš zemlju, ali ti više neće davati roda. Vječna ćeš skitalica na zemlji biti! Ali nitko te ne smije ubiti, jer ću se takvom sedmerostruko osvetiti. — I Kajin ode ispred lica Jahvina u zemlju Nod sjeverno od Edena.

I Mojsije 4, 1—16.

1. Mit o Kajinu i Abelu je tek u drugoj liniji mit o bratoubojstvu. Izvorno je to mit o ubojstvu nad sinom Božjim. U toj priči, koja pripada laičkom izvoru, Eva se pojavljuje kao stara sveta kraljica, koju identificiraju s božanskom pramajkom. Eva je naime, drugo dijete začela sa samim Jahvom. I iz njezine veze se rada dječak Abel, a Jahve ga u mitu - dosljedno tome — milostivo pogledava. Ubojicu svojega sina Jahve osuđuje na najokrutniju kaznu koje su se ljudi mogli dosjetiti. Kajin je osuđen na doživotno izbjeglištvo koje nijedan čovjek ne smije prekinuti ubojstvom iz samilosti, jer će ga inače zateći sedmerostruka odmazda.

U pobožnih duša izaziva gnušanje činjenica što je Jahve odista bio spolno biće, premda znaju kako su sinovi bogova spolno općili također sa kćerima ljudi (I Mojsije 6, 1—4; usp. II, 1, a). Već su se stari prevoditelji Biblije zbog toga protivili doslovnom i jednosmislenom tekstu i na tom su mjestu pokušali zaobići stvarno stanje stvari tužeći se na teškoće prevođenja i nejasno značene glagola »začeti«. Mlađi komentatori su ih također slijedili. Zbog njih je nastao dojam da je mit o Kajinu i Abelu priča o zločinu bratoubojstva. Tu prirodu kao moralni sadržaj mit dobiva tek kroz pouku o grijehu, koja mu je prvotno bila strana.

2. Mit o sukobu između Kajina i Abela karakterizira prije — u tome se on može usporediti sa sukobima između Peliasa i Neleja, Eteokla i Polineikesa, Herakla i Ifikla, Romula i Rema i druge mitolojske braće — u prikazu razdora između bogova slom sistema, poslije kojega će naizmjenice vladati kraljevi i njihovi namjesnici. Od tada vlada isključivo jači. U tome se ponavlja zamjenjivanje matrijarhata patrijarhatom. Jer, Jahve je onaj koji prekida matrijarhalni pramir društva. On više voli svojega sina i time utire put patrilinearnom nasljeđivanju, time priznaje privatno vlasništvo i istodobno polaže temeljac države: sve to — prognavši Kajina.

3. Proširenjem mita označavanjem Kajina »da ga ne bi ubio tko naiđe na nj«, je potkrijepljena hipoteza Kenijaca, naime, da je mit plemenska saga Kenijaca koji su živjeli na rubu kulturne zemlje u susjedstvu Izraela. Stari pripovjedač želi objasniti podjelu društva na poljodjelce i nomade, pri čemu nomadi uživaju posebnu zaštitu Jahve.

2.6 Glasnici Jahve i Elohima

a. Dok je Abraham živio u Mamre, šatoru svoje obitelji koji se nalazio u neposrednoj blizini nekog starog svetišta, jednoga mu se dana ukaza Jahve. Pratila su ga dva čovjeka. Abraham prepozna Jahvu i njegove pratitelje k jelu; u pripreme za jelo je prema starom običaju pripadalo i pranje nogu. Poslije jela Abraham otprati tri čovjeka dio puta u smjeru Sodome. Vрати se prije večeri.

I Mojsije 18.

b. Jošua i vojska izraelska su logorovali pred gradom Jerihonom, pripremajući osvajanje grada (usp. II, 3. c). Jednoga dana Jošua ugleda pred sobom čovjeka s isukanim mačem u ruci. Jošua ga nije poznao, pa ga zapita kako se zove i odakle dolazi. Ovaj mu objasni kako je glasnik Jahvin i vođa njegove vojske. Tada Jošua padne ničice na tlo i pokloni mu se, jer je sveto bilo mjesto, na kojemu se on nalazio.

Jošua 5, 13—15.

1. Oba Teksta potječu iz jahvističke tradicije. Istina, uobičajeno je da se ljudi, koji su pratili Jahvu na njegovu putovanju u Sodomu i s kojima je posjetio Abrahama, smatraju anđelima, ali to nije točno. Tekst jednosmisleno govori o muškarcima. Jahvistički tekst, naime, računa s time da Jahve postupa s ljudima i preko ljudi. Vođa Jahvinih vojski koji se Jošui ukazao pred Jerihonom, nije anđeo, već čovjek. Jošua se vlada spram njega kao potčinjeni spram natčinjenoga. Pred njime vrši proskinezu, baca se ničice na tlo, i sluša što će mu kazati zastupnik njegovoga velikoga kralja, koji već svojom nazočnošću posvećuje prostor.

c. U mjestu Šore, u području Danovu, živio jednoć Manoah sa svojom ženom. Njoj se ukaza Anđeo Jahvin i obeća nerotkinji da će uskoro roditi sina. To će dijete, reče on, od majčine utrobe biti Bogu posvećeno. Žena ispričava tu čudesnu zgodu svom mužu. Manaoh se nato pomoli Jahvi i zamoli ga da i njemu pošalje anđela s tom porukom. Jahvin mu se Anđeo nato javi i potvrdi mu kako će sin njegov Samson biti veliki junak u Izraelu. Manoah povjeruje Anđelu, a ovaj nestane na oblaku dima.

Suci 13.

1. Priče o glasnicima Jahve i Elohima, što ih valja nazvati anđelima, jasno ukazuju na distanciju između pojedinih pripovjedačkih tradicija. S krajem Salomonovoga Kraljevstva započinje sve veća spiritualizacija predodžbe o bogu. Bogovi više ne zahvaćaju izravno u povijest ljudi: sada imaju svoje glasnike. To mogu biti ljudi, bogovi i bića iz bajki poput keruba i serafa. (V. također VII, 9.)

d. Kada se Jakov zaputio u potragu za ženom u zemlju svojih otaca, morao je putem prenoćiti u stepi. Pri tome je sanjao neke ljestve na zemlji što su sizale sve do neba. Ljestvama su uzlazili i silazili glasnici Elohima. Silno se uplaši i reče kako su to zasigurno vrata nebeska, kuća Elohima. Probudivši se sutradan ujutro, uspravi zbog toga kamen, u sjeni kojega je legao na počinak, načini od njega žrtvenik i nazove ga Betel, kuća Božja. Tada učini zavjet da će na tom mjestu podići hram, kuću Božju, ukoliko mu Elohim dopusti da se zdravo vrati u šator oca svojega.

I Mojsije 28.

1. Taj elohistički tekst sadrži kultnu sagu sjevernoga svetišta Betela. Ubačenim obećanjem zemlje je svećenička reakcija pridala priči novi obrat, koji nije kanaanski.

2. Božji glasnici — anđeli prema posuđenoj grčkoj riječi u latinskom jeziku — prema staroj predodžbi nisu imali krila. Da bi s neba sišli na zemlju i obratno morali su se koristiti ljestvama. Krila su u biblijskoj mitologiji dobili tek poslije babilonskoga egzila. Kada I knjiga Ljetopisa 21, 16 kaže kako se Davidu ukazao anđeo Jahvin »stojeći između neba i zemlje«, i kada serafi i kerubi ovijaju svoje likove krilima, sasvim je sigurno da ti mitologijski prizori potječu iz zemlje između dviju rijeka. Izvanbiblijska religijska literatura Židovstva se vrlo rado i opširno bavila znanošću o anđelima, koja je tako prešla i u kršćanstvo. Prema »Testamentu Adamovu« je najniži red anđela određen da brine za ljude. Drugi je onaj arkanđela (Crkva ovamo ubraja Gabriela, Mihaela i Rafaela), treći kor je onaj kneževstava, oblaka i vremenskih prilika, četvrti kor je onaj moći koje se moraju pobrinuti za zvijezde i tokove vremena, peti kor, sile, jesu rang-liste demona i drugih nežidovskih bogova, šesti red je onaj što je nadležan za kraljeve i politički život naroda. Drugi korovi, među koje pripadaju prijestolja, serafi i kerubi, vrše službu nebeskoga prijestolja.

Znanost o anđelima održava sistem društvenih odnosa u helenističkim državama.

3. U kršćanskoj su mitologiji anđeli na nebu okupljeni oko božjega prijestolja. Svaki čovjek ima svojega anđela koji brine za njega (Matej 18, 10) i koji ga može zastupati i na zemlji (Djela apostolska 12, 15). I anđeli naroda zapravo žive na nebu (Daniel 10). U mit o božanstvu Isusa pripada da se poslije njegovoga rođenja otvara nebo i anđeli silaze na zemlju. Pozdravljaju Isusa pozdravom mira (Luka 2, 13—15).

e. I prorok Mihej je vidio Jahvu kako sudi sjedeći na prijestolju, pokraj njega je stajala cijela vojska nebeskih snaga: Valjalo je pronaći onoga koji će kralja Ahaba zvesti u propast. Tada iz redova nebeske pratnje istupi Ruah, duh (v. 1, 1 i 1, 1, 1), i preuzme zadaću. Poprimi lik lažljiva duha i zbuni kraljeve savjetnike. I Ahab padne.

I Kraljevi 22, 19—40.

f. Pošto je David osigurao svoje kraljevstvo izvana, naloži da se popiše pučanstvo eda bi dobio podatke potrebne za određivanje poreza i davanja. Tada u zemlji zavlada kuga, što ju je David odabrao kao najsvrsishodniju između tri kazne kojima mu je Jahve zaprijetio zbog popisa pučanstva. No kada je anđeo Jahvin, pošto je ovaj na zemlju udario kugom, ispružio ruku da bi uništio i Jeruzalem, Jahve odjednom zažali i zaustavi kugu.

II Samuel 24; I Ljetopisi 21.

1. Tekst pripada jahvističkoj tradiciji Sjeverne države, u kojoj također žive veliki proroci. Iz popisa pučanstva što su ga provodili časnici se može razabrati cilj prebrojavanja. Ono služi novačenju za vojsku i oporezivanju od strane središnje kraljevske vlasti. Protiv toga negoduju svećenici i najstariji u plemenima, jer u tome vide zadiranje u svoja prava i povlastice. Dakako, Jahve je na njihovoj strani. Kralj David se zbog toga pojavljuje u čudnovatom svjetlu. Isprva radije žrtvuje kugi toliko ljudskih života koliko ih ona može požnjeti u tri dana, zatim predlaže Jahvi neka radije uzme njegov život. — No, da bi ublažio Jahvu, njegov prorok Gad radije prihvaća podizanje novoga svetišta sa žrtvenikom.

g. Godine smrti kralja Uzije je Izaija imao jedno viđenje. Ugleda Jahvu na visoku i uzvišenu prijestolju što je ispunjavalo hram. Serafi su lebdjeli povrh njega; svaki je imao šest krila. Dva krila da zakloni lice, dva da zakrije noge, a dvama je krilima letio. I klicali su jedan drugome: Svet! Svet! Svet Jahve nad Vojskama! Puna je sva zemlja Slave njegove! — Jedan od serafa doleti k Izaiji, u ruci mu žerava što ju je klijestima uzeo sa žrtvenika; njome dotakne Izajina usta i time mu pomogne da čuje glas Jahve, da ga poslušna i da riječ Jahve prenese narodu Izraelu.

Izaija 6,1—8.

1. Vizija Izaije se stavlja približno u 740. godinu pr. n. e. Prorok uzvisuje kraljevsku vlast Jeruzalema do neopisive moći Jahvine. Serafi što okružuju prijestolje su zmijska bića. Jahve ih povremeno šalje da bi smrću kažnjavala njegov narod (IV Mojsije 21, 6). Povijesno-religijski zmijske boginje pripadaju u matrijarhat. Zmijska bića kao pratnja muških bogova pokazuju samo kako su ona dospjela i u patrijarhat kao bića koja imaju svoju funkciju. Zbor anđela »Svet, svet, svet« pokriva glas Jahve sve dok čovjek nije kultno-obredno spreman da ga poslušna. (V. također VIII, 4.)

h. Jahve je lebdio ne samo na krilu vjetra, Ruaha, već je jahao također na kerubinima. Tako je Ezekiel prilikom jednoga viđenja vidio kako četiri četverokrilna kerubina nose povrh svojih glava nešto nalik na pladanj koji je sjao poput kristala, i na kojemu se nalazilo Jahvino prijestolje od safira. Ispod svojih krila, šum kojih se mogao usporediti s Jahvinim glasom, kerubini su imali ljudske ruke. Djelovalo je to kao da su sva četiri kerubina istog lika. Osim njih su se vidjeli još i kotači koji su omogućavali vožnju i let prijestolja u sve strane. Osim toga, kerubini su bili posvuda prekriveni očima; Ezekiel ih je vidio na njihovim leđima krilima, rukama, pa čak i na kotačima pokraj njih. Svaki je kerubin još imao oči na svoja četiri lica, »lice prvoga kerubinsko, lice drugoga čovječje, a u trećega lice lavlje, u četvrtoga orlovsko.«

Ezekiel 1; 10,

1. Ezekielova vizija je netransparentna. Ne uspijeva nijedan pokušaj da se na temelju iscrpnog opisa izvede jednosmisleni zaključak o babilonskom predlošku; iskvareni tekst to samo otežava. Može se samo zamisliti kako se prorok za svojega sužanjstva u Babilonu inspirirao bićima iz babilonskih bajki. Ištar jaše na lavu, bik je Adadova sveta životinja, a gradski bog Babilona jaše na ljuskavom zmajskom biću koje ima zmijsku glavu. Isto su tako iz ašurskih bajki poznata krilata bića s ljudskim glavama. Nekoć su ta bića bila samostalni bogovi, predstavnici nezavisnih kraljevstava. U babilonskom panteonu su ona već postala vazalima velikih kraljeva Marduka, Adada, Ištar i Ašura. No sada iznad njih stoluje Jahve. Potčinjeni su njemu. Međutim, sve je to prikazano nezbiljski. Dominirajuće — vatra u sredini — je Jahve osobno. Religioznost Perzijanaca baca dugačku sjenu. Prorok koristi tajne znakove budućih zemaljskih gospodara. Taj je Jahve toliko nedostižan, nedokukučiv, da mu se njegove pristalice usuđuju približiti tek poslije obreda temeljitoga čišćenja. Ezekiel je proročki osnivač isključive kultne zajednice Jeruzalema. (V. također VIII, 6.)

3. O ljudima

3.1 Stvaranje čovjeka

Kad je Jahve, Elohim, saznao nebo i zemlju, još nije bilo nikakva poljskoga grmlja po zemlji, još ne bijaše niklo nikakvo poljsko bilje, jer Jahve, Elohim, još ne pusti dažda na zemlju, i nije bilo čovjeka da zemlju obraduje. Ali voda poteče iz zemlje i natopi tlo. Jahve, Elohim, napravi čovjeka od praha zemaljskoga i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane Adam živa duša.

I Jahve, Elohim, zasadi vrt na istoku, u Edenu, i u nj smjesti čovjeka koga je napravio. Tada Jahve, Elohim, učini te iz zemlje nikoše svakovrsna stabla — pogledu zamamljiva a dobra za hranu. Jahve, Elohim, uzme Adama u edenski vrt, da ga obraduje i čuva. Jahve, Elohim, zapovjedi Adamu: »Sa svakoga stabla u vrtu slobodno jedi, ali sa stabla spoznaj je dobra i zla da nisi jeo! U onaj dan koji s njega okusiš, zacijelo ćeš umrijeti!«

I reče Jahve Elohim: »Nije dobro da Adam bude sam: načiniti ću mu pomoć kao što je on.« Tada Jahve, Elohim, načini od zemlje sve životinje u polju i sve ptice u zraku, i privede ih Adamu da vidi kako će koju nazvati, pa kako koje stvorenje Adam prozove, da mu tako bude ime. Adam nadjene imena svoj stoci, svim pticama u zraku i životinjama u polju. No Adamu se ne nadje pomoć kao što je on. Tada Jahve, Elohim, pusti tvrd san na Adama te on zaspa, pa mu izvadi jedno rebro, a mjesto zatvori mesom. Od rebra što ga je uzeo Adamu napravi Jahve, Elohim, ženu pa je dovede Adamu. Nato Adam reče:

*»Gle, evo kosti mojih kostiju,
mesa od mesa mojega!
Ženom (Išah) neka se zove,
od čovjeka (Iš) kad je uzeta!«*

A bijahu oboje goli — čovjek i njegova žena — ali ne osje- ćahu stida.

Zmija bijaše lukavija od sve zvjeradi što je stvori Jahve, Elohim. Ona reče ženi: »Zar vam je Elohim rekao da ne smijete jesti ni s jednog stabla u vrtu?« Žena odgovori zmiji: »Plodove sa stabla u vrtu smijemo jesti. Samo za plod stabla nasred vrta rekao je Elohim: Da ga niste jeli! I ne dirajte u nj da ne umrete!« Nato će zmija ženi: »Ne, nećete umrijeti! Nego, zna Elohim: onog dana kad budete s njega jeli, otvorit će vam se oči, i vi ćete biti kao bogovi koji razlučuju dobro i zlo.« Vidje žena da je stablo dobro za jelo, za oči zamamljivo, a za mudrost poželjno: ubere ploda njegova i pojede. Dade i svom mužu, koji bijaše s njom, pa je i on jeo. Tada se obadvama otvore oči, i upoznaju da su goli. Spletu smokova lišća i naprave sebi pregače.

Uto čuju korak Jahve, Elohima, koji je šetao vrtom za dnevnog povjetarca. I sakriju se — Adam i njegova žena — pred Jahvom, Elohimom, među stabla u vrtu. Jahve, Elohim, zovne Adama: »Gdje si?« On odgovori: »čuo sam tvoj korak po vrtu; pobjah se jer sam go, pa se sakrih.« Nato mu reče: »Tko ti kaza da si go? Ti si, dakle, jeo sa stabla s kojega sam ti zabranio jesti?« Adam odgovori: »Žena koju si stavio uza me — ona mi je dala sa stabla, pa sam jeo.« Jahve, Elohim, reče ženi: »Što si to učinila?« Zmija me prevarila, pa sam jela«, odgovori žena.

*Nato Jahve, Elohim, reče zmiji:
»Kad si to učinila,
prokleta bila među svim
životinjama*

*i svom zvjeradi divljom!
Po trbuhu svome puzat ćeš
i zemlju jesti sveg života svog!
Neprijateljsvo ja zamećem
između tebe i žene,
između roda tvojega i roda
njezina:
on će ti glavu satirati,
a ti ćeš mu vrebati petu.«
A ženi reče:
»Trudnoći tvojoj muke ću umnožit,
u mukama djecu ćeš rađati.
Žudnja će te mužu tjerati,
a on će gospodarit tobom.«*

A Adamu reče: »Jer si poslušao glas svoje žene te jeo sa stabla s kojega sam ti zabranio jesti rekavši: S njega da nisi jeo! — evo:

*Zemlja neka je zbog tebe prokleta:
s trudom ćeš se od nje hraniti
svega vijeka svog!
Radat će ti trnjem i korovom,
a hranit ćeš se poljskim raslinjem.
U znoju lica svoga
kruh ćeš svoj jesti
dokle se u zemlju ne vratiš:
ta iz zemlje si uzet bio —
prah si, u prah ćeš se i vratiti.«*

I načini Jahve, Elohim, Adamu i njegovoj ženi odjeću od krzna pa ih odjenu. Zatim Jahve, Elohim, reče: »Evo, Adam postade kao jedan od nas — znajući dobro i zlo! Da ne bi sada pružio ruku, ubrao sa stabla života pa pojeo i živio navijeke!« Zato ga Jahve, Elohim, istjera iz vrta edenskoga da obrađuje zemlju iz koje je i uzet. Istjera dakle Adama i nastani ga istočno od vrta edenskoga, pa postavi kerubine i plameni mač koji se svjetlucau — da straže nad stazom koja vodi k stablu života.

Svojoj ženi Adam nadjene ime Eva (Hava), jer je majka svima živima.

I Mojsije 2, 4—3, 24.

1. Samo se na ovom mjestu u Bibliji nalaze dva imena božja jedno pokraj drugoga. Prvotno je ime Božje zasigurno bilo Elohim, kako još proizlazi iz razgovora između zmije i žene. Kasniji bogobojažnici su zatim smatrali da bi to ime mogli pretvoriti u opći pojam time što su dodali ime božje Jahve. Istina, istraživanja općenito prihvaćaju da je tekst izvorno jahvistički, ali samo pomoćnim konstrukcijama mogu objasniti zašto na spomenutim mjestima nedostaje ime Jahve. Mi smo oba imena Božja ostavili jedno do drugoga da bismo pokazali koje razvojne faze može proći mit što je nekoć izvorno zasigurno bio elohistički mit.

2. Rečenica mita, što je ovdje izostavljena iz teksta mita (poslije »Tada Jahve, Elohim, učini te iz zemlje nikoše svakovrsna stabla...«): »i stablo života nasred vrta, i stablo spoznaje dobra i zla«, je redakcijska glosa koja anticipira poentu mita. Isto je tako geografski opis Edena između rijeka Pišon, Gihon, Hidekel i Frat (I Mojsije 2, 10—14; time se mislilo na rijeke Ind, Nil, Tigris i Eufrat) redakcijsko proširenje, pa je zbog toga ovdje izostavljeno. Ta mitska geografija, iz koje se još nekoliko naziva opet pojavljuje u mitskoj tabeli naroda u I Mojsije 10, ima jake dodirne točke s nazorima Babilonaca koji su vjerovali kako je svijet

pravokutna ploča okružena četirima rijekama koje obuhvaćaju svako zamislivo bogatstvo i sve što je u prirodi vrijedno da se poželi. Unutar mita ti nazivi samo narušavaju tok priče.

3. »Stablo nasred vrta« je bolje od uvriježenoga »stablo spoznaje dobra i zla«. Teologijski redaktor je već ovdje naumio razotkriti tajnu stabla da bi onemogućio da tek zmija otkriva čovjeku istinska svojstva tog stabla. Uostalom, »dobro i zlo« su samo slabi pokušaji tumačenja Jahvina poznavanja svijeta, zbog čega bi valjalo preferirati prijevod »smisleno i besmisleno«. Kršćanska mitologija je u tom paru pojmova tražila osnovu etike unutar svojega učenja o istočnom grijehu. Međutim, mit ponajprije raspravlja o biću boga koji kao stvoritelj svijeta ne formulira sud o svom djelu u etičkim predikatima (dobro i zlo), već u sudu što ga valja shvatiti objektivno. Može se samo pretpostaviti kako su sva druga stabla u vrtu, ako se ne smije pomisliti na drugo osobito stablo (usp. III, 1, 2), rađala plodovima koji čovjeku, jede li ih, osiguravaju vječni život. Od tada će, naime, čovjek jesti još samo bilje s polja. Pripovjedač je, dakle, zasigurno mislio na mitologijski sasvim određeno stablo.

4. Rečenica (poslije »... od čovjeka kad je uzeta«): »Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu, i bit će njih dvoje jedno tijelo«, je također izostavljena. Ona ni jezično ne pripada mitu. Može se zamisliti samo u vremenu koje ovdje pokušava sagledati temelj braka prema matrijarhalnim predodžbama.

5. Ovdje upotrijebljena hebrejska riječ za »lukav« može značiti »gol« i »lukav«. Kako slijedi iz nastavka mita, Adam i Eva su bili goli. No i zmija je gola životinja, jer nema krzna ni perja. Nadovezivanje na prethodno »goli« kod Adama i Eve bi i ovdje moglo naglasiti golotinju zmijske, kad vještiji prijevod s »lukavija« ne bi bolje izrazio izvorno pozitivni smisao mita. Rečenica: »Svojoj ženi Adam nadjene ime Eva (Hava), jer je majka svima živima«, je stavljena na kraj mita, jer svojom prirodom sentencije prekida priču koja — poput svih orijentalnih mitova — ne sadrži nikakvu sentenciju. (Jezičnoznanstveno je biblijska etimologija Hava = »majka svima živima« neodrživa.)

6. Da bismo naglasili karakter mita, ovdje smo — nasuprot uvriježenom mišljenju — unatoč članu ispred Adam uvijek tu riječ reproducirali kao ime, a ne kao značenje »čovjek«. Naravno, hebrejski pripovjedač pobuđuje u svojih slušatelja asocijaciju sa »čovjeka« Adama na »zemlju«, pa bi zbog toga ime Adam i pojam čovjek valjalo prevoditi kao »zemaljski«.

7. Mit o postanku čovjeka je izvorno bio elohistički tekst. To nije mit o stvaranju svijeta, jer svijet ne zanima toliko boga Elohima. On je vrtlar kulturne zemlje i misli na to kako da održi njezin poredak. Zbog toga brine ponajprije za ljude. Iz tog je razloga stvaranje čovjeka — nasuprot izvještaju iz svećeničke tradicije (v. I, 1) o stvaranju svijeta — opisano tako iscrpno.

U tom su obliku mit formulirali već kralju vjerni teolozi u Jeruzalemu. Da bi se potisnuo utjecaj starih opozicijskih svećenika Kanaana, koji su još djelovali među pridošlim plemenima Izraela ponajprije na Sjeveru, sada se tvrdi kako je Jahve stvorio ljude. On je sveti kralj, koji šeta svojim vrtom, dok ljudi moraju kulučiti. Prošlo je zlatno razdoblje Ela, za kojega su ljudi — prema predodžbi mita — živjeli i radili bez brige i straha. Smrti su se bojali podjednako malo kao i sna. Ta su vremena prošla u nepovrat. Jahve zahtijeva poslušnost i rad.

8. Jahvistički mit raspravlja samo o stvaranju prvoga ljudskoga para. Sumarni uvod treba da ukaže kako je čovjek postojao prije nego što je bilo što na svijetu postojalo.

Prvi se čovjek zove Adam, jer je oblikovan od zemlje, naplavine u rječnim nizinama Orijenta (hebrejski »adamah«). I žena je čovjek, jer potječe od Adama koji od tada ostaje pojam za čovjeka. Jahve ih je stvorio oboje. Izvorni je mit strukturiran pozitivno Adam i Eva treba da kao namjesnici upravljaju rajskim vrtom. Adam dobiva božansko pravo da životinjama nadjene ime. On je gospodar, a Hava, žena mu, gospodarica. Ona nosi ime feničke zmijske boginje, koja je i inače u mitologiji označena kao majka ljudi. Na primjer, u aramejskom i

sirijskom jeziku, za zmiju se kaže hawja. Ta je koincidencija važna za razumijevanje mita. Jer, prvotni mit pozitivno ocjenjuje nastojanje žene da bude lukava. A Elohim bez ikakva žaljenja uviđa kako je čovjek postao jednak bogu. Od tada mu više ne povjerava upravljanje božjim vrtom, već zemlju. A čovjek gubi besmrtnost što ju je posjedovao zbog uživanja plodova sa stabala u rajskom vrtu, jer su sva stabla u raju osiguravala besmrtnost; ta predodžba još i danas živi u islamu.

9. Adam i njegova žena su bili stvoreni za rad. U mitskom obliku rad ima negativno značenje. No svoj fatalistički naglasak on dobiva tek na temelju rečenica teologa koje su označene kao Jahvine izreke o ženi i čovjeku. Samo je zmija prokleta »kad si to učinila«. Izreka o njoj započinje formulom prokletstva (hebrejski »arur«). Jahvističke determinirajuće formule o čovjeku i ženi pretvaraju sada stari mit o stvaranju prvog božanskog para ljudi u etiologijsku sagu koja bi morala objasniti zašto su dnevni rad seljaka i trudnoća žene tako naporni. To označava religijsko stanje jahvističke tradicije koja za vladavine Solomona želi objasniti sudbinu potlačenih seljaka, pa biblijskom mitu daje taj oblik. Osim toga, prokletstvo nad zmijom ima još jedan realni smisao. Tradirani mit, u kojem čitatelj bez predrasuda može otkriti pozitivnu ulogu zmije u očovječenju čovjeka, još uvijek živi u 10. stoljeću pr. n. e., a isto tako i stari orijentalni kultovi zmije. Priča o »mjedenoj zmiji« u IV Mojsije 21 odražava kanaanski običaj obožavanja zmije. Atena je također bila kretsko-mikenska zmijska boginja i na Kreti su je smatrali majkom života. Zbog tog političkog povezivanja mit poprima svoju funkciju pozadine, svoj dvostruki političko-religijski smisao: zmiji, simbolu obalskih naroda koji donose kulturu, se priznaje sudjelovanje u sposobnosti ljudi da iz nomadskog načina življenja prelaze u poljodjelsku kulturu, ali na nju istodobno pada prokletstvo. Jahve mora trijumfirati nad njom, plemena Izraela moraju izvojevati pobjedu nad Kanaanom, moraju ih zgaziti, premda će zapodjenuto vječno neprijateljstvo i na njima ostaviti tragove. Samo tako valja shvatiti rečenicu o neprijateljstvu. (V. također V, 3.)

10. Ipak, crkvena dogma koja polazi od toga da je već u Starom zavjetu najavljen Krist Novoga zavjeta, je u tome htjela sagledati protoevanđelje. Od žene rođeni je Krist, a zmija je đavao. Istina, to je tumačenje nagoviješteno već u Otkrivenju 12, no strogo uzevši nema nikakve veze s tim mitom, već je sastavni dio kršćanske mitologije.

11. Zbog dodanih glosa se nazire još jedno značenje staroga mita. Sam mit još jednom opravdava stariju matrijarharnu socijalnu strukturu, u kojoj žena ima aktivnu, lukavu, presudnu ulogu: Muž zbog nje napušta oca i mater i ulazi u obiteljski savez žene. U proširenom obliku mita se ta funkcija dokida. Jahvist preokreće izreku: unatoč svojim tegobama u vrijeme trudnoće, žena će čeznuti za svojim mužem, a on će vladati njome, bit će njezin vlasnik i gospodar, dok će ona biti njegovo vlasništvo.

12. Izvorno je ocjena seksualnosti u mitu poput ovoga pozitivna. Pošto su ljudi jeli sa stabla spoznaje, spoznali su svrsishodnost vlastitoga tijela, tj. seksualnost. Pripovjedač sasvim prirodno izvještava kako se prema njegovu mišljenju vladaju ljudi koji se ljube. Čovjek koji ljubi pokušava sebe i ljubljenu sakriti pred očima mogućih suparnika, a Jahve je za Adama — koji sada zna što ima smisla, a što nema — suparnik. Za jahvističkog pripovjedača je Jahve muškarac, premda je gospodar, moćni kralj poput Davida. Nije zazirao od toga da drugom muškarcu oduzme ženu (v. II, 3, g), a božji su sinovi prema predodžbi pripovjedača nekoć mogli po svojoj volji imati odnose sa kćerima ljudi (usp. II, 1, a).

Ovaj mit o stvaranju i otjelovljenju čovjeka se može nazvati »pričom o istočnom grijehu« samo ako se drugačije protumači ta priča. Stanovnik Jude je time tumačio prilike u doba ranoga Kraljevstva. Jahve, svemoćni gospodar i kralj sjedi poput kralja u svom predivnom vrtu, okružen svim bogatstvima svijeta, dok seljak i njegova žena moraju teško raditi. Lijepi vrt — riječ »paradiz« potječe iz prijevoda Biblije na grčki jezik — ostaje nepristupačan za seljaka. Naravno, on čezne za njim, za sjenom, za vodom u suhoj svagdašnjoj žezi. Ali on neće klonuti duhom, jer ima odgovarajuću pomoćnicu, Evu, majku svega živoga. S njome će

imati mnogo djece, i pomagača, koji će život učiniti snošljivim, kako se kaže u nastavku priče. Smrt za čovjeka Staroga zavjeta nije nikakva kazna. Zbog toga, kada mu Jahve brani da jede sa stabla, prijetnji smrću se ne može pridati značenje koje joj pridaje teologija koja ovdje, kao i u mitu u I Mojsije 1 (v. I, 1) započinje s razmišljanjima o posluhu i neposluhu, o grijehu i blaženstvu i sličnim kategorijama. Veliki uzor takvoga tumačenja mita je pružio Pavao u V poglavlju Poslanice Rimljanima. Istina, taj mit u I Mojsije 2—3 se može upotrijebiti u tu svrhu, Ali smisao i besmisao svih takvih spekulacija će valjati ispitati na provjerenoj izvornoj funkciji mita, koji u svom biblijskom obliku ne pokazuje nikakve konkretne povezanosti s drugim mitovima, osim s onima koji su povezani s obalskim gradovima Kanaana. On je u tom obliku važna karika u lancu starih orijentalnih likova o stvaranju, svjedočanstvo stvaralačkih djela biblijske mitologije.

3.2 Počeci ljudske kulture

Prvo dijete, koje se rodilo Adamu i Evi, je bio Kajin. A Kajin je sa svojom ženom imao Henoka, za kojega je izgradio grad i nazvao ga po svojem sinu. Henoku se rodio Irad, a od Irada je potekao Mehujael, otac Metušaela. A Metušael je bio otac Lameka, koji je imao dvije žene, Adu i Silu.

Ada mu je rodila Jabala, koji je postao praocem onih što pod šatorima žive sa stokom. Brat mu Jubal postane praocem svih koji sviraju u liru i sviralu.

Sila rodi Tubal-Kajina, praoca onih koji kuju bakar i željezo. Tubal-Kajin je imao sestru koja se zvala Naama.

I Mojsije 4, 1. 17—22.

1. Druga polovica prvoga retka i idući odlomak pripadaju mitu o ubojstvu Abela po Kajinu (v. II, 5, d), koji je mnogo mlađi od priče o Kajinovu rodoslovlju, koja ne poznaje epizodu s ubojstvom, već u Kajinu vidi junaka dostojnoga poštovanja. Tekst pripada starom laičkom izvoru, koji odražava kenijske tradicije nomadskih plemena južne Jude. Ta plemena, osobito Kalebovci, su s Judom bili u odnosu koji je proizlazio iz ugovora o zaštiti. Oni su predstavljali pomoćne vojne jedinice Jude. Za svoju su službu imali pravo ispaše. Ali nisu pripadali državi, već su bili suvereni.

2. Kao u svim orijentalnim mitovima se o nastajanju kulture raspravlja vrlo oskudno. U tome se razlikuje orijentalna od grčke mitologije. Biblijski mit o nastajanju ljudske kulture se može usporediti s popisom kraljeva iz Kiša, koji u obliku popisa nabrajaju mitologijske kraljeve prije potopa, imena kojih jasno označavaju različita zvanja: »Gaur« (koji polaže grede), »Gulla-Nida-ba-anna... -sikal« (koji tare božje žito), »Pala-kina-tim« (vladavina prava), »Nangischlichma« (radosno neka sluša; dakle, glazba); peto i šesto ime se ne može pročitati, dok se sedmi kralj zove »Kalibum« (pas), što očito smjera na lov, a osmi kralj »Kalumum« (jagnje) što valja povezati s uzgojem stoke.

Za biblijski mit su spomenuti praoci također kraljevi, jer potječu od kraljevskoga roda. Kajin je naime svojem sinu izgradio grad, što je na staromu Orijentu vidljivi simbol kraljevstva. Saga o nastanku kulture je dana u obliku rodoslovlja, kao u babilonskim popisima kraljeva, jer je rodoslovlje izraz kontinuiranog društvenog razvoja koji kraljevstvu pridaje pozitivnu socijalnu funkciju.

3. Kajin i Mamek su morali biti glasoviti stanovnici pustinje. Smatralo se da od njih potječe običaj krvne osvete, jer pripovjedač na tom mjestu navodi staru pjesmu:

*Čovjeka ću ubiti zbog moje rane,
dječaka zbog modrice.
Kajin zahtjeva sedmerostruku osvetu,*

a Lemek sedamdeset i sedmerostruku.

Ta izreka, što je žene moraju naučiti da bi je prenijele na svoju djecu, vuče svoj korijen iz nomadskih situacija. Ona očito ispada iz okvirne radnje, jer osveta muškarca pretpostavlja pretrpljenu nepravdu. Pripovjedač je običaj krvne osvete smatrao važnim. Međutim, njegovanje tog običaja znači opoziciju spram zakona što ga je objavio kralj.

4. Nije objašnjeno ime Kajin, što znači također koplje. Sigurno je da taj dio mita o Kajinu pripada tradiciji Kenijaca, o kojima se izvještava i u Starom zavjetu. Kenijci su bili samostalna beduinska plemena s vlastitim gradovima i kraljevima. Međutim, poput svih palestinskih gradova, njihovi su gradovi bili samo utočišta i mjesta za čuvanje zaliha. Rekabovci u Jeremija 35, 6 i II Kraljevi 10, 15—16. 23 se također nalaze u tradiciji Kenijaoa.

3.3 Porijeklo kulta bogova

a. Adam pozna svoju ženu po drugi put, te ona rodi sina i nadjenu mu ime Šet. Reče ona: »Elohim mi dade drugo dijete mjesto Abela, koga ubi Kajin.« Šetu se rodi sin, komu ona nadjenu ime Enoš. Tada se počelo zazivati ime Jahvino.

I Mojsije 4, 25—26.

1. Hebrejska riječ Elohim mora ovdje biti dio općega pojma Elohim = bog.

Valja pretpostaviti da je Šet bio heros eponymos, kojega su potomci mogli biti jednako važni kao i Suti-ljudi, poznati iz pisama iz Amarne. Poslije toga su bili nomadi. Iz mita se može zaključiti samo kako je kult Jahve bio prastar. To značenje proizlazi iz završne rečenice te priče jahviste koji ne može ni zamisliti da bi ubojica Kajin bio utemeljitelj istinske službe božje; Kajinovo žrtvovanje ne može biti polazna točka predaje o nastanku bogoslužja, već osnivač mora biti novi Šetov rod, u koji se ubraja i Izrael. Jahvist kao predstavnik judejske kraljevske i vojne stranke je zainteresiran — upravo vis-a-vis naslijeđenih lokalnih svetišta u Kanaanu — da korijen jeruzalemskog zahtjeva za moći prebaci što dublje u davninu. Kao što je poznato, u Kanaanu su živjeli stari bogovi s tako dugačkom poviješću da je povijest Izraela i njegovoga Jahve u usporedbi s njome djelovala kao sitna. Zbog toga se kult Jahve svodi na drugoga sina Šeta. Uostalom, mit jasno kaže da su Adam i Eva imali samo dva sina, Kajina i Šeta, dok je Abel bio sin Jahve i Eve (v. II, 5, d).

b. Pošto je Jahve vidio kako je čovjekova pokvarenost na zemlji velika i kako je svaka pomisao u njegovoj pameti uvijek samo zloća, pokaje se i usvom se srcu ražalosti što je stvorio čovjeka na zemlji. I Jahve reče: »Ljude koje sam stvorio izbrisat ću s lica zemlje, jer sam se pokajao što sam ih napravio.« Ali je Noa našao milost u očima Jahvinim.

Onda reče Jahve Noi: »Uđi i ti i tvoja obitelj u korablju, jer sam uvidio da si ti jedini preda mnoom pravedan u ovom vremenu. Uzmi sa sobom od svih čistih životinja po sedam parova: mužjaka i njegovu ženu. Jer ću do sedam dana pustiti dažd po zemlji četrdeset dana i četrdeset noći te ću istrijebiti s lica zemlje svako živo biće što sam ga načinio.« Noa učini sve kako mu je Jahve naredio. Pljusak je na zemlju padao četrdeset dana; vode su sveudilj rasle i nosile korablju: digla se visoko iznad zemlje. Pri tome je izginulo sve što je živjelo na zemlji. Poslije četrdeset dana Noa najprije ispusti gavrana iz korablje, koji je oblijetao sve dok vode nisu isušile. Zatim ispusti golubicu da bi ustanovio ima li koje suho mjesto. No golubica se vrati, jer vode još nisu isušile. Poslije sedam dana opet ispusti golubicu. Uveče se vrati sa svježim maslinovim listom u kljunu. Noa je sada znao da su vode nestale. Pričeka još sedam dana i pusti golubicu iz korablje, ali se uvečer nije vratila. Noa tada iziđe iz korablje i podigne žrtvenik Jahvi; uzme od svih čistih životinja i čistih ptica, i prinese na žrtveniku žrtve paljenice. Jahve omirisa miris ugodni, pa reče u sebi: »Nikad više neću zemlju u propast strovaliti zbog čovjeka, ta čovječje su misli opake od njegova početka; niti ću ikad više uništiti sva živa stvorenja, kako sam učinio.

*Sve dok zemlje bude,
sjetve, žetve,
ljeta, zime,
dani, noći
nikada prestati neće.» (V. II, 2, e; III, 4.)*

I Mojsije 6, 5—8; 7, 1—5. 17. 22; 8, 6—12. 20—23.

1. Mit o čudesnom spasenju Noe od velike poplavne katastrofe se u jahvističkoj tradiciji prenosi kao obrazloženje za žrtve paljenice što su ih prinosili nomadi. Za pripovjedača je važno obrazloženje, kao i rezultat potopa. Jahvin gnjev, što je bio usmjeren na ljude, sada je ublažen. Noina žrtva paljenica donosi izmirenje s ljudima. Od sada više nikakva potopna katastrofa neće narušiti sređenu smjenu dnevnoga i godišnjega doba sa svojim poljodjelskim radovima koj su uvjetovani meteorološkim prilikama.

»Opakost ljudi«, zbog koje se Jahve razgnjevio, nije pobliže opisana. Brakovi sinova božjih sa kćerima ljudi izvorno zasigurno nisu bili uzrokom, jer ovaj izvještaj potječe iz drugoga izvora (v. II, 1). Prije bi se moglo pretpostaviti da je Jahvi — slično kao i Enlilu u epu Gilgameš — naprosto »palo na um da izazove potop«. Ep Gilgameš pokazuje veliku sličnost s biblijskim izvještajem o potopu. I jedan i drugi su — međusobno neovisno — posegnuli za starim sumerskim mitovima i preradili ih. Najveća sličnost postoji u tumačenju znaka ptice, pri čemu biblijski autor ponavlja verziju i dva puta šalje golubicu, dok Utnapištim šalje i lastavicu:

»Pošto je stigao sedmi dan, pustio sam (Utnapištim) golubicu, pustio sam je da leti. Golubica odleti i doleti; budući da se nigdje nije mogla odmoriti, vratila se. Ispustim lastavicu, pustim je da leti; budući da se nigdje nije mogla odmoriti, vratila se. Ispustim gavrana, pustim ga da leti. Gavran odleti... i nije se vratio. Tek tada iziđem.. «

I ulomak o žrtvi paljenici ukazuje kako je antropomorfní lik Jahve, koji miriše dragi mu miris, zajedničkog orijentalnog porijekla. U epu Gilgameš stoji:

*Bogovi su mirisali smolu,
bogovi su mirisali mirišljivu smolu,
bogovi su se okupili
da bi poletjeli povrh žrtvovatelja.*

Ipak, obje se tradicije iz zemlje razlikuju u ovoj izreci: Utnapištima i njegovu ženu će bog Enlil, u znak pokajanja zbog zlikovačkog uništenja živih bića, uzdići među bogove, dok će Noa i njegovi biti seljaci. Biblijski pripovjedač je i ovdje pokušao sabiti mit u oblik povijesne etiologije koja objašnjava zašto nekadašnji nomad mora postati seljakom. Jer središnja vlast u Jeruzalemu ima veliki interes da nekoć slobodna nomadska plemena prisili na način življenja poljodjelaca, to jest na stalno mjesto boravka. To naime znači isto što i ovisnost o Hramu i Kraljevstvu, jer se vojnim poslovima kralja sada bavi plaćenička vojska, zbog koje seljaci moraju plaćati poreze, i jer je zemlja ionako vlasništvo bogova, zbog čega je osigurana ekonomska ovisnost seljaka. Nasuprot tome, babilonski ep Atrašasis ima sretan svršetak, kao i ep Gilgameš. Pošto su patnje u potopu postigle svoj vrhunac, junak izmiče u korablji, jer ga je Ea upozorila. (V. III, 4, 2.)

3.4 Jahvina osveta čovječanstvu

Noa, sin Lameka, je bio pravedan čovjek. Imao je tri sina: Šema, Hama i Jafeta. No, Elohim je vidio kako se zemlja iskvarela, jer su ljudi postali nasilni. Tada reče Noi: Načini sebi korablju od smolastoga drveta. Neka bude 300 lakata dugačka, 50 lakata široka i 30 lakata visoka. Neka ima krov i vrata na boku. Neka ima tri kata s komorama. Izvana i iznutra je

obloži paklinom. Zatim uzmi sa sobom u korablju sinove svoje, svoju ženu i žene svojih sinova, od svih životinja uzmi u korablju po primjerak ženke i mužjaka, isto tako od ptica, stoke i životinja što pužu. Nadalje treba da uzmeš hranu za sebe i za njih. U to je vrijeme Noi bilo šesto godina. Sedamnaestoga dana drugoga mjeseca, u svojoj šesto i prvoj godini, uđu Noa i njegovi sinovi Šem, Ham i Jafet, njihove žene i odabrane životinje u korablju, jer su se vode izlile iz pramora i prozora neba. I vodene mase preplave zemlju. Sto i pedeset dana je trajao potop koji je uništio sve živo na zemlji. Zatim se vode počnu polagano povlačiti. Poslije jedne godine, dvadeset i sedmoga dana prvoga mjeseca, u šest stotina i prvoj godini Noina života, Noa, sinovi mu, njihove žene i životinje iziđu iz korablje. Zateknu pustu zemlju, jer su svi ljudi poginuli, isto tako i sve ptice i životinje. Ali Elohim blagoslovi Nou i sinove mu, te im reče: Budite plodni, množite se i napučite zemlju. U vaše ruke predajem sve životinje na zemlji, sve ptice na nebu i sve ribe u moru. Smijete ih jesti, kao i bilje. Samo ne smijete jesti mesa u kojem je još duša, to jest njegova krv. Vi ćete sami biti zaštićeni. Zahtijevam to od svih životinja i ljudi.

»Tko prolije krv čovjekovu,
njegovu krv će čovjek proliti!
Jer na sliku Božju stvoren je
čovjek!«

*I Mojsije 6, 9—22; 7, 6. 11. 13—16a. 17a. 18—21. 24; 8, 1—2a
3b. 4—5. 13a. 15—19; 9, 1—7.*

1. Tekst jeruzalemskih svećenika iz razdoblja poslije egzila prepričava potopnu katastrofu pod određenim predznakom. Noino potomstvo — osobito sin mu Šem — će biti izuzeto od suda narodima. Ono je početak novoga čovječanstva.

2. Mezopotamijski predložak sage o potopu (v. također III, 3,1, b, 1) također izvještava o pustošenju zemlje i uništenju svih živih bića osim Utnapištima, koji je za sebe i svoje uzeo u korablju životinje, pa čak i obrtnike, kako mu je savjetovao bog Ea. Međutim, vidjevši nevolju, bogovi su to zažalili:

»Bogove obuzme strah pred potopom. Povukli su se sve do neba koje pripada Anu. Bogovi su se skutрили poput pasa uz vanjski zid. Ištar je vikala poput majke i tužila se: Kako sam samo na skupu bogova mogla naložiti zlo i pristati na napad u cilju uništenja mojih ljudi.«

3. Kao u epu Gilgameš, svećeniku je poznat točan opis broda, uključujući dimenzije i uređenje. Antropomorfne crte babilonskog mita u cijelosti nedostaju u izvještaju svećeničke tradicije. Bog svećenika postupa smišljeno i svrsishodno; u babilonskom epu je potop naprosto hir nekolicine bogova. Slušatelja biblijskoga epa ne smije obuzeti užas, već on mora naučiti kako bog Izraela spašava svoj narod od katastrofe (pri tome se misli na katastrofu babilonskog sužanjstva). Odvratnost postupka uništenja svega živoga na zemlji ne smije za slušatelja izvještaja biti tako važna kao dobrota Elohima: Noi i njegovima on ponovno predaje svijet kao nekoć Adamu i Evi, nadalje, Elohim izričito uvjerava ljude da će štititi njihov život.

4. U kršćanskoj mitologiji, na primjer, u Novom zavjetu I poslanica Petrova 3, nailazimo na pokušaj da se mit o potopu izjednači s krsnom vodom. Potop je bila očišćavajuća kupka za cijeli svijet.

5. U grčkoj mitologiji je također tradirana stara orijentalna saga o potopu. Potop je čin Zeusove osvete; spašeni junak se zove Deukalion. Izvorno je i ovdje začetnica bila Temida, boginja koja odgovara maloazijskoj Ištar. U svom izvornom obliku mit odražava sukob između matrijarhata i patrijarhata. Ištar, Temida i Selene podliježu Marduku, Zeusu i Dionisu, a Atlantida — mitski simbol matrijarhata — zauvijek nestaje u valovima.

6. Starozavjetna verzija je opisom ponovnog početka jedne ljudske povijesne epohe još pravilno shvatila i interpretirala mit. Međutim, svećenička je tradicija naglašavala kako je čovjek poslije potopa onaj isti kako i iz stvaranja, i zbog toga započinje priču o Noinu rodu gotovo istim riječima koje upotrebljava u priči o stvaranju (usp. I, 1). Time se pokušavala suprotstaviti razvoju koji propast država Jude i Izraela smatra skrivljenim promašajem Židova, kako to glasno objavljuju ponajprije proročki krugovi sjevernih plemena iz starih svećeničkih kasta lokalnih svetišta; oni odbijaju veliku državu što je propagiraju svećenici u Jeruzalemu.

3.5 Raskol među ljudima

a. Kako su se ljudi selili s istoka, naiđu na neku dolinu u zemlji Šinear i tu se nastane. Jedan reče drugom: »Hajdemo praviti opeke te ih peći da otvrdnu!« Opeka im je bila umjesto kamena, a paklina umjesto žbuke. Zatim rekoše; »Hajde da sebi podignemo grad i toranj s vrhom do neba! Pribavimo sebi ime da se ne raspršimo po svoj zemlji!« I Jahve se spusti da vidi grad i toranj što su ga gradili sinovi čovječji. Jahve reče: »Zbilja su jedan narod s jednim jezikom za sve! Ovo je tek početak njihovih nastojanja. Sad im ništa neće biti neostvarivo što god naume izvesti. Hajde da siđemo i jezik im pobrkamo da jedan drugome govora ne razumije.« Tako ih Jahve rasu odande po svoj zemlji, te ne sazidaše grada.

I Mojsiie 11, 2—8.

1. Dvema učenim konstatacijama, koje ne pripadaju praobliku mita, biblijski je mit o gradnji Babilonske kule pretvoren u etiologijsku sagu. Prva se konstatacija nalazi u retku 1 biblijskoga pričanja: Sva je zemlja imala jedan jezik i riječi iste. Druga se konstatacija nalazi u retku 9: Stoga mu je ime Babel. Hebrejski ekvivalent zvuči kao »pobrkati«. Jahve je tamo pobrkao jezike svih naroda i raspršio ih po svim zemljama. Porijeklo mita je obavijeno tamom. Zasiurno ga valja potražiti u nomadskoj tradiciji laičkoga izvora. Mit je izvorno pozitivan, premda je u mnogima pobožnim komentarima gradnja kule opisana kao preuzetnost ljudi, na što je uslijedilo raspršivanje ljudi kao kazna božja.

2. No u samom mitu zapravo nije riječ o tome. Jer, Jahve samo konstatira kako ljudi mogu sve postići uz pomoć tehnike. Zaključuje da će svojim vojskama pobrkati jezik ljudi i raspršiti ih, odijeljene prema jezicima, po cijeloj zemlji. Zbog toga ljudi više ne grade glavni grad svijeta. Za nomada, koji luta predjelima zemlje, time je objašnjena i protumačena svjetska povijest. Ljudi više ne žive u jednom gradu, niti govore jednim jezikom, već svaki živi u svom dijelu svijeta sa svojim jezikom. Pouzdano je da je pripovjedač, pričajući o tom mitu, imao u vidu »zikkurat« u Babilonu, tj. hramsku kulu sa stubama, kao i sam grad. U 2. stoljeću pr. n. e. Babilon je bio veliki glavni grad svijeta, u kojem su se mogli čuti svi jezici. Međutim, prema izreci biblijskoga pripovjedača, ta slika nema privlačnu snagu, jer je izričito rečeno kako je Jahve opustošio taj grad. Pripovjedač zasiurno misli na razaranje grada za Tiglatpileseca I (1112. do 1074).

3. Mit objašnjava različitost naroda na zemlji. U skladu s Jahvinom voljom, oni moraju živjeti odvojeno jedan od drugoga. Zbog toga je ta priča također izraz opozicije spram nastajuće središnje vlasti u Jeruzalemu, kao i spram Davida i Salomona. Mit, koji je vjerojatno postojao i bez kraljevsko-svećeničkih razmišljanja o velikoj državi poslije drame o potopu, polazi od toga da nomadi dolaze s istoka, iz unutrašnjosti Arapskoga poluotoka. Istok je metafora za dobro funkcionirajuću nomadsku veliku obitelj, koja na zapadu nailazi na teoretske despotije što svoje velike države drže na okupu s pomoću sistema iskorištavanja i potlačivanja.

b. Od tri Noina sina, Jafeta, Hama i Šema, koji su također bili u korablji, i njihovih žena, potječe cijelo čovječanstvo. Poslije potopa su im se rodila djeca. Od Kuša, sina Hamova, se rodio Nimrod, prvi velmoža na zemlji. Bio je silan lovac, zato se kaže: »Kao Nimrod, silan lovac voljom Jahve.« I glavni grad njegove države Babilon je bio veliki grad Niniva što ga je

dao podići. Osim toga je vladao Erekom, Akadom i Kalahom.

Od Misrajima, drugoga Hamova sina, potekli su Ludijci, Anamijci, Kasluhijci i Kaftorci, od kojih su potekli Filistejci. Potomci Kanaana, još jednoga sina Hamova, su živjeli između Sidona, Gaze, Sodome i Leše. Potomci Šema — praoca svih sinova Eberovih — su živjeli u brdovitim krajevima na istoku.

I Mojsije 10, 8—19. 21. 24—30.

1. Jahvistička tablica naroda polazi od toga da su Kanaan i Šem, kao izravni susjedi, odavna živjeli u sredeanim odnosima, pa se zbog toga više ne raspravlja o tome. Opširno se raspravlja samo o Nimrodu, u priči proslavljenom osnivaču Ereka i Ninive. Babilon je za pripovjedača velesila što je valja ozbiljno shvatiti. Pripovjedač, čini se, dobro poznaje babilonsku tradiciju. Često spominjana predmjeva da je Nimrod Amenofis III (1411—1375) — kojega egipatsko ime Neb-me-re, istina, pokazuje stanovitu sličnost, no jedva da je moglo za sebe vezati detaljizirani lokalni kolorit — nije tako pouzdana.

2. Taj je mit samostalno djelo jahvističkoga pripovjedača. Naime, podučava suvremenike kako je Jahve Šemove potomke stavio između Hama i Jafeta, između Zemlje Nila i Mezopotamije. Mit treba da potkrijepi pravo Izraela na teritorij što su ga obje velike države uvijek priželjkivale.

c. Sinovi Noini su bili Šem, Ham i Jafet. Prema svojim plemenima i jezicima su živjeli odvojeno u svojim zemljama. Od njih su se razgranali narodi po zemlji poslije Potopa. Sinovi su Jafetovi: Gomer, Magog, Madaj, Javan, Tubal, Mešek, Tiras. Od njih su se razgranali narodi po otocima. Sinovi su Hamovi: Kuš (Etiopija), Misrajim (Egipat), Put i Kanaan.

Šemovi su sinovi: Elam, Ašur, Arpakšad, Lud i Aram.

I Mojsije 10, 1a. 2—7. 20. 22—23. 31—32.

1. Nestajući u mitskome, izvještaj — svećenički tekst iz 5. stoljeća pr. n. e. — ukazuje kako je redaktor izvršio korekturu. Šem se spominje kao prvi, premda nije najstariji sin. U nabranjanju naroda pripovjedač koristi tradirani redosljed: Jafet, Ham, Šem. Osobitost te biblijske tablice naroda, koja vrijedi za stariju jahvističku, kao i za svećeničku predaju, se sastoji u tome što su svi narodi poslije potopa pod blagoslovom božjim što im je pao u dio s Noinim blagoslovom. Neobičnim isticanjem Šema, svećenička tradicija sada ustaje sa zahtjevom za posebnim položajem naroda Izraela koji se u to vrijeme — budući da su bili babilonski ili perzijski podanici — nalazio na najnižoj točki svoje političke svijesti.

d. Noa je bio zemljoradnik i kao prvi je zasadio vinograd. Jednom se napio svježega vina i otkrio se u svom šatoru. Sin mu Ham, otac Kanaanov, slučajno uđe i ugleda oca gola. Zatim iziđe i ispriča to svojoj braći Šemu i Jafetu. A oni uđu natraške u šator i pokriju oca, ne pogledavši ga. Kad se Noa otriježnio od vina i sazna što mu je učinio najmlađi sin, prokune ga i odredi ga da bude sluga svojoj braći Šemu i Jafetu. Onda nastavi:

»Blagoslovljen Jahve, Šemov Bog,
Kanaanac nek mu je sluga!
Nek Bog raširi Jafeta,
da prebiva pod šatorima Šemovim,
Kanaanac nek mu je sluga!«

I Mojsije 9, 20—27.

1. Nasuprot jahvističkim i svećeničkim mitovima o rasprostranjenosti ljudi na zemlji, mit

laičkog izvora ne pridaje nikakvu vrijednost priči o potopu i detaljiziranom popisu naroda. Kada govori o Noinu pijanstvu, čini to samo zato što za njega postoji drugi princip razlikovanja među narodima. Kanaan zasigurno pripada vinogradarima, ali Šem živi pod šatorom, a Jafet (hebrejski glagol za »raširiti« ima isti sastav konzonanata kao i ime Jafet) treba da uživa njegovo gostoprimstvo. Za predstavnike laičkog izvora, svijet se sastoji od zemljoradnika (ovdje vinogradara) i vlasnika stada, pri čemu pripovjedač sebe ubraja među potonje. Poziv zemljoradnika se pomalo potcjenjuje, dok je onaj nomada pod posebnim Jahvinim blagoslovom. Zemljoradnici se smatraju slugama nomada.

2. Taj je stari mit historijski zasnovan činjenicom što su Izraelićani (Šem) i Filistejci (Kanaan), koji su stigli s Krete, dijelili posjed zemlje Kanaana, pri čemu pripovjedač za sebe tvrdi da je glavni baštinik. Pouzdano je da su Filistejci, pritisnuti dorskom seobom naroda, oko 1200. g. pr. n. e. s obale Male Azije prodrli u unutrašnjost. Pri tome su istodobno prodirali s istoka. Mit polazi od toga da su se došljaci sporazumjeli na štetu stanovnika zemlje. Tekst ne zna za Jahvinu spremnost da podjednako blagoslovi sve narode, već afirmira jedinstvenost i osobitost Sema (samo se ovdje upotrebljava kao oznaka za Izrael).

3. Praoblik mita je zasigurno gostovao u svijetu bogova. Iz grčke nam je mitologije poznato da je Japet bio otac Prometeja. Opis, koji u biblijskom obliku podsjeća na ladanjsku idilu s tragičnim svršetkom, je možda prije toga bio prikaz neke neslavne božanske scene. Biblijski tekst dezavuirao Kanaan, stari obalski narod, koji je zbog dorske seobe naroda dospio na istočnu obalu Sredozemnoga mora. Kanaan je sa svojim običajima i navikama predstavljao strahotu za pobožnoga Židova, premda je također u jeruzalemskom Hramu (I Kraljevi 15, 12 i II Kraljevi 23, 7) postojala kulturna prostitucija muškaraca, što je bila povezana s kultom Ištar, koji odgovara kultu maloazijske Kibebe. Muškarci bi si oduzimali muškost i oblačili ženske haljine da bi nalikovali na veliku Boginju Majku. Mit je usmjeren protiv tih običaja, a time i protiv Salomonske prakse da se politika provodi sredstvima religije. U pohvali nomadskog načina življenja se nazire opozicija južnojudejskog stanovništva protiv središnje vlasti koja je nastojala da podanike države kao zemljoradnike stavi u ovisnost o kralju i Hramu, te da brakovima kraljeva s nejudajkama također stranim kultovima osigura pristup u Jeruzalem.

4. Postanak Božjega naroda

4.1 Priče o Abrahamu

a. Abraham je bio sin Teraha, koji se s njim i svojim drugim sinom Nahorom zaputio iz Ura u Babilonu u zemlju kanaansku. Stigli su do Hrama i tu se naselili. Tada se Jahve ukaže Abrahamu, koji se onda još zvao Abram, i zapovjedi mu: Pođi iz svoje zemlje, zavičaja i doma očinskog u zemlju koju ću ti pokazati. Od tebe ću načiniti veliki narod. Abram nato pođe zemljom do mjesta Šekema — do svetoga stabla. Tu mu se opet ukaže Jahve i reče mu: Tvomu ću potomstvu dati ovu zemlju. Tada mu Abram podgine žrtvenik i pođe dalje u brdoviti kraj istočno od Betela.

Pošto je zemlji zaprijetila glad, Abram se spusti u Egipat. Odavde se bogat, pod zaštitnom pratnjom faraona, vrati u Kanaan. Imao je mnogo stoke i novca. Budući da su pašnjaci postali premaleni za cijelo pleme, Abram i nećak mu Lot podjele zemlju. Abram se nastani pokraj Hebrona, u blizini svetoga stabla kod Mamre. I ovdje se Jahve objavi Abram i obeća mu da će tu zemlju dati njegovom potomstvu. Neko čudo potvrdi Jahvino obećanje Abram.

Saraja, žena Abramova, je godinama bila bez djece. Pribojavala se da Abram neće imati potomstva, i zbog toga mu da egipatsku sluškinju Hagaru za drugu ženu. Hagara rodi Abram sine i htjede ga nazvati Jišmael, kako joj naloži anđeo Jahvin. Jer Jahve je Jišmaela odredio za mučitelja. Dok je Abram jednoć sjedio pod svetim stablima kod Mamre na ulazu u šator, ukaže mu se Jahve s dva prijatelja. Abram ih ugosti i sazna od Jahve kako će mu Saraja uskoro roditi sina. Saraja to čuje i nasmije se tom obećanju, jer je već bila vrlo stara, kao i Abram. Ali Jahve potvrdi to obećanje. Zatim pođe da bi razorio Sodomu i Gomoru, jer se o tim gradovima govorilo loše. Kada je to Abram čuo, htjede još spasiti gradove. A Jahve mu obeća da će poštediti te gradove, ukoliko tamo ima samo deset pravednika. No deset ih nisu pronašli, jer su ti gradovi bili sasvim iskvareni. Tamo je naime bila uobičajena ljubav prema dječacima, i Jahvini su pratitelji imali mnogo muke da bi izmakli stupicama ljudi iz Sodome. Jahve zatre Sodomu i Gomoru i područje oko gradova sumpornim ognjem. Preostanu samo Lot i njegove dvije kćeri; Lotova se žena pretvori u stup soli, pošto se u bijegu osvrnula za starom domovinom. Lotove kćeri zatrudne od svojega oca i postanu majke plemena Moabaca i Amonaca.

Mnogo kasnije, pošto je Saraja već umrla, Abram oženi Keturu, i s njom je imao još mnogo sinova prije nego što je umro.

I Mojsije 12, 1—4. 6—19; 13; 14; 16; 18; 19; 22, 20—21; 25, 1—5.

1. Jahvistička predaja obavještava kako je Abraham, praotac Izraela, napustio nomadski način življenja i naselio se u zemlji, koju mu je dao Jahve. U znak preuzimanja posjeda podiže žrtvenike Jahvi. Jahve je gospodar zemlje. Valja ga poslušati.

Mit je poprimio svoj sadašnji oblik u 10. stoljeću. Središnja vlast u Jeruzalemu je već etablirana. Kralj i svećenici vladaju zemljom u ime Jahve, kojemu ona pripada od davnine. Granice prema susjednim zemljama su zatvorene. Jer Jahve je zapovjedio Abrahamu da sruši mostove prema svojim srodnicima. Susjedna pustinjska plemena, sinovi Ketur, postaju polubrača. Iza tog se pojma krije socijalno-ekonomska ovisnost. Stanovnici pustinje se prema stanovnicima kulturne zemlje nalaze u odnosu zaštitnoga saveza. Za pravo ispaše i sudjelovanje u gospodarskom životu, nomadi preuzimaju vojnu obranu malih gradskih kraljevstava. Genealogija jahvista opisuje stanje na jugu zemlje oko polovice 10. stoljeća.

2. Abraham je mitska osoba poput Izaka i Jakova, čak i ako su to gentilna imena. Njihove povijesti su povijesti plemena. Lik Abrahama je mitska tvorevina. On povezuje početak starih plemenskih povijesti s takozvanom »prapoviješću«. Abraham je »uzvišeni otac«, Eneja biblijske mitologije. Poput ovoga on osniva svetišta, tj. uzurpira stare svete gradove. Eneja je na nizu kultova Afrodite ujahao u arenu rimske mitologije. Abraham zahtijeva za sebe sveta stabla, nekoć zasigurno kulturna mjesta boginja plodnosti. Saraja još jasnije ukazuje na to da su mitovi o Eneji i Abrahamu imali istu funkciju. Saraja je ime jedne velike boginje, preneseno s nabatejskih natpisa. Tek svećenička tradicija 5. stoljeća mijenja to ime u Sarah, kneginju. Eneja je na božanski savjet napustio goruću Troju, a Abraham svoju domovinu Ur. Pobjeda velikog heroja iz tuđine mitologijski označava početak nove povijesne epohe. Sagom o Eneji su Julijevci obrazlagali svoja vladarska prava na Imperium Romanum. Jahvističkom sagom o Abrahamu je jeruzalemska teokracija ranoga Kraljevstva obrazlagala svoje pretenzije na vrhovnu vlast nad svim plemenima u zemlji Kanaan.

b. Abraham je živio u Geraru, u zemlji Filistejaca, kojih se kralj zvao Abimelek. Abimeleku se dopala Sara, pa naloži da je dovedu u njegov harem. Nije znao kako je Sara žena Abrahamova, jer ju je ovaj, iz straha pred Filistejcima, izdavao za svoju sestru. No Abimelek postane neplodan, kao i sve njegove žene, tako da se nije približavao Sari. Noću se kralju ukaže Elohim i zaprijeti mu smrću zbog toga što je Abrahamu oteo ženu. Elohim zapovijedi kralju da Saru vrati Abrahamu, jer je ovaj prorok. Abimelek ga poslušao i, osim toga, da Abrahamu tisuću komada srebra. Bogato ga nadari i dopusti mu da se po volji koristi pravom ispaše u njegovoj zemlji. Abraham nato zamoli Elohima, a ovaj ozdravi Abimeleka i njegov harem, tako da su opet postali plodni.

U Geraru Sara rodi Izaka. Pošto je vidjela Izaka gdje se igra s Jišmaelom, sinom egipatske druge žene Hagare, zatraži od Abrahama da protjera Hagaru i Jišmaela. Htjela je da samo njezin sin naslijedi. Abraham je poslušao, jer mu je Elohim kazao kako će i od Jišmaela načiniti veliki narod, ali će samo Izak biti zakoniti sin Abrahamov. Hagaru s djetetom pošalje u stepu Beer Šebe. Tamo si ona htjede oduzeti život. Ali Elohim spasi i nju i dijete od smrti od žeđi. Jišmael odraste, uzme za ženu neku Egipćanku i postane praotac velikoga naroda.

Abraham ostane dugo u zemlji Filistejaca. U Beer Sebi zaključi savez s Abimelekom, prema kojemu mu je Beer Šeba pripadala kao posjed. Poslije toga Elohim stavi Abrahama na kušnju i reče mu: Abrahame, uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka i prinesi ga kao žrtvu paljenicu na brdu koje ću ti pokazati. Abraham poslušao i povede dječaka i dvojicu slugu prema mjestu što mu ga je Elohim pokazao. Posljednji dio puta prevale otac i sin sami. Pošto su stigli na mjesto koje mu je Elohim pokazao, Abraham podigne žrtvenik i naslaže drva. Sveže svog sina Izaka, položi ga po drvima na žrtvenik i dohvati nož da bi zaklao sina.

Zatim se Abraham vrati svojim slugama pa se zajedno zapute u Beer Šebu. U Beer Sebi se Abraham nastani.

I Mojsije 20; 21, 6—30; 22, 19.

1. Elohistička povijest Abrahamova pokazuje tipične značajke elohističke tradicije. Abraham se smatra čovjekom koji živi u zemlji. Pripovjedač ništa ne zna o njegovom dalekom porijeklu. Abraham još pozna mnoge bogove, a poslušat će Elohima. Podnosi se s filistejskim starosjediocima i zaključuje ugovore s njima. Nijedna se zla riječ ne izriče o Filistejcima, a kralj Abimelek iz Gerara je čak i slavljen.

2. Egipćanka Hagara je druga (sporedna) žena Abrahamova i nalazi se pod objavljenom zaštitom Elohima. Sin joj Jišmael također ženi Egipćanku i postaje praocem moćnoga naroda, koji se također nalazi pod Elohimovom zaštitom.

3. No Izak je žrtvovan. Tako je moralo stajati u elohističkom tekstu. Jer, u I Mojsije 22, 19;

stoji: Zatim se Abraham vrati svojim slugama pa se zajedno zapute u Beer šebu. U Beer Šebi se Abraham nastani. U elohističkom tekstu se više ne raspravlja o Izaku, jer elohistička tradicija nastavlja priču s Jakovom.

Lokalna tradicija iz doba prije Izraela i nadalje živi u antijeruzalemskom stavu raznih dijelova staroga stanovništva, koji su održali nepomućene odnose s Filistejcima i Egipćanima. Za njih je Abraham krunski svjedok dobrog i miroljubivog zajedničkog života nomada i stanovnika kulturne zemlje. Elohim vlada Abrahamom i Abimelekom, Židovima i Filistejcima. On nije fanatik, već prijazni gospodar. Žrtvovanje Izaka, što ga zahtijeva od Abrahama, je u starom matrijarhalnom Kanaanu samo po sebi razumljivo. Također je samo po sebi razumljivo što velika majka Saraja («kneginja») isključuje suparnicu Hagaru i njezinog potomka iz plemenskog saveza i progoni je u pustinju, jer Elohim zastupa pravo majke. Iz starobabilonskog Hamurabijevog Zakonika nam je poznato da je sporedna žena pravno odvojena od svoje djece. O tome ne odlučuje ona, već gospodarica kuće. Međutim, kako dokazuje jahvistički oblik starog elohističkog mita o žrtvovanju Izaka, Elohim podliježe Jahvi, jer Jahvin anđeo sprečava žrtvovanje (v. II, 5, b).

c. Poslije očeve smrti Abraham pođe iz Harana u zemlju kanaansku. Lot se tu naseli u gradovima nizine Jordana, dok je Abraham živio u zemlji Kanaan. Tada se Jahve ukaže Abrahamu i reče mu: Ja sam onaj koji je sklopio savez s tobom da bih te učinio praocem mnogih naroda. Zbog toga se više nećeš zvati Abram (uzvišeni otac), već Abraham (otac velikog naroda). Ja ću biti Bog tvoj i potomstva tvoga. Tebi i tvome potomstvu poslije tebe dajem zemlju kanaansku u vjekovni posjed. A ti Savez čuvaj moj. I ovo neka bude znak Saveza između mene i vas: Svako muško među vama neka bude obrezano. Svako muško među vama, kada navri osam dana, neka bude obrezano; i rob, rođen u vašem domu, i onaj što bude kupljen od stranca, koji ne bude vaše krvi. Muško koje se ne bi obrezalo neka se odstrani od svoga roda: takav je prekršio moj Savez. Tvoja će se žena odsad zvati Sara. Rodit će ti sina koji će imati veliko potomstvo. I s njim ću sklopiti svoj Savez. I Jišmael će imati mnogobrojno potomstvo. — Abraham tada obreže sebe, svojega sina i svu svoju družinu. Za nekoliko godina Sara rodi Abrahamu Izaka. I Abraham obreže sina svoga Izaka kad je ovaj navršio osam dana, kako mu je zapovjedio Jahve.

Sara umre u Hebronu u zemlji kanaanskoj u dobi od stotinu dvadeset i sedam godina. Abraham nato kupi od Hetita Efrona grobnicu u blizini Makpele i u njoj sahrani svoju ženu. I tako Efronova poljana kod Mamre sa svim stablima i grobnicom prijeđe u Abrahamovo vlasništvo. Svjedoci su bili Hetiti koji su prilikom zaključenja ugovora o kupnji prošli kroz vrata. A Abraham umre u sretnoj dobi od 175 godina, star i pun godina. Sinovi Izak i Jišmael ga pokopaju u spilji kod Mamre, na zemljištu što ga je Abraham kupio od Efrona. Sada su tu bili sahranjeni Abraham i Sara.

Drugi pričaju o pljačkaškom pohodu savezničkih kraljeva istočno od Jordana protiv kraljeva zapadno od Jordana i u južnom Kanaanu. Kraljevi Sodome i Gomore su bili poraženi, a njihovi gradovi opljačkani. Među odvedenim plijenom se nalazio i Lot sa svojim blagom. Pošto je Abraham čuo za to, skupi svoju momčad — njih trista osamnaest pa pođe u potjeru za pljačkaškim kraljevima sve do Dana na sjeveru Kanaana. Napadne ih noću te ih potuče da bi ih zatim progonio sve do iza Damaska. Povrati sve blago. Pošto se vratio sa zarobljenicima i plijenom, u susret mu iziđu kralj Sodome i Malkisedek, kralj Šalema. Malkisedek iznese pred Abrahama kruh i vino. On je bio svećenik El Eljona, Boga Svevišnjega. Blagoslovi ga govoreći:

*»Od Boga Svevišnjega, Stvoritelja
neba i zemlje,
neka je Abrahamu blagoslov!«*

I Abraham mu da desetinu plijena, a sve ostalo vrati kralju Sodome. Dopusti kralju da mu

naknadi samo troškove pohoda.

I Mojsije 12, 5; 13, 11—12; 16, 15; 17; 21, 3—5; 23; 25, 7—10; 14.

1. Svećenički izvještaj ne zna za priču o protjerivanju Hagare i Jišmaela. Jišmael i Izak zajedno sahranjuju svojega oca.

Za pripovjedača svećenika je važno da ubaci obrezivanje, koje je povezano s obećanjem zemlje. No pri tome ga više zanima obrezivanje nego obećanje zemlje, jer je svećenstvo poslije egzila imalo više interesa za održanje starih religijskih običaja negoli za izvještaje o obećanju zemlje.

Abrahamova sahrana je također važna za svećeničku tradiciju. Ponovnim naglašavanjem činjenice što je Abraham kupnjom stekao zemljište se pojašnjava da je sahranjen na vlastitoj zemlji, dakle, čisto s obzirom na kult. Kulturnom obredu pripada također tužaljka i sahrana po sinovima.

Obrezivanje nije bilo uobičajeno u Mezopotamiji, no u Egiptu svakako. U doba rane povijesti obrezivanje se u Izraelu vršilo za puberteta, a tek je jeruzalemska svećenička tradicija uvela obrezivanje male djece. Obrezivanje, tj. operativno uklanjanje obreska je nekoć činilo sastavni dio ceremonije prihvaćanja u klan. Značilo je potčinjavanje muškarca pod gospodstvom velike majke. U doba kasnije povijesti je velika majka i sveta kraljica ustupila svoje mjesto plemenskom bogu: u religiji Izraelićana je to Jahve. Sada obrezivanje znači još samo pripadnost kulturnom savezu s bogom, označava savez koji postoji između boga i čovjeka.

2. Svećeničkom utjecaju valja pripisati i epizodu o pljačkaškom pohodu u I Mojsije 14, koja djeluje arhaično. Naime, priča je važna zbog poslušnosti Abrama spram jeruzalemskog svećeničkog kralja (Šalem). Poslije egzila su veliki svećenici u Jeruzalemu bili stvarni vlastodršci u zemlji. Malkisedek iz Šalema im je bio uzor. Kad se već Abram, veliki vojskovođa i otac plemena, dobrovoljno potčinio Malkisedeku, moraju to također učiniti — poslije egzila — i plemenski oci.

Tipologijski je Malkisedek protumačen kao uzor svetoga kralja i Mesije također u Psalmu 110, 4 i u Poslanici Hebrejima 7.

4.2 Priče o Izaku

a. Kada je Abraham poslije Sarine smrti naumio urediti svoju kuću, naloži najstarijemu sluzi da za sina Izaka pronađe ženu i Abrahamovoj roditeljskoj kući u Aramu. Sluga stavi ruku pod stegno Abrahamovo, a ovaj ga zakune da vjerno izvrši tu zadaću.

S mnogim darovima i deset deva sluga otputuje u Mezopotamiju u grad Nahorov. Zaustavi karavanu pokraj studenca izvan grada da bi među gradskim kćerima, koje bi uveče dolazile po vodu na studenac, dočekao onu koju je odredio Jahve. Bila je to Rebeka, kći Betuela, nećakinja Abrahamova. Sluga je obdari zlatnom narukvicom; pošto je ona kod kuće izvijestila o tome, djevočin brat Laban iziđe napolje da bi pozvao karavanu. Sluga tada izvrši svoj zadatak i isprosi Rebeku za Izaka. Kazao je naime da će nevjesta za Izaka, po volji Jahve, biti ona koja usliši molbu da mu da vode i da napoji deve. Pošto se sve to ispunilo, Beteul i Laban nisu imali što prigovoriti ženidbi. Sluga zatim preda darove i veliki objed potvrdi ženidbeni ugovor. Već sutradan Rebeka otputuje natrag i putem naiđu na Izaka. Kad ga je Rebeka ugledala, prekrije koprenom lice. A Izak je odvede u svoj šator, uzme je za ženu i zavoli je. Rebeka mu rodi blizance, Jakova i Ezava. Još prije poroda Jahve joj reče:

*»Dva su svijeta u utrobi tvojoj;
dva će se naroda iz tvog krila*

odijetit.

*Narod će nad narodom gospodovati,
stariji će služiti mlađemu. «*

Prilikom poroda se pojavi najprije Ezav, koji je bio silno runjav, zatim Jakov, koji se držao Ezavu za petu. Pošto su dječaci poodrasli, Ezav se — na Izakovu radost — ponajviše zadržavao u stepi pokraj stada i lovio je. A Jakov se više zadržavao u kući — na radost Rebeke. Dobro je kuhao, i za neko je jelo od leće kupio od Ezava pravo prvorodstva, pošto je ovaj stigao s polja gladan.

Pošto je zavladala glad, Izak pođe sa svojim plemenom u Gerar, u kojem je kraljevaio Abimelek. Izak je izdavao Rebeku za svoju sestru, jer se bojao da bi ga Filistejci mogli ubiti da bi se domogli njegove žene. Ali kralj Abimelek to primijeti i uzme Izaka pod svoju zaštitu. Izak se okoristi time i postane toliko bogat da su mu Filistejci zavidali. Abimelek mu tada reče:

»Idi od nas, jer si postao mnogo moćniji od nas!« Izak tada napusti grad i podigne svoj šator u gerarskoj dolini. Opet iskopa bunare, no drugi mu ih pastiri oduzmu. Uzmakne pred njima sve do Beer Šebe. No tada ga posjeti kralj osobno i zaključi s njim zaštitni savez da bi ubuduće bio siguran od njega.

Pošto je Izak ostario tako da mu se gasio očinji vid, pozove Ezava da bi blagoslovio prvorodenoga. Reče Ezavu neka mu najprije ulovi i pripremi divljač. Rebeka to čuje i s Jakovom prevari staroga Izaka time što je kao divljač pripremila dva kozleta, krznom kojih je Jakovu uvila ruke da bi otac mislio da pod prstima osjeća runjave udove Ezava. Izak pojede jelo i blagoslovi Jakova riječima:

*»Narodi ti služili,
plemena ti se klanjala!
Braćom svojom gospodari,
nek sinci majke tvoje pred tobom
padaju!
Proklet bio tko tebe proklinje;
blagoslovljen tko te blagoslivlje!«*

Nedugo poslije toga se Ezav vrati iz lova. Sada je bilo jasno kako je Jakov na prijevaru dobio očev blagoslov. Ezav glasno zaplače i zamoli oca: »Blagoslovi i mene, oče!« No Izak mu je mogao dati samo drugačiji blagoslov:

*»Od mača svoga ćeš živjeti,
brata svoga ćeš služiti. «*

Izak je još mnogo godina živio u Hebronu, nadomak grobnice svojega oca.

*I Mojsije 24; 25, 21—26, 1; 26, 9—10; 27, 2—7; 29, 1—3; 35, 1.
27—29.*

1. U pričanju jahvističke tradicije Izakova je povijest ponesena uzvišenim nacionalnim osjećajima ranog kraljevskog doba. Izak je slavni junak, blagoslovljen bogatstvima, koji uzima ženu od neizraelićanskog zavičajnog roda, i nitko mu je ne može oteti. Kralj Filistejaca dolazi k njemu i moli ga da s njim zaključi zaštitni savez. Blagoslov Izaka počiva na Jakovu, stanovniku kulturne zemlje. Nomadskim životnim navikama vezani Ezav treba da mu se pokloni.

Izak (Isaak) je mitska osoba bez jednosmisiene historijske podloge. Njegovo ime znači: »on

se smije«. Njegov smijeh je smijeh pobjednika. Njegova majka se smije, njegov otac se smije. Likuju zbog toga što su se izvukli iz prokletstva dostojne neplodnosti. Njegovo mitologijsko značenje se sastoji u dodijeljenoj mu ulozi da postane otac Jakova-Izraela i Ezava-Edoma.

Iscrpni prikaz nomadskih prilika u priči o prošnji nevjeste, kao i u priči s Abimelekom iz Gerara, je osobitost jahvističkog pripovjedača.

2. Genealogije pripadaju među praoblike mita. Mitologijska funkcija takvih genealogijskih konstrukcija: Abraham — Izak — Jakov — Edom jest da objasni odnose političke ovisnosti: Jakov-Izrael i Ezav-Edom, dva neprijateljska naroda, imaju zajednički roditeljski par, što nalaže da maleni Jakov vlada nad velikim Ezavom. Blagoslov Izaka i Jahvino proročanstvo su identični. Diktirani su zahtjevima ranog kraljevskog doba i ukazuju da je svršeno s prvotnim dvostrukim kraljevstvom Beer Šebe. Ezav-Edom i Jakov-Izrael su se nekoć podijelili u tom kraljevstvu starog lokalnog božanstva Izakovog, koji je bio muž velike i utjecajne majke Rebeke. U tome funkcija biblijskog mita o blizancima Jakovu i Ezavu nalikuje na grčki mit o blizancima Akriziju i Proitu iz Arga. Dvojci Proit i Akrizije su poslije očeve smrti zajednički naslijedili državu. Trebalo je da naizmjenice vladaju državom, ali Akrizije nije htio poslije isteka svojega roka ustupiti mjesto Proitu, koji se upustio u ljubavni odnos s Danajom, Akrizijevom kćeri. Zbog toga je između braće izbio sukob koji je završen podjelom države.

b. U skladu s Elohimovim proročanstvom, Abrahamu se rodio Izak, a Abraham ga je podigao i bio je spreman žrtvovati ga na Elohimovu zapovijest sve dok to anđeo nije spriječio (v. II, 5, b). Izak je oženo Rebeku, koja mu je rodila sinove Jakova i Ezava. Blagoslovom prvorodjenom sinu je Izak blagoslovio Jakova, koji ga je prevario — ustvrdivši da je Ezav, i ovivši oko vrata i ruku krzna jarića:

*»Neka ti Elohim daje
rosu s neba i rodnost zemlje:
izobilje žita i mladoga vina!«*

A Ezava je blagoslovio riječima:

*»Daleko od plodna tla dom tvoj
će biti, daleko od rose s neba.«*

I Mojsije 21, 6—22, 79; 27, 11—12. 27—29. 39.

1. Elohistički tekstualni prilog predaji o Izaku je manji od jahvističkoga. Bitna se razlika sastoji samo u formulama blagoslova što ih Izak upotrebljava. Stari kanaanski bog, kako ga poput slike u snu još zadržava u sjećanju ostatak kanaanskog stanovništva u 10. stoljeću, tj. poslije izraelskog osvajanja, je vrtlar, a nipošto ratoborni vojskovođa koji čezne za moći, kako ga opisuje jahvistički pripovjedač. Ostatak kanaanskog stanovništva u unutrašnjosti odbija jeruzalemsku politiku moći i rata, koja se vodi u Jahvino ime. Izak je u Jakobel (Jakovu) — kako je to ime zasigurno glasilo (vidi, na primjer, akadsko ime Ja'qub-ilu: Bog nadmudruje, nagrađuje) — mogao blagosloviti samo ovoga, kanaanskoga seljaka. To nas podsjeća na Hezioda:

Ove mi riječi, Perze, u srcu svome pohrani:
Neka ti zlobna Takma ne odvrati dušu od posla
Svagdje na trgu da pratiš radoznalo poslušnim uhom,
Jer malo je časa za svađu i za sajmišne raspre
Onomu koji nema ljetinu u kući spremnu
Taj Demetrin godišnji dar, što ga donosi zemlja.
Imaš li što ti treba, vodi svađe i kavge

Oko tuđeg imanja. Ali drugu mi tužbu
Podići nećeš: ovdje svršiti moramo raspru
Onom presudom pravom što je najdraža bogu.
Jer baštinu smo već podijelili, a ti si mnogo
Zgrabio sebi, miteći darova gladne suce
Koji su kako si htio krojili pravdu.
(Poslovi i dani, 27—39.)

c. Ovo je povijest Izaka, sina Abrahamova. Izaku je bilo četrdeset godina kada se oženio Rebekom, kćerkom Aramejca Betuela iz Mezopotamije, sestrom Aramejca tabana.

Kada su se rodili Jakov i Ezav, Izaku je bilo šezdeset godina. Kad je Ezavu bilo četrdeset godina, uzme za ženu Juditu, kćer Hetita Beerija, i Basematu, kćer Hetita Elona. One postadoše izvor ogorčenja Izaku i Rebeki. Tada Izak pozove Jakova, blagoslovi ga i reče: Nemoj uzimati ženu od kanaanskih djevojaka, već pođi u Mezopotamiju, u kuću svojih otaca, i odande uzmi ženu. Jakov poslušava Izaka. A kad je Ezav zapazio kako su njegove žene mrske Izaku, uzme još jednu ženu, naime Mahalatu, kćer Jišmaela, koji je bio sin Abrahamov, kao i Izak.

Jakov stigne sa svojim ženama k svom ocu Izaku u Mamru kod Hebrona, gdje je i Abraham boravio. Izaku je bilo 180 godina kada je umro i pridružio se svojim precima, star i sit života, a njegovi sinovi Ezav i Jakov ga sahrane.

I Mojsije 25, 19—20. 26b; 26, 34—35; 28, 1—9; 35, 27—29.

1. Svećenički tekst se zapravo zanima samo za zaključivanje brakova. Konstatira kako Jakov ostaje kultno čist. Ženi se unutar obitelji. Jakov je primjer iz razdoblja heroja za miješanje svećenika u brakove poslije egzila, kako izvještava Knjiga Nehemije, kada se odbacuju sve nežidovske žene.

Za svećeničku je tradiciju podjednako važan ritual prilikom Izakove smrti što ga valja obaviti besprijekorno. Jeruzalemsko svećenstvo u 5. st. pr. n. e. nije pokazalo nikakav drugi interes za heroje ranoga doba. Njegov se interes orijentira prema izravnom naređenju perzijskoga dvora, koji svećenstvu dopušta samo ponovno oživljavanje kultne zajednice. Zbog toga ono ne pridaje važnost iscrpnim prikazima herojske prošlosti otaca. Izak vjerno poštuje sve zakone kulta. Svećenički tekst ne zna za veliku Izakovu samostalnost.

4.3 Priče o Jakovu

a. Pošto je Jakov na prijeverni način dobio blagoslov prvorođenoga, na savjet svoje majke Rebeke pobjegne u Haran k svome ujaku Labanu da bi bio siguran od prijatelja Ezava. Putem mu se ukaže Jahve i obeća mu: Zemlju na kojoj se nalaziš ću dati tebi i tvom potomstvu, i bit ću uvijek s tobom i s njima.

Kad je Jakov već stigao u blizinu Labanova boravišta, ugleda u polju studenac. Pođe k njemu i tu pokraj stada zatekne Rahelu koja je upravo htjela napojiti stado svojega oca Labana. Jakov obavi taj posao umjesto nje, zatim je poljubi, pa glasno zaplače i reče kako je rođak njezina oca, sin Rebeke. Laban ga srdačno primi i da mu Rahelu za ženu, a k tome i stariju sestru Leu, jer nije bio običaj da se mlađa kći udaje prije starije. Ali kada je Jahve vidio kako Jakov više voli Rahelu negoli Leu, učini Leu plodnom, dok je Rahela ostala neplodna. Lea rodi četiri sina: Rubena, Šimuna, Levija i Judu. Kad je zatim Lea vidjela kako je prestala rađati, da Jakovu svoju sluškinju Zilpu za sporednu ženu, koja mu je rodila Gada i Ašera. Lein sin Ruben jednom donese ljubavčice s polja, a neplodna Rahela ih izmoli nekoliko za sebe. U zamjenu za ljubavčice, Rahela prepusti Jakova Lei za iduću noć. A Lea mu rodi još dva sina Jisakara i Zebuluma i kćer Dinu. A Rahela mu rodi u Haranu samo jednoga sina. Nazove ga Josip u nadi da će joj Jahve pokloniti još jednoga sina. Pošto se rodio Josip,

Jakov se htjede sa svojim ženama i djecom vratiti u zemlju svojih otaca. Kao nagradu izmoli od svojega tasta sve šarene i garave ovce. Laban pristane. A Jakov je umio sve srediti tako da snažne životinje jagnje šarenu i garavu jagnjad, dok su bijele bile slabe. Tako se obogati preko svake mjere i ubrzo je imao mnogo ovaca, deva, magaraca, slugu i sluškinja. Kad je Jakov čuo da mu Labanovi sinovi namjeravaju osporiti njegovo bogatstvo, udalji se sa svojim ženama, djecom i stadima. No s Labanom zaključi ugovor o razgraničenju ispašnih područja. U znak svojega saveza podignu i gomilu kamenja koja je istodobno označavala granice. Zatim se Jakov pomiri sa svojim bratom Ezavom i naseli se u Sukotu istočno od Jordana, u blizini Šekema.

Pošto je u Kanaanu zavladao glad, Jakov pošalje svoje ljude u Egipat da bi kupili žito. Vodili su ih sinovi Leini. A u Egiptu je Rahelin sin Josip stekao moć i utjecaj i omogućio je da cijela Jakovljeva kuća sa svim svojim stadima dođe u egipatsku pokrajinu Gošen. Tu Jakov pozivi još sedamnaest godina. Imao je 147 godina kad je osjetio da mu se bliži smrt. Tada pozove Josipa i zakune ga da će ga ovaj poslije smrti sahraniti u zemlji njegovih otaca.

Tako se i dogodi. Svečano ispraćen faraonovim dostojanstvenicima i djecom, Jakov je prenesen u grobnicu svojega oca na polju Makpela pokraj Mamre. A Josip i njegova braća se vrate u Egipat (v. također IV, 4, a).

I Mojsije 27, 41—45; 28, 10; 2. 31—30, 9; 46, 28—34; 50, 1—14.

1. Jahvistički pripovjedač opisuje Jakova kao heroja kojemu sve polazi za rukom. Ništa ga ne može zaustaviti. Bog Jahve ga podržava, premda se on probija na način koji nije u skladu s pravom. Blagoslovljen je djecom, ženama i bogatstvima. Njemu i njegovom potomstvu (vidi također IV, 3, c) Jahve obećaje cijelu zemlju.

Između Jakova i susjednih naroda postoje sasvim jasna razgraničenja. Obitelj Jakovljevih žena je lišena svih prava. Doba matrijarhata je prošlo. Posljednja sjećanja na pravo majke i nadalje žive u povlastici majke da djeci nadjene ime. Jakov još uvijek žrtvuje sam. On je kralj i svećenik plemena. U tome je ravan svojim orijentalnim kolegama.

2. Za Jahvističke tradente je on zbog toga uzor za kraljeve Jude. Njegova su djela vrline kraljevskih despota na jeruzalemskom prijestolju. Lukavstvo, prijevara, krađa, pa i uništavanje stanovništva Šekema (vidi također IV, 3, f) nisu se dogodili bez njegova znanja i volje. Mit ni ovdje ne prosuđuje moral. Njegov je cilj opravdanje davidovskog velikog kraljevstva. Zbog toga Jakov, koji kao otac dvanaest plemena ima dvanaest sinova, dobiva svoj sadašnji biblijski značaj kao veliki i važni praotac.

3. Njegov se prvotni značaj nalazi u mitskoj pretpovijesti, kada je naime zaključen savez šest plemena, tj. sinova Leinih, i kada je ta velika majka, sveta kraljica, tijekom prijelaza iz matrijarhata u patrijarhat, dobila jednoga muža. Rubenovo je pleme zasigurno imalo vodeću ulogu dok je savez šest plemena iz ravničastog predjela istočno od Jordana prodirao u zapadnojordansku zonu kulturne zemlje i osvajao stara kanaanska svetišta Betel i Šekem, koja su sigurno zajednički održavale kao kulturna mjesta dvije grupe po tri plemena. Lea znači »kozorog«, a Zilpa »gnjevna«; Rahela znači »jagnje«, a Bilha »grozna« (usp. IV, 3, c); Jakov je bio plemenski otac Rubenovaca koji su uzurpirali ta svetišta i pomiješali svojega boga i oca s tradicijama starosjedilaca. Međutim, pripovjedač je time što Jakova sahranjuje u Hebronu, prvom Davidovom kraljevskom gradu, pokušao uništiti stare predaje i učiniti Jakova jednim od sinova Izakovih. Mitologijski se Jakovljeva funkcija može izjednačiti s onom Herakla. Heraklo i brat mu Ifiklo su doživjeli istu sudbinu, kao Jakov i Ezav. Starija braća Ifiklo i Ezav, sveti kraljevi, moraju ustuknuti pred svojim namjesnicima, mlađom braćom. Poput Herakla, Jakov preuzima funkciju i prava svojega brata blizanca, koji je potisnut u stepu.

b. Jakov jednom stigne u Luz. Tu ostane preko noći. Uzme neki kamen, stavi ga pod glavu, i na tom mjestu legne. Tada usni da su na zemlji postavili neke ljestve koje sižu do neba, i kojima uzlaze i silaze glasnici Elohimovi. Uplašiti se, jer je pomislio: Kako je to opasno mjesto! Zsigurno je to kuća Elohimova i vrata nebeska. — Sutradan ujutro uzme kamen, uspravi ga i po vrhu mu izlije ulja. To mjesto prozove Betel (Kuća Božja). I Jakov se pokraj tog kamena zavjetuje Elohimu: Ako Elohim ostane sa mnom i ušćuva me na ovom putu kojim idem, tako da se zdrav i ćitav vratim oćevojoj kući, neka ovaj kamen bude kuća Božja, a od svega što mi bude davao, ja ću mu odvajati desetinu. Pošto je stigao k Abrahamitu Labanu, ovaj mu da svoje kćeri Leu i Rahelu za žene. Rahela nije imala djece osim Josipa. Pošto se Jakov obogatio u službi Labanovoj, pobjegao je od Labana sa svime što je imao. Budući da ga je Laban namjeravao progoniti, ukaže mu se Elohim i opomene ga da Jakovu ne učini ništa zla. A kada je Laban sustigao Jakova zbog toga je prijazno porazgovarao s njim. No ipak je zahtijevao da mu vrati kućne kumire, koji su nestali poslijeva Jakovljeva bijega. Uz Jakovljevo je dopuštenje tražio kućne kumire posvuda u logoru, ali ih nije mogao pronaći. Jer, Rahela, koja ih je uzela bez znanja svojega muža, je sjedila na sedlu deve, u koje je sakrila terafime. Pošto je zaključio mir s Jakovom, Laban se vrati.

Bog je bio s Jakovom i blagoslovio ga je, pošto se jedne noći u Penuelu borio s njim (usporedi IV, 3, d). I Jakov pođe dalje na jug i naiđe na svojega brata Ezava, s kojim izmijeni darove. No naselio se kod Šekema, gdje je za Ela, Boga Izraela, podigao žrtvenik pokraj nekog kamena, kakav je podigao i u Betelu.

Iz Šekema pođe u Betel da bi izvršio svoj zavjet i podigao žrtvenik pokraj kamena, mašebe (hebr. podignuti kamen, spomenik). No prije toga su se oprali i ostavili sve kućne kumire i amulete u Šekemu. Od Betela krenu spram juga. Pokraj Efrate se Jakov morao zaustaviti, jer su Rahelu obuzeli trudovi i ona rodi sina, kojega je prozvala Ben Oni, »sin moje boli«. Rahela umre prilikom poroda i tamo je sahranjena na cesti iz Ebrata u Ramu. No Jakov prozva svojega sina Benjaminom, »sinom prave, južne, sretne strane«. Jakov je i nadalje putovao zemljom i tako stigne u Egipat, pošto ga je glad otjerala iz Kanaana. A u Egiptu mu je sin Josip, naklonošću Elohima, postao moćan; Jakovu i njegovima on osigura novu domovinu. Tu se Jakov pripremi za smrt, pošto je prethodno blagoslovio Josipove sinove Efrajima i Manašea.

I Mojsije 28, 11. 12. 17—22; 29, 15—28; 30, 1—8. 17—18; 31, 4—45; 35, 1—5; 46, 1—5

1. Elohistički pripovjedać ne navodi mnoga djela Jakovljeva, što ih jahvistićki pripovjedać prenosi. Bogatstvo u stadima je poklon Elohima, a nipošto velika zasluga praoca. Jakov postupa dosljedno Elohimovim rijećima i podiže u Betelu i Šekemu žrtvenike i mašebe. Jakov je besprijekomo pobožan, Laban mu zbog toga ne zavida na bogatstvu, već — progoneći ga — traži samo svoje kućne bogove. Elohim Je tolerantniji od Jahve. On trpi da velika plemenska majka kuće Josipove ukrade kućnoga kumira i nosi ga sa sobom u prtljazi. Elohim bogato blagoslavlja Jakova, koji mu podiže mnoge žrtvenike. Elohistički pripovjedać ne zna za svađu između Ezava i Jakova. Narodi su za njega prijateljski nastrojena braća.

Protujeruzalemska opozicija sjevernih plemena, među kojima još uvijek živi stara kanaanska pobožnost, dolazi do izražaja u opisima razlićitih svetišta. Šekem i Betel su svetišta što ih je navodno osnovao Jakov, i zbog toga uživaju tako visoki ugled.

2. Osim toga, elohistićki pripovjedać ne zna za promjenu imena Jakov u »Izrael«, koja je ušla i u svećenićku tradiciju. Naime, tom se promjenom obrazlažu pretenzije jeruzalemske hijerarhije na vlast nad sjevernim plemenima. No ona su odana partikularistićkoj klanskoj ideji i odbacuju ideologiju velike države kraljevskoga doba. Mitologijsko znaćenje elohistićkog Jakova je analogno znaćenju grćkoga heroja Amfiktiona, jednoga od sinova Deukalionovih, koji je u ime svoje žene boginje Amfiktionis stvorio prvi savez sjevernogrćkih gradova, kojemu je Akrizije iz Arga, jedan od glasovitih blizanaca iz grćke mitlogije, dao ustav. Grci su

kazivali kako je on uveo običaj da se vino miješa s vodom da bi se izbjegla svađa između pijanih (vidi ta- kođer IV, 3, c, 2).

c. Na zapovijest svojega oca Izaka, Jakov otputuje u Haran i tu oženi Leu, Rahelu i sluškinje obiju Zilpu i Bilhu. S njima i svom svojom imovinom se vrati u Kanaan i ostane u Šekemu. A kada je Jakov jednoć stigao u Luz, objavi mu se Elohim i reče: Ime ti je Jakov, ali se odsad nećeš zvati Jakov, nego Izrael — zbog toga ga zovu Izrael — bit ćeš plodan i imat ćeš brojno potomstvo. Zemlju što je dadoh Abrahamu i Izaku, ja tebi predajem, tebi i tvojem potomstvu. / Jakov je imao dvanaest sinova: od Lee je imao prvorođenoga Rubena, zatim Šimuna, Levija, Judu, Jisakara i Zebuluna. S Rahelom je imao Josipa i Benjamina. Rahelina sluškinja Bilha mu je rodila Dana i Naftalija, a Leina sluškinja Bilha Gada i Ašera. I s njima stigne Jakov u Mamru kod Hebrona k svom ocu Izaku. Pošto je zavladao velika glad, prijeđe u Egipat sa svim svojim potomstvom, stadima i imovinom. Prije svoje smrti usvoji još sinove Josipove rođene u Egiptu Efrajima i Manašea, i reče: Neka budu moji, kao i Ruben i Šimun! A djeca što su se rodila poslije njih neka ostanu tvoja; a u svom nasljedstvu neka se zovu po imenu svoje braće. Zatim blagoslovi svakoga od svojih sinova posebnim blagoslovom i naloži im da ga poslije smrti sahrane u grobnicu njegova oca u Makpeli kod Mamre. Sinovi ga poslušaju i sahrane ga tamo pokraj žene mu Lee.

1 Mojsije 30, 22; 31, 18; 33, 18; 35, 6. 9—13. 22b—26; 46, 6; 48, 5; 50, 12.

1. Svećenička povijest Jakovljeva se zanima prije svega za dvije teme. Ponajprije, Jakov se ženi besprijekorno u pogledu kulta i ritualno je besprijekorno sahranjen, i drugo, božja je volja da se Jakov zove Izrael i da od njega postane veliki narod. K tome pripada da Jakov ima dvanaest sinova. U tu svrhu usvaja Josipove sinove Efrajima i Manašea. Prvorođeni Ruben je naime pokušao oboriti svojega oca, legavši s očevom priležnicom Bilhom (I Mojsije 35, 22). Pokušaj se izjalovio, a Ruben je isključen a drugorođeni Šimun je jamačno prilikom svoje pustolovine sa Šekemitima (v. IV, 3, f) uništen kao pleme. Međutim, kulturnom interesu jeruzalemske svećeničke kaste je potrebno dvanaest plemena koja bi u mjesečnim smjenama zbrinjavala svetište u Jeruzalemu. Jakovljevim činom usvajanja se realne prilike ranog kraljevskog doba, kada Efrajimi i Manašei već borave u zemlji, prebacuju u razdoblje patrijarha. U Bibliji se Jakov često upotrebljava za narod Izrael.

2. U iscrpnom prikazu promjena imena se manifestira mitologijska funkcija Jakova. Dijeli je sa svojim grčkim ekvivalentom Helenom, ocem svih Grka, sinom Amfiktionovim. Helen je bio kraljevski namjesnik boginje mjeseca Selene, a njegovi su sinovi bili plemenski oci najznačajnijih naroda Grčke koji su kao patrijarhalno organizirani nomadski narodi prodrli u Grčku.

Ime Izrael znači »Bog (El) vlada« ili »Bog svijetli!« Očito je kanaanskog porijekla. Jahvističko tumačenje u I Mojsije 32, 29 (»hrabro si se borio i s Bogom i s ljudima i nadvladao si«; usp. IV, 3, d) je više pučko objašnjenje imena i ne odgovara izvorno sakralnom značenju imena koje se možda odnosilo na savez plemena poslije osvajanja zemlje. Poslije odvajanja država 932. g. pr. n. e., u Sjevernoj državi je imalo sekularno značenje. Međutim, poslije propasti Sjeverne države su proročki krugovi priznavali to ime samo u njegovom kulturnom značenju kao oznaku za »istinski narod božji«. I u Novom je zavjetu ime zadržalo to značenje, na primjer, Matej 8, 10; 6; 15, 24 r 15, 31 ili Luka 1, 68 i 1, 80; Pavao je tom problemu posvetio poglavlja 9—11 svoje Poslanice Rimljanima.

3. U cjelokupnom okviru svećeničke tradicije se predaja Jakov-Izrael ne ističe osobito. U razdoblju poslije egzila se nitko posebno ne zanima za političko-historijski utjecaj saveza plemena. Interes tog razdoblja je usmjeren na očuvanje kulturno-pravnih tradicija. Budući da se Jakova uopće nije moglo povezati s Hramom u Jeruzalemu, ali svakako s u to doba problematičnim svetištima u Betelu, Šekemu i Hebronu, o njemu se raspravlja samo marginalno.

d. Uvečer, uoči susreta s Ezavom, Jakov zaostane sam na obali Jaboka. I neki se čovjek rvao s njim sve do svanuća. Videći da ga ne može savladati, čovjek udarcem iščaši Jakovu kuk. Pošto je svanulo, napadač će Jakovu: *Pusti me. Jakov odgovori: Neću te pustiti dok me ne blagosloviš. Onaj mu reče: Zvat ćeš se Izrael, jer si se hrabro borio s Bogom i s ljudima, i nadvladao si. Ali za moje ime me ne smiješ pitati. I on ga blagoslovi. Onom mjestu Jakov nadjene ime Penuel, jer — reče — »Vidjeh Boga licem u lice, i na životu ostadoh.«*

I Mojsije 32, 24b—32.

1. Tu staru priču valja pripisati laičkom izvoru s juga Palestine. Etiologija mjesta Penuel »vidio sam boga«, zasigurno nije bila vezana za osobu Jakova, već za nekog drugog heroja. Međutim, vezivanjem za patrijarha Jakova-Izraela, predstavnici nomadskih naroda na jugu Jude se pružila mogućnost da ispričaju kako ljudi mogu vidjeti Jahvu licem u lice a da ipak ne moraju umrijeti. Jahve je čovjek koji se upušta u dvoboj, nipošto figura koja stoluje u Aditon poput jeruzalemskih kraljeva.

2. Ime božanstva ostaje nepoznato. Ali može s razlogom pretpostaviti da je to bio neki bog mjeseca koji započinje borbu u sumrak i završava je u svitanje. Jakov se bori kao Jahvin zastupnik protiv Elohima. Taj je izvorni oblik mita još uvijek održan. O sličnoj borbi bogova izvještava i mit Baal iz Ugarita: »M't je bio jak, Baal je bio jak. Nasrtali su jedan na drugoga poput divljih goveda. M't je bio jak, Baal je bio jak; ujedali su se poput zmija. M't je bio jak, Baal je bio jak; nasrtali su jedan na drugoga poput bijesnih konja. M't pade, Baal pade preko njega. I tada Šps (Bog Sunca, u hebrejskom Šamš) izreče sud u prilog Baalu.«

e. Pošto je Šekem, sin Hamorov, ugledao Dinu, kćer Jakova, koji je logorovao u području Hamora, dograbi je i na silu s njom legne. No Jakov to sazna i reče to svojim sinovima pošto su se vratili s pašnjaka sa stadima. Sinovi se razgnjeve i ne pristanu na ponudu Šekema, koji se silno zaljubio u djevojku, da će im platiti koliko žele, već Šimun i Levi napadnu tri dana kasnije grad koji ništa nije ni slutio te ubiju sve muškarce uključujući i Šekema, odvedu Dinu i povuku se. Jakova to zaprepasti, jer se bojao da će mu se osvetiti stanovništvo okolice. No Šimun i Levi su mu neprestano ponavljali: *Zar da prema našoj sestri postupaju kao prema bludnici?*

I Mojsije 34, 2—3. 5. 7. 11—14. 25. 26. 30—31.

1. Priča o ubojstvu Šekemita, nasuprot elohističkoj verziji (IV, 3, f), motivira to krvoproliće silovanjem Dine po Šeke mu. Jakov — u priči — ostaje po strani, Šimun i Levi moraju biti zlikovci, jer oni u vrijeme sastavljanja mita nemaju više pašnjaka ni boravišta u zemlji.

Pozadina tog sukoba je zasigurno kolizija interesa između Šekemita i dva Jakovljeva sina, plemena Šimunova i Levijeva. Obeščaćenja i silovanja u mitu ponajčešće odražavaju sukob između suparničkih bogova. Borba za ženu je borba za svetu kraljicu, vladajuću boginju. Nju se ne smije izgubiti. Šekem gubi bitku. Od tog je starog mita laički izvor načinio moralnu fabulu o nepovredivosti braka, što je zastupaju nomadi. Pripovjedač odobrava ponašanje Šimuna i Levija. Za njega ne vrijedi pravo kralja, on sam ostvaruje svoje pravo. Kralj Jakov je po strani, dok Šimun i Levi postupaju. Kraljevi i svećenici su za pripovjedača laičkoga izvora beznačajni marginalni likovi, jer klan posjeduje pravo i moć.

Interesi plemena još uvijek određuju što je pravo, a što nepravo.

f. Pošto je Šekem, sin Hamora, kneza u Šekemu, ugledao Dinu, zaljubi se u nju i htjede je oženiti. Zamoli svojega oca da mu isprosi tu djevojku. Hamor je pregovarao s Jakovom: *Molim vas dajte sinu momemu Šekemu djevojku iz vaše obitelji za ženu i sprijateljite se s nama, mi ćemo vam davati naše djevojke i zemlju da se naselite. No sinovi Jakovljevi*

odgovore: Prihvatit ćemo vašu ponudu samo pod uvjetom da se obrežete poput nas. Tada ćemo ostati među vama, i s vama ćemo biti jedan narod. Ne pristajete li, uzet ćemo svoju kćer i otići. Hamor i ljudi u Šekemu pristanu na to, i svi se muškarci obrežu u jednom danu. No trećega dana, dok su svi još bili u bolima, sinovi Jakovljevi napadnu Šekemite i sasijeku ih mačevima. Opljačkaju grad i uzmu svu pokretnu imovinu i stada. Djecu i žene odvedu u roblje.

*I Mojsije 34, 1—2. 4. 6. 8—10. 13a. 15—18. 20—25a. 25c—29.
U stihu 27 valja brisati konjunkturu »što je njihova sestra bila obeščašćena.«*

1. Ta elohistička priča pripada lokalnoj tradiciji šekema. Kao zlikovci su ovdje jednosmisleno imenovani Jakovljevi sinovi, a nipošto sam patrijarh, jer su Jakov i ljudi iz Šekema prikazani kao snošljivi ljudi. Dijelovi starog kanaanskog stanovništva su naime bili spremni na miroljubive aranžmane s došljacima. No ovi su prekršili riječ i izvršili grozno krvoproliće. Motiv isprva nije naveden, jer bi to bilo nerazumljivo i za staroga pripovjedača. Elohim ne zna za takvu brutalnu fanatičnost. Elohistička verzija prepada na Šekem nije slavna stranica Izraelićana, sinova Jakovljevih. Ako je ta priča mogla proći kroz svećeničku cenzuru prilikom konačne redakcije, ipak samo u povezanosti s verzijom iz laičkog izvora (vidi IV, 3, e), valja zahvaliti samo cilju: zabrana miješanja Židova s pripadnicima drugih vjera da bi se održala kulturna zajednica.

4.4 Priče o Josipu

a. Josip je bio sin Rahele i Izrael ga je volio više nego druge sinove. Kad su jednoć njegova braća pokraj Šekema čuvala ovce, Izrael pošalje Josipa k njima da bi vidio kako su braća i njihova stada. Braća su mrzila Josipa zbog njegovog prvenstvenog položaja, i pošto su ga izdaleka opazili, skuju plan da ga uklone. No Juda nije htio dopustiti da ga ubiju, pa predloži da ga prodaju kojoj prolazećoj karavani. Prodaju Josipa Jišmaelcima za 20 srebrnih komada. Josipove haljine pošalju kući, natopivši ih krvlju zaklanoga kozleta. Vidjevši haljine, Jakov je silno žalio za svojim sinom.

Jišmaelci otputuju u Egipat i tamo prodaju Josipa nekom Egipćaninu koji ga ubrzo proglasi upraviteljem svojega doma. Josip je bio lijepa stasa i dobra izgleda. Egipćaninova ga je žena zbog toga pokušavala zavesti. No Josip joj je odolio. Jednoga ga dana uhvati za ogrtač, no on joj ostavi ogrtač i pobjegne. Ogrtač u njezinom posjedu je poslužio kao izlika da se Josipa baci u tamnicu; ona mu je predbacila kako je htio leći s njom. I u tamnici se Josip isticao svojom sposobnošću i tako je ubrzo postao najviši nadglednik. A pošto je bio otpušten, ubrzo postane najviši činovnik u Egiptu. Pošto je u Kanaanu zavladao glad, sinovi Izraelovi stigoše u Egipat da bi kupili žito. A Josip je cijelome svijetu prodavao žito. Dobili su žito i vratili se. No Josip je naložio da svakom od njih stave novac u vreću, jer je prepoznao braću, dok oni njega nisu. Pošto su potrošili žito, htjedoše opet poći. No Josip im je kazao da prilikom idućeg putovanja dovedu sa sobom brata Benjamina. A kao zalog su u Egiptu morali ostaviti Šimuna. Natjeran nuždom, Izrael ih otpravi zajedno s Benjaminom, zavjetnim darovima i novcem za žito s posljednjeg putovanja. U Egiptu im Josip izrazi dobrodošlicu i pozove ih u svoju kuću da bi jeo s njima. Zatim ih otpusti da bi sa žitom pošli kući. Ponovno naloži da im u vreće stave kupovninu, a u Benjaminovu vreću k tome i vlastiti srebrni pehar. Zatim naloži da ih zaustave odmah pošto su napustili grad i da u potrazi za peharom pretraže njihove vreće. Okrivi ih zbog krađe i htjede Benjamina, u vreći kojega je pronađen pehar, zadržati kao roba. Juda, koji je među braćom vodio riječ, pokuša izmijeniti Josipov sud i sam se ponudi za taoca da ne bi ražalostili staroga Jakova, koji bi tako izgubio i drugoga sina žene miljenice Rahele. Jer Juda je svom ocu Jakovu zajamčio za Benjamina.

Josip se sada očituje svojoj braći i reče: Ja sam vaš brat Josip, kojega ste prodali u Egipat no dobro sam prošao. Pođite k ocu i kažite mu da sam na visokom položaju u Egiptu, ispričajte mu sve što ste čuli i hitno dovedite oca. Pođu kući, i kad je Izrael čuo izvještaj, reče: Poći ću onamo da bih vidio svojega sina Josipa prije nego što umrem. Izrael pošalje Judu naprijed k

Josipu da bi se prije njega pojavio u Gošenu. Josip pođe ocu u susret, zatim proslave ponovno viđenje. Josip ih naseli u Gošenu, jer su se iskazali kao stočari, a faraon je u onom kraju trebao takve ljude. Izrael umre u Gošenu. Prije smrti još usvoji Josipove sinove Efrajima i Manašea, za Rubena i Šimuna koji su bili izopćeni. Blagoslovom prvorodenoga blagoslovi mlađega Efrajima i reče: Manaše će postati narod i bit će velik. Ali njegov mlađi brat će biti veći od njega, a njegovo će potomstvo biti mnoštvo.

I Jakov umre. Josip se baci na njega i stane naricati. Potom naloži liječnicima da prema egipatskom običaju balzamiraju oca i sahrani ga u Makpeli pokraj Mamre, u blizini Hebrona. Zatim se vrati k braći. Umre u Egiptu u dobi od sto godina. Balzamiraše ga i položiše u grob.

I Mojsije 30, 24; 37, 3—4. 14. 21. 25—27. 31—33; 39, 1—3. 6—23; 42, 5; 43; 44; 45, 4. 13. 28; 46, 28—47, 5; 48, 9. 13—14. 17—19; 50.

1. Cijela povijest Josipova je prije novela basnoslovne sudbine nekog dječaka pastira iz Kanaana, koji je postao velikim vezirom egipatskog faraona, negoli mit, jer se u cijeloj priči Jahve uopće ne pojavljuje. Josipova novela je vjerojatno preuzeta u tradicijski kompleks zato da bi se herojima eponimima neke srednjepalestinske skupine plemena, Efrajimu i Manašeu, koji su tek kasnije ušli u amfiktioniju dvanaestorice, omogućio ulaz u povijesnu shemu. Njegov grob u Šekemu (kamo je prenesen prema Jošui 24, 32) je zasigurno bio polazna točka za stvaranje legendi.

2. Josipova je novela morala biti vrlo čvrsto koncipirana, jer su prethodna jahvistička i susljedna elohistička verzija vrlo slične. U jahvističkoga pripovjedača je Juda taj koji se zalaže da Josip ostane u životu, u elohističkoga je pripovjedača Ruben taj koji govori u ime drugih. Tu se sukobljavaju tradicije Sjevera i Juga. Obje nastoje postići naklonost srednjepalestinskih plemena Efrajima i Manašea. Jahvistički pripovjedač, osim toga, pridaje manje važnosti zornom prikazu, dok je elohistički pripovjedač vrlo opširan. Nedostatak riječi božje ili teofanije Josipu valja svesti na to da Josip izvorno nije pripadao kultu Jahve.

b. Dok je Josip bio mlad, čuvao je ovce sa svojom braćom. Pričao im je također što je sanjao. Jednom im ispriča ovaj san: Zajedno s braćom je vezao snopove na polju. Odjednom se uspravi njegov snop, a snopovi braće stanu oko njega i poklone mu se. — Braća mu nato kažu: Kaniš li nad nama zakraljevati? — Potom im ispriča drugi san: Vidio je sunce, mjesec i jedanaest zvijezda kako su se pred njim bacili ničice. — Otac ga zbog toga ukori i reče: Zar ćemo doći ja, tvoja majka i tvoja braća pa ti se do zemlje klanjati? — Otac nije mogao zaboraviti te snove, a braća su ga zbog njih mrzila. I kada je jednoga dana došao k njima u polje, naumiše ga ubiti. No Ruben im reče: Nećemo to učiniti, već ćemo ga baciti u praznu čatrnju. Naumio je opet izvući Josipa i vratiti ga ocu. Zatim stigoše medijski trgovci, izvukoše Josipa iz čatrnje i povedoše ga sa sobom u Egipat. Pošto se Ruben vratio, Josipa više nije bilo. Sav zdvojan, Ruben reče: što li će sada biti? A Jakov je još dugo tugovao.

U Egiptu Medijci prodaju Josipa Potifaru, zapovjedniku faraonove tjelesne straže. Ovaj prepusti Josipu da po svom nahođenju upravlja njegovom imovinom. Nešto kasnije faraonov peharnik i pekar dospiju u zatvor u Potifarovoj kući, a Josip se morao brinuti za njih, jer je bio najviši među Potifarovim slugama. Pošto je Josip jednoga jutra došao k njima, bili su duboko zabrinuti, jer su usnili neki snove, a nisu ih umjeli protumačiti. Josip im protumači te snove, i oni se obistine.

Dvije godine kasnije faraon usne sedam mršavih krava gdje izlaze iz Nila za sedmorima debelim kravama i proždiru ih. Zatim usni sedam suhih klasova na jednoj stabljici gdje proždiru sedam punih i lijepih klasova na jednoj stabljici. Budući da mu nitko nije mogao protumačiti taj san, peharnik se sjeti Josipa, a Josip dođe i protumači faraonu taj san: Najprije će se zaredati sedam plodnih godina, a zatim sedam gladnih. Potom je savjetovao faraonu da sakupi bogate zalihe za plodnih godina i da uzima po petinu od svake žetve da bi

se pripremio za gladne godine. Faraon ga poslušao i imenuje ga velikim vezirom s neograničenim ovlaštenjima. Za ženu mu daje Asenatu, kćer Poti-Fere, svećenika u Onu. Asenata mu rodi dva sina, Efrajima i Manašea.

Josip je mudro vladao zemljom. Na vrijeme je sakupio bogate zalihe za Egipat i za cijeli svijet, i prodavao ih je pošto je svijetom zavladao velika glad. Stigla su i Josipova braća iz Kanaana. Josip ih je odmah prepoznao; sjeti se snova što ih je sanjao i žestoko postupi spram njih. Osumnjiči ih da su uhode i naloži da ih zatvore. Poslije tri dana ih pusti kući, pošto su obećali da će dovesti Benjamina koji je ostao kod kuće. Kao taoca Josip zadrži Šimuna. Dobili su i žita koliko god su mogli platiti. No Josip je naložio da im novac opet stave u vreće.

Pošto su sinovi prenijeli svom ocu Jakovu Josipov zahtjev, ovaj se isprva nećkao da dopusti Benjaminu da putuje. No glad ga je natjerala da udovolji zahtjevu. Ruben ponudi ocu svoje sinove u zalog za život Benjaminov, i Jakov ga pusti. U Egiptu im se Josip očituje i pozove ih da ostanu i nasele se u zemlji Gošen, kamo bi Jakov morao doći. I faraon je čuo da su stigla Josipova braća. Bogato ih obdari i da im tovarne životinje i kola da bi dovezli Jakova, svoje žene i sve što su imali u Gošen. Tako je Jakov stigao u Egipat, a Josip je zbrinuo svojega oca, braću i svu očevu obitelj žitom za kruh.

Mudro gospodareći zalihama, samo je Josip u ime Faraona raspolagao žitom. Već poslije treće gladne godine sav se novac nalazio u faraonovim blagajnama. Četvrte su godine seljaci morali za kruh prodati faraonu svoja stada, pete godine polja, a šeste gladne godine svoju slobodu. Postali su kmetovi. Josip nije mogao dirnuti samo u svećenike, jer su oni živjeli na trošak faraona. Zbog toga su zadržali svoje posjede i stada. No sve je drugo otad pripadalo faraonu. A seljaci su od tada morali faraonu davati jednu petinu od svoje žetve.

Poslije smrti Jakova, Josipova su se braća bojala da bi im se Josip mogao osvetiti za njihove grijeha, pa mu se bace ničice pred noge. No on ih učini slobodnim ljudima, jer nije htio da njegova braća budu robovi, i brinuo se za njih u Egiptu dokle god je živio. No zakleo je svoju braću da prilikom napuštanja Egipta uzmu sa sobom njegove posmrtno ostatke.

I Mojsije 37, 2. 5—11. 19—20. 28. 34; 39, 6, 40, 1. 6—23; 41; 42; 45, 1. 3. 5—9. 10b—26; 47, 12—13; 50, 15—25.

1. Nasuprot jahvističkoj verziji Josipove povijesti, elohistička verzija pozna samo jednu kušnju Jakovljevih sinova. Nadalje, u njoj je Ruben onaj koji se trudi oko Josipa i predvodi skupinu. Konačno, elohistički je pripovjedač vrlo prijateljski nastrojen spram Egipta i dobro je obaviješten o prilikama u toj zemlji. Povijest nastanka faraonske vladavine i njezine socijalne strukture bezobzirnim iskorištavanjem ekonomski slabijih u vrijeme krize — koja siromašne čini siromašnjijima, a bogate bogatijima — je u svojoj klasičnoj sažetosti primjerna u pogledu prirode orijentalnih despotija. Elohistički pripovjedač to iscrpno opisuje. U tome se vidi njegova antijeruzalemska opozicija, jer tamo stoluje kralj iz plemena Benjaminova, ljubimca Josipova, sa sličnim ambicijama.

2. Osobitost elohističke verzije se sastoji u shemi: san — proročanstvo i zbilja — ostvarenje. Tim se formalnim sredstvom pripovjedač herojske novele približava mitu. Sada je Elohim onaj koji je sve tako čudesno usmjerio i povukao konce, a Josip je prikladno sredstvo. Istina, prodali su ga u ropstvo, no ubrzo je postao najviši sluga svojega gospodara. Josip nije bio u zatvoru zbog toga što bi bio osumnjičen zbog brakolomstva, već je u zatvoru bio naglednik. Pripovjedač ne dopušta nikakvu sumnju u Josipa. Josip je u dnu duše dobronamjeren čovjek, uzor svakog kraljevskog činovnika.

3. Elohistički pripovjedač potječe iz sjevernih područja Palestine, u kojima su stare lokalne tradicije bile življe negoli na Jugu. Zbog toga je prenio i ime Josipove žene, koje istodobno

označava i mitologijsko mjesto Josipove povijesti. Naime, Josipova se žena zove Asenata, tj. posvećena božici Nati. Nata je bila boginja Saisa u Donjem Egiptu, izvorno boginja rata i mrtvih koja štiti mrtve na njihovu putovanju. Platon i Plutarh su je izjednačili s Atenom. Nata je praboginja egipatskog Novoga carstva, boginja poput maloazijske Anate, Anat iz Ugaritskih mitova, koja oživljava ubijenoga Baala.

4. Time elohistički pripovjedač posize za svojim najmilijim motivom, naime za prikazom svijeta kao dobro srede noga sklada. Stari kanaanski narodi, Egipćani i kuća Josipova žive zajedno i u miru. Međusobno trguju i pomažu si. Elohistički pripovjedač zazire od rata. Pacifistički je nastrojen. Time također proturječi militantnom jeruzalemskom smjeru, koji s likom Josipa nije umio bogzna što započeti.

5. Svećenička tradicija navodi samo nekoliko podataka o životnoj dobi. Ipak, pod svećeničkim utjecajem se pojam »kuća Josipova« počeo upotrebljavati također za otpadničku sjevernu državu (na primjer, Amos 6, 6; Psalam 80, 2; Ezekiel 37, 6; Zaharija 10, 6. 8); naziv se samo rijetko odnosi na cijeli Izrael (na primjer, Psalam 77, 16; 81, 6) da se ne bi morao upotrijebiti sveti naziv Izrael, što ga je Sjeverna država pripisivala sebi.

c. Ezav, blizanac Jakovljevi, je imao mnogobrojno potomstvo i ispunilo se sve što mu je njegov otac Izak prorekao. Jakov je također imao mnogobrojno potomstvo kada je pošao u Egipat. Ali svoje je sinove blagoslovio svakog ponaosob posebnim blagoslovom:

Rubene, moj prvorođenče, snaga ti si moja, prvijenac moje muškosti, ali nećeš više imati prvenstva, jer si se popeo na ležaj svojega oca i oskrnuo ga. (Vidi IV, 3, c, i.)

Šimune i Levi, braća ste prava, ali ne želim imati ništa zajedničko s vašim naumima i odlukama, jer ste u gnjevu ubijali ljude i sakatili bikove. (Vidi IV, 3, e.)

Judo, braća će te slaviti i klanjati ti se. Kraljevsko žezlo i vladarska palica se neće udaljiti od tebe sve dok ne dođe onaj kome će se narodi pokoriti.

Zebulum će živjeti na morskoj obali, Jiskar podmeće svoja leđa pod teret i bit će nadničar. Dan će svom narodu izricati pravdu, ali bit će poput zmije na cesti i poskoka na putu. Gad će se hrabro boriti. Ašer će biti dobar poljodjelac, a Naftali će biti dobar pjesnik.

Josip je zaštićen blagoslovom s neba, neranjiv, nepobjediv. Svemoćni Bog ga blagoslivlja blagoslovom odozgo s neba, blagoslovom iz dubina, blagoslovom iz svih prsa, iz svih utroba. No Benjamin je grabežljiv vuk.

I Mojsije 36; 46; 49.

1. Izreke Jakovljevihi blagoslova su različite starosti, a potječu iz različitih izvora. Izreke o Rubenu, Šimunu i Leviju potječu iz nomadskog laičkog izvora. Ruben je prekoren zbog toga što je pokušao oboriti oca Jakova time što je legao s njegovom sporednom ženom. Šimun i Levi su prekoreni zbog toga što su mučke umorili građane Šekema. Autoru nije poznata posebna uloga Levija kao svećenika na Jahvinim svetištima.

Izreke o Judi, Benjaminu, Jisakaru, Zebulun, Danu, Gadu, Ašeru i Naftaliju zasigurno potječu iz jahvističke tradicije. Izreka: »Kraljevsko se žezlo neće udaljiti od tebe...« je zasigurno kao formula pomazanja bila uvriježena u obredu ustoličenja. Kasnije je u toj izreci sagledana najava konačnog iskupitelja iz kuće Judine. U tome se manifestira pretenzija na vlast kraljevske teokracije u Jeruzalemu. Međutim izreka o Josipu potječe iz tradicije koja kneza ne vidi u skorojeviću s Juga, iz Jude, među djecom Jakovljevihi, već za koju je Josip knez među svojom braćom. Zbog toga Josip prima blagoslove »iz svih prsa, iz svih utroba«. U formulacijama te blagoslovne izreke se naziru stare, predizraelske religijske predodžbe,

kao i u izreci o Šimunu i Leviju koji su, na nevolju tradenta, ne samo ubijali ljude, već »u svom gnjevu sakatili bikove«. To je jasna aluzija na staroga bika iz Šekema. Te izreke, koje odgovaraju Mojsijevu blagoslovu u V Mojsije 31, su bile udomaćene na skupu na svetim mjestima, gdje herold poziva podanike svojega kralja po imenu i položaju.

4.5 Priče o Mojsiju

a. Poslije smrti Josipove silno se razmnožio narod sinova njegovih u Egiptu. Egipćane je to zabrinjavalo, tako da su pokušavali najtežom tlakom podjarmiti Josipove sinove. Svoje su nekadašnje povlastice izgubili. A Mojsije je bio pastir i zet midjanskoga svećenika Reuela. Dok je jednom bio na pašnjaku, ukaže mu se Jahve kao plamen u trnovu grmu a da ovaj nije izgorio. No kada je Jahve vidio kako Mojsije približio da bi pogledao to čudo, reče mu: Ne prilazi bliže, već izuj obuću, jer je mjesto na kojem stojiš sveto tlo. — Pošto se tako približio, Mojsije zakloni lice i stane slušati Jahvu kako mu govori: Želim izvesti svoj narod iz Egipta. Poći ćeš k Izraelcima i kazati da te poslao Jahve, Bog njihovih otaca, koji će ih izvesti iz Egipta u zemlju kojom teku med i mlijeko. I oni će te poslušati, a ti ćeš s najstarijima poći k faraonu i reći: Želimo poći tri dana hoda u pustinju da bismo prinijeli žrtvu Bogu Jahvi.

A Mojsije reče: Ako mi ne povjeruju i ne poslušaju me, što onda? — Jahve ga pouči kako će učiniti čudo. Sada je umio štap pretvoriti u zmiju, udove učiniti gubavima i vodu pretvoriti u krv. I Jetro pusti Mojsija pošto mu je ovaj sve ispričao.

U Egiptu prenese faraonu Jahvinu zapovijest da pusti njegov narod, no faraon mu nije dao slobodu, već je pooštrio tlaku time što je zabranio isporuku slame za proizvodnju opeke; prisilio ih je da sakupljaju strnjiku po požnjetim poljima, ali ipak nije smanjio određeni broj opeka. A Jahve je htio prisiliti faraona da dopusti Josipovim sinovima da odu, pa zapovjedi Mojsiju da vodu Nila pretvori u krv. I tako se dogodi; sve ribe uginu, a voda postane neupotrebljiva. Poslije sedam dana Jahve učini da na Egipat navale žabe. Ali ni poslije te nevolje faraon ne dopusti Izraelcima da odu kako je isprva obećao Mojsiju da bi se oslobodio navale žaba. Nato Jahve udari na Egipat komarcima i obadima koji su, poput ostalih nevolja, poštedjeli zemlju Josipovih sinova. Ali faraon im ni poslije toga ne dopusti da odu. Jahve nato pošalje pošast na stoku koja zadesi svu egipatsku stoku, a poslije toga još i šestu nevolju: gukavu kugu. Zatim uslijede tuča i nevrijeme i pobiju sve živo napolju, te osma nevolja u obliku napada skakavaca koji su uništili sve zeleno u zemlji. Ali faraon im još uvijek ne dopusti da odu. Jahve tada učini da je u Egiptu tri dana vladala takva pomrčina da se nitko nije mogao pomaći s mjesta. Samo su Izraelci imali svjetlo u svojim naseljima. Kako ih faraon ni tada nije htio pustiti, Mojsije reče: Jahve poručuje da će o ponoći još jednom proći Egiptom i ubiti sve prvorodeno od čovjeka i životinje, i neće poštedjeti nikoga, ni faraona, niti posljednjega roba. Tek pošto se i to dogodilo, faraon ih pusti da odu i doslovce ih progna iz zemlje. Izlazak je bio tako nagao da je narod ponio svoje još neukislo tijesto za kruh, a naćve, uvijene u ogrtače, ponesoše na ramenima.

Jahve je išao ispred njih, danju u obliku stupa od oblaka, noću u obliku vatrenoga stupa, tako da su mogli putovati obdan-obnoć. I on sigurno provede narod kroz gaz, pošto je snažnim istočnim vjetrom potisnuo vodu. No u obliku stupa od oblaka i vatrenog stupa je zbunio egipatsku vojsku. I kad su progonitelji pojurili, Jahve ih strmoglavi ravno u more. Tako Jahve spasi Izraelce. Mojsije nato reče Jitru kako je Jahve izbavio Izrael iz Egipta, a Jitro prinese žrtvu zahvalnicu. Putujući dalje, stigoše do brda Sinaj. Jahve tada siđe na Sinaj i pozove Mojsija k sebi kazavši neka narod ne provali znatiželjno prema Jahvi da bi ga vidio, jer će inače mnogi poginuti. Mojsije i sedamdesetorica najstarijih se nato popnu na brdo i ugledaju svojega Boga. No vidjeli su samo mjesto, na kojem su se nalazile njegove noge, a ono je bilo poput safirne ploče, sjalo je poput suncem obasjanoga neba. Jeli su i pili kod njega.

Kako Mojsija prilično dugo nije bilo, narod postane nestrljiv, pa reče svojem svećeniku Aronu: Hajde, načini nam boga koji će nas voditi, jer je nestao Mojsije, čovjek koji nas je izveo iz Egipta. Aron nato naloži da se sakupi zlato, pa načini zlatno tele i reče: To je tvoj

Bog, Izraelu, koji te izbavio iz Egipta. I priredi veliku svečanost. Mojsije se u međuvremenu vrati s brda, vidi što se zbiva i razbije ploče za zakonima što ih je dobio od Jahve; razbije također tele i očisti narod. No Jahve kazni narod nedaćom zbog teleta što ga je načinio Aron.

I Jahve da Mojsiju dvije nove ploče i naloži mu da na njima napiše: Ja sam Bog tvoj i nemoj imati drugih bogova osim mene; ne pravi sebi livenih bogova. Moraš svetkovati Pashu (vidi VI, 1, b). Sve što je prvorodeno pripada meni. Moraš svetkovati subotu i Blagdan berbe. Žrtvu meni ne smiješ dovesti u dodir s ukvasanim kruhom. Dat ćeš mi najbolje prvine. Nećeš kuhati kozle u mlijeku njegove majke. — / Jahve reče Mojsiju: Zapiši ove riječi, jer su one temelji na kojima sam s tobom i Izraelom zaključio Savez.

Mojsije nagovori svog midjanskog svaka Hobaba da kao poznavatelj puta pođe s Izraelcima u pustinju. Putem je Jahve nahranio svoj narod manom i prepelicama, pošto su zahtijevali mesa. Kod Kibrota Hataave — to su takozvani grobovi lakomih — Jahve udari pomorom na mnoge koji su gundali protiv njega. I Mojsije dovede narod na istočnu obalu Jordana. Tu će mu Jahve: Uskoro ćeš umrijeti. Mojsije sada prepusti Jošui da zapovijeda narodom. Poslije toga se Mojsije popne na brdo Nebo, gdje mu Jahve pokaže cijelu zemlju i reče: To je zemlja za koju sam obećao Abrahamu, Izaku i Jakovu da ću je dati njihovu potomstvu. Dopustio sam da je pogledaš svojim očima, ali ti onamo nećeš prijeći. — / Mojsije tu umrije i bi sahranjen. Ali do dana današnjega nitko nije doznao za njegov grob.

*II Mojsije 3; 5; 7—11; 12, 29—34; 13, 21—22; 14, 10. 21b. 27. 30; 18, 8—12; 19; 20; 24, 1. 9—11; 32, 1—6. 19—20. 35; 34, 10c—27;
IV Mojsije 10, 29—31; 11, 31—35; V Mojsije 31, 14—23; 34, 1—6.*

1. Jahvistička povijest Mojsijeva iz razdoblja procvata davidovskog Kraljevstva opisuje Mojsija kao velikog heroja i čudotvorca ranoga Izraela. Jahve je agresivni bog. S narodom Egipta ne postupa prijateljski; čak i s vlastitim narodom postupa poput orijentalnih despota. Zlobne i neposlušne tjera u progonstvo ili iskorjenjuje. Mojsije mu je sluga, kao što se i svi orijentalni kraljevi smatraju slugama — prema tadašnjem pravnom običaju to znači isto što i sin — ponekog boga. Mojsije je mitski lik. Pojavljuje se iz mraka nomadsko-pastirske tradicije južne Palestine i također umire u tuđoj zemlji. Veliki je vojskovođa sve do granice zemlje. A Jahve je nadređeni veliki kralj. Jahvistička tradicija pokazuje veliki interes za to da istakne vodeću ulogu Jahve. O svećeničkim funkcijama Mojsija se ne govori mnogo. Lik Mojsija iz jahvističke tradicije je uzor kraljevske ideologije južnih plemena.

2. Zakonodavna i svećenička uloga Mojsija potječu od drugih interesnih skupina. Jahvistički pripovjedač zauzima još jednu antiaronsku poziciju. Aron podliježe iskušenju pred koje ga je stavio narod. Jahvistički pripovjedač ne zna za pozitivnu ulogu Arona kao posrednika. Jahve razgovara samo s vojskovođom Mojsijem, s kraljem. Narod i svećenik su prikazani kao nezahvalna stvorenja, s kojima kralj izlazi na kraj samo najstrožom vladavinom čvrste ruke. Bez njegovih zakona i vladanja oni bi samo pali u ruke neprijatelja i ne bi mogli preživjeti, već bi pomrli. Jahvistička tradicija samo jednom spominje Mojsijeva tasta Reuela. Svećenička redakcija je inače posvuda uvrstila elohističko ime Jetro (vidi IV, 5, b, 7).

3. Židovstvo slavi Mojsija kao posrednika zakonodavstva. Osim toga, židovska je ashatologija posljednjega svetoga kralja, mesiju, shvaćala kao uskrsloga Mojsiju. Postoje mnogi legendarni spisi o Mojsiju što potječu iz vremena oko početka naše ere. Kršćanstvo također smatra Mojsija prorokom i posrednikom vjere, no još više tipologijskim antipodom Krista, posrednika novog zakona. (V. također II, 4, a i II, 5, c.)

b. Pošto su se Jakovljeva plemena u Egiptu silno razmnožila i pošto se novi faraon popeo na prijestolje, ovaj naloži hebrejskim babicama (Jakovljeve sinove su također nazivali Hebrejima) neka sve dječake ubiju odmah poslije poroda. No babice to ipak nisu uradile. Tada faraon naloži svom narodu: Sve dječake što se rode Hebrejima bacite odmah u Nil, a

žensku djecu ostavite na životu. Neka majka, Levijka, stavi zbog toga tek rođenog sina — da bi ga spasila — u košaru od papirusove trstike, oblijepljenu paklinom, i položi ga u trstiku na obali Rijeke. Pošto je faraonova kći prilikom kupanja otkrila košaru, dijete joj se sažali. Sestra novorođenčeta, koja je promatrala događaj, joj nato dovede kao dojilju pravu majku djeteta. Faraonova kći nazove dijete Mojsije. Pošto je dječak odrastao, ubije u gnjevu Egipćanina koji je tukao hebrejskoga kmeta. Poboji se kazne zbog tog ubojstva i pobjegne u zemlju midjansku. Tu mu se ukaže Elohim i reče: Ja sam Bog tvojega oca, Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljev. Vidio sam jade svoga naroda iz Egipta. Znam da vas faraon neće pustiti ne bude li natjeran teškom šakom. Zbog toga ću učiniti čuda i pritisnuti Egipat da vas pusti. Iz zemlje ćete otići s bogatim zlatnim i srebrnim nakitom Egipćana. Ali Mojsije ne htjede prihvatiti tu zadaću, jer nije bio rječit čovjek. No Elohim reče: Budući da ne umiješ dobro govoriti, neka tvoj brat Aron govori narodu. On će biti tebi umjesto usta a ti ćeš njemu biti umjesto Elohim.

Deset teških nedaća Elohimovih (vidi IV, 5, a) prisile faraona da pusti Izraelce. No Izraelci su u Egipćana izmolili zlatni i srebrni nakit i skupocjene haljine; i dobili su ih, jer su Egipćani bili naklonjeni tom narodu; ponijevši sa sobom sve te dragocjenosti, oplijenili su Egipćane.

Elohim nije dopustio narodu da pođe izravno u obećanu zemlju, jer bi na tom putu naišao na Filistejce koji su imali moćnu vojsku. Stoga ih pošalje zaobilaznim putem. No Josipove su kosti ponijeli sa sobom. Pošto su Izraelci otišli, Egipćani se predomisle, jer su izgubili mnogo radne snage, pa faraon naloži da se opremi skupina kola i šest stotina ljudi da bi vratili Izraelce. No Elohim zakoči kotače njihovih kola, tako da su jedva napredovala.

Izraelci su se putem svađali s Mojsijem jer nisu imali dovoljno raznolike hrane ni pića. No Elohim ih je sigurno vodio dalje. Pri tome im se pridruži i Jetro, Mojsijev tast, sa svojim ženama i sinovima, i zapazi kako se Mojsije muči kako bi izišao na kraj s ljudima, jer je vjerovao da sve mora uraditi sam. I midjanski svećenik mu udijeli savjet: Nije dobro kako radiš. Ti zastupaj narod pred Bogom, a zatim pouči ljude što treba da rade. Za druge poslove glavara, sudaca i upravitelja odaberi vrijedne, nepotkupljive i bogobojazne ljude iz naroda i učini ih pretpostavljenima s određenim zadaćama za pojedina plemena skupine i obitelji. Mojsije poslušaj svojega tasta; posvuda postavi povjerljive ljude kao suce i glavare.

Pošto su prihvatili takav poredak, njihov ih je Bog vodio dalje na putu u obećanu zemlju, sve dok nisu stigli do brda Horeb, gdje je s njim sklopio Savez. Mojsije ostane na brdu četrdeset dana i četrdeset noći, i tu primi od svojega Boga dvije kamene ploče sa zakonima ispisanim prstom Božjim. Aron pak u isto vrijeme naloži Izraelcima da izliju tele od zlata, i Izraelci su ga obožavali i plesali oko njega u divljem kolu, jer im je Aron kazao: To je tvoj Bog, Izraele. Pošto je Mojsije sišao s brda Horeb, ražesti se na Arona i na narod. I narod stigne kazna za taj zločin: od Horeba pa nadalje su se morali lišiti svojega nakita. A Mojsije je imao Šator, u koji bi ulazio kad bi želio porazgovarati s Elohimom. Čim bi Mojsije ušao u Šator, stup od oblaka bi se spustio pred njegova vrata da bi razgovarao s njime.

Pošto je Mojsije opet jednom zapao u nevolju s narodom, jer je negodovao zbog božanske hrane mane i prepelica, Bog Jahve naloži Mojsiju da pred Šatorom okupi sedamdeset glavara što ih je već postavio, i reče Mojsiju: Ja ću sići i ondje s tobom govoriti; uzet ću nešto duha koji je na tebi i stavit ću ga na njih. Tako će s tobom nositi teret naroda, da ga ne nosiš sam. I Mojsije postupi tako. Ali Mirjam i Aron stadoše rogoboriti protiv Mojsija, jer nisu pripali onoj sedamdesetorici, i predbace mu što je uzeo ženu Kušanku. Mirjam ogubavi na sedam dana. A Aron je morao i nadalje prevoditi.

Mirjam umre u Kadešu, gdje je narod dugo živio i prihvatio zakon. Putem je narod postao još nezadovoljniji i rogoborio je protiv Jahve i Mojsija. Tada Bog Jahve pošalje na narod ljute zmije koje su ujedale ljude, tako da su mnogi pomrli. Da bi spasio narod, Mojsije — na Jahvinu zapovijest — načini zmiju od mjedi i postavi je na stup visoko iznad logora. Kad bi

koga ujela ljutica, pogledao bi tu zmiju i ozdravio — u skladu s Jahvinim obećanjem.

Na svom putu prođu kroz područje Sihona iz Hešbona, Kraljevstva Amonaca, i osvoje ga. Pošto je to vidio kralj moapski Balak, pozove vrača Bileama iz Petora, da bi otjerao Jakovljeva plemena. Ovaj stigne tek poslije dugog krzmanja. No anđeo se Jahvin postavi na put tri puta Bileamovoj magarici, tako da životinja nije htjela krenuti unatoč tome što ju je gospodar tukao štapom. Tek tada vrač shvati kako ne smije proklinjati već samo blagoslivljati. Tako je moapski kralj bio prevaren za mnoge skupe žrtve i željno prokletstvo. A Bileam proreče veliko doba Božjega naroda. (Vidi također V, 5.)

Na granici obećane zemlje se pojavi stup oblaka i pozove Mojsiju i Jošuu u Šator. I Mojsije izda Jošui, sinu Nunovu, svoje zapovijesti i reče mu: Odvedi taj narod u zemlju koju sam mu obećao, i ja ću biti s tobom. — Bilo je to na brdu Pisgi nasuprot Jerihonu. Tu Mojsije umre.

II Mojsije 1, 15—2, 15; 3, 6. 19—22; 4, 10—16; 12, 35; 13, 17; 14, 5—7, 25; 17, 1b—7; 18, 13—27; 24, 18b; 31, 18b; IV Mojsije 11; 20; 21, 4b—9; 22; V Mojsije 31, 14. 23; 34, 1.

1. Elohistička povijest Mojsijeva, istina, opisuje Mojsija i kao velikog vojskovođu, no još više kao čovjeka koji je uvođenjem plemenskih starješina izgradio svrsishodni demokratski poredak. Samostalnost pojedinih skupina je Mojsijeva zapovijest. Time elohistička tradicija zauzima stav opozicije spram jeruzalemskog centralizma.

Druga osobitost cionističkog izvještaja se objašnjava historijskom prošlošću tradenata koji iscrpno opisuju kako je herojski narod zdvajao u vrijeme lutanja pustinjom. Na kulturnu zemlju navikao seljak se ponosi svojom nadmoćnošću.

Daljnja osobitost se sastoji u smanjivanju vrijednosti svećenika Arona. Aron je skupni pojam za otpadništvo. Aron — zapravo samo doglasna cijev Mojsijeva, kojega se naziva bogom — zavodi narod u idolopoklonstvo i buni se protiv Mojsija. To je otvorena polemika protiv jeruzalemskog svećenstva u službi kralja.

2. Elohistička tradicija ukazuje i na mitologijsko mjesto Mojsijeve povijesti. Ime Mosis je egipatskog porijekla i označava u imenima egipatskih kraljeva onoga koji je »rođen od Boga«; na primjer, Ramzes znači »od Boga Ra (Sunce) rođeni«, kao i Tutmosis. Kralj Mosis pripada u Kadeš, staro svetište sa sakralnom jurisdikcijom (oaza na sjeveroistoku Sinajskog poluotoka). Prema svemu sudeći, Kadeš je uvijek bio usko povezan s bogom brda, vremena i rata na Sinaju. Ako je Sinaj bio centar amfiktionije za Levijevce, Kenijce, Kalebovce i Josipovce ljeti, tako je Kadeš jamačno bio za iste nomadske narode zimi. Bog Jahve sa Sinaja pripada zmiji iz Kadeša koju je Mojsije podigao da bi spasio svoj narod. Mojsije je namjesnik, veliki svećenik boga koji će naposljetku prigrabiti svu vlast. Vezanje zmije za Jahvu ga tipologijski stavlja u blizinu Apolona koji je također bog proročišta. Poput Mojsija, i on daje mudre izreke i liječi ljude. (Vidi V, 3.)

3. Vjerojatno su hebrejska nomadska plemena napala i osvojila svetište Kadeš i ubila lokalnu božicu u obliku zmije — to ukazuje na njezinu funkciju zemaljske boginje poput Here, Przefone ili egipatske Gospodarice Buta. Zmijaska boginja je bila također Pitija iz Delfa, proročica. I kao što je grčki svećenik Apolos vršio funkciju u Delfu, pošto je Apolon ubio pitona tako se i Mojsije pojavljuje u toj funkciji u Kadešu.

U Egiptu je naja (kobra, naočarka) kao simbol svete kraljice Buta postala znakom za sva imena boginja i naposljetku znak za »boginju«. Elohistička tradicija ipak poznaje prastaru razmiricu između zmije Apofi i boga sunca Ra: ona dijeli moć između Sinaja i Kadeša.

4. Prodrli nomadi, Hebreji, kako ih naziva elohistički izvor, su sasvim jasno prikazani kao

kradljivci i vjerolomni ljudi, dok se o Egipćanima razmišlja dobrohotno. Spram njih postoji suosjećanje i razumijevanje, premda čovjek — poput Bileamove magarice — mora spoznati kako se ne može odoljeti Jakovljevim sinovima i njihovom bogu Jahvi, kojega elohistička tradicija uvijek prikazuje kao boga Abrahamova, Izakovog i Jakovljevog, velikih heroja i svetih kraljeva ranoga doba.

5. Prema novozavjetnom Evanđelju po Ivanu, zmija što ju je Mojsije podigao u pustinji ukazuje na Krista. Zbog toga je Eskulapov štap mogao čak i u kršćanskom srednjem vijeku postati simbolom liječnika.

6. Prema II Mojsije 2, 4, Mirjam je starija Mojsijeva sestra dok je Aron brat (II Mojsije 7, 7) Mojsijev i mlađi je od Mirjam. Svoj značaj proročice (II Mojsije 15, 20) je zasigurno poprimila kao stara svećenica u Kadešu. Kao takva je povezana s osobom Mojsija.

Aron je vjerojatno bio veliki svećenik u Kadešu. Mit ga stavlja u Mojsijevu blizinu (II Mojsije 4, 14—16; 7, 1—6); on je prvi svećenik pred Jahvom (II Mojsije 28; 29; III Mojsije 8); po njemu je nazvan Aronov (svećenički) blagoslov (IV Mojsije 6, 24—26), kako ga danas upotrebljavaju Židovi i kršćani. Novi zavjet u Hebrejima 7 uspoređuje njegovo svećenstvo s onim Krista.

7. Elohistička tradicija naziva Mojsijeva tasta Jetrom, midjanskim svećenikom (II Mojsije 3, 1). Time premješta kult Jahve iz nomadske tuđine u blizinu kulturne zemlje.

c. Budući da su Izraelci u Egiptu morali obavljati tešku tlaku, Bog porazgovara s Mojsijem i reče mu: Ja sam Jahve. Objavljivao sam se Abrahamu. Izaku i Jakovu, ali se nisam očitovao pod svojim imenom — Jahve. Kaži sada Izraelcima ovako: Jahve vas želi uzeti za svoj narod, želi biti vaš Bog. Izvest će vas iz Egipta u zemlju koju je obećao Abrahamu, Izaku i Jakovu.

Mojsije to reče Izraelcima, no nisu ga htjeli poslušati. I zbog toga će Mojsije Jahvi: Ne umijem dobro govoriti. I ako sada moram govoriti faraonu, teško da će me saslušati. Jahve mu odgovori: Faraonu ću te nametnuti kao božanstvo; brat ti Aron će biti tvoj prorok. A ja ću umnožiti znakove čudesa u zemlji egipatskoj da bi vas pustili da odete. I Jahve učini da je Aron pred faraonom mogao učiniti velika čuda. Aron je pretvorio svoj štap u zmiju, a nilsku vodu u krv time što ju je udario štapom. Aron je učinio ta velika čuda u Egiptu, a izazvao je također i navalu žaba. Tada Jahve reče Mojsiju i Aronu: Pođite i kažite neka svaka izraelska obitelj četrnaestoga dana ovoga mjeseca (Abiba) uveče zakolje besprijekomo muško janje ili kozle. Njegovom krvlju neka poškropi kućna vrata i stropne grede, i neka iste noći pojedje cijelu životinju. Ali to morate uraditi u putnoj odjeći. Te će noći Jahve pobiti prvorodenu mušku djecu u Egiptu. No anđeo smrti neće prekoračiti pragove onih kuća koje su poškropljene krvlju. I taj dan treba da odsad svake godine slavite takvom pashalnom gozdom, jer vas je Jahve izbavio iz Egipta. Svečanost mora trajati sedam dana. Za tih dana morate jesti neukvasani kruh, ali stranci ne smiju jesti od toga.

Pošto su prvorodenci Egipćana pobijeni upravo kako je najavio Jahve, Izraelci napuste Egipat sređeni po plemenima. Po prvi puta su logorovali kod Etama, na rubu stepe. No Jahve je toliko zaludio faraona da je ovaj pokušao vratiti Izraelce. I Egipćani, koji su pošli u pohod, mahom izgинуše u moru. U pustinji je Jahve hranio Izraelce manom i prepelicama, a Aron je čuvao vrč mane pokraj Kovčega saveza. U trećem mjesecu stigoše u Sinajsku pustinju, i tu su logorovali. Mojsije se popne na brdo obavijeno oblakom, koji ih je pratio na putu. I u oblaku se spusti na brdo i sjaj Jahve. Djelovao je poput plamena. Sedmoga dana Jahve progovori Mojsiju i zapovjedi: Od svakoga koji daje od srca uberi doprinos i od darova mi podigni Svetište, kako ću ti kazati. Neka to bude Šator sa stolom, sedmokrakim svijećnjakom, sagovima i bagremovim Kovčegom za zakon što ću ti ga dati. Aron i njegovi sinovi neka vrše svećeničku službu.

Pošto je Mojsije sišao s brda s pločama Svjedočanstva u rukama, Aron i svi Izraelci zapaze kako mu izbija svjetlost iz lica, jer je razgovarao s Jahvom. I Mojsije objavi volju Jahve. Pošto je razgovarao s njima, Mojsije navuče koprenu preko lica. Koprenu bi skidao samo dok bi razgovarao s njima, i dok bi boravio u Šatoru, u kojemu se nalazio Kovčeg saveza. I svaki put kad bi razgovarao s Izraelcima, oni bi zapazili kako mu iz lica izbijaju zrake svjetlosti. Izraelci pomnjivo pripreme sve što je Jahve preko Mojsija zapovjedio. Pošto je rad na Šatoru bio završen, oblak prekrije Šator sastanka, i slava Jahvina ispuni Šator. U to vrijeme Mojsije nije mogao ući u Šator. No kad bi se oblak podigao i slava Jahvina izišla iz Šatora, Izraelci bi opet krenuli. Dok bi oblak obavijao Šator, logorovali bi. Aron je prinosio žrtve u dvorištu Šatora.

I Mojsije odabere glave obitelji kao savjetnike. Svi za borbu sposobni muškarci iznad dvadeset godina su podvrgnuti vojnim vježbama. Izuzeti su bili pripadnici Levijeva plemena koji nisu morali plaćati ni porez za vojsku. Dok su Izraelci boravili na Sinaju, ustanovljen je ustroj vojske i red logorovanja. Porez za vojsku, otkupnina za prvorođenoga sina i glavarina treba da zauvijek pripadnu svećenstvu, a Levijevci mu moraju služiti.

Pošto je uveden novi kulturni poredak, plemenski su knezovi prinosili bogate žrtve.

Kad su se utaborili u pustinji Paranu, Jahve reče Mojsiju: Pošalji ljude da bi izvidjeti zemlju kanaansku, koju dajem Izraelcima. I Mojsije pošalje iz svakog plemena po jednoga čovjeka, a ovi izvide zemlju od sjevera do juga. Poslije četrdeset dana se vrate Mojsiju i Aronu u Paran. I oni su rogoborili zbog te zemlje i bunili se protiv Mojsija i Arona, samo su Jošua sin Nunov i Kaleb sin Jepuneov savjetovali narodu da pođe u zemlju. Jahve se nato razgnjevi i odluči da će od svih za borbu sposobnih ljudi u zemlju ući samo Kaleb i Jošua: Morat ćete još četrdeset godina lutati pustinjom prije nego što stignete u zemlju. U tom će vremenu pomrijeti svi za borbu sposobni ljudi koji su se pobunili protiv mene. — / izviđači, osim Jošue i Kaleba, ubrzo umru.

No, u narodu je bilo ljudi koji su rogoborili protiv Mojsija i Arona, te govorili: Prestanite nam se nametati! Vi ste kao i mi, jer cijela je zajednica sveta zbog toga što Jahve boravi u našoj sredini. Pobunjenici su većinom bili iz levitskoga plemena Korahita, koji očito nisu bili zadovoljni sa svojim nižim kulturnim funkcijama. No Jahve kazni pobunu: Svih 250 ljudi pogine. Nato čitava zajednica ustane protiv Mojsija i Arona predbacujući im da su ubojice 250 ljudi. Jahve opet kazni narod i ubije 14.700 ljudi, dok Aron nije zaustavio smrt žrtvama kadilnicama. Nato se cijeli narod povuče u pustinju Sin, gdje nije bilo vode. Tu se zajednica opet uroti protiv Mojsija i Arona i stane vikati: Zašto ste nas doveli ovamo, ta ovdje ćemo izginuti mi i naša stoka? Da smo barem izginuli s našom braćom, što ju je Jahve pobio! Ali Jahve reče Mojsiju i Aronu: Okupite ljude i na njihove oči progovorite pećini da ustupi svoje vode. No Mojsije i Aron nisu samo razgovarali s pećinom, već su je i udarali Aronovim svećeničkim štapom. I iz pećine iziđe dovoljno vode za ljude i stoku; no Jahve se razgnjevi na Mojsija i Arona zbog toga što nisu samo razgovarali s pećinom, već su je i udarali. Zbog toga Mojsije i Aron nisu smjeli odvesti narod u obećanu zemlju. I Aron umre na brdu Hor. Nato Izraelci zađu dublje u Moapsku pustinju, nasuprot Jerihonu. Redovito su se popisivala imena ljudi koji su morali plaćati porez za vojsku i svećenstvo. Prilikom posljednjeg popisa prije ulaska u zemlju kanaansku je bilo 601.730 ljudi.

U međuvremenu potuku Midjance i opljačkaju sve, na životu ostave samo maloljetne djevojke.

Cijelo vrijeme putovanja Mojsije je bilježio mjesta i okolnosti i postavio ljude koji će se u zemlji pobrinuti za pravednu podjelu. Levitima mora u cijeloj zemlji u nasljedni dio pripasti četrdeset i osam gradova s pašnjacima oko njih. No šest mjesta moraju biti gradovi utočišta za one koji su počinili ubojstvo ili su nehatno ubili čovjeka. Tamo im valja osigurati utočište do presude ili do smrti velikog svećenika. Jer svaki novi veliki svećenik bi proglasio po jedno

pomilovanje.

A Mojsije umre na brdu Nebo, pošto je vidio zemlju na koju sam više nije smio stupiti. Umre u dobi od 120 godina, a Izraelci su ga oplakivali trideset dana.

II Mojsije 6—9; 14, 4; 16, 1—4; 24, 15—18; 25; 34, 29; 35—40;

IV Mojsije 1; 7; 13; 14; 16; 17, 6—7; 20; 26; 31; 33, 2—3; 35, V Mojsije 32, 48—52; 34, 7—8.

1. Svećenička verzija Mojsijeve povijesti ograničava njegovu djelatnost na djelatnost vođe. Sve svećeničke funkcije se pripisuju Aronu. Aron je svećenik i prorok. Mojsije samo prenosi volju Jahve. On je božanstvo samo nasuprot faraonu.
2. Svećenička mitologija je uvelike određena kultno-etnologijski. Svetkovanje Pashe se obrazlaže izlaskom iz Egipta. Plemenski poredak u pogledu ustroja vojske i taborovanja je uzor za svećenički poreski poredak. Opis šatora i svih obreda žrtovanja služi opravdanju rastrošnog prometa u Hramu poslije povratka iz babilonskog egzila. Svećenička hijerarhija je božja volja, jer Jahve ubija sve koji se dižu protiv te svete institucije.
3. Svećenički interes za lik Mojsija je bio konfrotiran s u pojedinim plemenskim tradicijama živućom predajom o Mojsiju, koja se nije mogla izmijeniti. Zbog toga svećenička tradicija nije mogla uvrstiti nikakve nove mitologeme, već je pokušavala posvuda ublažavati. Oštija je samo u prosuđivanju naroda, jer se osobito rado služi formulacijom: cijela se zajednica pobunila i rogoborila protiv Mojsija i Arona. No Aron onda uvijek ponovno spašava narod od Jahvina prokletstva. Svećeniku se pripisuje uloga ozdravitelja. U tome se razabire situacija poslije egzila, u kojoj je značajan još samo položaj svećenika u ponovno izgrađenom Hramu u Jeruzalemu.
4. Svećenički tekst ne sadrži biografske primjedbe o Mojsiju i Aronu. Shvatljivo je da on za to nema nikakva interesa. Svećeničkom je tekstu samo do toga da se historijski potkrijepe pretenzije svećenstva na vlast. Zbog toga on iznosi mnogo poreske popise i cijeli sistem davanja, koji smjera ponajprije na davanja Jahvi na ruke svećenika i iscrpno opisuje izgled svetišta.
5. Brojevi što ih sadrži svećenički tekst su plod mašte i nisu ni u kakvoj relaciji sa stvarnim podacima, o kojima se zaključuje na temelju arheoloških dokaza; pripovjedači, Orijentalac rado pretjeruje. Pozicija svećeničke tendencije postaje jasna u antimidjanskoj polemici. Ona dopušta zaključak da Mojsije potječe iz midjanske tradicije.
6. Antilevitski stav svećeničkog teksta se zasniva na iskustvu da su leviti jamačno koristili svoje pravo održavanja gradova utočišta (IV Mojsije 35) da bi pomalo razvili opozicijski stav spram jeruzalemskog svećenstva. Pošto su potiskivani sve više u ulogu nižega klera, u tome su vjerojatno postali još žešći.

5. Osvajanje Kanaana

5.1 Morsko čudo

a. Opremljeni za borbu, Izraelci tako pođu iz Ramsesa u Egiptu najprije prema Sukotu da bi se izbacili ispod egipatskoga jarma. Jahve se kretao ispred njih. Obdan u obliku stupa oblaka da bi ih poveo putem, obnoć u obliku stupa vatre da bi im osvijetlio put. No kada je faraon sa svojom vojskom pošao za njima, Izraelce obuzme silan strah. Stup oblaka tada promijeni svoj položaj. Postavi se iza izraelske vojske, a i noću je kao stup vatre odvajao obje vojske. Jahve isušuje more. Izraelci prođu kroza nj. A u rano jutro se Jahve u stupu oblaka i vatre okrene protiv egipatske vojske i toliko je zbuni da je htjela pobjeći. No tada svane, i more se opet vrati i prekrije Egipćane. Tako Jahve u jednom danu spasi Izrael iz šaka Egipćana, i Izrael ugleda pomorene Egipćane gdje leže na morskoj obali, i Izrael spozna veliko čudo što ga je izvršio Jahve.

II Mojsije 12, 37; 13, 21; 14, 19b. 21b. 24. 30.

1. Jahvistička predaja prijelaza preko Mora lokalizira mit na istočnom rubu delte Nila. Jahve je s pomoću istočnoga vjetera učinio More prolaznim za Izraelce, a poslije svitanja je vjetar promijenio smjer, tako da su se vode vratile i prekrile egipatsku vojsku.

Jahve je gospodar kozmičkih sila. Vjetar i voda ga slušaju. On je bog meteorologijskih prilika (v. II, 2). Mit ne računa sa slušateljima koji bi htjeli racionalno objasniti uzrok tog fenomena. Njegov je zadatak da prikaže svemoć Jahve koji pomaže svom narodu spremnom za borbu. Jahve objedinjava u sebi funkcije Zeusa i Posejdon, i poput ovih je savladao Božicu Mjeseca koja je nekoć bila gospodarica neba i zemlje, mora i podzemlja, troliki tip koje možda prikazuju grčke boginje Eurinomu, Euribiju i Euridiku.

2. Jahve je nepobjediv. Izlaskom sunca je zapečaćena sudbina Egipćana. U tome se očituje antiegiptaska polemika. Jer, naravno, faraon je kao »Ra, dok izdiže iznad nebosklona, da bi svjetlom obdario onoga koji je u tami, Ra koji preplavljuje obje zemlje svojim sjajem poput sunčane ploče ujutro«, kako stoji u jednom egipatskom tekstu o Oziris iz 15. stoljeća prije naše ere. I sada Jahve udara Egipćane u znaku boga sunca Ra.

Taj mit nije etiologijska saga, već sastavni dio mitologije o Jahvi i tradicije izraelskog plemena koje je služilo u Egiptu. Iz egipatskih isprava proizlazi da su faraoni zapošljavali ljude, što odgovara starozavjetnim Hebrejima. Mit je zatim iz pripovjednog blaga jednog plemena prenesen u opću povijest. Mit prikazuje političku raspru nomadskog naroda s faraonskim Egiptom u obliku borbe između bogova. Jahve udara samoga Ra u onome, kojega je ovaj izabrao, a to je Ramzes.

b. Kad je faraon dopustio da narod ode, jer je Jahve učinio da Egipćani budu prijateljski nastrojeni, nisu pošli izravno u obećanu zemlju, jer je put bio isuviše težak. Mnoga su kraljevstva na tom putu predstavljala moćne prepreke. A Egipćani su se u međuvremenu prisjetili kako bi bilo bolje da su Izraelce zadržali u službi i htjedoše ih vratiti. Tada anđeo Elohimov, koji je išao na čelu izraelskih četa, promijeni mjesto i stupa im za leđa, između obje vojske, i učini da kolima Egipćana ispadnu kotači, tako da su samo mučno napredovali i bijedno zaglavili u crvenomorskom pojasu delte Nila.

II Mojsije 13, 17; 14, 5b—6. 19. 25a.

1. Elohistička tradicija vrlo suzdržljivo pripovijeda o propasti egipatskih vojski i

pobjedonosnom izlasku Izraelaca iz Egipta. Pokraj svoje posebne ljubavi za Egipat, elohistički pripovjedač ne prikazuje čudo tako dramatično. Njegov bog Elohim nastoji izbjeći ratove. Zbog toga on za svoj narod odabire put koji neće voditi u vojne sukobe sa stanovnicima zemlje. Anđeo Elohimov sprečava vojnu konfrontaciju dviju vojski, u kojoj bi Izrael — to je neizrečeni sud — mogao biti samo poražen. (O mitologijskom razumijevanju v. tako-đer pod V, 1, a.)

c. Pošto su sinovi Izraelovi krenuli iz Sukota, Mojsije im naloži da se utabore uz more, u blizini Pi-Hahirota. Tu ih sustigne odjel faraonovih kola. Izraelce to silno uplaši i stanu glasno vikati. A Mojsije poslušajući Jahvinu zapovijest, podigne svoj štap, ispruži ruku i razdijeli more. Izraelci prođu između voda što su se slijeva i zdesna dizale poput zidova. A Egipćani su ih slijedili. Tada Jahve reče Mojsiju: Ispruži ruku da se vode vrate. I mase vode se vrate, i prekriju faraonova kola i jahače, tako da su svi zaglavili. Zbog toga čuda Mojsije i Izraelci zapjevaju pjesmu zahvalnicu.

II Mojsije 13, 20; 14, 1. 2. 6. 21. 22. 26. 28.

1. Nasuprot jahvističkom i elohističkom pripovjedaču, svećeničkoga pripovjedača zanima kako je Mojsije svojom snagom izazvao propast progonitelja. Zbog toga se Jahvu slavi velikom himnom (u II Mojsije 15). Himna je vrlo mlada. Ona pretpostavlja izvršeno osvajanje i podizanje Hrama i izvorno je zasigurno bila posvećena hramska pjesma.

Prikazivanje morskoga čuda po svećeničkom pripovjedaču je manje mitologijsko negoli u prve dvije verzije. Za njega je važno da dokaže Mojsijeve pretenzije na primat.

5.2 Lutanje pustinjom

a. Izraelci krenu s mora i stignu u pustinju. Tu ih je Jahve hranio kruhom što je kišio s neba. Izraelci to isprva nisu zapazili. Bio je naime bijeli i imao je okus kolača s medom. Jeli su ga sve dok nisu stigli na granicu Kanaana.

Na brdu Sinaj su primili od Boga Jahve zakon koji će uređivati odnose između njega i sinova Izraelovih (usp. VI, 1). I Jahve im obeća: S vama ću učiniti nešto strašno i rastjerat ću vaše neprijatelje ili ću učiniti da vam padnu u šake, sve dok ne dođete u zemlju koju sam vam obećao. A vodio ih je Hobab, Mojsijev svak, koji je bio Midjanac.

Putem je Jahve nahranio Izraelove sinove i mesom; pošto su vapili za njim, učinio je da vjetar donese prepelice, tako da su ih imali dovoljno sve do granice zemlje što su je izvidjeli. Ali Jahve je isto tako učinio da putem umru svi oni koji su se pobunili i rogozorili protiv njega, na primjer, Korahovci. Oni su živi stigli do granice. U pustinji umriješše također Mirjam i Aron, sestra i brat Mojsijev.

No ostatak pođe pustinjom na istok zemlje, sve dok nije stigao do Jordana. Tu ostanu Ruben, Gad i dio Manaševih, dok su drugi prešli preko Jordana pokraj Jerihona.

II Mojsije 15, 27; 16, 4. 15. 31b; 23, 30—32; 34, 1—28;

IV Mojsije 10, 29—32; 16; 20; 25, 1—5; 32, 1—5, 16—24; 33, 38; Jošua 1—2.

1. Jahvistički pripovjedač opisuje putovanje kao orijentalnu raciju, tj. pobjednički vojni pljačkaški pohod. Neprijatelji uzmiču ili pak padaju u ruke Izraelaca. Tko je neposlušan ili se buni, mora umrijeti. Toj su zapovijesti podložni također svećenik Aron i sestra mu Mirjam (o tome v. također IV, 5, b, 6).

Putovanje pustinjom je prototip smišljenog osvajačkog rata za predstavnike jeruzalemske vojne aristokracije pod Davidom. Jahve je bog meteoroloških prilika i rata (v. pod II, 2 i II, 3).

b. Pošto su Izraelci sa Crvenoga mora stigli do Mare, bunili su se zbog toga što je iz izvora izlazila gorka voda. Mojsije zbog toga zazva Jahvu, a ovaj mu pokaže neko drvo. Baci on to drvo u vodu, i voda postane slatka i pitka.

I na brdu Horeb je Mojsije izmamio mlaz vode iz pećine, time što je na Jahvinu zapovijest udario štapom po pećini. Bilo je to na mjestu Meriba (Svađa) i Masa (Iskušnje). Ljudi su se, naime, onako žedni pobunili protiv Mojsija i kazali: Zar si nas zato izveo iz Egipta da bismo ovdje pomrli?

U blizini Refidima su se Izraelci morali boriti s Amalećanima. Jošua, sluga Mojsijev, je vodio jedinice Izraelaca. A Mojsije je stajao na brdu iza borbenih redova. U podignutim je rukama imao štap Božji. I dok bi ruke držao uzdignute, blagoslivljajući, nadjačavali bi Jošuu muževi. A kad bi spustio ruke, ratna bi sreća odmicala od njih. Aron i Hur tada podupru Mojsijeve ruke, tako da su do zalaska sunca Amalećani bili savladani.

Na Sinaju su se ljudi toliko uplašili gromova, munja i brda što se pušilo da su zamolili Mojsija da sam umjesto njih pođe na brdo. I Mojsije sam primi Zakon Jahve koji mu obeća: Šaljem, evo, svog anđela pred tobom da te čuva na putu i dovede te u mjesto koje sam priredio. Ostani mi vjeran, pa ću blagosloviti vaš kruh i vodu i uklanjati od vas bolesti. Nijedna žena neće biti pometkinja, i svi ćete vi doživjeti duboku starost. Ali tvoje neprijatelje neću otjerati sve odjednom da zemlja ne bi opustjela i da se u njoj ne bi razmnožile divlje životinje. Tjerat ću ih malo-pomalo sve dok ti se potomstvo ne razmnoži toliko da možete zemlju sami naseliti i obraditi.

Mojsije priđe ljudima i saopći im sve te riječi Jahvine. Nato zakluče Savez s Jahvom i potvrde ga žrtvovanjem dvanaest junaca. Poslije četrdeset dana i noći Mojsije primi od Jahve kamene ploče, na kojima je Jahve sam napisao Zakon Saveza.

A Mojsije je čuvao ploče u Šatoru sastanka.

Unatoč svoj pomoći i obećanjima Jahvinim, putnici su bili nezadovoljni. Za jesti nisu imali ništa osim mane, i čeznuli su za Egiptom, za njegovim ribama, krastavcima, dinjama, lukom i češnjakom. To jadikovanje potakne Jahvu da im pošalje prepelice. A Mojsije je tugovao zbog toga što nije cijeli narod bio zahvaćen proročanskim Duhom Božjim, već samo nekolicina; jer, Bog je na Horebu rekao: Budete li me slušali i poštovali moj Savez, bit ćete moje vlasništvo među svim narodima i kraljevstvo svećenika i sveti narod.

Na svom putu kroza zemlju istočnog Jordana, Izraelci zaobiđu Edom i pođu uz Jordan u blizinu Jerihona.

II Mojsije 15, 22—25; 17, 1—15; 19, 5—6; 20, 18—19; 23, 20; 23, 29—30; 24, 4—8; 33, 7—11; IV Mojsije 7, 1—3; 11, 4—30.

1. Elohistički pripovjedač ne karakterizira Izraelce kao heroje. Naglašeno stavlja u prvi plan njihovu nesposobnost da se snađu u pustinjskim prilikama. Bez Mojsija i naklonosti njegovoga boga, koji se izuzetno zalaže za dobrobit ljudi i zemlje, oni nikada ne bi dospjeli u zemlju, među prvotne posjednike kojem pripada i Egiptu naklonjeni pripovjedač koji nostalgiju za Egiptom pozna kao motiv.

2. Njegov antijeruzalemski stav se nazire i u mišljenju da cijeli narod mora zauzeti jedan kraljevski svećenički položaj. Zajedno s Mojsijem on žali zbog toga što nisu svi Izraelci obdareni proročanskim duhom poput Mojsija, čudotvorca (v. IV, 5, b).

3. Konačna svećenička redakcija je i iz elohističkih tekstova konzekventno uklanjala ime božje Elohim poslije teofanije u II Mojsije 3 i uvrštavala ime božje Jahve.

c. Na putu od mora Izraelci dopijaju u pustinju Sin. Tu ih Jahve nahrani manom što ju je u početku svakoga dana slao s neba. I svi su svakoga dana nakupljali za svoje potrebe. No petkom bi sakupljali dvostruku količinu, jer je sabat, sedmi dan, bio dan mirovanja za Jahvu. Ni u ta dva dana mana se ne bi pokvarila, premda bi inače bila jestiva samo jedan dan.

No Aron napuni jedan vrč manom i pohrani ga u Šatoru sastanka za vječni spomen na čudesno prehranjivanje naroda u pustinji.

U trećem mjesecu poslije izlaska, logorovali su na Sinaju. Tu Jahve pozva k sebi Mojsija i naloži mu da mu Izraelci podignu svetište. Jahve odredi vrlo točno kako valja izraditi Kovčeg, stol za prinesene hljebove, zlatni svijećnjak i Šator. Jahve je podjednako iscrpno opisao odjeću za svećenike, obred posvećenja svećenika i sve kultne radnje, uključiv i zakone kojima se mora pokoravati cijeli narod.

Jahve također zapovjedi Mojsiju i Aronu da popišu cijeli Izrael, da uvježbaju muškarce sposobne za obranu i da uspostave poredak logorovanja. No Leviti će vršiti samo službu na svetištu i bit će oslobođeni svih drugih zadaća. Cijeli Izrael mora pridonositi za održavanje svećenika i obilno žrtvovati. Dvadesetoga dana drugoga mjeseca u drugoj godini izlaska i uđu u pustinju Paran.

No kada su se Korahovci pobunili protiv svećenika Mojsija i Arona, morali su umrijeti, kao i oni koji su se nedolično približili Svetištu. Ulazak je bio dopušten samo Mojsiju, svećeniku Aronu i njihovim sinovima.

Aron je umro na brdu Hor. Nije smio stupiti na tlo obećane zemlje, jer nije vjerovao Jahvi. Odande su Izraelci krenuli dalje, u pustinju Moaba nasuprot Jerihonu.

Tu su Izraelci bludničili sa kćerima Moabaca. Zbog toga Jahve udari teškom nevoljom na logor što se povukla tek pošto su sve tuđe žene uklonjene iz logora. Jahve tada ponovno izda mnoge zakone kojima su se Izraelci morali pokoravati.

Nisu smjeli uzimati strankinje za žene. Zbog toga je Mojsije poslije pobjede nad Midjancima dao naknadno pobiti sve žene, tako da su od Midjanaca preživjele samo djevice.

U skladu s Jahvinom zapoviješću, Mojsije je točno zabilježio tok putovanja. Također kako je Jahve naložio da se zemlja podijeli ždrijebom. Poslije toga, Mojsije je umro na brdu Nebo, istočno od Jerihona, pošto je vidio zemlju.

II Mojsije 16, 15. 22—31; 25 do III Mojsije 16; IV Mojsije 1—10; 16; 17—20, 13. 22 do 29; 25, 6—32; V Mojsije 33, 2. 33—36.

1. Svećenički pripovjedač ističe aktualni aspekt priče, jer želi dokazati kako je kulturna zajednica — što je nastala poslije egzila uz pristanak Perzijanaca — bila Jahvino utemeljenje već na Sinaju. Zbog toga se malo govori o pojedinostima putovanja, dok se naširoko priča o zakonima što ih je izdao Jahve.

Cjelokupni način življenja kulturne zajednice oko Hrama, propisi o žrtvovanju i državni zakon su projicirani na logor putnika. Izoliramo li tu tradiciju, ostaje ponešto čunovata slika boga Jahve: dok njegov narod putuje pustinjom, on brine samo za odjeću svojih svećenika, razmišlja o uređenju svojega boravišta, a najveća mu se briga sastoji u tome da bi se njegovi ljudi mogli upustiti u odnose s drugim ženama.

Iza toga se jamačno kriju puritanski i rigoristički postupci restauratora jeruzalemske kulturne zajednice poslije babilonskog egzila, prema Ezri i Nehemiji, kako je to opisano u obje

istoimene knjige. Mit o putovanju pustinjom pod Jahvinim vodstvom prelazi u etiološku sagu o obliku jeruzalemske kultne zajednice. Mit se ovdje prelijeva preko svoje granice u etiologiju zakona.

5.3 Čudo sa zmijama u Kadešu

Putujući u smjeru istoka, narod postane nestrpljiv i počne se buniti protiv Jahve i Mojsija: Ta zašto ste nas izveli iz Egipta? Zar da bismo izginuli u pustinji? Nema kruha, nema vode, a to bijedno jelo već se ogadilo dušama našim. Onda Jahve pošalje na narod ljute zmije. Ujedale su ih, tako da je pomrlo mnogo naroda u Izraelu. Narod tada dođe k Mojsiju i reče: Sagriješili smo govoreći protiv Jahve i protiv tebe. Pomoli se Jahvi da ukloni zmije od nas. Mojsije se tada pomoli za narod, i Jahve će Mojsiju: Načini zmiju i stavi je na stup: tko bude ujedan, ostat će na životu ako je pogleda. Mojsije napravi zmiju od mjedi i objesi je na stup. Kad bi koga ujela ljutica, pogledao bi mjedenu zmiju i ostao na životu.

IV Mojsije 21, 4b—9.

1. Taj elohistički mit svjedoči o dubokoj ukorijenjenosti u mitologijskoj misli. Jahve se pojavljuje kao gospodar zmija. Mitologijski, zmija je uvijek žensko božanstvo. U Egiptu kobra kao simbol svete kraljice iz Buta prelazi u znak za sva imena boginja i naposljetku u znak za boginju. Grčke zmijske boginje Hera i Perzefona su bile ktoničke boginje. Pitija iz Delfa je također bila zmijska boginja. U Delfima je nekoć Apolon ubio pitona i zauzeo mjesto Pitije, kao što je Jahve potisnuo vjerojatno zmijsku boginju iz Kadeša. Kadeš je jedan od mitskih naziva mjesta na putovanju. Prema svom sadržaju, naziv znači »posvećeno« (v. također IV, 5, b, 3 i 6). I kao što grčki svećenik Apolon preuzima funkciju izricatelja proročanstava, tako i Mojsije preuzima tu funkciju Kadeša. Mojsije i Jahve moraju očito ublažiti gnjev moći lišene zmijske boginje iz Kadeša, time što podižu njezin lik od mjedi; razbješnjela je boginja navalila na ljude ljuticama, i ujedeni će biti izliječeni pogledaju li zmiju od mjedi. Prilikom putovanja su Izraelci vjerojatno obeščastili staro svetište i njegove svećenice.

2. Mit je stariji od zabrane slika i zakona o poštovanju samo jednoga boga, a tradirali su ga ljudi koji su se potajno protivili učenju Jeruzalema. Sinaj i Kadeš stoje ravnopravno jedan do drugoga (v. također IV, 5, b i IV, 5, b, 2); hebrejski običaj da se zmija tretira kao imenica muškoga roda pri tome jasno ukazuje kako je Jahve preuzeo funkciju zmijske boginje. Prema II Kraljevi 18, 4 se Mojsijeva mjedena zmija nalazila u kulturnoj upotrebi u Jeruzalemu sve do kralja Hiskije oko 720. godine pr. n. e. Njoj su kadili kao »Nehuštan«, sve dok je Hiskija (Ezekija) nije dao uništiti sa svim drugim slikama bogova. Nehušta je bilo žensko ime, što ukazuje da je to božanstvo bilo ženskoga roda (II Kraljevi 24, 8).

5.4 Priče o izviđanju

a. Dok su se Izraelci nalazili u pustinji Paran u blizini Kadeša, Mojsije pošalje izviđače u zemlju što se nalazila pred njima; naloži im da izvide kakva je to zemlja i kako ljudi u njoj žive. Izviđači pođu, stignu do Hebrona i naiđu na Anakovce. Vrativši se, rekoše: Zemlja je bogata. A ljudi u zemlji su snažni i imaju lijepe i utvrđene gradove. U njih žive i potomci Anaka. A Kaleb, sin Jefuneha, čuvši to htjede odmah poći onamo pa reče: Ako nam je Jahve milostiv, zemlja će nam već pripasti. Jer Kaleb je bio s njima i morao je prema Jahvinoj zapovijesti, živjeti u toj zemlji.

IV Mojsije 13, 17. 22. 27—28. 30; 14, 8.

1. Mit o srčanom junaku Kalebu potječe iz stare južnjačke tradicije koja je označena kao laički izvor. Tradiralo ga je pleme Kalebovaca. Bilo je to nomadsko pleme što je oko Hebrona imalo svoja glavna logorišta. Živjelo je u nekoj vrsti zaštitnog saveza s plemenom Juda. U vojnom je smislu osiguravalo njegovu južnu granicu. Njegove plemenske tradicije su pretežno vojne prirode, kako proizlazi i iz Jošue 14, 6—14. Zbog toga mit ne priznaje nikakav poraz izviđača.

b. Pošto su se Izraelci približili zemlji s juga, Mojsije naloži ljudima da izvide zemlju. Valjalo je ispitati je li plodna. Budući da je upravo bilo vrijeme prve berbe grožđa, odrežu u dolini Eškol lozu s grožđem što su je dva čovjeka morala nositi na motici i uzmu sa sobom mogranja i smokava, jer im je Mojsije naložio da donesu i plodove. Mojsiju, Aronu i cijeloj zajednici što se okupila donesu plodove i iznesu svoja zapažanja. No među izviđačima ih je bilo mnogo koji su kazali: Ne želimo poći u tu zemlju, jer u njoj žive snažni ljudi vrlo krupna stasa; u usporedbi s njima, izgledali smo poput skakavaca.

Narod nato počne jadikovati i htjede se vratiti u Egipat. Tada će Jahve Mojsiju: Pođi i kaži ljudima da zbog njihove nevjere nitko neće ući u zemlju, osim djece i Kaleba. Svi će drugi umrijeti prije toga.

Pošto je Mojsije prenio te riječi ljudima, ovi se uvelike ražaloste. No ne htjedoše ga poslušati, već pođu, kako je Jahve ranije naložio, u polje na Amalečane i Kanaance. A ovi ih potuku i rasprše po pustinji. I pomru svi izviđači, izuzev Kaleba.

IV Mojsije 13, 20. 23. 26b. 31. 33; 14, 3—4. 30. 39—44.

1. Elohistički oblik mita je karakteriziran namjerom da se zemlja prikaže kao plodna i gusto naseljena, da se stanovnici opišu kao ljudi koji ulijevaju strah. Izraelci, naprotiv, ne ispadaju kao osobito slavni. Svoj pobunjeni narod Jahve ostavlja da umire.

Elohistički je pripovjedač zacijelo imao pred očima pokušano osvajanje zemlje, za koje ima objašnjenje. Međutim, etiološki moment priče on prikriva time što Jahvu čini odgovornim za nesretni tok događaja. U tome se nazire latentna opozicija dijelova starog kanaanskog stanovništva protiv doseljenika. Nema napada na svetoga kralja i boga, no što se tiče njegovih ljudi, dopuštena je svaka poruga.

Mit je mogao u gornjem obliku proći kroz svećeničku cenzuru u 4. stoljeću pr. n. e., jer je najkasnije za babilonskoga egzila postalo jasno da se osoba boga može spasiti ako za to moraju umirati ljudi.

c. Pošto su se Izraelci približili jugu zemlje, Jahve će Mojsiju: Uzmi iz svakoga plemena po jednoga čovjeka, neka to bude glavari plemena, i pošalji ih da izvide zemlju. I Mojsije ih odredi poimence. Izviđači prođu zemljom od juga do sjevera. Vrate se poslije četrdeset dana i donesu Izraelcima loše vijesti. Rekoše kako zemlja proždire svoje stanovništvo. Izraelci se tada pobune protiv Mojsija i Arona. A ovi padnu ničice pred okupljenom zajednicom. No Jošua sin Nunov i Kaleb sin Jefuneov rekoše zajednici: Zemlja što smo je izvidjeti je vrlo dobra zemlja. — / dok je sva zajednica mislila da ih kamenuje, pokazala se Slava Jahvina u Šatoru i reče Mojsiju i Aronu: U toj ćete pustinji umrijeti, i to svi koji su stariji od dvadeset godina. I budući da vam je bilo potrebno četrdeset dana da izvidite zemlju, četrdeset ćete godina lutati pustinjom, sve dok ne pomru svi koji su se bunili protiv mene. Preživjet će samo Jošua i Kaleb. I tako se zbilo.

IV Mojsije 13, 1—17. 21. 25. 32; 14, 2. 5—7. 10. 26. 29. 34—38.

1. Svećenički pripovjedač još surovije oblikuje predaju. Za njega je zajednica, pobožni narod, iz temelja neposlušna i opaka. Jahve je zbog toga mora kazniti smrću. Na životu ostaju samo Jošua i Kaleb. Lik Jošue je karakteriziran uzorom prvog velikog svećenika poslije egzila, za kojeg pripovjedač stvara paralelni život, dok je pleme Kalebovaca očito ostalo u zemlji, to jest bilo pošteđeno od deportacije. Cijeli kompleks izvještaja izviđača je svoj sadašnji oblik poprimio pod svećeničkim pitanjem: Kako se historijski može legitimirati ponovni početak poslije babilonskog egzila? Prezent godina poslije 537. pr. n. e. se tumači u ruhu prošlosti kao »povijest kakvu je želio Bog«.

2. Velika Mojsijeva diskusija u IV Mojsije 14, 11—24 je preuzeta iz starije jahvističke predaje, jer je svećeničkim obrađivačima pružila priliku da objasne gnjev Jahve. Formalno je taj mit o slanju izviđača u okviru cjelokupnog svećeničkog prikaza postao historijskom parabolom.

3. Doslovni tekst rečenice: »Zemlja poždire svoje stanovnike«, počiva na staroj orijentalnoj predodžbi da su zemlja i njezina sveta kraljica sinonimi. Zbog toga ta rečenica znači da istraženom zemljom vlada stroga kraljica i iskorištava je.

5.5 Bileamova magarica

Kada su Izraelci na svom putovanju stigli na granice Moaba, Balak sin Soporov, kralj Moaba, pošalje glasnike Bileamu, nekom proroku iz Amona, da bi ovaj prokleo Izraelce. Jahve se zbog toga razgnjevi i ispriječi mu na putu svojega anđela. Kada je magarica ugledala na putu Jahvina anđela s isukanim mačem, skrene s puta i pođe preko polja. Da bi je natjerao na put, Bileam je stane tući. Nešto kasnije se Jahvin anđeo opet ispriječi na putu što se sužavao među zidovima vinograda. A magarica, provlačeći se pokraj njega, prignječi Bileamovu nogu uza zid. Prorok je opet stane tući. Sada mu Jahvin anđeo po treći puta onemogućiti prolaz na tako usku mjestu da se magarica nije mogla provući. Sada naprosto legne pod Bileamom. Ovaj je opet stane udariti štapom, a magarica otvori usta i progovori Bileamu. Sada i ovaj ugleda pred sobom anđela s isukanim mačem. Ovaj mu reče: Da mi se magarica nije uklanjala, već bih te bio ubio. Bileam se sada htjede vratiti, no anđeo mu to zabrani i tako prorok pođe k Balaku kralju Moaba, koji mu naloži da s tri mjesta prokune vojsku Izraelaca. No Bileam samo ponovi tri puta ono što mu je Jahve naložio da kaže. A to nisu bile riječi proklinjanja, već riječi blagoslova. Balak se nato razgnjevi na Bileama i pošalje ga natrag. No prije nego što se vratio, Bileam proreče propast Moaba.

Drugi još uvijek pričaju kako je Bileam odbio da slijedi dva Balakova poslanstva, jer mu se Jahve ukazao još kod kuće, u snu, i zabranio mu da pođe i primi nagradu. No kako je Bileam ipak pošao, pokušao se izmiriti s Jahvom žrtvujući mnoge junce i ovnove. Ali Jahve je prihvatio žrtvu u korist Izraelaca i kroz Bileamova je usta bogato blagoslovio Izrael, kako stoji u lijepim pjesmama:

*»Gle, ustat će narod (Izrael) kao lavica,
dići će se poput lava.«*

*»Gle, od Jakova zvijezda izlazi,
od Izraela žezlo se diže.*

*On Moabitu razbija bokove
i svu djecu Šetovu zatire.«*

IV Mojsije 22—24.

1. Priča o proroku Bileamu je sastavni dio legendi koje su nastale poslije dolaska u Kanaan. Elohistički pripovjedač koristi magaricu da bi priču učinio plastičnijom, dok jahvistički pripovjedač ubacuje san kao pomoćno sredstvo da bi izbjegao neposredno sudjelovanje Jahve. U momentu nastajanja obiju pripovjedačkih tradicija, stari predizraelski položaj proroka još nije bio tako čvrst u kulturnim institucijama kao dva stoljeća kasnije, kada je Kraljevstvo propalo. Bog elohističkoga pripovjedača želi preko Bileama spriječiti pomor naroda, dok jahvistički pripovjedač koristi priliku da u Bileamovim izrekama iznese i militantne namjere jeruzalemske kraljevske stranke.

2. Jahvističko proširenje Bileamovih izreka ukazivanjem na moćno pleme Jakov-Izrael u liku lava je omogućilo da ta priča dobije pristanak svećenika poslije egzila, kada se smjeralo na čudesnu restituciju stare slave.

3. Mitologijsko mjesto priča o herojima te vrste jest, kao i u priči o grčkom Tireziasu, sukob

između dva vremena, dva svijeta, pa čak i dva kraljevstva božja. Tirezias je postao ženom, pa opet muškarcem. U Bileamovu slučaju priča prebacuje te mitologijske slike u njegove izreke. Na taj ga način prikazuje kao vjernu sliku boga, koji u sebi sadrži dva lika, zastupa dvije različite grupe stanovništva koje se još uvijek bore za primat.

Bileamova žrtva, kao i ona Tireziasa, istodobno ukazuju na njihov položaj: oni nisu gospodari sudbine, već sluge; bog se njima služi prema svojoj volji. Oni su podvojeni, napola bogovi napola ljudi, napola pripadaju budućnosti a napola starom, nestalom svijetu.

6. Božansko zakonodavstvo

6.1 Na Sinaju

a. *Kada su Izraelci logorovali u pustinji na brdu Sinaj, Jahve se spusti na brdo (usp. II, 2, a) i reče: »Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva.*

Nemoj imati drugih bogova osim mene.

Ne pravi sebi urezana lika niti kakve slike onoga što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom. Ne klanjaj im se niti im služi. Jer ja, Jahve, Bog tvoj, Bog sam ljubomoran, koji kažnjavam grijeh otaca — onih koji me mrze — na djeci do trećeg i četvrtog koljena, a iskazujem ljubav tisućama koji me ljube i vrše moje zapovijedi.

Ne izgovaraj uzalud ime Jahve, Boga svoga, jer Jahve ne oprašta onome koji uzalud izgovara ime njegovo.

Sjeti se da svetkuješ dan subotnji. Šest dana radi i obavljaš sav svoj posao. A sedmoga je dana subota, počinak posvećen Jahvi, Bogu tvojemu. Tada nikakva posla nemoj raditi: ni ti, ni tvoj sin, tvoja kći, ni tvoj sluga, ni tvoja sluškinja, ni tvoja živina, niti stranac koji se nađe unutar tvojih vrata. Ta i Jahve je šest dana stvarao nebo, zemlju i more i sve što je u njima, a sedmoga je dana počinio. Stoga je Jahve blagoslovio i posvetio dan subotni.

Poštuj oca svoga i majku svoju, da imadneš dug život na zemlji koju ti da Jahve, Bog tvoj.

Ne ubij!

Ne učini preljuba!

Ne ukradi!

Ne svjedoči lažno na bližnjega svoga!

Ne poželi kuće bližnjega svoga!

Ne poželi žene bližnjega svoga; ni sluge njegova, ni sluškinje njegove, ni vola njegova, ni magarca njegova, niti išta što pripada bližnjemu tvome!«

Međutim, kada je to narod čuo, nije htio poštovati taj zakon.

II Mojsije 20, 1—17.

b. *Drugi pak pričaju kako je bog Jahve na brdu Sinaju predao Mojsiju drugi zakon, naime:*

Ne smiješ se pokoravati nijednome drugom bogu. Ne pravi sebi livenih bogova. Drži blagdan beskvasnoga kruha. Sve što je prvorođeno od životinje i ljudi pripada meni. Drži blagdan sedmice. Drži blagdan berbe o prijelomu godine. Krv žrtvenoga jagnjeta ne smiješ prinostiti ni sa čime ukvasanim. Žrtve prinesene na blagdan Pashe ne ostavljaj da prenoće do jutra. Mlado životinje ne smiješ kuhati u mlijeku njegove majke. U kuću Jahve, Boga svoga, donosi najbolje prvine plodova sa svoje zemlje.

II Mojsije 34, 1—26.

1. Deset zapovijedi (grčki pojam dekalog je crkvenopovijesno ustanovljen) su postale suštinom zakona božjega. Različite predaje tih zakona potječu iz raznih grupa stanovništva i svojim su trajanjem nadživjele pomicanje vremena, i to samo zbog toga što su razne grupe stanovništva vrlo dugo ustrajale pokraj svojih osobitosti. Temeljni skelet dekaloga iz laičkog izvora, kako se može razabrati iz II Mojsije 34, odražava staru instituciju plemenskoga kulta.

Najstariji u obitelji je odgovoran za poštovanje žrtvenih obreda. Taj je dekalog čisto kulturno pravo. Ne sadrži nikakve građansko-pravne, niti obiteljsko-pravne odredbe. Poredak velike obitelji, klana, još ne zahtijeva takve odredbe, jer još uvijek ne poznaje privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, među koja pripada i žena. Društvena funkcija roditelja je još uvijek beznačajna.

2. Nešto mlađi, elohistički dekalog iz II Mojsije 20, koji pripada grupi stanovništva, je, nasuprot tome, znatno više orijentiran u smislu građanskoga prava. Kulturni sadržaj ovdje imaju samo prve tri zapovijesti. One određuju pravo boga, svetoga kralja. Preostalih sedam zapovijesti su sasvim građanskopravne prirode. One pretpostavljaju privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Pri tome je prvotni doslovni tekst deset zapovijesti: »Ne poželi kuće bližnjega svoga«, proširen susljednom detaljnijom oznakom svega što pripada kući.

Sličnosti sa starim babilonskim Hamurabijevim zakonikom i sa starim hetitskim ili asirsko-babilonskim zbirkama zakona valja svesti na relativno slične socijalno-ekonomske prilike prije izraelskog osvajanja. Na primjer, u jednoj hetitskoj zbirci zakona stoji:

»Tko siluje vlastitu majku, mora biti kažnjen.

Siluje li čovjek vlastitu kćer, mora biti kažnjen... Siluje li čovjek svoju maćehu, bit će kažnjen samo ako mu je otac još živ.

Ukrade li čovjek govedo, neka skine krivnju sa sebe i plati petnaest goveda, pet dvogodišnjih, pet jednogodišnjih i pet još mlađih goveda.«

3. Dekalog elohističke tradicije se razlikuje od kasnijega dekaloga deuteronomijske tradicije (v. VI, 2) kasnog kraljevskog doba. Elohistički dekalog svodi instituciju Sabata na teologiju stvaranja, a u desetoj zapovijesti navodi kuću bližnjega kao ono za čime Izrael ne smije težiti. U tomu se nazire i prešutno predbacivanje uzurpatorima koji su anketirali kuće nekadašnjih stanovnika zemlje. Međutim, deuteronomijski dekalog svodi zapovijest o obaveznom počinu Sabatom na nekadašnje sužanjstvo u Egiptu i izričito kaže kako svi u kući moraju mirovati »poput tebe«. »Ti« u oba mlađa dekaloga nije više glava klana, već pojedini stanovnik zemlje (v. IV, 5, c).

Druga razlika deuteronomijskoga dekaloga se nalazi u formulaciji desete zapovijesti, jer se najprije spominje žena, dok kuća, kao pojam posjedovanja sredstava za proizvodnju, stoji tek na drugom mjestu. Naime, između elohističkog i deuteronomijskog dekaloga leži značajan povijesnopравни razvoj. Žena se pretvara u pojam za položaj, moć, posjed. Na primjer, kada Abšalom spava sa sporednim ženama svoga oca Davida, time formalno prisvaja kraljevsko dostojanstvo i kraljevstvo. Deuteronomijska tradicija upravo zbog toga drugačije formulira desetu zapovijest.

Elohistička tradicija, za razliku od deuteronomijske, ne zna ni za kakvo pesimističko raspoloženje propadanja. Time što zakonodavstvo lokalizira na Sinaju, preuzima misao vodilju što je potekla iz Jeruzalema i preoblikuje je. Religijsko-povijesno su smanjene mogućnosti kralja mitologijsko mjesto za »božansko zakonodavstvo«. Zbog aneksije pojedinih područja njegovo područje moći postaje sve veće, pa on tako gubi mogućnost da posvuda odlučuje osobno, što je u starim i malim zajednicama još uvijek bilo moguće. Velikom je kralju potrebna država i pravo, izraz njegove autarhijske volje (vidi također II, 6, 1).

6.2 Na Horebu

Kada su sinovi Izraelovi na putu iz Egipta prolazili pokraj brda Horeb, Mojsije im naloži da se tu utabore. Mojsije je već osnovao savjet najstarijih i mudrih iz svakog plemena, koji će se pobrinuti za red i poredak. A Jahve, na brdu Horeb, progovori iz vatre okupljenom narodu. Njegov se glas čuo s neba, a na zemlji se vidjela velika vatra. I on im progovori iz vatre i

objavi im svoj zakon:

»Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva.

Nemoj imati drugih bogova uz mene!

Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu ili dolje na zemlji ili u vodama pod zemljom. Nemoj im se klanjati niti im iskazuj štovanje. Jer ja, Jahve, Bog tvoj, Bog sam ljubomoran. Kažnjavam grijeha otaca — onih koji me zamrže — na djeci, unučadi i prauučadi, a iskazujem milosrđe tisućama koji me ljube i drže moje zapovijedi.

Ne uzimaj uzalud imena Jahve, Boga svoga, jer Jahve ne oprašta onome koji uzalud izgovara ime njegovo.

Dan subotnji obdržavaj i svetkuj, kako ti je naredio Jahve, Bog tvoj. Šest dana radi i obavljaj sav svoj posao. A sedmi je dan subota posvećena Jahvi, Bogu tvome. Tada nikakva posla nemoj raditi, ni ti, ni sin tvoj, ni kći tvoja, ni sluga tvoj, ni sluškinja tvoja, ni vol tvoj, ni magarac tvoj, niti ikakvo živinče tvoje, niti došljak koji je u tvojim gradovima; tako da mogne otpočiniti i sluga tvoj, i sluškinja tvoja kao i ti. Sjeti se da si i ti bio rob u zemlji egipatskoj i da te odande izbavio Jahve, Bog tvoj, rukom jakom i ispruženom mišicom. Zato ti je zapovjedio Jahve, Bog tvoj, da držiš dan subotni.

Poštuj oca svoga i majku svoju, kako ti je Jahve Bog tvoj zapovjedio, da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji koju ti Jahve, Bog tvoj, daje.

Ne ubij!

Ne čini preljuba!

Ne kradi!

Ne svjedoči lažno na bližnjega svoga!

Ne poželi žene bližnjega svoga!

Ne hlepi za kućom bližnjega svoga, njivom njegovom, slugom njegovim, sluškinjom njegovom, volom njegovim, magarcem njegovim, ni za čim što je bližnjega tvoga.«

Te riječi, i ništa više, izgovori Jahve jakim glasom ispred ognja, oblaka i guste tmine. No Mojsije, na Jahvinu zapovijest, pouči sinove Izraelove o još mnogim odredbama i propisima što ih moraju poštovati.

V Mojsije 5—6, 3

1. Deuteronomijska predaja se svodi na svećeništvo jeruzalemskog Hrama, koje u 7. stoljeću pr. n. e. pokušava spasiti instituciju Kraljevstva davidovske dinastije, koja više nije u stanju upravljati zemljom kako valja. Stari ekonomski poredak se nalazi, kao i socijalni, u potpunom raspadanju. Mala, prema svojoj okolini zatvorena kraljevstva na rubu pustinje, više nisu bila dorasla novonastalim velikim državama na Eufratu i Nilu, unutar kojih je postojao državni i ekonomski centralizam.

Zbog toga se Zakonom s Horeba još jednom zaklinje ljubomorni Bog koji se najokrutnije osvećuje otpadnicima. Zaklinje se stara, idealna slika socijalno uravnoteženog klanskog poretka da bi se zaustavio napredak što tendira u smjeru velike države. Kao što zakon zastupa volju odsutnoga kralja, tako bi sada Jahvin Zakon morao nadomjestiti propalu

središnju vlast. Mit o Zakonu poprima funkciju legende o herojima; kao što je nekoć Mojsije, mitski junak, savladao sve teškoće, tako sada zakon mora donijeti spas. Cijeli narod mora zbog toga biti poslušan i snositi odgovornost. Hramska kasta iz Jeruzalema, koja vodi u smjeru propasti svakako želi da se dokinu klasne razlike, ali ih stvarno ne dokida. Apodiktičko pravo (može se prepoznati u formuli »moraš«) bi trebalo da bude most preko kojega postoji mogućnost oslobođenja od odgovornosti za nastalu situaciju bijede.

2. Izvan okvira polazne historijske situacije taj je deuteronomijski dekalog u religijsko-povijesnom smislu riječi neprolazni spomenik nastajanju monolatrije, tj. obožavanju jednoga i jedinoga boga; no pri tome sasvim dobro znamo kako postoje i drugi bogovi, drugi kraljevi; jer, za monoteizam, tj. znanost o predodžbi koja kazuje da postoji samo jedan bog, u 7. st. pr. n. e. postoje u Jeruzalemu možda najslabije pretpostavke.

Izrazito socijalni aspekt cjelokupnog deuteronomijskog zakonodavnog djela u V Mojsije pronalazi svoje objašnjenje ako se prisjetimo kako je u to doba stanovništvo u južnom kraljevstvu, tj. Judi, bilo rastrgano u socijalnom i ekonomskom smislu.

6.3 Na Ebalu

Kada je Jošua s Izraelcima prešao preko Jordana, stigoše do brda Ebal. No Mojsije im je kazao: Kada prijedete preko Jordana, neka se plemena Šimun, Levi, Juda, Jisakar, Josip i Benjamin postave na brdu Gerizimu da bi blagoslivljali narod. A druga: Ruben, Gad, Ašer, Zebulum, Dan i Naftali neka se postave na brdu Ebal da bi proklinjali. Prokletstvo neka se odnosi na sve one koji obožavaju tuđega boga ili ne poštuju svoje roditelje, koji ne poštuju međe susjedove, koji slijepce odvođe na stranputicu, koji krnje prava udovica, siročadi i stranaca, koji legnu sa ženom oca svojega, sestrom, snahom ili punicom, proklet bio onaj koji legne s bilo kakvom životinjom, koji je bio ubojica, proklet bio koji kleveče bližnjega svoga ili ne poštuje zakon. I sav narod neka kaže: Amen!

A blagoslovljen neka bude rad u naselju i na polju, djeca i poljski plodovi životinje i predmeti trgovine, ulaz i izlaz.

I Jošua napiše na Ebalu pred očima Izraela Mojsijeve zakone na kamenima. Sav je Izrael, zajedno s najstarijima, starješinama i sucima stajao pred Kovčegom, nasuprot Levitima koji su nosili Kovčeg s Jahvinim zakonom. No jedan je dio promatrao Ebal a drugi Garizim, kako je naložio Mojsije. I Jošua objavi cijeli Mojsijev zakon narodu.

Drugi pak pričaju kako je Jošua na brdu Ebal podigao žrtvenik Jahvi, i prinio žrtvu, kako mu je naložio Mojsije.

V Mojsije 27, 11—13. 15—26; 28; Jošua 8, 30—35

1. Dekalog s Ebala, koji je zapravo dodekalog, tj. zakon s dvanaest zapovijesti, je objavljen jezikom teokratskoga prava koje se može raspoznati prema formuli: »Proklet neka je onaj...« ili »blagoslovljen neka je onaj...« Dvanaest puta se čuje formula: »Proklet neka je... I sav narod neka kaže: Amen!« Broj dvanaest je očito povezan s dvanaest plemena, od kojih svako ima svojega govornika.

2. Deuteronomij dijeli proteklu povijest na dijelove koji su uvijek označeni objavljivanjem Zakona. Kao najviši oblik Božje objave on poznaje samo Zakon.

Deuteronomijski oblik priče je pokušaj da se potisne staro kultno značenje sjevernoizraelskog svetišta Ebal/Garizim, u pogledu kojega je elohističkom pripovjedaču poznato da je Jošua tu podigao žrtvenik. Zbog toga se dekalog dovodi u vezu s tim brdom. Deuteronomijski pripovjedač želi postići da se probije misao jednog, centralnog kultnog mjesta u Jeruzalemu. Mjesta objavljivanja Zakona su manje opasna nego zemljom razasuta kulturna mjesta. Zbog

toga pripovjedač svjesno stavlja to staro zakonodavstvo na brda Ebal/Garizim.

Tu su fikciju održali na životu Samarijanci poslije odvajanja od Jeruzalema, tako da se još i danas u brdu Garizim vidi izvorište Jahvinog Zakona.

6.4 Kod Šekema

Pošto je Jošua osvojio zemlju, mislio je na Mojsijevu zapovijest da narod Izrael podsjeća na Mojsijev zakon, da bi Izraelci mogli mirno živjeti u zemlji koju im je htio dati bog Jahve. Jer to je bila zemlja u kojoj su tekli med i mlijeko. A kada je zamijetio da mora umrijeti, pozvao je cijeli narod u Šekem, naime, najstarije, glave obitelji, suce i starješine, i reče im: Kada pođem na put, kojim cijeli svijet mora poći, mislite na to da su se dosad ispunila sva Jahvina obećanja. No Jahve će ostvariti također sve prijetnje, sve do progona iz te lijepe zemlje, budete li nevjerni njegovu Zakonu. Stoga strahujte pred Bogom Jahvom i odbacite vaše bogove, što ste ih imali u Egiptu, Mezopotamiji i Iraniji. Želite li radije služiti tim bogovima ili pak bogovima u ovoj zemlji, odlučite još danas. Ja i moja kuća ćemo služiti Jahvi.

Tada odgovori cijeli narod: I mi želimo služiti Jahvi. Nato objavi Jošua Savez naroda s Jahvom i preda narodu u Šekemu pravo i zakon. No sada je već u Šekemu postojalo svetište s velikim hrastom. I Jošua podigne tu veliki kamen i reče: Taj je kamen čuo sve Jahvine riječi. Zbog toga je on za nas svjedok Saveza. Jošua, sin Nunov, nato umre od starosti od sto i deset godina.

V Mojsije 27, 1—7; Jošua 23; 24.

1. Pouzdano se zna kako je Šekem bio svetište još prije Izraelaca, što su ga osvojila neka plemena sa Sjevera i preuzela kao kulturno mjesto. Deuteronomijski pripovjedač potiskuje staro kulturno značenje mjesta i dodjeljuje mu samo jedno mjesto u legendi o Jošui, ali ne i legendi o Mojsiju. Budući da je svetište Šekem, poslije odvajanja Sjevernoga kraljevstva od Jeruzalema po Jeroboamu (I Kraljevi 12, 25) postalo kraljevskom rezidencijom, jeruzalemski pripovjedač izvještava kako je Jošua u šekemu samo podsjetio narod na Mojsijev zakon i ponovno ga obavezao na nj. Ipak, sasvim je pouzdano da je Šekem imao veće značenje. Zaključivanje Saveza u Šekemu za Jošue je bilo osnivanje obrambenog saveza plemena što su se stalno nastanila u zemlji. Deuteronomijski pripovjedač više ne govori o tome, jer ga zanima samo da dokaže osobitost i jedinstvenost Jeruzalema.

Oznaka: područja naseljavanja kao »zemlja kojom teku med i mlijeko«, je uvelike rašireni religijskohistorijski motiv. Tako, na primjer, za razdoblja Kronosa u grčkoj mitologiji zlatna rasa živi bez ikakvih briga i rada. Hranila se medom što je kapao sa stabala — to je nektar — i mlijekom ovaca i koza što su živjele u divljini. Taj motiv ukazuje na matrijarhalni oblik društva: pčelinja kraljica, matica, je tu simbol za veliku svetu majku i kraljicu.

Za nomadska izraelska plemena je kulturna zemlja Kanaan još uvijek bila obećana zemlja kojom teku med i mlijeko. U stoljeću mlađem mitologijskom jeziku, u toj slici živi čeznuće za izgubljenim »zlatnim razdobljem«, koje je oduvijek bilo retrospektivna utopija.

6.5 Kod Jeruzalema

Pošto je kralj Jeruzalema i Jude Jošija vladao osamnaest godina, naloži da se obnovi Hram. Pri tome se dogodi da je svećenik Hilkija u Hramu pronašao knjigu što je sadržavala Jahvin Zakon. Svećenik je preda vrhovnom tajniku Šafanu, koji o tome izvijesti kralja. Jošija naloži da mu pročitaju knjigu. Slušajući, silno se razgnjevi, jer se propisi Zakona nisu podudarali sa stvarnošću u zemlji. Zbog toga kralj zamoli svećenika za Jahvino proročanstvo u pogledu budućnosti. Hilkija se nato obrati proročici Huldi koja je živjela u novom gradu u Jeruzalemu, a bila je udata za kraljevskog čuvara odjeće. Ona proreče propast zemlji i gradu, jer su otpali od Jahve; no Jošija, zbog svojega kajanja, ipak neće doživjeti propast, već će umrijeti prije toga. Jošija to čuje i okupi oko sebe najstarije iz Jude i Jeruzalema i zajedno s njima obnovi

Savez s Jahvom, kako je to bilo opisano u pronađenoj knjizi.

Zatim naloži da se unište svi strani bogovi i kulturna mjesta u Jeruzalemu, kao i na uzvisinama po cijeloj zemlji. Preostat će samo Hram u Jeruzalemu. No, i iz tog Hrama su prognali Baafa / boginju Ašeru, a njihovi su likovi uništeni. Jošija je također prognao svećenike koji su služili zvijezdama, nebeskoj vojsci, bogovima sunca i mjeseca. Isto je tako prognao bludnice posvećene božici Ištar i razorio svetište Moloha u dolini Hinom. Isto je tako naložio da se oskvrnu sva svetišta poljskih bogova razasuta po zemlji. Također i bogove Kemoša i Milkoma. U svojoj je revnosti prešao čak i granice zemlje sve do Betela i Samarije da bi razorio svetišta i žrtvenike, na kojima je dao zaklati njihove svećenike da bi ta kulturna mjesta oskvrnuo za sva vremena. Osim toga, kralj Jošija je naložio da se odsad svečanost Pashe slavi u skladu s Knjigom Zakona. Bilo je to prvi puta da se u slavu Jahve slavi takva Pasha u Jeruzalemu. Također je naložio da se u zemlji istrijebe svi zazivači mrtvih, vračari, kućni bogovi, plemenski bogovi i svi drugi bogovi.

Ni prije ni poslije u Izraelu nije bilo toliko bogobojaznoga kralja. Pao je naposljetku u ratu protiv egipatskoga faraona Neka.

II Kraljevi 22—23.

1. Saga o velikom kralju Jošiji i njegovoj reformi kulta (622. godine pr. n. e.) potječe iz deuteronomijske tradicije Jeruzalema. Saga je objašnjena za osobitost rigorozno monolatrijski oblikovanog zakonika. Sasvim je pouzdano da veliki dijelovi V knjige Mojsija potječu iz tog doba. Oni odražavaju interes centralne vlasti, koja je ponovno ojačala, i njezinog svećeništva da sva kulturna prava, povezana s velikim ekonomskim prednostima, koncentrira na Jeruzalem. »Novi Zakon« koji je odjednom otkriven prilikom obnove Hrama, služi upravo tome. Kako ukazuje V Knjiga Mojsija, on sadrži u sebi kompletni corpus juris. Do te reforme kulta, u Jeruzalemu još nije postojao nikakav praznički kalendar s jedinstvenim ritualom koji bi bio obavezan za sva plemena. Sada je on određen kraljevskim dekretom. Do te su reformacije također živjeli tuđi bogovi, strani kultovi, kao i preostaci nekadašnje pučke pobožnosti u obliku zazivača mrtvih i vračara. Njihovo istrebljenje znači da su kraljevskoj središnjoj vlasti odsad pritjecale sve novčane potpore koje su dosad nestajale u tuđim, pa i inozemnim, kulturnim organizacijama. Sada prestaje to ekonomsko puštanje krvi, jer su te kulturne organizacije bile istodobno autarhijske gospodarske jedinice (svaki je hram posjedovao zemljišta i radionice). Gradsko stanovništvo Jeruzalema i kraljevsko svećenstvo su tim novim Zakonom stekli apsolutni trgovinski monopol. Premda je taj korak bio izuzetno važan za stabilizaciju središnje vlasti, on je ipak poveo zemlju u propast. Jer, sada su obespravljeni dijelovi stanovništva, lišeni moći, bacili u zagrljaj velikih država Egipta i Babilona, koje su ih vrlo rado prihvatile, i od kojih su se oni nadali potvrdi nekadašnjih povlastica.

2. Pojedini podaci izvještaja pouzdano pokazuju raznolikost mitolojske sredine u Izraelu i Judi. Ašera i muž joj Baal su bogovi plodnosti prednje Azije Ištar i Tamuz (u mitovima iz Ugarita, to su Aštart i Alijan Baal). Kemoš i Milkom su sirijsko-fenički i moabitski bogovi, jednaki bogovima rata. Prilično je pouzdano da se spominjući bogove sunca i sunčane ruže mislilo na prednjoazijskoga boga sunca Šamaša, dok se pri spomenu boga mjeseca Sina mislilo na babilonskog Boga.

Ti su bogovi jamačno tijekom živih odnosa između velikih država na Eufratu i Nilu preko kopnenog mosta Palestine stigli u Jeruzalem i još uvijek ostali živi. Trgovci i obrtnici iz inozemstva bi uvijek donosili sa sobom svoje bogove. Zajedno sa starim udomaćenim kanaanskim kultovima plodnosti u zemlji, opis Poglavlja 23 daje sasvim točnu sliku. Bludnice i drolje su kulturne prostitutke Tamuza i Ištar. U službi Ištar su se nalazile žene; učenici Tamuza su bili uškopljeni muškarci koji su također nosili ženske haljine.

3. Moloh u dolini Hinom je prvotno zacijelo označavao način žrtvovanja, kako se može zaključiti prema punskim natpisima, a nikako boga, premda se u mnogim semitskim religijama »Malk« pojavljuje kao ime božje. No, u svakom se slučaju radi o žrtvovanju djece. Prema praksi se može zaključiti da se pri tome moralo raditi o nekom božanstvu smrti.

4. »Nebeske vojske« su jamačno eufemistički opis za duhove i demone, nadzemaljska i podzemaljska bića iz bajki poput asirijskih Ikiki Anunaki. Jednosmisljena izreka Poglavlja je markantan primjer religijskog sinkretizma u Izraelu i Judi u 7. stoljeću pr. n. e. Kultne legende što pripadaju tim bogovima su nestale. Moguća je rekonstrukcija na temelju analogija s drugim maloazijskim mitologijama.

7. Velika svetišta i junaci ranoga doba

7.1 Kovčeg

Dok je Mojsije boravio na brdu Sinaj, Jahve ga uputi u pogledu gradnje Kovčega od bagremova drveta, koji mora biti presvučen zlatom izvana i iznutra. Nositi su ga morali na dvije pozlaćene motke, provučene kroza zlatne prste na uzdužnim stranicama Kovčega. Motke nisu nikako smjeli izvaditi iz prstenova. A u Kovčegu se čuvao Zakon. Pokrovnna ploča sanduka je bila od čistoga zlata. Ukrašena je bila s dva zlatna kerubina što su sjedili jedan nasuprot drugome i raširili krila povrh Kovčega. Odande, to jest između kerubina, Jahve je namjeravao govoriti Mojsiju ukoliko bi imao kakve zapovijesti za Izraelce.

Kovčeg je pratio narod na njegovu putovanju kroz pustinju, a kada su Izraelci prelazili preko Jordana, voda se podigla povrh gaza, jer se Kovčeg nalazio na čelu povorke. Voda je pred njima uzmicala. U spomen tome, Jošua podigne dva kamena u Jordanu, i to na mjestu, na kojem su se nalazile noge svećenika koji su nosili Kovčeg, dok je narod prolazio koritom rijeke. Bilo je to u Gilgalu.

Prilikom opsade Jerihona (vidi II, 3, c) se Kovčeg kretao na četu kolone vojske oko grada. Poslije osvajanja zemlje nalazio se u Hramu u Šilu, gdje se o njemu brinula kuća Elijeva. No on je propao među Filistejcima, jer su ga Izraelci ponijeli sa sobom u bitku kod Afeka.

Međutim, Filistejci nisu mogli dugo zadržati Kovčeg, jer je on izazvao velike nevolje u zemlji. Filistejci su ga stavili u hram svojega boga Dagona. Dan poslije toga pronađu svojega boga na tlu ispred Kovčega. Uzmu ga, i ponovno ga podignu. No sutradan je opet bio na tlu; i ovoga mu se puta odlomila glava i ruke. Istodobno u području Ašdoda Jahve pritisne narod čirevima. Zbog toga ljudi iz Ašdoda pošalju Kovčeg u Gat, a iz Gata ga opet prenesu u Ekron: No čirevi su ih posvuda slijedili. Tada se sastanu svećenici i vračari Filistejaca i kažu: Vratite Kovčeg i dajte poklon u znak pokajanja u obliku pet zlatnih čireva i pet zlatnih štakora, jer vas je zadesila upravo ta nevolja. Pet ih mora biti zbog petorice filistejskih kraljeva. Zatim uzmite nova kola, upregnite u njih dvije krave koje prvi puta doje, i koje dosad još nisu na sebi imale jarma, i položite Kovčeg i žrtve naknadnice na kola. No telad krava ostavite u staji. I ako krave odmah krenu put Bet Šemeša, znat ćemo da nas Jahve, Bog Izraelaca, tako surovo udara zbog Kovčega. Filistejci urade tako, a krave, premda ih nitko nije poveo putom, odmah krenu put Bet Šemeša. Ljudi su se tamo silno obradovali povratku Kovčega. Nisu se radovali samo sinovi Jekonijini. Zbog toga ih Jahve udari nevoljom, tako da je pomrlo sedamdeset ljudi. Poslije velike žrtvene svečanosti odnesu Kovčeg Eleazaru, sinu Abinadabovu, u Kirjat Jearim, gdje je od tada ostao. Odavde ga tek kralj David prenese na novo mjesto u Jeruzalem. Putovanje je dugo potrajalo. Putem, kada su vučna goveda posrnula, neki čovjek po imenu Uza dotakne Kovčeg da ovaj ne bi pao, i odmah umre. David se sada silno uplaši Kovčega i naloži da ga ostave u Obed Edoma iz Gata. Kada je poslije tri mjeseca primijetio kako od Kovčega dolazi mnogo blagoslova, u svečanoj ga povorci prinese u svoj grad. No tek ga Salomon prenese iz kraljevske palače u svetište Hrama što ga je podigao. Tu je ostao sve dok Babilonci nisu razorili Hram. Od tada ga više nitko nije mogao pronaći.

II Mojsije 25, 10—25; Jošua 3, 6—17; 4; 6; I Samuel 3—6; II Samuel 6; I Kraljevi 3—6; 8, 1—9; 25, 8—17.

1. Porijeklo Kovčega je nesigurno. Vjerojatno se radilo o starom kanaanskom kulturnom priboru što je pripadao svetištu u šilu. Šilo je bilo kulturno središte skupine plemena. Kovčeg je, čini se, bio paladij, ratni znak kulturnoga saveza.

2. O njegovu izgledu postoji samo detaljni izvještaj svećeničke predaje iz II Mojsije 25. Pri tome je krunište pokrovne ploče zasigurno izmišljotina te predaje, koja u Kovčegu vidi prijestolje božje, nalik na Salomonovo prijestolje. Za ranoga doba to krunište zacijelo nije postojalo. Stariji ga izvještaji uopće ne spominju (Jošua 3, 4; Suci 2, 1—5; II Samuel 11, 11). Tumačenje (ponovno) u smislu prijestolja Božjega je dobilo svoj smisao tek pošto ga je Salomon iz Davidova grada prenio u Hram.

Podaci o sadržaju potječu iz kasnijeg razdoblja. Deuteronomijska i svećenička tradicija uče da je Kovčeg sadržavao ploče sa zakonima (V Mojsije 10, 1—5; II Mojsije 25, 16) Zbog toga se također zove »Kovčeg Saveza s Bogom« ili »Kovčeg Svjedočanstva«.

3. Razvojna povijest Kovčega jasno pokazuje razvoj izraelske religije. Ona završava time što Zakon, koji je nekoć svima bio poznat, dospijeva u neki sanduk, na poklopcu kojega kraljuje bog-kralj. Njegova riječ, ionako razumljiva samo za svećenika, sada zamjenjuje stari zakon plemena.

4. Stariji naziv »Kovčeg Elohimov« (I Samuel 4, 11) navodi na povezanost sa starim kanaanskim napravama što su služile svrhamu kulta. Doslovno značenje »sanduk« (aron) isključuje svaku predodžbu povezanu s prijestoljem. Može se zamisliti samo njegova funkcija kao spremišta za plemenske oznake što su pripadale kulturnom savezu. Zabilješka u II Samuel 6, 2 ukazuje još i na to da je Jahve tek kasnije preuzeo posjed Kovčega.

5. Djelovanje Kovčega, kako se razabire iz priče o nevolji sa čirevima i štakorima, bi moralo objasniti — ponajprije zbog događaja s Uzom — zašto je bolje da se Kovčeg pohrani u svetište jeruzalemskoga Hrama.

7.2 Gradovi utočišta

Pošto je Mojsije primio Jahvin Zakon, Jahve mu naloži da izdvoji tri grada u zemlji koji će biti proglašeni svetim mjestima. Cijelu zemlju valja podijeliti tako da bude određen po jedan okrug. Ta će mjesta biti utočišta za sve one koji nehotice ubiju koga. Pošto ubojice (iz nehata) stignu u te gradove, ne smije ih se više izručiti izvršiteljima krvne osvete. Izručiti i osuditi na smrt valja samo ubojice koji su namjerno radili kome o glavi.

Mojsije tada izdvoji istočno od Jordana tri grada, naime, Bezer, Ramot i Golan.

A kada su Izraelci osvojili i Kanaan, trima gradovima istočno od Jordana dodaju još tri utočišta na zapadnoj strani, kako ih je poučio Mojsije. Pri tome je vrijedilo da pojedini gradovi mogu protiv bjegunaca, jamčeći mu slobodu, pokrenuti redovni zakonski postupak. No on će uživati zaštitu utočišta sve do smrti velikog svećenika, za vladavine kojega je pobjegao. Njegovom se smrću gasi pravo na osvetu, krvnu osvetu. Zapadno od Jordana gradovi-utočišta su bili Kedeš, Šekem i Hebron.

V Mojsije 19, 1—7; 4, 41—43; 19, 8—10; IV Mojsije 35, 1—15 Jošua 20.

1. Kao što se može dokazati, institucija gradova, utočišta nije povezana s dolaskom u zemlju. Valja je pripisati reformi kulta za Jošije iz Jeruzalema. Ona je bila potrebna, jer su tom reformom ukinuta sva lokalna svetišta, koja su do tada služila kao utočišta nehatnim prekršiteljima zakona.

2. Jeruzalem se ne spominje. Sveto se mjesto Hrama, naime, ne smije oskrnuti nazočnošću ubojica. Ta je kulturna izliha imala za posljedicu, ponajprije, da je u Jeruzalemu, tj. sjedištu vlade, broj notornih nezadovoljnika ostao malen, dok je, na primjer, Hebron bio mjesto nemira i nesigurnosti države, kao i preostalih pet mjesta koja su njegovala taj religijskopovijesno rašireni običaj da se pokraj žrtvenika kojega boga pruža utočište bjeguncima.

3. I stara su kanaanska svetišta bila gradovi utočišta. Prema Jošui 12, 22, Kedeš je bio sjedište jednog kanaanskog kralja koji je sigurno za svoju rezidenciju imao i posebno svetište, šekem je bilo staro kanaansko svetište stabla što ga svojata predaja o Abrahamu, kao i u pogledu praotaca Jakova i Josipa (vidi IV, 1; IV, 3; IV, 4). U šekemu se nalazilo i kultno središte saveza plemena prodrih Izraelićana (vidi VII, 3, d). Hebron je bio sjedište stare božice stabla. Izraelićanska tradicija je izbacila svako sjećanje na njih naselivši na to mjesto tradicije o Abrahamu i Izaku. (V. IV, 1—3.) Za ranoga Izraela je to bilo središte plemena Kalebovaca, uz pomoć kojega je David pokorio ostala plemena.

Gradovi utočišta istočno od Jordana: Bezer, Golan i Ramot, su bili slična kulturna mjesta. U njima su često izbijali nemiri, jer bi muškarci, boraveći unutar njihovih zidina lišeni obiteljskih veza, ubrzo bili spremni upustiti se u političke dogodovštine.

a. Pošto je Jošua s izraelićanskim plemenima prešao preko Jordana, udare prvi logor kod Gilgala. Jošua ostane u Gilgalu da bi odavde upravljao osvajanjem zemlje. Sve do odlaska u Betel, tu je boravio i anđeo Jahvin. No Gilgal je ostao svetište. I kralj David je u Gilgalu čekao starješine svojega naroda da bi se dao svečano odvesti natrag u palaču, iz koje je pobjegao pred svojim sinom Abšalomom; jer, Gilgal je bio mjesto, na kojem je osnovano Kraljevstvo u Izraelu. Šaul je bio prvi kralj koji je izišao iz Gilgala.

Drugi pak kažu da se Gilgal nije nalazio samo na Jordanu, sjeverno od Jerihona, već i istočno od Šekema. Tamo je, naime, Samuel izricao pravdu, a poslije njega su tu također boravili Ilija i Elizej, veliki proroci i čudotvorci. Treći pak kažu da se jedan Gilgal, zvan također Gelilot, nalazio na obali; Jošua je potukao njegovoga kralja i zaposjeo zemlju.

Jošua 4, 19—20; 9, 6; 10, 6—7; 14, 6; Suci 2, 1; II Samuel 19, 16; I Samuel 10, 8; 11, 14—15; I Samuel 7, 16; II Kraljevi 2, 1; 4, 38—39; Jošua 12, 23; 15, 7; 18, 17.

1. Naziv Gilgal potječe od pojma što je prvotno značio kameni krug. Kružno podignuti kameni stupovi jesu simboli kulturnih saveza na tom mjestu. Svaki kamen predstavlja po jedno pleme i njegovu kalendarski određenu službu na svetištu. Onaj Gilgal sjeverno od Jerihona i drugi su stariji od izraelićanske religije. Pridošli izraelićani su zajedno sa zemljom uzurpirali i njezinu kulturu i kulturna mjesta. No kasnije su im pridali koju drugu legendu. Izraelićanska kulturna legenda o onom Gilgalu sjeverno od Jerihona jest priča o prijelazu dvanaest plemena preko Jordana. Starija kulturna legenda je zauvijek propala. Ipak, budući da je krunidbeni ritual za izraelićanske kraljeve lociran u Gilgalu može se pretpostaviti da je taj Gilgal bio ranije kutno mjesto. Zbog toga bi moglo biti točno da su druga mjesta s nazivom Gilgal uvijek povezana sa starim kanaanskim mjestima žrtvovanja (vidi također VII, 1).

b. Tražeći ženu, Jakov stigne u Luz. Tu mu se Bog njegov ukaže u snu. I tako je to mjesto nazvao Betel, to jest »Kuća Božja«. Tu Jakov podigne žrtvenik.

Kasnije, kada su izraelićani već bili u zemlji, u Betelu, u svetištu u kojem je Pinhas, unuk Aronov, bio svećenik, se nalazio Kovčeg Jahvin. Zbog toga bi i sudac Samuel često dolazio u Betel da bi tu izricao pravdu.

Pošto se raspala Salomonova država, Jeroboam, kralj Sjeverne države Izraela učini Betel državnim svetištem i naloži da se podigne lik teleta od zlata, pred kojim se vršila služba božja. Ali Jošija iz Jude prodre sve do Betela i razori žrtvenik što ga je podigao Jeroboam.

U Betelu je živio i djelovao također prorok Amos koji je u ime Boga Jahve pokušavao obratiti Sjevernu državu, vratiti je pod vlast Jeruzalema.

*I Mojsije 28, 19; Suci 20. 26—28; I Samuel 7, 16; I Kraljevi 12, 24—32;
II Kraljevi 23, 15; Amos 3, 14; 5, 5; 7, 10.*

1. Betel, Kuća Božja, je vjerojatno bilo mjesto 16 km sjeverno od Jeruzalema, u kojem je postojalo staro svetište. (Vidi također IV, 3, b.) Mjesto je moralo biti toliko značajno da ga se izraelićanska mitologija mogla domoći samo tako da ga uključi u povijest Izraela i potisne njegov prvotni značaj.

c. Budući da Rahela, druga Jakovljeva žena, nije rađala djecu, da Jakovu svoju sluškinju Bilhu za sporednu ženu. Ova rodi dječaka, a Rahela mu nadjene ime Dan rekavši: Bog mi je dosudio pravo. Od Dana će nastati srčan narod među Jakovljevim sinovima; pritisnuti Kanaancima, osvoje grad Laiš i prozovu ga Dan. Pleme sinova Danovih je bilo hrabro i proslavilo se svojim osjećajem za pravičnost. Iz plemena Danova je potekao i veliki junak Samson. Za Jeroboamova kraljevanja je Dan postao državno svetište.

I Mojsije 30, 6; 49, 16—17; Jošua 19, 47; Suci 18, 29; Suci 13—16.

1. Poput Betela, Gilgala i Šekema. Dan je bio staro kanaansko svetište. No, budući da je Jeroboam u Danu podigao lik bika kao Boga, može se pretpostaviti da je Dan možda bio svetište kojega boga bika i pripadajuće mu boginje plodnosti (v. II, 4, b).

d. Hamor, sin i nasljednik Šekemov, proda Jakovu komad zemlje izvan istoimenog grada, pošto se ovaj vratio iz Harana. No to je bilo nadomak mjestu, na kojem je već Abram podigao žrtvenik Jahvi, jer mu je Jahve tu obećao da će jednoga dana cijela zemlja pripasti potomstvu Abramovu (tako se zvao Abraham, dok su još Kanaanci bili u zemlji). Drugi pak pričaju kako je Jakov ispod Terebinte kod Šekema sve svoje kućne bogove i amulete žrtvovao Jahvi. Svetište je bilo razlog tome da je Šekem kasnije postao grad-utočište za nehatne ubojice. Zakon krvne osvete je vrijedio bez ikakva ograničenja. Pošto su izraelićani osvojili zemlju Kanaan, u Šekemu su se okupila plemena da bi čula Jahvin Zakon i da bi mu se zakleta na vjernost. Jošua je također u Šekemu okupio plemena da bi ih prije svoje smrti još jednom upozorio na poslušnost spram Boga i završio svoju opomenu kazavši: A ja i moja kuća ćemo služiti Jahvi.

Jošua je također kod Šekema odredio jedno mjesto u spomen zakletvi na vjernost Izraela. Kultište Šekem je bilo središnje svetište za deset sjevernih plemena. Zbog toga je u Šekemu došao i Roboam poslije smrti svojega oca Salomona da bi tu primio izraelićansku kraljevsku krunu. No ljudi iz Šekema mu je uskrate, jer im nije htio učiniti nikakve ustupke, a zatim se odvoje od Jude i Jeruzalema riječima:

»Kakav dio mi imamo s Davidom? Mi nemamo baštine s Jošijevim sinom. U šatore, Izraele! A sad se, Davide, brini za svoj dom!«

I umjesto Roboama odaberu za kralja Jeroboama, koji Šekem učini svojim sjedištem. (Vidi također VI, 4; IV, 3, b; IV, 3, e i dalje.)

*I Mojsije 33, 19; 12, 6—8; 35, 4; Jošua 8, 30—35; Jošua 24, 1. 26. 27;
I Kraljevi 12; Jošua 20, 7.*

1. Uloga Šekema kao kulturnog mjesta i utočišta ne zasniva se tek na izraelićanskim tradicijama. Proročište Terebinte, jedna vrst hrasta, ukazuje na to da je to mjesto prvotno moralo pripadati nekoj boginji, poput svih svetišta stabala, osobito hrastova, što su pripadala boginjama plodnosti i ljubavi. Grčka Diona, na primjer, je bila trostruka boginja kulta golubova i hrastova a kći joj je bila Afrodita. Zeus, kao bog prodirućih Grka, je postao Zeus iz Dodone pošto su Grci osvojili svetište Diane ili Dione u Dodoni. Zeus ovdje proriče. Biblijski Jahve postaje bog šekema koji proriče, pošto su prodirući izraelićani potisnuli nekadašnje po-

sjednike. Iz šuštanja lišća i zveckanja bakrenih cijevi u krošnji su svećenice i svećenici mogli čuti i protumačiti glas svoje gospodarice.

2. Od pretpostavljene stare etiologije kulta naziru se još samo odjeci u ulozi Šekema kao mjesta, na kojem se čula zakonodavna riječ Jahve i njegovoga namjesnika Jošue. Mitske anegdote iz priča o praocima su svjedoci neprekinute kultne tradicije na tom mjestu, koje je još i danas sveto mjesto za religijsku zajednicu Samarijanaca.

7.4 Jošua

Dok je Mojsije sa svojim narodom logorovao u pustinji Paran, na Jahvinu zapovijest pošalje dvanaest izviđača u zemlju Kanaan. Među njima je bio također Hošea, sin Nunov, koji je odabran za pleme Efrajimovo iz kuće Josipove. No Mojsije nazove sina Nunovog Još uom (tj. Jahve pomaže).

Jošua je i ranije bio pouzdanik i sluga Mojsijev, i pratio ga je na brdo, na kojem je Mojsije primio Zakon. Nekolicini je poznato kako je kasnije neprestano boravio u Šatoru sastanka. Drugi pak kažu kako se, naprotiv, uvijek borio u prvim borbenim redovima protiv Amalečana, i stanovnika Kanaana. Jošua je uz Kaleba bio jedini izviđač koji je prilikom povratka nagovarao ljude da ipak osvoje zemlju. I Jahve ga nagradi za to: Pošto je Mojsije umro, dopusti mu da osvoji i podijeli zemlju. Naime, kada je Mojsije Jahvu zamolio za nasljednika, Jahve mu reče: Uzmi Jošuu, sina Nunovog, duhom bogata čovjeka, u nazočnosti svećenika Eleazara i cijele zajednice položi ruku na nj i predaj mu dio svoje vlasti. A Eleaza neka za njega traži proročanstva Urima. Mojsije tada postupi kako mu je naložio Jahve.

I Jošua povede narod u zemlju Kanaan, osvoji je i podijeli među plemena. Jahve je bio s njim i blagoslivljao ga je. Jošua umre u starosti od sto i deset godina. Pokopaše ga u području njegova nasljednoga posjeda Timnat-Serah u Efrajimovoj gori. To su mu mjesto dali kao baštinu Izraelci, pošto je zajedno sa svećenikom Eleazarom cijelu zemlju ždrijebom podijelio među plemena. Zemlju su podijelili u Šilu, pred vratima Šatora sastanka.

Jošua je bio vjerni sluga Jahvi i opominjao je svoj narod da ostane vjeran Jahvi. U tu je svrhu prije svoje smrti održao veliku skupštinu u Šekemu. (Vidi također IV, 5; V, 4, c; VI, 3; VI, 4; VII, 3, d.)

*II Mojsije 24, 13; 33, 11; 17, 8—13; IV Mojsije 13, 14; 17, 15—23
Jošua 19, 50—51; 23—24.*

1. Biblijski lik Jošue je svoje najsnažnije karakteristike dobio od svećeničke predaje, jer je poslije egzila valjalo izgraditi uzor za prvog velikog svećenika Jošuu u obliku vitae heroicae. To postaje sasvim jasno u IV Mojsije 27, 23, gdje pripovjedač o Mojsiju kaže da je Jošuu postavio upravo onako »kako mu je to naložio Jahve«.

2. Njegova je prvotna funkcija zasigurno bila mnogo skromnija. Sve do svećeničke obrade on ima ulogu vojskovođe pod svojim starim imenom Hošea (tj. Spas). Iz te ga je funkcije mitsko stvaranje legendi povezalo s Mojsijevim slugom Još uom.

Pouzdana se zna da on vjerojatno nema svoj korijen u prvim izvještajima o osvajanju zemlje, kao ni u pričama o izviđačima. Jamačno je on bio jedan od prvih svećenika proročišta i svetišta šekema, koji je pristao uz prodiruće izraeličane. Kao takav pripada u mitologijsku funkciju herosa eponymosa.

3. Lik drugoga Jošue, kojemu mitski Jošua, sin Nunov, zahvaljuje svoj paralelni život, je bio prvi veliki svećenik poslije egzila (Ezra 2—5; Hagaj 1, 1. 12; 2, 2. 4 i dalje), kojemu je palo u zadatak, poslije nestanka Kraljevstva, da njegove zadaće poveže sa svojim svećeničkim zadaćama.

7.5 Debora

Debora je bila proročica koja je u Izraelu izricala pravdu, pošto je narod dvadeset godina živio pod kanaanskim gospodstvom. Živjela je pod Deborinom palmom između Rame i Betela na gori Efrajimovoj, i k njoj su dolazili Izraelci da bi prosuđivala u njihovim sporovima. Debora dozva Baraka, koji je živio u Naftalijevu Kedešu, i naloži mu da podigne vojsku i potuče filistejskoga kralja Jabina. No Barak joj reče: Pođeš li sa mnom, ići ću. No, ne podeš li sa mnom, ostat ću kod kuće. Nato će mu Debora: Idem s tobom. No u tom ti slučaju neće pripasti slava pobjede nad Siserom, vojskovođom kralja Jabina, već jednoj ženi. I Debora pode s Barakom i njegovim jedinicama iz plemena Zebulunova i Naftalijeva na goru Tabor. Tu potuku Siseru i njegove jedinice s bornim kolima. Sisera pobjegne pješice. Bježeći stigne do šatora Hebera Kenijca, koji je živio u miru sa svojim kraljem Jabinom. Jaela, žena Heberova, pozove bjegunca u šator, okrijepi ga i sakrije pod pokrivač. Pošto je ovaj zaspao od umora, žena ga ubije zabivši mu batom klin u sljepoočicu. Uto stigne Barak, koji je slijedio bjegunca, a Jaela ga povede k lešu ubijenoga u svom šatoru.

Poslije pobjede nad Jabinom, Debora i Barak zapjevaju pjesmu:

»Sa Seira kad si silazio, Jahve,
pobjednički kad si kročio iz polja
edomskih,
sva se zemlja tresla, lila se nebesa,
oblaci ćurkom daždjeli.
Brda se tresla pred tobom, o Jahve,
Jahve, Elohime Izraelov!
Probudi se, Deboro, ustani!
Ustani, pjesmu zapjevaj!
Hrabro! Ustani, Barače,
vodi u roblje porobljivače svoje,
sine Abinoamov!
Došli su kraljevi, boj zametnuli,
boj bili kraljevi kanaanski,
u Tanaku, na vodi megidskoj,
al ni mrve srebra ne dobiše.
Sa nebeskih staza vojevahu,
vojevahu zvijezde prot Siseri.
Sve otplavi potok Kišon,
potok Kišon pradavni.
Topot silan odjekuje:
jure borci na konjima!
Proklinjite Meroz, Anđeo će Jahvin,
proklinjite žitelje njegove
što Jahvi nisu u pomoć pritekli,
u pomoć Jahvi s junacima.
Blagoslovljena među ženama bila
Jaela,
žena Hebera Kenijca,
među ženama šatora nek je
slavljena!
On vode zaiska, mlijeka mu ona
dade,
u zdjelu dragocjenu nali mu
povlake.
Rukom lijevom za klinom segnu,
a desnom za čekićem kovačkim.
Udari Siseru, glavu mu razmrška,

*probode mu, razbi sljepoočicu.
Do noge pade joj, sruši se, leže,
do nogu pade joj, sruši se;
i gdje pade, mrtav osta.
Tako neka ginu, Jahve, svi
neprijatelji tvoji!
A oni koji te ljube nek budu kao
sunce
kada se diže u svojem sjaju!*

Suci 4 i 5.

1. Iz Deborine su pjesme izostavljene sve pojedinosti o pojedinim Jakovljevim sinovima, a isto tako i rugalice Siserinoj majci. Poglavlje 4 je mnogo mlađi, anegdota prepuni objašnjavajući uvod u vjerojatno najstariji dio biblijske poezije poglavlja 5. Vrlo je vjerojatno da je pjesma Debore (tj. Pčele) pjesma o jednoj staroj kraljici koja pripada pretpovijesti biblijske mitologije.

2. Sigurno je da je borba protiv kralja Jabina — borba Debore i da je tek kasnije postala borbom Izraelaca protiv Kanaanaca. Jaela ubija kralja kao što pčele ubijaju trutove. Bez mitologijske pozadine se ne bi moglo zamisliti da se ubojstvo (u vlastitom šatoru) nad strancem koji traži utočište ne smatra zločinom, već se prikazuje kao slave vrijedno junaštvo jedne žene.

3. Spjev o junačkom djelu Debore je jamačno predaja južnih nomadskih plemena Jude, koja su sačuvala tekstove što se zbrajaju u laički izvor. Jer, ne može se previdjeti da se kraljevstvo i seljaštvo odbijaju dok se nomadi, naprotiv, spominju: »... Vi koji na bijelim jašete magarcima, na sagovima sjedeći, i vi koji hodite putovima, pjevajte, uz povike razdraganih pastira kod pojila.« (5, 10— 11). Međutim, od borbe Debore je već stari pripovjedač načinio borbu Jahve i Izraela.

4. Rebekina dojilja iz I Mojsije 35, 8 nije identična s proročicom. Naziv »proročica« je očito pjesničko ruho prvotne Deborine funkcije: sveta kraljica.

5. Pjesma Debore i Baraka pripada među najimpresivnija svjedočanstva hebrejske poezije. To je pjesma pobjede i likovanja. Njezin ritam jedva da možemo uspoređivati s onim što smo na njega navikli, on se u svakom slučaju približava anapestičkoj mjeri. Formalno se vrlo lijepo pojavljuje paralelismus membrorum.

7.6 Gideon

Pošto su Izraelci ušli u zemlju Kanaan, i u njoj se ustalili, susjedni su kraljevi često upadali u njihovo područje da bi ih pljačkali. Tako su Izraelci jednom morali sedam godina plaćati poreze Midjancima. Pri tome su pokušavali da svoje žito sakriju pred Midjancima. Zbog toga Jerubaal, sin Joašev iz Ofre, nije svoje žito vršio na gumnu, već u tjesku. Jednom mu se ukaže anđeo Jahvin i zapovjedi mu: Idi i potuci Midjance. Bit ću s tobom u borbi. Ne moraš sumnjati u moju pobjedu.

Tada Jerubaal pođe u kuću i donese žrtvu za Jahvu; anđeo je obećao da će ga pričekati. I anđeo Jahvin prihvati žrtvu: Dotakne je svojim štapom i tada iz stijene izbije vatra i proguta žrtvu. Pošto se Jerubaal uplašio, Jahve mu dovikne: Budi miran i bezbrižan, nećeš umrijeti. — Jerubaal mu nato na istom mjestu podigne žrtvenik i nazove svetište »Jahve je mir«.

Kada su se Midjanci opet jednom okupili za pljačkaški pohod, Jerubaal podigne vojsku iz plemena Ašer, Manaše, Zebulon i Naftali, a vojska njihovih neprijatelja je logorovala u ravnici ispod njih. Noću se Jahve ukaže Jerubaalu i naloži mu da napadne logor Midjanaca.

Jerubaal ga poslušša pošto je još jednim noćnim izviđanjem ustanovio koliko su Midjanci obeshraben. Usred noći naloži svojoj vojsci da zaszvira u trube i razbije glinene krčage, i time podigne toliku buku da se protivnik zbunio. Zatim svojom malom vojskom potuče neprijatelje. Pošto je zarobio i ubio njihove kraljeve i raspršio njihovu vojsku, vrati se i od svojih ljudi izmoli samo zlatne prstenove što su ih zaplijenili. Od toga da načiniti efod, kućnoga boga, i postavi ga u svom zavičajnom mjestu Ofri. Za sobom je ostavio sedamdeset sinova, jer je imao veliki harem. Sporedna mu žena u Šekemu rodi Abimeleka (vidi IX, 1).

Drugi pak pričaju kako se Jerubaalu jedne noći ukazao Jahve i zahtijevao od njega da razori Baalov žrtvenik i Ašeru svojega oca, da podigne žrtvenik Jahvi i na njemu žrtvuje junca. Jerubaal poslušša; sruši Baalov žrtvenik i Ašeru. Zbog toga su Jerubaal prozvali Gideonom (tj. Rušiteljem). Jahve je uvijek bio s Gideonom. Prije bitke s Midjancima mu Jahve naloži da većinu ljudi pusti. I 22 000 ljudi iz vojske pođe svojim kućama. Između preostalih 10 000 ljudi, Jahve ih za borbu odabere tri stotine koji, pijući vodu iz potoka, nisu ispuštali iz ruku oružje, već su poput pasa lizali vodu.

I tako Jahve, preko Gideona i njegovih trista ljudi, potuče 138.000 Midjanaca.

Pošto se pobjednički vratio kući, Izraelci ga htjedoše učiniti kraljem. No Gideon to odbije: Niti ću ja vladati vama, niti će to učiniti moj sin; Jahve neka vam bude kralj. Međutim, kada je Gideon umro, Izraelci su se opet počeli klanjati starim baalima; izabrali su čak saveznoga Baala iz Šekema za boga i zaboravili su sva dobročinstva što ih je Jahve učinio Gideonu i Izraelu.

Treći pak govore kako je Gideon uvijek oklijevao i uvelike se opirao odlasku u ratni pohod. I zbog toga je dva puta zamolio Elohima da mu da znak. Prve ga noći zamoli da rosa ovlaži ovčje runo na mjestu za vršenje žita, ali ne i samo mjesto.

Pošto mu je Elohim dao taj znak, Gideon ga za iduću noć zamoli da runo ostane suho, a da se mjesto ovlaži rosom. Elohim mu usliši i tu molbu.

Suci 6, 1. 4—6. 11—24. 33—34; 7, 9—8, 1; 8, 24—27a. 29—32; 6, 25—32; 7, 2—7; 8, 22—23. 33—35; 6, 36—40.

1. Legenda o Gideonu, s kojim uspoređuju Thomasa Muntzera iz njemačkog seljačkog rata, je impresivno opisana. Ona je bila odrednica u pogledu zahtjeva što se postavljaju na vođu vojske. Za predaju je on važniji od kralja. Priča o Gideonu je vjerojatno tradirana u nomadskim perifernim područjima Jude, iz kojih potječe i laički izvor.

2. Pouzdano je da je prvotno ime junaka bilo Jerubaal, tj. Baal se bori. To ime ukazuje na rano doba povijesti Izraela. Prilično je sigurno da je Jerubaal bio kanaanski kralj koji je za Izraelce bio važan zbog toga što je u krvnoj osveti za svoju braću (Suci 8, 13—21) u kraljevima Midjanaca Zebahu i Salmuni također uništio dva moćna protivnika Izraela. Time se uvrstio među junake izraelskih plemena a da sam nije bio izraelčanin. Stari mit također kaže da se on, poslije borbe, vratio kući sa svojim kućnim božanstvom što ga je dao načiniti od plijena.

3. Za starog je orijentalnog pripovjedača samo po sebi razumljivo da je taj Jerubaal — Gideon podigao žrtvenik Jahvi. Biblijski pripovjedač povezuje kulturnu legendu s velikim junakom i time za izraelčane pokriva njegovo nekadašnje kraljevsko božanstvo.

4. Za kasniju deuteronomijsku predaju je ime Jerubaal bilo ponešto nezgodno za junaka. Iz nje proizlazi mit o poslušnom Gideonu koji ruši božanstvo Baala i Ašere, i koji u korist Jahve, tj. svećenika, odustaje od prijestolja. Ona pokušava dati svoje objašnjenje imena Jerubaal (= Gideon) koje zapravo proturječi značenju tog imena. Međutim, deuteronomijskoj tradiciji valja

zahvaliti što je u priči konzekventno probila ime Gideon. Gideon znači »Rušitelj«, taj, koji ruši (ubija) ljude. Ta apozicija za vojskovođu se objašnjava ikonoborstvom. Gideon je sada u manjoj mjeri veliki junak, a u većoj — pokorni Jahvin sluga.

5. Elohistički pripovjedač stare knjige o heroju ne može a da u pogledu rata ne bude mnogo oprezniji. Laički izvor rado opisuje Jahvine bitke, jer on reprezentira stara nomadska plemena na rubu Jude, koja su za Judu ratovala. Elohistički pripovjedač, naprotiv, dopušta Gideonu da posegne za mačem, tek pošto je dva puta zapitao Jahvu. Za njega je samo po sebi razumljivo da Gideon nije kralj Izraela, već gospodar Ofre.

7.7 Jotam

Jotam je bio najmlađi Gideonov sin koji je izmakao pokušaju svojega brata Abimeleka da ga ubije, pošto je ovaj umorio svu ostalu braću (vidi IX, 1). Pošto je Jotam dočuo kako se Abimelek namjerava proglasiti kraljem, popne se na vrh Garizima nasuprot Šekemu i reče:

*»Čujte me, uglednici šekemski,
tako vas čuo Bog!*

*Jednom se zaputila stabla
da pomažu kralja koji će vladati
nad njima.*

*Pa rekoše maslini: Budi nam
kraljem!*

*Odgovori im maslina:
Zar da se svog ulja odreknem
što je na čast bozima i ljudima
da bih vladala nad drugim
drvećem?*

*Tad rekoše stabla smokvi:
Dođi, budi nam kraljem!*

*Odgovori im smokva:
Zar da se odreknem slatkoće
i krasnoga ploda svog
da bih vladala nad drugim
drvećem?*

*Tad rekoše stabla lozi:
Dođi, budi nam kraljem!*

*Odgovori im loza:
Zar da se odreknem vina
što veseli bogove i ljude
da bih vladala nad drugim
drvećem?*

*Sva stabla rekoše tad glogu:
Dođi, budi nam kraljem!*

*A glog odgovori stablima:
Ako me doista hoćete pomazati za
kralja,*

*u sjenu se moju sklonite.
Ako nećete, iz gloga će oganj
planuti*

*i sažeći cedrove libanonske!«
Jotam nato podje na jug da bi tu živio.*

Suci 9, 7—15. 21.

1. Jotam je poznat samo po svojoj priči što je iznosi ljudima iz Šekema da bi ih odvratio od

kraljevstva, koje bi nekoć slobodnim ljudima moglo donijeti samo teške posljedice. Ne smijemo ga zamijeniti s kraljem Jotamom, koji je vladao Judom, najprije kao namjesnik oboljeloga oca Uzije, a zatim kao suveren otprilike 730. godine pr. n. e. (vidi II Kraljevi 15, 2. 32—38; II Ljetopisi 27). Legenda je pjesnika učinila pristalicom Gideona. No jamačno je to bio lutajući pjevač.

2. Fabula pripada među najljepše primjere stare biblijske poezije, sasvim je jednosmisljena. Susljedna historizirajuća novela o nasilnoj vladavini Abimeleka čini tu fabulu alegorijom. Prvotno to zasigurno nije bila. U cilju boljeg razumijevanja, fabulama nisu potrebni nikakvi historijski primjeri. Pripovjedač, koji vjerojatno potječe iz srednjeg gorskog područja Palestine, je najvjerojatnije prošao tu stariju fabulu da bi je zatim iskoristio. Jotam se pokazuje kao zastupnik starog nomadskog društva koji ne može uvidjeti nužnost jake središnje vlasti, kraljevstva. Zbog toga uzdiže romantično obojeni društveni poredak koji više ne odgovara društvenim potrebama. Sklanja se na jug, u pustinju, pred opravdanim gnjevom ljudi.

3. Šekem je bio mjesto starog kanaanskog kultnog svetišta, a njegov gradski bog je bio »Gospodar Saveza« (biblijski Baal, berid), koji je izraeličanskom bogu saveza dao mnoge crte. Reprezentirao je socijalnoekonomski napredak u usporedbi s nomadskim načinom življenja i njegovim snovima o »zlatnom dobu« (vidi VII, 3, d).

4. Tradirana je antirojalistička novela o Abimeleku da bi se učvrstio zahtjev svećenika za pokoravanjem Jahvi, kralju; prema njihovoj koncepciji, Jahve je kralj, a oni su njegovi zamjenici.

7.8 Jiftah

Pošto su pojedina izraelska plemena ušla u zemlju, ubrzo je došlo do razmirica s pojedinim kraljevima, u područja kojih su ta plemena prodrli. Među najžešće neprijatelje su pripadali također Amonci koji su istočno od Jordana odlazili u pljačkaške pohode. Sinovi Gileada, koji su tamo živjeli, su im se odupirali.

Za vojskovođu odaberu Jiftaha, jednog od Gileadovih sinova, koji je bio izopćen iz njihove sredine. Jiftah zbog toga odabere skupinu odlučnih ljudi, s kojom pođe iz svojega mjesta Toba u okolicu da bi u najamnom odnosu vršio vojne usluge za druge. A kada su Amonci krenuli protiv Gileada, Gileadovi starješine zamole Jiftaha da im pomogne. I za to mu obećaju položaj kneza. On pristane na taj uvjet. Potom se duh Jahvin spusti na njega i Jiftah potuče Amonce.

Jiftah je potukao i Efrajimce koji su ustali protiv njega, a poslije te bitke je dao zauzeti sve gazove preko Jordana i pobiti sve Efrajimce: naime, Efrajimci su »Šibolet« (tj. »struja«) mogli izgovoriti samo kao »Sibolet«. Po tome bi ih prepoznavali kad bi htjeli preko gazova.

Međutim, prije bitke je Jiftah učinio zavjet: Vratim li se sretno kao pobjednik, Jahvi ću prinijeti kao žrtvu paljenicu ono što mi prvo naiđe pred kućna vrata. Pošto je Jiftah stigao kući, u susret mu iziđe kći, jedino dijete. I to ga teško pogodi. No kći ga opomene neka održi zavjet. Pošto je dva mjeseca žalila, vrati se k Jiftahu, i on izvrši na njoj zavjet što ga je dao Jahvi. Otada su svake godine kćeri Izraelove četiri dana žalile za Jiftahovom kćeri. Poslije toga je on još šest godina vladao u Mispi.

Suci 10, 17—18; 11, 1—11. 29. 33; 12, 1—6; 11, 12—28. 30—32. 34—40.

1. Junačka priča o Jiftahu je prvotno, poput drugih tako- zvanih priča »velikih sudaca« bila kanaanska saga o junacima. Jiftah je bio kralj, živio je u Tobu i učinili su ga izvornim kraljem Gileada, pošto je oslobodio tu zemlju od pritiska Amonaca, Moabićana i Efrajimaca.

Gilead je ime pokrajine, no potječe od mitskoga pretka, Zbog toga je prilično pouzdano da Jiftah po svom porijeklu nije bio »sudac u Izraelu«. Institucija »sudac u Izraelu« je bila sastavni dio utemeljenja Saveza u Šekemu. Najvjerojatnije su suci zastupali pravo Saveza, na što je dana zakletva u Šekemu. Takozvani »mali suci« (Suci 10, 1—5; 12, 8—9) su sasvim pouzdano bili takvi govornici. Povjerenje pobuđuju brojevi godina službovanja što ih oni navode. U Ašuru su »limus« činovnici bili oni koji su imali otprilike iste zadatke.

Takozvani »veliki suci« su bili mahom, kako to pokazuju Jiftah, Gideon i Samson, kanaanski heroji.

2. Priča o Jiftahu pokazuje stanovite sličnosti s Davidovom pričom. I Jiftah i David su bili vođe družina (razbojničkih), s pomoću kojih su sjeli na prijestolje. Obojica su bili prognanici. Zajedničko obojici heroja je određen općevažeći topos: Put do moći heroj probija uz pomoć pobunjenika i ustanika koji su se odmetnuli u pustinjska područja da bi izmakli sudskim stražarima svojih sudova.

3. Historijskost Jiftaha nije sasvim pouzdana. Sudeći prema imenu, moglo bi se raditi o nekoj mitskoj osobi. Naime Jiftah znači »on oslobađa«. Osoba mitologijske prirode i priča o Jahvinu blagoslovu, uz pomoć koje je on izborio sve svoje pobjede, jamačno je zbog toga samo pokušaj pobožnih izraelićana u 10. stoljeću da taj stari lik kanaanskog heroja uključe u tradiciju plemena. Zbog toga je Jiftah izgubio prvotnu povijesnoetiologijsku funkciju, koja ga smatra osloboditeljem. Njegovo se djelo najvjerojatnije sastojalo u oslobađanju nekog malog kanaanskog gradskog kraljevstva, možda Mispe ili također Gileada, od podložnosti u nekom većem kraljevstvu, kao što je, na primjer, bilo Moapsko.

4. Elohistički pripovjedač opet naglašava, nasuprot južno-judejskom pripovjedaču priče o herojima, kako je Jiftah najprije pokušao da pregovorima dođe do sretnog izlaza iz razmirica. Nadalje, prepričava kulturno-etiologijsku anegdota o žrtvovanju kćeri od strane oca. Običaj žrtvovanja ljudi nije za pripovjedača ništa neobično. Jiftah prinosi žrtvu a da Jahve nije intervenirao kao u slučaju Abrahamove žrtve (I Mojsije 22) ili Artemidine prilikom žrtvovanja Ifigenije u Aulidi. Ifigeniju je valjalo žrtvovati da bi se stekla Posejdonova naklonost spram grčke flote, a Jiftahovu kćer za ratnu sreću vlastitoga oca. Analogna mitodologijska shema krije u sebi ključ za razumijevanje mita. Žrtvovanje djevojke oslobađa od despotstva velike majke i svete kraljice. Jiftah izbjegava domovinu i staro matrilinearno nasljedno pravo (Suci 11, 2) i vraća se kao pobjednik s novim pravom. Matrilinearno nasljeđivanje se isključuje žrtvovanjem njegove kćeri — jedinice. To staro pravo živi još samo kao krivo shvaćena svečanost u obredu kako to pokazuje primjedba o tuzi Izraelovih kćeri.

VII 9. Samson

Dok su Filistejci bili još vrlo moćni u zemlji, u Sori je živio Manoah iz plemena Danova. Pošto dugo nije imao djece, žena mu rodi sina kojega nazvaše Samson.

Njoj se, naime, ukaže anđeo Jahvin i proreče joj da će roditi sina. Istodobno joj naloži da ne pije vina i da ne jede nečista jela i da svom sinu nikada ne krati kosu; jer, ovaj će biti posvećen Bogu. Žena to ispriča mužu, a Manoah je još jednom čuo to isto proročanstvo od anđela Jahvina. Tada prinesu Jahvi kao žrtvu paljenicu kozlića, i anđeo Jahvin nestane u plamenu žrtve.

U blagoslovu Jahvinu, Samson odraste u taboru Danovu. No svoju ženu potraži i pronađe u Filistejaca u Timnu. Tražeći ženu, ubije bez ikakva oružja mladoga lava. Pošto se kasnije vraćao da bi je oženio pronađe leš ubijenoga lava, i u njemu roj divljih pčela što ga uzme. Od meda da nešto i svojim roditeljima. Prilikom vjenčanja, Samson od tih okolnosti načini zagonetku što je zada gostima da bi je odgonetnuti:

»Od onog koji jede izišlo je jelo,

od jakoga izišlo je slatko.«

Međutim, budući da to gosti nisu mogli odgonetnuti, zahtijevaše od žene da od Samsona izmami rješenje. Pošto su uzvanici zatim dali točno rješenje, Samson im gnjevno odgovori:

*»Da niste s mojom junicom orali,
ne biste zagonetke pogodili.«*

Samson nato gnjevan pođe kući. A Samsonovu ženu dadoše drugu koji mu bijaše svadbeni pratilac.

Poslije nekog vremena Samson se vrati i grdno se osveti Filistejcima, time što im je s pomoću ulovljenih lisica, kojima je o repove vezao upaljene baklje, uništio polja i usjeve. Filistejci pak, iz osvete, zapališe kuću njegove žene sa svim pripadnicima obitelji.

Samson se sada toliko ozlojedi da je, prepušten od svojih zemljaka Filistejcima, pobio otprilike tisuću ljudi magarećom čeljusti što ju je slučajno pronašao. Otale pođe u Gazu. Kad su ga ovdje pokušali uhvatiti — proveo je noć u jedne bludnice — iščupa oko ponoći gradska vrata zajedno s prijevornicom i odnese ih na vrh gore nasuprot Hebronu.

Samson je bio snažan i nepobjediv. No najprisnija prijateljica mu je bila Filistejka Delila. I ona pokuša od njega izmamiti tajnu njegove snage i neranjivosti. U nekoliko ju je navrata doveo u bludnju lažnim obavještenjima, tako da je ona morala otpraviti unajmljene ubojice. No jednom joj ipak oda svoju tajnu: sastojala se u tome da je bio nepobjediv i nepovrediv dokle god mu je kosa bila neobrijana. Iduće noći mu Delila obrije kosu, a Filistejci nahrupe, savladaju ga i iskopaju mu oči. Zatim ga bace kao roba u tamnicu. Osim što je morao raditi, izvodili su ga i na svečanosti da bi uveselili goste. I jednom takvom zgodom se Samson osveti za poniženje: Vratila mu se snaga, jer mu je kosa opet narasla; prilikom jedne svečanosti visokih filistejskih knezova, na kojoj je morao uveseliti nazočne, reče dječaku koji ga je vodio da ga odvede do stupova, na kojima počiva zdanje. Nato upre iz sve snage, tako da se srušio krov i pod sobom pokopao sve goste u dvorani. Istodobno pogine i tri tisuće ljudi koji su se nalazili na krovu. I Samson pogine pod ruševinama. No njegovi suplemenici ga odnesu i pokopaju u grobu Manoaha, njegova oca.

Suci 13—16.

1. Biblijska priča o Samsonu je u sebi zatvorena. Otrcani su pokušaji biblijskih pripovjedača da ga ubroje među suce Izraela. Posvuda upada u oči kako junak, ime kojega znači »od sunca rođeni«, nije mogao biti sudac u Izraelu, jer tu nije proveo sav svoj život.

2. Razne su pojedinosti navele na predmnjevu koja ukazuje na analogiju između mita o Samsonu i mita o Heraklu, kao i na pretpostavku da oba mita imaju zajednički prednjeazijski uzor. Ta teorija vjerojatno nije sasvim neispravna. To je hipoteza, a njezina čvrstoća ponajviše ovisi o tome hoće li se moći odrediti pretpostavka za to, naime — srazmjerno slični socijalnoekonomski uvjeti. U biblijskoj priči pokrajina je Filisteja, a društvo je dobro funkcionirajuća filistejska despotija (vidi o tome IV, 4, b, 1). Delila je prikazana kao bludnica. Socijalno-ekonomska baza mita o Heroju sunca kojega žrtvuje Boginja mjeseca odrezavši mu kosu, jest velika obitelj kojom vlada sveta kraljica ili velika majka.

3. Zbog toga se može samo pretpostaviti da je stari mit u biblijskoj recepciji udaljeniji od te polazne situacije od grčkoga. U biblijskoj recepciji je još zadržana shema, prema kojoj je heroju još uvijek potrebna snaga njegovoga božanskoga oca. Kao što je Heraklu još potreban Zeus, kao što je u starom tirkskom mitu gradskom bogu još uvijek potreban Šamaš, tako je i Samsonu još uvijek potreban njegov bog i otac Jahve. Jer, u mitskom jeziku objava anđela Jahvinog Maonahovoj ženi: »Zatrudnjet ćeš i roditi sina« (Suci 13, 3c. 5) znači isto što

i stvaranje, kao što se ni u pobožnom mitskom načinu razmišljanja ista poruka anđela Mariji, majci Isusovoj (Luka 1, 31) ne može shvatiti drugačije nego da je žena zatrudnjela od samoga boga.

4. Priča o rođenju Samsona ima sličnosti s pričom o rođenju Samuela (I Samuel 1; usporedi VIII, 1). Međutim, te sličnosti ne znače međusobnu ovisnost mitova, već samo ukazuju na zajedničku funkciju: Heroj nije istinski bog, već božanski čovjek. Heraklo je bio jedan od dvanaest punokrvnih Olimpijaca, a Samson nikada nije bio bog kao Šamaš ili Sina; Samuel nije nikada Elohim.

5. Podaci u tekstu Biblije da se određene geografske točke povezu sa sagom o Samsonu su povijesnoetiološki pokušaji da se u smislu kulta i obreda učvrsti heroja. To su dijelovi mita.

6. Tipologijski je Samson u kršćanskoj predaji primjer za čovjeka koji se prepustio putenosti, i koji je zbog toga kažnjen poniženjem. Međutim, redukcija mita na takvu moralnu fabulu mimoilazi biblijsku intenciju. Jer, biblijska recepcija slavi njegovu smrt kao visoko, divljenja vrijedno djelo: Broj onih što ih je sa sobom povukao u smrt je bio veći od broja onih što ih je ubio za života.

7.10 Ruta

Za starih vremena, dok u Izraelu još nije bilo kralja, Elimelek iz Betlehema pođe sa svojom ženom Noemi i sa svoja dva sina u zemlju Moabaca. Sinovi ovdje žene Moapke. No muškarci su ubrzo pomrli. Ostane samo Noemi sa svojim snahama Orpom i Rutom, koje nisu imale djece. Tada se Noemi vrati u Betlehem. Ruta htjede svakako poći sa svojom svekrvom, pa reče: Kamo ti pođeš, i ja ću poći, gdje ti ostaneš, i ja ću ostati. Tvoj je narod i moj narod, tvoj Bog je moj Bog.

I tako se obje vrate u Betlehem. Ruta je radila u seljaka Boaza na polju, koji je bio rođak njezinoga oca, i kojemu se ona svidjela. Na savjet svekrve se ona držala uz njega i noću bi ga slijedila u sušu, gdje je on spavao pokraj ječma očišćenog od pljeve. I tako ona zatrudni. No Boaz nato oženi Rutu prema betlehemske običajima, u nazočnosti mnogih svjedoka. A sav narod na vratima, zajedno s najstarijima reče: Jahve, učini svoju ženu plodnom kao što su bile Rahela i Lea, što su podigle pleme Izraelovo. Neka se obogati u Efrati, i prodići u Betlehemu.

Ruta rodi Obeda i položi ga u krilo svojoj svekrvi Noemi, kao što je to bio običaj. A žena prodiče Noemi zbog toga što nije ostala bez djece. Obed imade sina Jišaja, a Jišaj Davida.

Ruta 1—4.

1. Knjiga o Ruti je prema svojoj koncepciji klasična novela. Mitski karakter je gotovo sasvim prekriven opširnim opisom miljea, što ukazuje kako je pripovjedač dobar poznavatelj prilika u zemlji u 7. stoljeću, tj. u doba prije egzila. Mitski karakter se prepoznaje još samo po fabuli. A fabula kaže da je nerotkinja Noemi, tj. »Mila«, čudesnom Jahvinom voljom dobila još jedno dijete. Time što Rutino dijete uzima u vlastito krilo, dijete postaje njezino, kao što je Heraklo mogao postati Olimpijac, tek pošto je propuzao između raširenih nogu Here.

2. Mitologijski oblik akta usvajanja pripada među uobičajene priče o kraljevima antike. Prabaki bez djece bog sasvim nenadano pribavlja još jednoga potomka. Mitska gesta je zasigurno bila pretpostavkom za to da priča obuhvati Davidovo rodoslovlje. Akt usvajanja je radikalni akt. Od ljudi on čini bogove, a od Moabaca, zakletih neprijatelja Izraela, Izraeličane. Jer, Obed bi prema važećem pravu bio Moabac: Tek akt usvajanja briše tu ljagu iz Davidova rodoslovlja.

3. Knjigu o Ruti židovstvo ubraja među »spise koji nisu važni, dok je kršćanstvo ubraja među

»prve proroke«. Budući da se radnja odvija u pretkraljevsko doba, mora se nalaziti između Sudaca i I Samuela. Svoj položaj unutar Biblije ta knjižica zahvaljuje samo okolnosti što su je već zarana povezivali s Davidovom genealogijom. Zajedno s njom je i tradirana.

8. Čuda i djela proroka

8.1 Samuel

U Rami živio čovjek iz Efrajimove gore, po imenu Elkana. Imao je dvije žene od kojih je jedna, Ana, dugo bila bez djece. Prilikom godišnjeg hodočašća u šilo, Ana se prikrade u svetište i zamoli Jahvu za dijete. Zavjetovala se: Jahve Sebaote, pokloniš li sina službenici svojoj, posvetit ću ga Jahvi. Stari svećenik Eli koji je sjedio na vratima i promatrao je, najprije pomisli da je pijana, i zbog toga je pozove na odgovornost. No pošto mu je izjadala svoje jade, on joj obeća da će Jahve čuti njezin zavjet i uslišiti njezinu molbu.

Godinu dana kasnije Ana rodi svog prvog sina i nazove ga Samuel, tj. »od Boga uslišani«. I kada se Samuel odvikao od majke, ona ga odvede Eliju u Šilo da bi ga ovaj prihvatio kako je kazala u zavjetu. Svake bi godine dolazila sa svojim mužem Elkanom i donosila odjeću za Samuela. Eli je zbog toga blagoslovi, a Hana rodi Elkani još tri sina i dvije kćeri. Samuel je uzrastao u Elija i spavao je u hramu, u kojem se nalazio Kovčeg. Tu mu se noću ukaže Jahve i objavi mu propast plemena Elijeva, jer su njegovi sinovi Hofni i Pinhas bili slabi svećenici, koji su varali ljude što su prinosili žrtve i objesno se poigrali s hramskim bludnicama. Drugi pak pričaju kako je neki čovjek Elohimov to sam ispričao Eliju i da to ovaj nije saznao tek od Samuela.

Samuel je ubrzo u zemlji stekao glas dobrog proroka i neosporno je bio najveći prorok i sudac u cijelom Izraelu tijekom svojega življenja, pošto su Eli i njegovi sinovi poginuli, i pošto je Kovčeg prilikom jedne bitke nestao među Filistejcima.

Međutim Samuel je kasnije spasio Izrael iz ruku Filistejaca, i tada zavlada mir između Izraela i Filistejaca i Amonaca dokle god je on živio. Tijekom godine je putovao između hramova u Betelu, Gilgalu, Miski i Šekemu-Rami da bi izricao pravdu. Pošto je ostario, i pošto su njegovi sinovi navukli na sebe mržnju naroda, najstariji se okupe oko njega i zamole ga da im imenuje kralja. Samuel to nije htio, no Jahve mu reče neka popusti njihovim zahtjevima. I tako Samuel pomaže Šaula za kralja, pošto je narodu u jednom govoru opisao sve poroke jednoga kralja. No on ubrzo postane nezadovoljan sa Šaulom i njegovim djelima i zbog toga uz Jahvinu pomoć pomaže Davida za kralja, dok je Šaul još živio. Kada je Samuel zatim umro, okupi se cijeli Izrael da bi žalio za njim; pokopaše ga u Rami.

I Samuel 1; 2, 18—21; 3, 1—18; 2, 27—36; 3, 19—21; 4, 7, 7—17; 8; 10, 1—8; 15, 10:30; 16; 25, 1.

1. Samuel je mitski lik. Čudesna priča o njegovu rođenju ga karakterizira kao heroja. Njegov izuzetni značaj pravednoga suca, proroka i svećenika je doveo do toga da se pod njegovim imenom prepričavaju priče o kraljevima Šaulu i Davidu (I i II Samuel), premda se o njemu radi samo u prvim poglavljima.

2. Sasvim je pouzdano da je Samuel stekao svoj mitologijski značaj u vezi s kulturnim mjestom Šilo, na kojem je morao biti stacioniran Kovčeg saveza, paladij Saveza dvanaest plemena (vidi VII, 1). Odavde proizlazi i njegova uloga utemeljitelja Šaulova kraljevanja nad vojskom kod Mispe, premda su te tradicije u otvorenom proturječju s interesima davidovskog Jeruzalema.

3. Zbog toga se Samuel, s jedne strane, pojavljuje kao zastupnik kralju neprijateljske stranke (na primjer, I Samuel 8; 10, 19—17) dok mu se s druge strane, pripisuju spram kralja izričito prijateljski izvještaji (9, 1—10; 16). Kralju naklonjeni govori pri tome ne predstavljaju nikakvo

proturječe spram onih koji su kralju neprijateljski nastrojeni. Iz jednih, kao i iz drugih, proizlazi da je Samuel bio krunski svjedok izbornoga kraljevstva, kako je bilo uvriježeno ponajprije među sjevernim plemenima, što je naravno u suprotnost s nasljednom despotijom davidovaca u Jeruzalemu.

4. Takva predaja o Samuelu je mogla proći kroz konačnu svećeničku redakciju samo zbog toga što je židovstvo u 6. stoljeću pr. n. e. bilo ponajprije zainteresirano za to da se ne pokaže kao politički-nacionalna veličina, već kao pobožna kulturna zajednica, kakva odgovara normama perzijske države. Sjeverna izraelska predaja o Samuelu kao borcu protiv kralja Šaula koji je stare kulturne poretke podredio političkim interesima, odgovara tim normama.

5. Mitologijski je Samuel heroj koji se može otprilike usporediti s grčkim Tezejem. (Tezej znači otprilike »božanski zalog«.) Tezej se smatra zakonom vjernih vladarom koji je dvanaest atičkih kulturnih zajednica povezo, time što im je obećao da će ukinuti monarhiju, no u stvari ju je osnovao time što se — ukoliko se može vjerovati Plutarhu — proglasio vrhovnim zapovjednikom. Tezej se, kao i Samuel, nalazi na pragu između mitske i historijske povijesne svijesti; poput heroja Samuela, božanske je i ljudske prirode.

8.2 Ilija

Dok je Ahab, sin Omrijeva, kraljeva u Izraelu, uz druge žene uzme još i Izebelu, kćer sidonskoga kralja, i podigne njezinom bogu Baalu Sidonu žrtvenik u svom glavnom gradu Samariji. To silno naljuti Iliju iz Tišbe Gileadske, pa proreče Ahabu veliku sušu. Ilija se poslije toga, na zapovijest Jahve, sakrije na potoku Keritu, istočno od Jordana, kamo su mu gavranovi jutrom donosili kruh, a večerom meso. Kada je za suše presušio potok, Jahve zapovjedi Iliji da pade u Sarfatu u kraljevini Sidon, gdje će ga hraniti jedna udovica. Ilija ga poslušao i pođe u Sarfatu; neka udovica podijeli s njim svoje posljednje brašno i ulje. No Jahve ipak nije dopustio da se za trajanja suše iscrpi brašno i ulje. Ilija također uskrisi udovičina sina koji je tijekom tog vremena obolio i umro.

Pošto su protekle tri godine, Jahve naloži Iliji da se vrati u Samariju i pojavi se pred Ahabom, koji ga je dugo uzaludno tražio u namjeri da ga ubije. Ilija se pojavi pred kraljem kada je glad bila na vrhuncu, i sada ga ovaj poslušao. Prema Ilijinoj uputi, naloži da se na gori Karmelu okupe svi svećenici Baala i Ašere. Ilija tu zatraži Božji sud, predloživši narodu da se pripreme dvije žrtve paljenice: jednu će prinijeti on, a drugu svećenici Baala, ali nitko od njih neće podmetnuti vatru, već će bog na zamolbu odgovoriti vatrom — Jahve ili bog Baal iz Sidona. Okupljeni narod se složi s time. Pošto je Ilija pozvao Jahvu, vatra Jahvina padne s neba i proguta žrtvu paljenicu, unatoč tome što ju je Ilija dao politi vodom. A Baalovi su svećenici molili i plesali cijeli dan a da se njihova žrtva nije zapazila.

Sada se sav narod uplaši, ljudi padoše ničice i rekoše: Jahve je Bog! Jahve je Bog! Ilija reče ljudima da pohvataju Baalove svećenike, pa ih odvede do potoka Kišona i tu ih pobi. A naveče se spusti kiša i prekine sušu.

Izebel dočuje što je Ilija učinio s njezinim svećenicima i htjede ga dati ubiti. Ilija pobjegne u pustinju, gdje ga dočeka anđeo Jahvin i povede ga na brdo Horeb. Tu mu se u blagom vjetru ukaže Jahve i zapovjedi mu da pomaže Hazaela za kralja aramskoga, Jehua za kralja izraelskoga i Elizeja za vlastitoga nasljednika. I Ilija proreče kralju Ahabu i njegovoj ženi Izebeli propast, jer je on s aramskim kraljem, koji mu je omogućio da pobjegne, zaključio savez, a i inače je kršio zakone.

Kada je došlo vrijeme da Ilija pođe na nebo, krene sa svojim slugom i nasljednikom Elizejem iz Gilgala preko Jerihona i dalje preko Jordana. Proroci Jerihona su već znali kako Jahve želi Iliju pozvati k sebi. S one strane Jordana se odjednom pojave Jahvina vatrena kola s vatrene konjima i odvoje Iliju od Elizeja; i tako Jahve uznesu Iliju na nebo u vihoru. Elizej poviče glasno: Oče moj! Kola Izraelova i konjanici njegovi!

1. *Kraljevi 16, 29—34; 17—19; 21, 17—20. 27—29; II Kraljevi 2, 1—12.*

1. Priče o Iliji najvjerojatnije potječu iz sredine 8. stoljeća pr. n. e. Iliju smatraju Jahvinim prorokom. U antici je bio raširen položaj proroka, i to ne samo u Grčkoj, već i u Egiptu. Prorok potječe iz svećeničkih tradicija i vrši svećeničke i sudačke funkcije. Historijsko mjesto nastanka proroštva što se odvojilo od kulta je završna faza moći Kraljevstva. Gdje nestaje kraljevska moć, kojoj su također pripadali svećenici i hramovi, iz potlačenih slojeva nekadašnjih lokalnih kasta plemenskog svećenstva se dižu pojedini govornici, a ponekad se okupljaju u skupine.

2. Oko takvih govornika, koji se zapravo uvijek oslanjaju na nekadašnje pravne norme i društvene predaje, okupljaju se ne samo ljudi, već ponajprije mitologijski motivi i građa. Oni služe tome da se u normalnom slučaju beznačajnom govorniku može pridati izuzetni značaj.

3. Osobite mitologeme u priči o Iliji jesu boravak u pustinji gdje su ga hranili gavranovi, pojava Jahve na Horebu i uzlazak na nebo. Hrana siromašne udovice, uskrisenje udovičina sina, proklinjanje kralja i njegove kuće i revnost u pogledu Jahvine zapovijesti pripadaju među inače također poznate mitologeme.

Pustinja se smatra prostorom koji je neprijateljski spram kulturnoga svijeta i blizak bogu. Gavran je znak boga bitaka i svjetla koji čovjeku pokazuje put. Gavranovi prate Apolona, koji je bog smrti, bog mudrosti, bog zemlje i sunca. Gavran je također znak za babilonski prestupni mjesec. Biti hranjen od gavranova mitologijski znači — biti božanskoga bića. Zbog toga djelovanju Ilije pripada posebno značenje. Ilijino uzašašće je samo potvrda njegove božanstvenosti, u prilog kojeg govori i nedostajuća priča o rođenju.

4. Historijsko fiksiranje proroka Ilije u vrijeme vladavine poimence spomenutih kraljeva ništa ne mijenja na njegovom mitologijskom značenju, koje se nalazi ponajprije u tome što predstavnici starih plemensko-svećeničkih tradicija pokušavaju mitovima o Iliji unaprijediti svoje interese, pošto su bili potlačeni gotovo cijelo stoljeće. Arhaička priroda priče o Iliji ponajprije ukazuje na konzervativni stav tradenta kao znak visoke starosti.

5. Sud božji (ordal) na Karmelu nema nikakve historijske osnove. Proroku Iliji (ime glasi Elijahu, »moj Bog je Jahve«) se tom scenom samo pripisuje uloga kakvu su inače imali također Mojsije i Jošua. Svrha je te scene da s pomoću jednog čuda uvjeri okupljeni narod u jedinstvenost Jahve.

6. Kao u svih proroka, i u Ilije se manifestira opozicija spram kraljevstva, središnje vlasti, kao i spram kraljevskoga svećenstva u hramu rezidencije i dvorskih proroka. Jahve se ne ukazuje Iliji na jeruzalemskom kultištu, već na brdu Horeb.

7. Ilija je u biblijskoj pobožnosti stekao veliko značenje zbog svoje funkcije, što je nalikovala na Mojsijevu. Knjiga na kraju Staroga zavjeta, što ju je autor nazvao »Prorok malahija«, iznosi božansku izreku da će se prorok Ilija pojaviti prije dolazećeg velikog i strašnog dana Jahvina da bi ljude pozvao na kajanje. Zbog toga, na primjer, autor Evanđelja po Mateju, osim Ivana Krstitelja, kao preteče Isusa iz Nazareta, spominje i Iliju (Matej 11, 14; 17, 10—13), jer se prema mitu o Preobraženju Isusovu, Isusu ukazuju Mojsije i Ilija, te razgovaraju s njim. Međutim, evanđelista Luka, koji zastupa drugi interes, kaže kako je Isus jasno upozorio svoje učenike na Iliju (Luka 9, 54). U priči o mucu Isusovoj Matej zbog toga također kaže (27, 46—49) kako su ljudi čak u trenutku Isusove smrti još pomišljali na to da bi Ilija mogao doći eda bi ga spasio.

Uzašašće Ilijino je poput Henokovog iščeznuća (I Mojsije 5, 24) bilo uzrokom zbog kojeg su u stoljećima oko prijelomnice vremena nastale brojne apokrifne Ilijine apokalipse ili spisi o

Henoku, u kojima je glavna tema bila borba Ilije ili Henoka sa zlim protubogom. Počasni naslov proroka: »Kola Izraelova i njegovi podanici«, koji je i Iliji pridat prilikom njegove smrti (II Kraljevi 13, 14), je vjerojatno bio stari atribut kraljeva. Pojam potječe iz vojne tehnike: borna kola i konjaništvo su bili najjače oružje. Primjena na proroka mu pridaje posebno dostojanstvo i značaj.

Snažan zorni prikaz Ilijinih čuda je također razlog zbog kojega se Novi zavjet često njime služi kao primjerom (Luka 4, 25—26; 9, 54; Rimljanima 11, 2—5; Jakov 5, 17).

8.3 Elizej

U Abel Meholi je Elizej, sin Šafatov, jednom orao dok je Ilija prolazio. Ovaj mu dobaci svoj plašt. Elizej nato napusti svoj posao i domovinu i pođe s Ilijom da bi mu služio. Kada je došlo vrijeme da Ilija pođe na nebo, krene s Elizejem na Jordan i zapita ga: što bih još za tebe mogao uraditi prije nego što budem uznesen ispred tebe? Udovoljit ću tvojoj molbi. Elizej tada zamoli Iliju za dvije trećine njegovoga duha. Ovaj mu odgovori: Mnogo tražiš: Ako me budeš vidio i kad budem uznesen ispred tebe, ako me pak ne budeš vidio, neće ti biti. I Elizej vidi kako je Ilija u vihoru krenuo put neba. Ostavši sam, podigne Ilijin plašt, suhih se nogu vrati preko Jordana, jer se rijeka odijelila pred njim pošto ju je dotakao plaštom, a zatim se zaputi k prorocima Jerihona koji su ga priznali kao Ilijina nasljednika. Prvo je čudo učinio učinivši lošu vodu Jerihona ponovno pitkom. Zatim je vojskama Izraela, Jude i Edoma pribavio pitku vodu u pustinju, pošto su one zajednički krenule na Moapce. Pomogao je također jednoj udovici da se obogati time što je njezin krčag s uljem učinio na neko vrijeme nepresušnim, tako da je mogla mnogo prodati iz njega, a zatim je jednoj ženi iz Šunama, koja je dugo bila bez djece, pomogao da rodi sina. A kad je ovaj u cvijetu svoje mladosti umro, Elizej ga opet uskrisi u život; pomogao je ženi da opet dođe do svoje imovine pošto su joj je oduzeli.

Jednom je sjedio sa svojih sto učenika za stolom, a za sve je imao samo dvadeset pogača od ječma, jer je u zemlji upravo vladala glad. Jeli su, i još je preostalo, kako je Jahve prethodno obećao preko Elizeja.

Elizej je također izliječio aramskoga vojskovođu Naamana od gube, time što mu je kazao da se sedam puta okupa u Jordanu. Umio je učiniti da željezo pliva na vodi. No pokraj svih tih i mnogih drugih čudesnih djela je ostao skroman i nije uzimao nikakve nagrade i zalagao se za to da u ratu ne treba nepotrebno prolijevati krv. Vojsku aramenskog kralja Ben-Hadada je odveo na krivi put, a zatim učini da je ta vojska, prilikom opsade Samarije, glavnoga grada Izraela, pobjegla pred moćnom bukom Jahvine vojske, tako da su sinovi Izraelovi bez borbe došli u posjed bogatoga logora. Međutim, kada su mu se djeca narugala i nazvala ga ćelavcem, dao ih je dvadeset i četvero razderati od medvjeda. Elizej je izvršio i nalog što ga je Jahve dao Iliji, da Hazaela učini kraljem u Damasku, premda je znao da će on jednoga dana spaliti gradove Izraela, potući vojsku Izraela i poubijati žene i djecu. Elizej je također izvršio zapovijest što ju je Jahve dao Iliji, tj. da zapovjednika Jehua pomaže za kralja Izraela.

Kad se Elizej razbolio od bolesti, od koje mu je valjalo umrijeti, dođe mu izraelski kralj Joaš, rasplače se nad njim i reče: Oče moj, oče moj! Kola Izraelova i konjanici njegovi! — / Elizej se pokrene na samrtnoj postelji da bi obećao pobjedu nad Aramejcima. Elizej je čak i poslije svoje smrti učinio čudo. Pošto su naime zbog prodora neprijateljske vojske, u velikoj žurbi, u Elizejev grob položili još jednoga mrtvacu, ovaj oživi i stane na noge, jer je dotakao prorokove kosti.

I Kraljevi 19, 19—21; II Kraljevi 2, 1—22; 3; 4, 1—37; 8, 1—6; 4, 38—42; 5; 6; 2, 23—25; 8, 7—15; 9, 1—10; 13, 14—21.

1. Poput Ilije, i Elizej je mitologijski lik. Odnos spram kraljeva Izraela i Arama-Sirije ništa ne mijenja na tome. Štoviše, propovjedač priča o Elizeju koristi shemu što se oslanja na tradiciju

o Iliji. Čudotvorac daruje kišu i političke uspjehe, oživljava mrtve, na čudesni način prehranjuje ljude i pomaže nerotkinjama da postanu plodne. Kao i za Mojsija, za Elizeja pripovjedač također tvrdi kako je bio obdaren duhom Jahvinim. Analogije s izjavama o Mojsiju i Iliji dopuštaju samo zaključak da Elizej ima sličnu funkciju: antipod je centraliziranoj duhovnoj i političkoj moći, Hrama i Palače.

2. Ime Elizej (znači otprilike »Bog pomaže«) je simbol za snage koje su patile pod despotskom državnom tvorevinom što se počela osjećati i u Sjevernoj državi, naime, za seosko stanovništvo provincija. Za njih je tip nesvećenika — proroka — jamstvo za očuvanje starih pravnih odredbi koje su, na primjer, kralju zabranjivale proizvoljno prisvajanje zemljišta. Prorok kao nesvećenik zbog toga i sam potječe iz redova seljačkog stanovništva. I upravo zbog toga reprezentira averziju spram ratnih pothvata.

3. Izvještaji o pojedinim čudima su ponajprije znak za temeljni vjernički stav ljudi koji tradiraju te priče. U većoj mjeri negoli u ekonomski razvijenoj Južnoj državi, Judi, seosko stanovništvo živi u starim kanaanskim religijskim tradicijama. Anegdota o kralju Ahazji, koji šalje glasnika Baal-Zebubu ekronskom, bogu Filistejaca, da bi od njega dobio proročanstvo kako je to ispričano u II Kraljevi 1, objašnjava da su stare kanaanske predodžbe bile još uvijek živuće. U Ugaritskim mitovima, na primjer, je Zebul ime Boga mora; tu, u jednom gradu što je poput Ugarita povezan s plovidbom, Bog mora je osoba vrijedna poštovanja. Baal-Zebub ekronski zbog toga izvorno znači »Gospodar kneza«, tj. on označava najvišega boga kojega tek biblijska polemika dezavuirala kao »Boga muha« (Belzebul) i čini ga protubogom (Matej 10, 25; Marko 3, 22 i na drugim mjestima).

4. Biblijska poniznost se, međutim, više služila likom Ilije (vidi VIII, 2) negoli Elizeja. Tome je svakako pridonio mit o uzašašću Ilije kao i značaj što ga je Ilija stekao u židovskoj pobožnosti u stoljećima prije nove ere.

8.4 Izaija

Godine, koje je umro kralj Uzija, prorok Izaija ugleda Jahvu. Sjedio je na visokom i sjajnom prijestolju, skuti njegovoga plašta su ispunili Hram, povrh njega su lebdjeli serafi, svaki s po šest krila: dva krila da zakloni lice, dva da zakrije noge, a dvama je krilima letio. I klicahu jedan drugome:

*»Svet! Svet! Svet Jahve
nad Vojskama!
Puna je zemlja Slave njegovog!«
Pri tome se zatrese dom i ispuni se dimom.*

Izaija se uplaši toga i pomisli kako će sada morati umrijeti, jer je svojim očima vidio Jahvu Sabaota. No jedan od serafa mu priđe i dotakne užarenim kamenom sa žrtvenika usta Izaijina i očisti ih njime, tako da je mogao čuti volju Jahvinu, proreći narodu Izraelovu njegovu propast.

Jahve mu naloži da uzme glinenu ploču i na njoj napiše: Maher Šalal Haš Baz — Brz grabež — hitar plijen. Kada je Izaijina žena ubrzo poslije toga rodila sina, Izaija ga nazove Brz grabež — hitar plijen, jer mu je Jahve kazao: Prije nego što će dječak moći izreći otac i majka, Damask i Samarija će postati plijen asirskoga kralja. Prvoga je sina Izaija nazvao Šear Jašub (»Ostatak se vraća«). Izaija je sačuvao te obveze i zakleo je svoje učenike na njih, kazavši: Čekat ću Jahvu i sve ću svoje nade staviti na njega, jer ja i sinovi, koje mi je poklonio Jahve, smo Jahvin znak Izraelu. To vrijedi i za njegovog sina Emanuela (»Bog je s nama«).

Od toga dana nije bila izgubljena nada u Jahvinu pomoć, kako to stoji u pjesmi:

*Jer, dijete nam se rodilo,
sina dobismo;
na plećima mu je vlast.
Ime mu je:
Savjetnik divni, Bog silni,
Otac vječni, Knez mironosni.
Nadaleko vlast će mu se sterat,
i miru neće biti kraja
nad prijestoljem Davidovim,
nad kraljevstvom njegovim:
učvrstit će ga i utvrdit
u pravu i pravednosti.
Od sada i do vijeka učinit će to
privržena ljubav Jahve
nad Vojskama.
U onaj dan:
Ostatak Izraelov i preživjeli
iz kuće Jakovljeve
neće se više oslanjati na onoga
koji ih bije,
već će se iskreno oslanjati na Jahvu,
Sveca Izraelova.
Isklijat će mladica iz panja
Jišajeva,
izdanak će izbit
iz njegova korijena.
Na njemu će duh Jahvin počivat,
duh mudrosti i umnosti,
duh savjeta i jakosti,
duh znanja i straha Gospodnjeg.
Prodahnut će ga strah Gospodnji:
neće suditi po viđenju,
presuđivati po čuvenju,
već po pravdi će suditi ubogima
i sud prav izricat bijednima
na zemlji.
Šibom riječi svoje ošinit će silnika,
a dahom iz usta ubit bezbožnika.
On će pravdom opasati bedra,
a vjernošću bokove.
Vuk će prebivati s jagnjetom,
ris ležati s kozličem,
tele i lavić zajedno će pasti,
a djetešce njih će vodit.
Krava i medvjedica zajedno će pasti,
a mladunčad njihova skupa će
ležati,
lav će jesti slamu ko govedo.
Nad rupom gujinom igrat će se
dojenče,
sisanče će ruku zavljučiti u leglo
zmijinjje.
U onaj dan kaznit će Jahve
mačem ljutim, velikim
i jakim,*

*Levijatana, zmiju hitru,
Levijatana, zmiju vijugavu,
i ubit će zmaja morskoga.*

I Izaija napiše na ploči presudu Božjega naroda da bi zauvijek ostalo svjedočanstvo o lažljivosti i tvrdokornosti sinova Izraelovih.

Međutim, kada se nevolja pojavila pred vratima Jeruzalema i kada je kralj Jude Ezekija činio pokoru, Izaija pokrene Jahvu da s pomoću jednog anđela natjera u bijeg kralja Asirije Sanheriba, tako da ovaj nije mogao prodrijeti u grad. Također izliječi Ezekiju od neke teške bolesti. U znak ozdravljenja, Jahve učini da su s toga dana sjene na sunčanom satu vratile za deset sati. Izaija izliječi kralja od čireva time što mu je stavio oblog od smokava.

Izaija 6; 7, 3; 8, 1—4. 16—18; 9, 1—7; 10, 20—27; 11, 1—10; 27, 1; 30, 8—9; 36, 10—37, 1; 38, 1—8. 21.

1. Općenito, historija ne poriče Izaiju. No unatoč tome, njegova je priča mitologijski pomalo pretjerana. Sasvim je pouzdano da njegovo djelovanje pada u razdoblje između 740. i 690. godine pr. n. e. O njegovu rođenju i smrti govore samo postbiblijske legende. Njegovo teoforično ime znači »Jahve pomaže«.

2. Prema njemu nazvana Knjiga proroka Izaije može se samo u određenim tekstovima svesti na vrijeme koje se pretpostavlja za Izaiju. Ovamo valja ponajprije ubrojiti poglavlja 1—23 i 28—32, dok za poglavlja 36—37 valja uzeti tek nešto kasnije razdoblje, a poglavlja 24—27 su znatno mlađa. Preostala poglavlja iz Knjige proroka Izaije potječu iz još mlađega doba. Pri tome će biti dobro da na temelju istraživanja odvojimo poglavlja 40—55 od poglavlja 56—66 i da ih označimo uvriježenim pojmovima deuterioizaija (tj. drugi Izaija) i tritoizaija (tj. treći Izaija). Drugi Izaija odražava vrijeme za babilonskoga egzila, dok treći Izaija ima u oku situaciju poslije egzila. U pogledu mitologijskoga značenja deuterioizaije i tritoizaije v. XIV, 2, 4; XIV, 3, 1 i XIV, 3,7.

3. Izaija, sin Amosa (koji nije identičan s prorokom Amosom), je jamačno bio učitelj filozofije u Hramu u Jeruzalemu. Ne pripada među obitelji svećenika ili kraljevskih činovnika, već — prema svemu sudeći — potječe iz dobro stojećih seljačkih krugova koji su spram prijestolja i Hrama sačuvali izrazitu samosvijest. On napada ne samo loše socijalne prilike, već i svećenike i njihovo učenje o kultu (na primjer, poglavlje 10, 1—4). To se tek u manjoj mjeri može svesti na njegovu viziju Jahve, u kojoj mu serafi dovikuju »Svet, svet, svet je Jahve Sabaot«, kao i na objave Jahve, a više na njegovo porijeklo iz seljačkoga stanovništva, koje je bilo ne samo mnogo konzervativnije, već ponajprije uže povezano s prvotnim seoskim stanovništvom koje je sačuvalo stanovite religijske osobitosti. Od seoskoga stanovništva potječu gotovo svi proroci Izraela.

4. Vizija poziva je mitologema koja riječima Izaije pridaje božanski autoritet. Jahve je pri tome nevidljiv. Sakrivaju ga serafi. Uvođenje serafa u viziju zasigurno potječe iz povezivanja proroka sa starijim — neizraelskim predodžbama. Serafi su prvotno zmije (vidi V, 3 i IV, 5 b). Reprezentativaju potisnute boginje-majke. Njihovo slikovito proširenje krilima, koja sasvim prekrivaju njihov lik, jest pokušaj da se još više potisne njihovo prvotno značenje što ga suvremeni slušatelj još uvijek sluti.

Između njih se jasno izdižu Levijatan, zmija i zmaj u Izaijinim izrekama o sudu nad svjetskim carstvima. Životinje su ovdje očito simbol za velike države na Eufratu i Nilu: Medijaca, Babilonaca i Egipćana. Izaija ostavlja Jahvu da se sam bori u toj bici, jer samo tako može nagovoriti kralja Jude na neutralnost i miroljubivost spram svijeta.

5. Mitologijski značajna su također imena Izaijinih sinova što ih je zasigurno izmislila legenda.

Poput Heraklovih sinova, koje je rodila Omfala, oni predstavljaju razdoblja. Pri tome je važan broj tri, jer on — kao geometrijski izraz protezanja — označava transcendentno u povijesti religije. Zbog toga je i više negoli hipoteza kada se u takozvanim »mesijanskim pjesmama« manje misli na posljednji sud (sud narodima) i carstvo mira negoli na prorokova sina Emanuela. Budući da je prorokov sud o plemenu Davidovu toliko negativan, teško je zamisliti da je time mislio na kojeg njegovog potomka. Njegov sin Emanuel bi morao biti simbol za istinski pobožnoga čovjeka koji se uzdaje samo u Jahvu.

6. Pouzdano je nadalje da je prorok Izaija u svoje vrijeme očekivao dobro i zlo. Dan suda je očekivao još za svojega življenja. Zbog toga ne izlazi iz okvira učitelja filozofije. Kasna židovska i kršćanska tradicija su ga zajedno s predajama drugih dijelova Knjige proroka Izaije učinile autorom mesijanskih očekivanja.

7. Od Izaije potječe i običaj da se Božji narod opisuje slikom vinograda (poglavlje 5, 1). Prvi je koji je upotrijebio taj motiv. Uvelike je raširen u Novom zavjetu (Matej 20, 1; 21 28—41), kao i u kršćanskoj mitologiji. Na primjer, u Evanđelju po Ivanu se Isus naziva pravim trsom, a Bog — vinogradarom. (Ivan 15,1.)

8.5 Jeremija

Prije nego što je Babilon uništio kraljevstvo Judu, tako da je dio naroda bio prognan, živio je prorok Jeremija, sin Hilkije iz Anatota. Živio je u Jeruzalemu i služio u Hramu. Tu mu se ukaže Jahve, dotakne rukom Jeremijina usta i reče: Evo, u usta tvoja stavljam riječi svoje da bi Judi i Jeruzalemu objavio volju moju. Sa sjevera ću im dovesti propast zbog sve njihove pakosti i bezboštva. Jer, svećenici ne pitaju: Gdje je Jahve? i suci se ne brinu za moj Zakon, a kraljevi postaju otpadnički. Izrael je već propao, jer me nije slijedio, a sada ćete i vi tako proći. Hram Jahvin vas neće spasiti, već samo dobro vladanje i pravednost spram stranaca, udovica i siročadi, spram siromašnih i nedužnih.

I Jahve reče Jeremiji: Idi i kupi sebi laneni pojas i opaši bokove, ali ga u vodu ne umaći. Ubrzo zatim opet će Jeremiji: Uzmi pojas što si ga kupio i opasao se njime, digni se, idi do rijeke Eufrata i sakrij ga ondje u pukotinu pećine. Jeremija učini kako mu je Jahve naložio. Poslije nekog vremena Jahve zapovjedi Jeremiji da pođe i donese pojas. No pojas je u vlažnoj pukotini istrunuo. I Jahve na pojasu objasni Jeremiji sudbinu Jude: Kao što se Jeremija ukrasio pojansom, Jahve se ukrasio Judom. Ali nisu poslušali.

Jeremija je zdvajao nad svojom zadaćom i nad teškoćama što su mu ih pravili ljudi u Jeruzalemu, dok im je držao prijetee govore; proklinjao je sebe i dan rođenja svojega. Ali Jahve mu je govorio i tješio ga; ipak mu je zabranio da uzme ženu i rađa djecu, jer je Jahve htio učiniti u Jeruzalemu kraj svakoj radosti, veselju mlade i mladoga.

Zbog mnogih njegovih buntovnih i prijetee govora, Jeremiju stave u jaram i strpaju u tamnicu. No Jahve ga spasi od smrti, dok je proroka Uriju, koji je poput Jeremije prorokavao protiv Jude, a zatim silno ustrašen pobjegao u Egipat, oteo i ubio judejski kralj Jojakim.

Jeremija je nosio drveni jaram; Jahve mu je to naložio da bi pokazao kojim će bremenom pritisnuti Jeruzalem. To je ogorčilo svećenike i proroke. Jedan od svećenika, Hananija, skrši Jeremijin jaram i proreče da će Jahve, isto tako, unutar dvije godine skršiti jaram Nabokodonozora s vrata naroda. Jeremija nato objavi riječ Jahvinu: Ti si, Hananija, istina, skršio drveni jaram, no sada ću te ja, Jahve, staviti u željezni jaram i bit ćete potčinjeni kralju babilonskom; i ti ćeš, Hananija, umrijeti još ove godine, jer si lagao narodu.

Kada su Židovi odvedeni u Babilon, Jeremija nije prestao govoriti ni pisati da se tamo moraju prilagoditi i udomačiti - Jahve će ih sam vratiti u Jeruzalem kada to bude htio.

Pošto je grad bio razoren, Jeremija ostane u Jeruzalemu da bi pomogao onima koji nisu

morali napustiti zemlju.

No narod se pobuni protiv babilonskoga namjesnika i ubije ga. Ljudi zatim pobjegnu u Egipat i nasilno povedu sa sobom Jeremiju i pratitelja mu Baruha. Od toga doba nema više nikakvih izvještaja o njegovu življenju.

Baruh je već prije zapisao Jeremijine govore. Svitak, na kojemu je sve bilo zapisano, jednom je zgodom spalio tadašnji kralj Jude, jer se bojao da će se ti govori proširiti. Na Jahvinu uputu, Jeremija nato naloži Baruhu da sve još jednom zapiše. I Baruh to ponovno učini; osim toga, dodani su mnogi govori site vrste, ponajprije Jeremijini govori o susjednim narodima.

Jeremija 1, 1—9; 2, 8; 3, 1—11; 7, 1—7; 13, 1—4; 15, 10—21; 16, 1—2; 27, 1—11; 28, 1—17; 29, 36, 1—2. 32—33; 41—44.

1. Jeremija — ime znači otprilike »Jahve uzvisuje« — je jamačno bio povijesna osoba. Prema njemu nazvana Knjiga sadrži tolike historijske reminiscencije da se to smije pretpostaviti. Njegovo se djelovanje proteže otprilike na razdoblje 626 — 520. godine pr. n. e. Otac mu je jamačno bio svećenik u Anatu, i tu je poslije Jošijine reforme kulta 624. g. pr. n. e. ostao bez kruha. No obiteljski je imetak bio toliko velik da je i Jeremija mogao živjeti od njega.

2. Svećeničko porijeklo je jamačno razlog za njegovo pristajanje uz reformu kulta, kao i uz novo zakonodavstvo jeruzalemskih svećenika, među koje je Jeremija zasigurno pripadao. U tom nas pogledu ne može zavarati njegova protusvećenička polemika. Jeremija ne napada Hram, svećenstvo i kraljevstvo kao takve, već samo njihove nedostojne i beskarakterne predstavnike, koji su za njega glavni uzrok raspada zemlje, kako to bog želi.

3. On sasvim jednosmisleno pristaje uz babilonskoga kralja. Nabukodonozora naziva »slugom Jahvinim«. Njegovim se porijeklom vjerojatno može objasniti njegovo nastojanje da Jeruzalem i Judu oslobodi njihovog pogrešnog političkog stava, koji je usmjeren protiv Babilona, te da ih pokrene na miroljubivu i dobronamjernu neutralnost. Seosko je stanovništvo smatralo da njegove interese više ugrožavaju jeruzalemski kraljevi negoli babilonski.

4. Jezik Knjige proroka Jeremije pokazuje ne samo literarnu nadarenost, već i svoj vlastiti religiozni stav: Za razliku od jeruzalemskih teologa, on govori o tome kako Jahve sasvim izravno saobraća s njime i govori njemu, čovjeku Jeremiji. Jahve se u pričama često pojavljuje kao osoba koja djeluje, koja se služi slikovitim jezikom, kakvim se ističe Orijent. Jahve je stvoritelj svjetova, on upravlja svjetovima, on je kovač, seljak, lončar, otac, majka, sudac, svećenik ili liječnik. Mitologeme kojima se služi Jeremija su slikovite i pristupačne.

5. Jahve je suprug svoje žene Izraela (poglavlje 2—3), a Izrael je istodobno njegov sin, baštinik, ljubimac (3, 4; 3, 19, 31, 20). Pri tome se ne smije previdjeti da ti pojmovi nisu samo slike za drugačije oblikovanu stvarnost, na kakve je naviknut onaj koji potječe iz stare orijentalne poniznosti. Kada Gudea iz Lagaša boginju Ninlil naziva majkom, kada se Enlil naziva ocem sumeranskoga kralja ili pak bog mjeseca Sin »Ocem bogova i ljudi«, onda se u tome još uvijek krije sjećanje na nekadašnjega svetoga kralja koji je vladao na zemlji i kojega su nazivali bogom. U tom pogledu Izrael ne čini nikakvu iznimku.

Antropomorfizam Jahve kao slike svetoga kralja je također objašnjenje za motiv braka između Jahve i Izraela. Prema jednom mišljenju, zbirku ljubavnih pjesama u takozvanoj Salamonovoj »Pjesmi nad pjesmama« bi valjalo shvatiti kao obred svetoga vjenčanja između kralja i svećenice, pri čemu potonja predstavlja zemlju i njezine stanovnike. Ta predodžba zasigurno ne stoji iza Pjesme nad pjesmama kao motiv braka između Jahve i Izraela, no zacijelo je bila raširena u pučkoj pobožnosti. Najopsežniji materijal za takvu predodžbu jesu

prednjoazijske pjesme o Tamuzu i Ištar. Slika braka između Jahve i Izraela je također glavni motiv ili glavna mitologema Hošee (VIII, 7; XIV, 2, e, 1—3).

8.6 Ezekiel

Kada je svećenik Ezekiel, sin Buzijev, sjedio s prognanima iz Jeruzalema na rijeci Kebar u Babilonu, imao je viđenje (vidi II, 6, h): Vidio je kako sa sjevera dolazi olujni vjetar s velikim oblakom, iz kojega su izbijali sjajno svjetlo i vatra. A u svjetlu su se pak vidjele četiri prilike, nalik na ljude, no ipak svaka s po četiri lica i četiri krila. Ispod krila su imale ljudske ruke. Idući, nisu okretale lica. Po jedno bi uvijek gledalo naprijed, i to je bilo ljudsko lice. Desno je u svih bilo lavlje, lijevo volujsko, a stražnje orlovsko.

S po dva su se krila međusobno dodirivali, a s po dva su pokrivali tijelo. A između ta četiri bića je plamsala vatra, iz koje je sijevalo. Pokraj tih bića su se nalazili kotači, kojih su naplatnice bile optočene očima, i koji bi se mogli pokrenuti u sve strane kad bi bića zalepršala krilima. A iznad krila ta četiri bića se nalazilo nešto kao prjestolje od safira, na kojem je sjedila prilika nalik na čovjeka, uvijena u oganj i blještavilo. Bijaše to nešto kao slava Jahvina. A šum njihovih krila je podsjećao na huktanje moćnih voda. Ezekiel pade ničice, no odjednom začuje glas koji mu zapovjedi da ustane da bi govorio sinovima Izraelovim. Čak se k njemu ispruži neka ruka, gurne mu u usta s obje strane gusto ispisan svitak knjige i reče: Sine čovječji, nahrani trbuh i nasiti utrobu svitkom što ti ga dajem. Svitak mu je prijao poput meda. No riječi što ih je Ezekiel morao progutati su bile teške za Izrael.

I uz potresnu buku se podigne Slava Jahvina i nestane. A Ezekiel se nalazio među prognanima u Tel Abibu u Babilonu.

I kad god bi se Slava Jahvina ukazala Ezekielu, on bi dobio po jedan nalog za sinove Izraelove koje je Jahve naumio uništiti, jer su mu bili nevjerni. Jahve zapovjedi Ezekielu da načini znakove prema kojima će ljudi saznati što im predstoji:

Ponajprije mu naloži da uzme opeku i u njoj ureze grad Jeruzalem. Zatim neka oko njega postavi opsadu, sagradi prema njemu utvrdu, podigne nasip, iskopa opkop, razvrsta vojsku i porazmjesti zidove uokolo. Potom neka uzme željeznu ploču i postavi je kao bedem između sebe i grada.

Poslije toga Jahve zapovjedi Ezekielu da vezan leži na tlu, na lijevoj strani, stotinu i devedeset dana za grijeh Izraela, a k tome i četrdeset dana, na desnoj strani, za grijeh Jude.

Drugi puta Jahve naloži Ezekielu da jede nečisti kruh, ispečen na goveđim izmetinama, i da pije malo vode, jer je Jahve htio pokazati da će učiniti da u Jeruzalemu nestane vode i kruha.

Jahve također zapovjedi Ezekielu da uzme oštar mač i njime obrije kosu i bradu, da trećinu od toga spali, trećinu isjecka i posljednju trećinu baci u vjetar, da bi time kazao Jeruzalemu: Trećina tvojih stanovnika će pomrijeti od kuge, trećina će poginuti od mača, i trećina će biti raspršena i izagnana. Sve će se to dogoditi, jer su se ljudi okrenuli od Jahve i njegovih zakona.

Pošto je Jahve učinio da Ezekiel vidi strahotu i bezboštvo što su ih jeruzalemske starješine i uglednici počinili u Hrarnu i gradu, naloži mu da skuha meso na vatri eda bi pokazao kako će propasti Jeruzalem. No ljudi u Babilonu, kojima je Ezekiel govorio, ne htjedoše ga poslušati. Zatim Jahve naloži Ezekielu da uzme putni zavežljaj i pred očima svih iziđe iz kuće, i to kroz rupu što će je prethodno probiti u zidu. Tako će naime stanovništvo Jeruzalema biti raspršeno, dok će njihov knez bit uhvaćen i odveden u Babilon.

Te i druge govore znakova, ukupno njih dvanaest, Ezekiel je vjerno prenosio najstarijima, ali,

na Jahvinu uputu, nije dopuštao da ga zapitkuju, već bi ih, kad bi ga zapitali za budućnost, podsjetio na vlastitu povijest.

Ruka se Jahvina također spusti na Ezekielu i povede ga u duhu na ravnicu prepunu kostura. Tu će mu Jahve: *Proreci nad tim kostima moju riječ da ću ih opet oživjeti. I Ezekiel proreče kako mu zapovjedi Jahve. I kosti se sakupiše uza silnu buku. Dobiju tetive, na njima naraste meso, prekriju se kožom. Četiri vjetra donesu duh koji nadahne ubijene i oni opet ožive; bila je to vrlo velika vojska. No Jahve je time preko Ezekielu htio naznačiti kako namjerava vratiti svoj narod iz grobova i odvesti ga živa u zemlju Izraelovu.*

Jahve je dao proroku još jednu zadaću, naime, da uzme dva drvena štapa i na njima napiše: »Juda i sinovi Izraelovi, njihovi saveznici«, a na drugom: »Josip — drvo Efrajimovo — / sav dom Izraelov, njegov saveznik«, te da ih čvrsto sastavi. Poslije toga će prorok objasniti ljudima kako Jahve namjerava uskoro sakupiti sinove Izraelove iz naroda u koje dođoše u jedan narod, pod jednim kraljem i jednim pastirskom slugom Davidom, i tada će to biti vječni savez mira. No u središtu tog kraljevstva će Jahve postaviti svoje svetište u ponovno izgrađenom Hramu; i Jahve učini da ga Ezekiel ugleda u svim njegovim pojedinostima.

Do svega toga će doći pošto Babilonci razore Jeruzalem. Jahve također naloži Ezekielu da žestoko govori protiv Edoma, Sidona, protiv Amonaca, Filistejaca i Egipćana.

Jahve naloži proroku da izreče protiv tirkoga kralja:

*Tvoje se srce uzoholi,
ti reče: »Ja sam Bog!
Na božjem prijestolju sjedim
u srcu morskom.«
Obilno trgujući
napuni se nasiljem i sagriješi
Zato te zbacih sa gore Božje
istrgeh te, kerube zaštitniče,
ispred ognjenoga kamenja.
Jer ti strašilo posta,
nestade zauvijek.*

No Jahve ipak nije proroku dopustio da prekori Nabukodonozora babilonskog.

*Ezekiel 1; 10; 3, 1—18; 22; 4, 1—17; 5, 1—12; 8, 1—17; 11, 7—12;
12, 1—12; 37, 1—14. 17—28; 40—48; 25—32; 28, 1—19; 29, 17—21.*

1. Knjiga Ezekielova zasigurno sadrži ponajviše dramatične unutar Staroga zavjeta. To je pjesnička tvorevina, nastajanje koje vjerojatno obuhvaća dulji vremenski raspon, najmanje od 592. do 530. g. pr. n.e. ako ne i dulji. Ime proroka Ezekielu («Bog voli jake») i oskudne biografske zabilješke nas sile na pretpostavku da se iza te osobe prije krije poetska duša negoli historijska figura.

2. Osim toga, Knjiga u svom jezičkom obliku nije baš laka. Na mnogim mjestima iskvareni dijelovi teksta često dopuštaju da se samo nasluti smisao što ga je tekst ranije morao imati. Grčki i latinski prijevodi nude relativno jednostavniji tekst, no u svojoj su slikovitosti doista ravni hebrejskom tekstu. Jezične su teškoće povezane i s time što Knjiga nije pisana samo jednom rukom. Poprilično je sigurno da brojni datumi vizija nisu historijski sasvim pouzdani, već više predstavljaju spisateljski okvir Knjige.

3. Knjiga nas prisiljava na usporedbu s djelima Homera i s rješenjem homerskoga problema, naime, na predmjetu da je neki veliki pjesnik i mitograf dao osnovu zbirke, a zatim su je

proširili drugi pjevači, koji su morali potjecati iz raznih krajeva: iz Jeruzalema, Babilona i egipatskog egzila. Pojavljivanje pojedinih pojmova u određenim tekstovima valja objasniti upravo tako; ne može se pretpostaviti da je Ezekiel djelovao u Babilonu i Jeruzalemu.

4. Ezekiel je pjesnik velikih biblijskih alegorija. Njegov govor pastirima (poglavlje 34) djeluje snažnije od parabola drugih proroka. Mračni prijeteći govor o apokaliptičkom ratu Goga i Magoga (poglavlje 38) je potakao židovsku i kršćansku mitologiju. Njegovi dramatični govori prepuni prijekora upućenih Izraelu (Samariji) i Judi (Jeruzalemu), u kojima ih naziva Oholom i Oholibom i okrivljava ih za najveću moguću razbludnost slikovitim prikazima, kakvima nema ravnih u Bibliji (poglavlje 23), kao i njegovi utješni govori o novom duhu (poglavlje 36, 25—30), su mnogo impresivniji od vrlo lirskih pjesama Izaije ili govora i pisama Jeremije.

5. Pjesnik je sasvim očit protuegipatski nastrojen. Njegova izrazita simpatija pripada Nabukodonozoru babilonskom »koji radi za Jahvu« (poglavlje 29, 18). Njegova antijeruzalemska opozicija, kao i ona drugih proroka, se može objasniti njegovim položajem. Ne pripada među dvorske proroke i svećenike, već među seosko stanovništvo. Poglavlja 40—48 sadrže detaljni opis novoga Hrama u Jeruzalemu, kao i propise o obaveznom održavanju kulta, no to nije ni u kakvom proturječju s velikom vizijom pjesnika, već samo jedini mogući svršetak što su ga njegovi nasljednici mogli i morali opjevati da ne bi dospjeli u sukob s naređenjem perzijskoga vladara o osnivanju kultne zajednice u Jeruzalemu. Zatvorena Istočna vrata što ih je opisao Ezekiel, kršćanska je mitologija protumačila kao Mariju, majku Isusovu, preko koje je Isus došao na svijet.

6. Opis prijestolja-kola je također postao mnogo upotrebljavanom osnovom za starocrkvene prikaze boga. »Quadriga Domini« je bila najobljubljeniji motiv, jer podsjeća na antikne uzroke kola Helija, Posejdona i drugih bogova.

Četiri lica kerubina su postala starocrkvenim simbolima za četiri evanđelista. S time je započelo Otkrivenje 4. Poslije crkvenog oca Jeronima je lav simbol za Marka, junac simbol za Luku, orao simbol za Ivana, te čovjek simbol za Mateja.

No prvotno — na to ukazuju Daniel 2 i 7 — su to bili simboli za četiri dijela svijeta, za četiri elementa: Sunce, Mjesec, Nebo i Zemlju, kako se pojavljuju u starim babilonskim i ašurskim kraljevskim napisima. Lav je životinja boginje Ištar, junac je lik Marduka, zmaj s orlovskom glavom je Nergalova životinja, a čovjekoliko biće je bog Enlil, »Marduk slave i vojski«, kako stoji u staroj babilonskoj himni koja Marduka izjednačava sa svim velikim bogovima. Slika prijestolnih kola je zbog toga jednoznačna: Jahve je veliki kralj, jedini vladar i zbog toga Nergal, Enlil, Ninurta i Marduk — u jednom.

7. Ezekiel je kao mitograf i pjesnik istodobno svjedok nastanka pojma boga. Bogovi su zapravo kraljevi, a kraljevi su bogovi. U proročanstvu kralju Tira (poglavlje 28) citira tirska i općeorijentalnu kraljevsku formulu: »Ja sam Bog«, a zatim dopušta Jahvi da kaže kako je on, Jahve, pozvao kralja na »svetu goru Božju«. No Jahve je kralja i boga Tira izbacio iz svojega savjeta i uništio ga, a to valja zahvaliti pjesnikovoj revnosti spram velikoga kralja Jahve. Pjesnik se ističe time što je Jahvu — kao i Homer Zeusa — prikazao sasvim antropomorfno. Jahve ljubi djevicu Izrael što ju je odabrao za sebe, kao što Zeus ljubi Europu.

8. Značajno je također što pjesnik mora izvršiti dvanaest simboličnih zadataka koji ukazuju na sudbinu Jeruzalema i Izraela. Premda se u samoj Knjizi više ne pojavljuje, broj dvanaest ukazuje na zaokruženost i savršenstvo. Moralo se učiniti sve što je pjesnik učinio da bi to Juda i Jeruzalem shvatili kao opomenu i da se ne bi još više skvarili. Čvrsto spojenim štapovima »Juda« i »Josip« je prorok htio demonstrirati neuništivost ujedinjenih saveza, dok je jedan štap lako slomiti. Poput dvanaest Heraklovihih poslova, dvanaest zadataka su također uvriježeni kliše za izbavljenje i oslobođenje božanskoga heroja.

9. Kao ni u jednoj drugoj knjizi Biblije, estetska vrijednost glavnoga mita u Ezekielu — propast Jeruzalema i njegov ponovni uspon — je sasvim neovisna o religijskom osjećanju. U tome je ravan Homeru. Samo što propast Troje u Homerovu opisu ispada kao čudljiva volja bogova na Olimpu, dok Ezekiel neprestano naglašava da je uzrok propasti Jeruzalema — opakost stanovništva. Kao niti jedan drugi biblijski pjesnik, Ezekiel individualizira krivnju i pokoru, etiku i moral. Time je jasno karakterizirano i njegovo stajalište: epoha raspadanja zatvorenih društvenih običaja i navika, propasti države.

8.7 Hošea

Jahve reče Hošei, sinu Beerijevu, u dane Jeroboama, sina Joaševa, kralja izraelskog: Idi, oženi se bludnicom i izrodi djecu bludničku. Svoju djecu nazovite imenima Jizreel, Nemila i Ne-moj-narod. Po tome neka se vidi koliko je meni, Jahvi, stalo do tog naroda, koliko ga volim. Zatim uzmi još jednu ženu, također preljubicu, zatim je ostavi samu, jer i Izrael mora ostati sam, bez Boga, bez kralja, bez kulta. Kada je Izrael bio mlad, zavolio sam ga i izveo iz Egipta. Ali što sam ga više zvao, više se predavao drugim bogovima.

Ali neću ga sasvim upropastiti. Iscijelit ću ga od njegovog otpadništva, i voljet ću ga. Bit ću kao rosa Izraelu, samo ću ga ja uslišati, samo sam ja poput zelena čempresa.

Hošea 1, 1—8; 3, 1—5; 11, 1—4; 14, 5—9.

1. Hošea je postao naslovom za zbirku pjesama i parabola a da se iza toga ne može predmnevati koja historijska osoba. Neki stihovi te Knjige, što se ubraja među male proroke, formalno sadrže mnoge sličnosti s ljubavnim pjesmama. Psihologizirajuća interpretacija je htjela u toj zbirci pronaći nesretnoga supruga kao autora. No, to nije točno. Mitologijski sadržaj Knjige govori protiv toga.

2. Poput Jeremije (vidi VIII, 5), pjesnik se koristi usporedbom braka između kralja i zemlje, boga i ljudi, koja se zasniva na konkretnim historijskim predajama. U starom Sumeru (oko 2000. g. pr. n. e.), kralj zemlje bi ulazio u sveti brak s boginjom koju je zastupala velika svećenica Inane-lštar. Boginja je zastupala zemlju i odabirala si je muža i kralja; u Sumeru je boginja seljaku Enkimdu pretpostavila pastira Dumuzija; no Dumuzi uskoro odbacuje Inanu-lštar.

3. Poput Jeremije i Ezekielu (vidi VIII, 5 i VIII, 6) pjesnik u toj mitologijskoj predodžbi svodi propast Sjeverne države Izraela, što je naziva Efrajimom, na bludničenje s tuđim bogovima; to je metaforički opis političkih saveza sa susjednim kraljevima. Njegovo ga mišljenje — da bi to morala biti opomena Judi — razotkriva kao pristalicu Južne države.

8.8 Jona

Jednoga dana riječ Jahvina dođe Joni, sinu Amitajevu: Ustani i pođi u grad Ninivu i propovijedaj mu propast, jer se zloća njegova popela do mene. Jona pobjegne pred tom zadaćom; ukrca se u brod što je iz Jafe plovio u Taršiš. Ali Jahve podigne silnu oluju; činilo se da će se brod prevnuti. Da bi olakšali brod, mornari najprije izbace tovar u more. Zapovjednik broda probudi Jonu koji je spavao na dnu lađe, i naloži mu da prizivlje svojega Boga. Budući da se opasnost neprestano povećavala, mornari bace ždrijeb da bi odredili koga mogu smatrati uzrokom nevolje. I ždrijeb padne na Jonu. Tada ga zapitaše: Zbog koga nas snađe ovo zlo? Ovaj im odgovori da je Hebrej i da štuje Jahvu, Boga nebeskoga koji je stvorio more i zemlju. Ne prešuti im ni to da je pobjegao pred Jahvom. Mornari se sada još više uplaše, pa mu rekoše: Što da učinimo s tobom da bi se more opet smirilo? A Jona im reče: Uzmite me i bacite u more, jer znam da se zbog mene diglo na vas ovo veliko nevrijeme. Pošto su uzaludno pokušali približiti lađu kopnu, baciše ga u more. More se nato smiri. Ali Jahve zapovijedi velikoj ribi da proguta Jonu. Tri dana i tri noći ostane Jona u ribljoj utrobi. Zatim se Jona iz riblje utrobe pomoli Jahvi i zavjetuje se da će izvršiti volju Jahvinu. Jahve tada zapovijedi ribi da ga izbljuje na kopno. Jona se sada zaputi u Ninivu i uspije sa

svojom propovijedi o propasti. Niniva se obrati, krene dobrim putom, a Jahve odustane od uništenja. To ozlojedi Jonu i on se sada toliko razgnjevi i odluči: bolje je da umrem nego da moram vidjeti kako se moje proročanstvo nije obistinilo. Ali Jahve mu ne dopusti da umre, već mu pokuša objasniti kako mu nije bilo lako uništiti grad, u kojem živi 120.000 ljudi i mnogo životinja.

Jona 1—4.

1. Ime jednoga proroka Jone, sina Amitajeva iz Gat Hahefera je poznato iz II Kraljevi 14, 25. Navodno je za bezbožnog izraelskog kralja Jeroboama II (784—744) izmirio zemlju s Jahvom. No povezanost gornje priče s njegovom osobom je fikcija. Priča je vjerojatno koncipirana u 3. st. pr. n.e. i pripisana je proroku Joni zbog njegovih zasluga.

2. Bajoslovni nas se sadržaj priče doimlje poput nevjerojatnog raspredanja o mornarskim dogodovštinama utoliko više što se samo u tri kratke rečenice opisuje kako je riba progutala Jonu. Babilonci, Egipćani, Asirci i Feničani su je ispričali mnogo opširnije. U tim pričama čovjek, kojega je progutala riba, dobiva novu egzistenciju. No Jona ostaje stari sumnjičavac. Tri dana je također u Babilonu vrijeme bezbožnoga razdoblja uoči novogodišnje svečanosti. Ti krnji mitologijski elementi su karakteristični za hebrejsku poeziju. Orijentalni mit je iskorišten u priči o Joni; riba ima samo zadaću da Jonu vrati na obale Palestine.

3. Na primjeru velikog, već odavna umrlog proroka Jone, ta priča treba da pouči Izrael 3. stoljeća pr. n. e. kako Jahve ne uništava svoje neprijatelje. Niniva je šifra za Perziju, a možda i za veliku državu Aleksandra Makedonskog. Tu je korigirana vjera Izraela u Boga osвете. Umjesto odmazde valja praštati, jer se i neki tuđi svijet može pokajati i steći Jahvinu naklonost.

Sliku Jone, koji tri dana boravi u utrobi ribe, kršćanska je ikonografija protumačila kao starozavjetnu anticipaciju Kristova silaska nad pakao.

9. Legende o kraljevima

9.1 Abimelek

Poslije smrti suca Gideona-Jerubaala, pode Abimelek, jedan od njegovih sedamdeset sinova, u Šekem, gdje su živjela braća njegove majke. Ovdje si pribavi potrebnu pomoć da bi umorio svu svoju braću i proglasio se kraljem. To mu posreći, i on je tri godine vladao Izraelom. No stanovnici Šekama sada unajme drumske razbojнике koji su kraljeve ceste činili nesigurnima. Gaal i njegovi drugovi su bili najugledniji među njima. Gaal je poticao otpor stanovnika Šekema prema Abimeleku. Kraljevski namjesnik Šekema Zebul to prenese Abimeleku; Abimelek nato potuče Gaala i građane Šekema, koji potraže zaštitu u hramu El-Berita. Abimelek pobije sve stanovnike; grad je bio razoren. Poslije toga krene na Tebes. No, nije ga mogao osvojiti, jer se usred grada nalazio utvrđeni toranj, kamo su se sklonili stanovnici. Kada je Abimelek prišao kuli da bi je zapalio, neka žena baci na njega mlinski kamen koji mu smrskala lubanju. Imao je još toliko snage da naloži svom sluzi da ga ubije eda se ne bi moglo kazati: Ubila ga je žena. Kada su Izraelci dočuli da je Abimelek mrtav, svi se vratiše svojim kućama. I tako Elohim svali zlo na Abimeleka i Šekemce zbog njihovih opačina.

Suci 9, 1—6. 25—57.

1. Tekst potječe iz ranog kraljevskog doba i zasigurno nije tradiran u Jeruzalemu, već u sjevernim naseljenim područjima. Bog Elohim preuzima odgovornost za propast Abimeleka i grada Šekema, i to govori u prilog tome; u prilog tome također govori antirojalistička temeljna tendencija sage. Salomonovo je kraljevstvo za pripadnike sjevernih plemena podjednako sumnjivo, kao i Abimelekovo kraljevstvo.

2. Nadalje, uništenje gradskog boga Šekema, koji je jedan Baal, tj. bog saveza, je pouzdana karakteristika antijudejske prirode te predaje. Izraelićani su sa sobom u Kanaan donijeli ideju o savezu između sebe i boga, koji je bio sličan savezu između njih i njihovog odabranog vođe. U Šekemu i njegovu svetištu su sada izraelićani i Kanaanci zajednički štovali gradsko božanstvo Šekema, koje je nalikovalo na njihovoga boga Jahvu. Polemika pripovjedača je usmjerena protiv te pobožne simbioze. Elohim afirmira svoj teritorij protiv Baala saveza; Abimelek se pokušava sa starim stanovnicima afirmirati protiv novih uljeza, Izraelićana.

3. Još o značaju Šekema v. VII, 3, d. U Abimelekovu priču utkana je i fabula o Jotamu (v. VII, 7). Abimelekova priča je sasvim sigurno prihvaćena u povijesnu građu, jer je bila u stanju istaći zahtjeve svećenika u pogledu jedinstvene vladavine Jahve poslije egzila. Međutim, nenamjerno preuzimanje imena božjega Elohim jasno ukazuje na prvotni smisao legende.

9.2 Šaul

a. U Gibeji živio neki čovjek iz Benjaminova plemena, po imenu Kiš. Imao je sina, kojega je nazvao Šaul i koji je bio izuzetno lijep: među sinovima Izraelovim nije bilo ljepšega čovjeka od njega. Bio je za glavu viši od svih drugih. Jednoga se dana Kišu izgubi nekoliko magarica. Šaul se s jednim slugom baci u potragu za njima. I tako stigoše u zemlju Suf k proroku Samuelu i htjedoše ga zapitati za put. No ovome je Jahve objavio da mora Šaula pomazati za kneza izraelskoga. I tako Samuel prihvati Šaula i kneževski ga ugosti. Sutradan ujutro iziđe sa Šaulom iz grada, pomaže ga za kneza Izraela i naloži mu da isprva o tome nikome ništa ne govori. Saopći mu još tri stvari, što će ih Šaul istoga dana doživjeti u znak da je to pomazanje valjano. I proročanstvo se ispuni: On susretne dva čovjeka koji mu rekoše kako su magarice pronađene; pokraj hrasta Tabora tri mu čovjeka daju dvije pogače; naposljetku naiđe na skupinu zanesenih proroka; pridruži im se, jer se duh spustio i na nj. Ljudi, koji su

ga poznavali, se začude tome i zapitaju: Zar i Šaul pripada među proroke?

Poslije toga se Šaul vrati kući i lati se posla. Jednom se upravo vratio s vučnom stokom s polja, na kojem je orao, kad li ga ljudi iz Jabeša i Gibee zamole za pomoć protiv Amonaca, koji su ih jako pritisnuli. Šaul nato raskomada svoja goveda, pošalje komade mesa u zemlju i poruči: Tako neka bude s govedima svih onih koji ne pođu za Šaulom u rat protiv Amonaca.

Pošto je Šaul pobijedio Amonce, cijeli narod prijeđe u Gilgal i pred Jahvom ga postavi za kralja. Uz pomoć svojega sina Jonatana, Šaul pobijedi također Filistejce. Međutim, Samuel se već okrenuo od njega, jer je Šaul u odsutnosti Samuela priredio žrtvu paljenicu da bi prije bitke s Filistejcima udobrovoljio Jahvu, i jer on, suprotno volji Jahvinoj, u ratu protiv amalećanskog kralja Agaga, nije točno slijedio riječ Božju, već je povrijeđenoga kralja najbolju stoku i najvredniju imovinu uzeo sa sobom kao plijen. Osim toga, zbog prosvjedovanja naroda je dokinut ždrijebom doneseni pravorijek proročišta Urim i Tumin, kojim je Šaulov sin Jonatan bio osuđen na smrt zbog nepoštovanja posta. No drugu opačinu Samuel nije oprostio Šaulu, pa mu reče: Ti si odbacio riječ Jahvinu, zato je Jahve odbacio tebe, da ne budeš više kralj.

Samuel zbog toga pomaže Davida za novoga kralja. Ovaj je već bio štitonoša na Šaulovu dvoru i kad bi koji zao duh Elohimov mučio kralja, David bi zasvirao harfu, tako da bi zao duh opet uzmakao. No Šaul postane ubrzo ljubomorani na Davida, jer je ovaj svojim uspjesima osvajao srca. I tako David pobjegne pred Šaulom, koji je žestoko progonio njega i njegove prijatelje. U međuvremenu su Filistejci očigledno ojačali i naoružali se protiv Šaula. Budući da je Samuel umro, a proroci mu — kao ni proročište ždrijebom Urim i Tumin — nisu mogli ništa kazati, Šaul je bio bespomoćan; i tako ga premoćni Filistejci zateknu nespremna kod Gilboe. Vidjevši kako su mu sinovi pali, sam se baci na mač. Filistejci zatim osvoje zemlju i učvrste se u njoj.

I Samuel 9, 1—10, 16; 11, 1—15; 13, 10—15; 15, 1—23; 16, 13—23; 22, 6—23; 31, 1—13.

b. Drugi pak pričaju kako je Samuel sazvao narod pred Jahvu u Mispu i kazao ljudima: Želite kralja. Zato sada stanite pred Jahvorn po svojim plemenima i rodovima. Poslije toga Samuel naloži da se odluči ždrijebom, i on padne na pleme Benjaminovo. Zatim privede pleme Benjaminovo po rodovima, i ždrijeb padne na Matrijev rod; a kad privede Matrijev rod, čovjeka po čovjeka, ždrijeb padne na Šaula, kojega isprva nisu mogli pronaći, jer se sakrivao za tovarom. Ljudi otrče i dovedu ga odande; bio je za glavu viši od svih drugih. Tada sav narod poviče: Živio kralj! Samuel nato iznese narodu kraljevske zakone, zapiše ih i položi ih pred Jahvu.

Nešto poslije Samuelove smrti, Šaul se zaputi u En Dor k nekoj ženi koja je umjela dozivati duhove mrtvih; htio je umrloga Samuela zapitati za savjet, uoči bitke protiv Filistejaca. I Samuel proreče propast Šaula i naroda. Jahve je, naime, odlučio da uništi Šaula i narod, jer nisu htjeli poslušati riječ njegovu.

I Samuel 10, 17—24; 28, 3—25.

1. Priče o kralju Šaulu pripadaju tradiciji južnih plemena. Svoj su konačni oblik poprimile već za kraljevskoga doba, za Salomona. Samo se tako može objasniti činjenica što ta tradicija Šaula ne naziva kraljem, već knezom. Razlika između nagida (»knez«) i meleka (»kralj«) se sastoji u njihovim zadacima. Knez je počasna funkcija, povezana s aktivnošću rukovođenja u vojsci. Kraljevstvo obuhvaća također građanske, kulturne i ekonomske zadatke. Svećenički dvorski ljetopisci Salomonovi su imali snažnih interesa da položaj Šaula opišu tako da se ti opisi jasno ističu od opisa Davida i Salomona. — Samo elohistički pripovjedač kaže kako je Šaul bio pravovaljano odabrani kralj, jer je ždrijebom i aklamacijom »Živio kralj«, i time je na

valjani način dospio na prijestolje. Prilično je vjerno opisan ritual izbora za kralja vojske. Pravo da biraju i da budu birani su imali svi muškarci sposobni za vojsku. A sposobni za vojsku su svi slobodni stanovnici zemlje. Žene, djeca, sluge i sluškinje su isključeni iz javnoga života.

2. Ekonomska osnova pojedinih samostalnih plemenskih saveza je ponajprije privatno vlasništvo nad stadima koja su uzgojena na zajedničkim pašnjacima. Nadalje, privatno vlasništvo nad zemljom, na kojoj se uz pomoć slugu, sluškinja i žena bave poljodjelstvom. Gradovi su u to doba bili naseljeni pretežno nekadašnjim seoskim stanovništvom Kanaana i nisu sudjelovali u izboru kralja. Međutim, bili su upućeni na vojnu zaštitu nomadizirajućeg seoskog stanovništva, što je pretežno živjelo u šatorskim selima. Gradovi su bili građeni kao trgovinska središta i kao utočišta, tj. osiguravali su dovoljno mjesta za stada i ljude u vrijeme opasnosti. Ukoliko se oveći hramovi nalaze u blizini ili pak u samim gradovima, u gradovima žive i obrtnici koji se većinom nalaze u službi hrama. Gradska kraljevstva, koja su smijenila vojna kraljevstva, su uvijek povezana s kojim hramom. Lokalni bog reprezentira velikoga kralja, kojemu pripada grad, zemlja i ljudi. Stara orijentalna kraljevstva su zbog toga točno nazvana teokratskim despotijama. Sociologijski gledano, njihovo je razdoblje prijelazna faza s klanski organiziranog društva u antičko robovlasničko društvo.

3. Valja smatrati pouzdanim da je Šaul (ime znači »Izmljeni«) bio historijski lik, premda se u prilog tome ne može navesti nijedna jednosmisljena potvrda izvan Biblije. Historijske oslonce zasigurno pružaju vojni pohodi na susjedne narode. Budući da su (racije) bili poprilično česti, na propast je osuđen svaki pokušaj da se za Šaula pronađu točni vremenski podaci. Pouzdano je da je živio oko 1000. pr. n. e.

4. Bez obzira na taj lokalni kolorit, koji bi kasnijega kralja morao učiniti poznatim, priča o Šaulu je model za mitologijsku predodžbu božanskoga velikoga kralja Jahve, iz kojega proizlaze mnogi zaključci. Naime, kada potkralj Šaul gazi Jahvine zapovijesti, biva kažnjen. Prorok Samuel (Vidl VIII, 1) vrši funkciju božanskoga namjesnika. Proroštvo je proizišlo iz starog kanaanskog svećenstva, kako se jasno razabire iz teofornih imena velikih proroka Samuela, Ilije i Elizeja, gdje slog El uvijek ukazuje na Elohimu, predstavnika starih kanaanskih bogova.

Grupa ekstatičkih proroka, koja pozna Samuela i u koju dospijeva Šaul, je zbog toga zasigurno proizišla iz takvih nekadašnjih kanaanskih i maloazijskih grupa, kakve su možda živjele u bakanalijskim dionizijskim grupama, u misterijama božice Ištar ili pak u kasnijim skupinama islamskih derviša.

5. Zbog toga zasigurno nije slučajno što, prema legendi, Šaul mora tražiti magarice svojega oca. Magareća uha na žezlu su bila simbol vladajućih bogova Egipta; egipatski bog Set je imao lik magarca. Magarci su bili sveti i za boga Doniza koji je prema legendi stavio dva magarca pod zvijezde. Dioniz je sin Semele, koji bezobzirno osvaja svoje mjesto za stolom olimpijskih bogova, potisnuvši skromnu Hestiju. Sudjelovanje u njegovu kultu donosi sa sobom potpuno blaženstvo. Sudionici se pretvaraju u druge ljude. Samuel to također proriče Šaulu i izričito mu savjetuje da se priključi skupini ekstatičnih proroka.

6. Za jeruzalemskog pripovjedača se u tom izvještaju već nalazi uzrok za Šaulovo otpadništvo. Samuel je još opisan kao čovjek božji, koji je prorok, svećenik i vizionar. Njegovi zadaci u Sufu su još uvijek identični s onima predizraelćanskog službenika kulta. Tradicija zna za to: »Nekoć se u Izraelu, kad bi išli pitati Boga za savjet, govorilo: »Hajde, pođimo k vidiocu!« (poglavlje 9, 9).

Šaulova bolest, »neki zao duh Elohimov«, je vjerojatno sastavni dio judejske polemike protiv Šaula, koji je prije kao i poslije bio podložan praksi skupina ekstatičkih proroka.

7. Elohistički pripovjedač, koji zastupa interese nekadašnjeg seoskog stanovništva, ispričao je također epizodu sa ženom u En Doru. Posjeta kralja za njega nije ništa neobično. Značajno je samo što on Jahvu prikazuje kao revnoga gospodara i velikoga kralja, zlovolju kojega može ublažiti samo žrtvovanje pristalica Šaula i velikih dijelova vojske.

9.3 David

a. Pošto je duh Jahvin odstupio od kralja Šaula i stao ga salijetati neki zao duh Elohimov, u Davidu, lijepom mladiću i valjanom junaku, Šaulovi sluge pronađu čovjeka koji je sviranjem u harfu umio otjerati zloga duha i ublažiti Šaulove muke. I Šaul uzme Davida u svoju službu. David stekne zasluge kao Šaulov vojskovođa i dobio je za ženu njegovu kćer, Mikalu. Međutim, pošto je Šaul zatim primijetio kako David postaje u ljudi obljubljeniji od njega samoga, pokušao ga je ubiti. Ipak, Jonatan, Šaulov sin upozori Davida i ovaj pobjegne. Ubrzo mu se pridruže mnogi ljudi koji se više nisu smjeli pojaviti u svojim šatoriskim selima, jer su dospjeli u sukob sa zakonima. S njima je David odlazio u pljačkaške pohode. U to je vrijeme imao dvije žene, naime, Ahinoamu iz Jizreela i Abigajilu, udovicu bogataša Nabala iz Maona.

Kasnije je David postao najamnikom Filistejskoga kralja Akiša iz Gata, a pljačkao je i ubijao iz Siklaga, odakle bi odlazio u pohode u područja Amalečana. No u pohodu Filistejaca protiv Izraela nije sudjelovao: Drugi filistejski knezovi mu nisu vjerovali. I tako se David borio protiv Amalečana, koji su napali njegovo boravište Siklag. Od plijena je pravio poklone stanovnicima južnih krajeva oko Hebrona. Kad je saznao kako su Šaul i Jonatan poginuli u bici s Filistejcima, dao je ubiti glasnika koji mu je donio vijest o smrti, jer je ovaj izvijestio kako je Šaulu, na njegovu molbu, zadao smrtni udarac. O smrti Šaula i Jonatana je ispjevao tužaljku. Poslije toga, na Jahvinu zapovijest, prijeđe u Hebron. Tu ga ljudi iz Jude pomažu za kralja nad domom Judinim, dok je na sjeveru, nad Izraelom, vladao Išbaal, sin Šaulov. Nato bukne dugotrajni rat između oba kralja. David je postajao sve moćniji, dom Šaulov sve slabiji. Išbaala naposljetku vlastiti ljudi izdaju Davidu i ubiju ga. David kazni smrću ubojice i dopusti da ga uglednici Izraela pomažu za »kneza nad Izraelom«. Zatim osvoji grad Sidon ispred Jeruzalema što su ga držali Jebusejci i nazove ga gradom Davidovim, da bi uz pomoć tirkoga kralja podigao moćnu palaču. U Jeruzalemu uzme k sebi i Bat-Šebu, ženu Hetita Urije. Naime, dok je Urija bio na bojištu, Bat-Šeba je zatrudnjela od Davida, a da bi to prikrio, David je najprije pozvao muža s bojišta da bi ovaj spavao sa svojom ženom. No, budući da je Urija, u skladu s ratnim pravilima, odbio da pođe k Bat-Šebi, David preda Uriji pismo za njegovoga zapovjednika na bojištu, kojim je ovome naložio da se pobrine da se Urija ne bi živ vratio iz bitke. I Urija pogine. No Jahve učini da je Bat-Šebino dijete umrlo kako je prethodno prorokovao prorok Natan. Poslije toga Bat-Šeba rodi još jednog sina, Salomona, kojega je podigao prorok Natan.

Osim ovoga David je imao i sinove s drugim ženama. Među njima, Amnon padne od ruke svojega polubrata Abšaloma, jer je silovao njegovu sestru Tamaru i nije je htio oženiti. No Abšalom opet zadobi povjerenje svojega oca, pošto je tri godine boravio u tuđini. Bio je to visok i lijep muškarac, snažne kose. Budući da nije htio čekati očevu smrt da bi ga naslijedio na prijestolju, pokušao ga je oboriti. No ustanak nije uspio. Davidovi su prijatelji spriječili Abšalomov naum — kojemu se priključio Davidov savjetnik Ahitofel — a Joab, Davidov vojskovođa, ubije Abšaloma koji se svojom dugačkom kosom zaplete u šipražje pokraj nekoga hrasta. Neki smatraju da je sve to bilo po Jahvinoj volji, jer je David uljezao u Urijin brak.

David je sada i sam bio vrlo snužden, i samo su ga molbe i prijetnje potakle da se opet prihvati upravljanja. K tome je pridošlo i nezadovoljstvo sjevernih plemena, koja su bila u zavadi s južnim plemenima i htjela su se otcijepiti od Davida. No Joab se borio protiv njih, sve dok mu ljudi iz Abel Bet Maake nisu predali glavu vođe otpadničkih sjevernih plemena. Na tom je pohodu Joab podmuklo umorio i Amasu, vođu Judine vojske. Sada je oko Davida bilo okupljeno samo nekoliko skupina hrabrih junaka.

Kada je David ostario, bilo mu je hladno u postelji pa su mu dali mladu djevojku, Abišagu iz Šunama. Ova se neprestano brinula za njega. Prije svoje smrti je još imenovao Salomona za svojega nasljednika; svećeniku Sadoku i proroku Natanu, koji su spriječili da se njegov drugi sin Adonija uz Joabovu pomoć popne na prijestolje, naloži da kod Gihona pomažu Salomona za kralja Izraela. Prije nego što je David umro, zapovjedi Salomonu da ubi Joaba. Četrdeset je godina vladao Izraelom.

I Samuel 16, 14—22; 18, 17—28; 25; 27, 1—12; 29; II Samuel 1; 2; 4; 5, 1—U; 11; 1, 15—25; 13—16; 12, 11—12; 17—20; I Kraljevi 1; 2.

b. Drugi pak govore kako je Davida Samuel pomazao za kralja: Šaul je tek jednu godinu bio kralj Izraela, no toliko je slabo poštovao Jahvinu riječ da je Jahve odlučio da postavi svojoj zemlji novoga kralja. I tako naloži Samuelu, koji već dugo nije djelovao u javnosti, da između sinova Jišaja iz Betlehema pomaže novoga kralja. Izbor Jahvin padne na najmlađeg sina Jišajeva, na Davida, koji je tada još čuvao ovce, no bio je lijep dječak.

David je bio potajno pomazan. I tako se dogodi da je Šaul tek u jednoj bici protiv Filistejaca posvetio pažnju srčanom i vrijednom vojniku. Tada ga uzme k sebi, jer ga je njegov sin Jonatan silno volio. No Šaul ga ubrzo počne ljubomorno progoniti, tako da je David pobjegao k Samuelu u Ramu i ostao u prorokovoj kući. Šaulovi su ga ljudi ovdje tražili u nekoliko navrata, no sve glasnike obuzme ushićenje u skupini proroka. Kada je naposljetku sam pošao onamo da bi uhvatio Davida, njega također obuzme duh Elohimov, tako da se cijeli dan i cijelu noć nag valjao po tlu, zbog čega je nastala uzrečica: Zar je i Šaul među prorocima?

Šaul nije nikada uspio uhvatiti Davida, jer je Šaulov sin Jonatan toliko zavolio Davida da se s njime urotio i uvijek bi ga upozorio. A David je uvijek cijenio Šaulov život, tako da ga je poštudio.

I Samuel 16, 1—13; 17, 55—18, 5; 19, 8—24; 20.

c. Treći pak pričaju kako je David, sin Jišaja iz Betlehema, bio hrabar vojnik, koji je u jednoj bici protiv Filistejaca kao mladi dječak ubio golemoga Golijata iz Gata samo svojom praćkom i na taj način odlučio o ishodu bitke. Pošto su se Izraelci vratili iz bitke, zemljom se pronese glas:

*»Pobi Šaul svoje tisuće,
David na desetke tisuća.«*

Šaula to silno razgnjevi, tako da je naumio ubiti Davida. No Jahve je bio s Davidom, a od Šaula se odmakao. David pobjegne pred Šaulom u Keilu, u Maon, a s njime i šest stotina ljudi, svakakvih patnika, ljudi koji su pobjegli pred svojim vjerovnicima, i drugih nezadovoljnika. Ali nikada nije dizao ruku na Šaulov život, premda ga je često mogao ubiti.

Naprotiv, pošto je postao kraljem, nije štedio Filistejce i potukao ih je kao i njihovu golemu vojsku. Jahve se borio za njega. Pošto mu je Jahve osigurao mir s njegovim neprijateljima, David je mislio na to da za Kovčeg, što ga je prenio u Jeruzalem, izgradi hram. No Jahve mu reče preko proroka Natana: Kada se ispuni tvoje vrijeme i kada se spremiš k svojim očevima, tvom ću nasljedniku potvrditi njegovo kraljevstvo. Neka izgradi dom mojem imenu, a ja ću zauvijek potvrditi njegovo kraljevsko prijestolje. Bit ću mu ocem, a on će mi biti sin. I tako David ne podigne dom imenu Jahvinu, ali je sakupio veliko blago s kojim će ga izgraditi Salomon.

Još za svojega života, David naloži da se pogube svi potomci Šaulovi, a poštedi samo

Meribaala, sina Jonatanova, jer se ovome zakleo.

Njegovo posljednje veliko djelo je bio popis pučanstva, na što ga je potakao Jahve. Još iste godine Jahve pošalje Davidu proroka Gada, i najavi mu tri moguće kazne, no ipak mu dopusti da sam odabere kojom će kaznom biti kažnjena zemlja, jer se je Jahvin gnjev opet razbuktao. A David odabere kugu, koja je bjesnjela tri dana, Jahve zaustavi anđela koji je ubijao narod; anđeo se tada nalazio kod gumna Jebusejca Araune, ispred Jeruzalema. David tada kupi to mjesto, podigne na njemu žrtvenik i prinese žrtve paljenice i pričesnice, kojima se izmiri s Jahvom. To je bio mjesto, na kojem je Salomon poslije izgradio Hram.

I Samuel 17, 1—54; 18, 28—19, 17; 23; 24; II Samuel 5, 17—18; 21; 24.

1. Sigurno je da je David bio historijska osoba. Međutim, mitologijski je značajan lik što ga je predaja dala tom prvom kralju Izraela, koji je jamačno vladao oko prijeloma milenija pr. n. e. David je za predaju ne samo lijep čovjek i poznati heroj, već ga predaja prikazuje i kao pjesnika. Možda mu se s pravom pripisuju pojedine pjesme u knjigama Samuela i Kraljeva; većina psalama nazvanih po njemu možda ipak ne potječe od njega.

2. Nastanak njegovoga kraljevstva se najvjerojatnije odvijao tako kako je to opisano u svećeničkoj predaji. David je postao pljačkašem, koji uz pomoć pobjeglih zlikovaca stvara družinu, i na taj si način pribavlja toliko respekta da ga Judejci biraju za kralja. U tome je nalik na Jeftu (v. VII, 3). Taj je oblik, čini se, bio poprilično uvriježen s obzirom na nastajanje starih orijentalnih despotija.

3. Činjenica što je David osim žena volio i muškarce, kako to slijedi iz poglavlja o njegovu prijateljstvu s Jonatanom, za starog orijentalnog pripovjedača nije nipošto uvredljiva tema, kao što je, uostalom, sasvim pouzdano da je u Jeruzalemu, osim ženske, postojala i muška kulturna prostitucija, koju je istrijebio vjerojatno tek kralj Jošija (v. VI, 5, 1)

Poligamija je sama po sebi razumljiva. Svađe među raznim ženama u Davidovu haremu nastaju uglavnom zbog djece. Svoje prve žene David još nije kupio, one još uvijek nisu roba, već su simbol moći i utjecaja. Tek priča s Bat-Šebom pokazuje kako je ustoličeni kralj postao neograničeni despot.

4. Tipično je također kako David ne doprinosi baš neznatno tome da budu pogubljeni svi Šaulovi potomci. Legenda želi da se David ne nađe u ratu protiv Šaula, premda njegovi brojni susreti s njim govore drugačije. Na svaki je način pouzdano da se Davidu u ratu protiv Fiiistejaca nije nalazio na Šaulovoj strani.

Svršetak Davidovih sinova istodobno pokazuje kako David gotovo skrštenih ruku promatra spletkarenje, poslije kojega njegov sin Salomon preostaje kao jedini prijestolonasljednik. Predaja također vrlo jasno pokazuje kako su se za Davida lomili stari socijalni plemenski poreci. Jer, na kraju Davidove vladavine, Joab ostaje kao jedini vlastodržac u zemlji, pošto je dao ubiti Amasu. S Amasom je slomljena judejska vojska kao dobrovoljni doprinos za borbu sposobnih muškaraca Jude, a s njom i sposobnost Jude da pojedinim velikim obiteljskim savezima afirmira svoja prava protiv sve jače središnje vlasti. No taj je historijski napredak završio na granicama sjevernih država koje su se mogle upustiti u to da Davidu otkazu poslušnost.

5. U priči o nasljeđivanju na prijestolju se historijski točno prepričava kako je slobodan izbor kraljeva po plemenskim starješinama ustupio mjesto svećenicima, koji su od sada određivali izbor kralja. Stare orijentalne despotije su od tada uistinu teokracije nalik na starozavjetno kraljevstvo. Svećenici su odgajali prijestolonasljednika i određivali tko će biti kralj. David je bio u Samuela u Rami, a Salomona je odgojio Natan i popeo ga na prijestolje uz pomoć svećenika Ebjataru. David je, poput svih kraljeva u Judi i Izraelu, imao svoje »vidioce«, svoje

proroke, koji su ga zavjetovali; događalo se ono što je želio bog Jahve.

6. Pripovjedači iz sjevernih plemena (v. b) obično pričaju kako je Samuel pomazao Davida za kralja, i kako ga na položaj kralja nisu uzdigla vlastita djela. Osm toga, oni znaju kako je Šaul i kasnije bio u posjedu duha Elohimovog, kako to proizlazi iz epizode u Rami, kada je Šaul u potrazi za Davidom pao u zanos. Za potomke starih Kanaanaca se ništa drugo ne može ni zamisliti. Oni pričaju takođe kako je David mogao umaći Šaulovim zasjedama samo zbog toga što ga je njegov ljubljani prijatelj Jonatan svaki puta upozorio. Ne pripisuju mu nikakva velika vojna ili herojska djela, jer oni priželjkuju miroljubivoga kralja, koji ima dovoljno vremena za ljubav i za kult, koji pošteduje svoje prijatelje i ostavlja ih na životu. Njihove se žene zbog toga bitno razlikuju od onih stanovnika južnih perifernih područja Jude i Jeruzalema.

7. Za ove pak (v. c) može priča o Davidu započeti i završiti samo jednom velikom bitkom. I tako oni prenose herojsko djelo Elhanana, sina Jairova iz Betlehema, koji je u bici kod Goba ubio Filistejca Golijata iz Gata (II Samuei 21, 19), na Davida, a k tome ih znatno uljepšavaju. Mladi pastir svojom praćkom tjera u bijeg čitavu vojsku. Za njih je David veliki heroj, koji ne šteti svoje protivnike, kako u zemlji, tako ni izvan nje. Podmuklo umorstvo Šaulovih potomaka, Amase, Abšaloma, se pojavljuje kao valjano djelo. Jahve je sam dao savjet za popis pučanstva, koji čini osnovu za uvođenje novog vojnog poretka. U nastavljanju davidovske dinastije oni ne vide nikakav problem. Da Davidovo prijestolje ostaje zauvijek, za njih je objava Jahvina u koju se ne može posumnjati. Oni su zagovornici novog socijalnog poretka teokratske despotije s nasljeđivanjem prijestolja po rođenju. Buduća hramovska država već baca svoje sjene. Ratni plijen se više ne dijeli među ratnike, već dospijeva u kraljevsku hramsku riznicu. Od sada volja Jahvina, kako je zastupaju svećenici i proroci, vrijedi više od volje okupljenih starješina naroda. Zbog toga se više ne spominju slavna djela pojedinih plemena, već junaštva heroja Davida, tj. njegove kraljevske plaćeničke vojske.

8. Ljetopisi o Davidu su jamačno zaključeni za njegova nasljednika Salomona. Pisani su prema točno određenim temama. Mladi i čestiti pastir će pod božanskim vodstvom dospjeti do vrhunca svoje slave. Božanski veliki kralj Jahve ga unapređuje svom svojom snagom. On mu je otac, a kralj mu je sin, što Jahve obećaje i njegovim nasljednicima. Davidova se veličina pojavljuje kao djelo Jahvino; prijekor upućen kralju znači isto što i prijekor upućen njegovom božanskom ocu Jahvi. Narod više nema pravo da sudi kralju, već samo Jahve. Jer, samo veliki kralj može prekoriti, osuditi i usmjeriti potkralja, a ovaj pak namjesnika. A kada su se sjeverna plemena, ne shvaćajući povijesnu situaciju, htjela otcijepiti, silom im je nametnuta poslušnost.

Kada se vladajućoj kraljevskoj kući obećaje vječno trajanje, zbog toga je ponajprije samo stil himne, a nikako izreka o kakvoj eshatologijskoj ili mesijanskoj predodžbi. Tek je židovsko ili kršćansko učenje smatralo kako iz tog proročanstva mora izvući parabolu za buduća vremena i porijeklo spasitelja pronaći u Davidovu rodu, kako to stoji u rodoslovlju Isusa Krista u Matej 1.

9. Religijsko-historijski, kraljevske mitologije — koje prikazuju kralja kao sina božjega — zaključuju epohu, u kojoj je provedena centralizacija privrede, kulture i obrane oko Hrama i palače u Jeruzalemu. Socijalno i politički oštećeno seosko i gradsko stanovništvo, što se našlo u vlasništvu hramskoga kralja, ne može više izražavati svoje nezadovoljstvo. Kritika upućena kralju ne može više izražavati svoje nezadovoljstvo. Kritika upućena kralju i njegovoj politici je grijeh protiv boga. Samo proročka kritika nije progona, jer se iznosi u ime velikoga kralja Jahve.

Međutim, nastala divergencija od lika Božjega i institucionaliziranog kulta je postala bitnim uzrokom za neusporedivi razvoj starozavjetne mitologije Jahve. U liku Božjemu vjernik zamišlja svijet, u kojem je i kralj podložan jednom gospodararu. Istodobno, u toj zamisli on

subjektivno savladava pojavni svijet; time što niječe kralja kao najvišu instanciju, stvara si istodobno objektivnu pretpostavku da pronađe polazište povijesti, kao i njezin nastavak, lice kojega se razlikuje od stvarnosti. U tome je trajnost i prolaznost ljudske ideje da stvarnost shvati u njezinoj dijalektici.

9.4. Salomon

a. Salomon se popeo na prijestolje još za života kralja Davida. Poslije Davidove smrti je ubrzo pronašao razloge i izlike da bi ubio protivnike svojega oca. I tako naloži da ubiju polubrata mu Adoniju, a također i vojskovođu Joaba i bogatog Šimeja i Bahurima. Svećenika Ebjataru progna u Anatot. Pošto se Salomon učvrstio na prijestolju, oženi kćer egipatskog faraona.

Salomon je još prinosio žrtve u Gibeonu, jer je to bilo najotmjenije žrtvovalište u zemlji. Tu mu se jedne noći, u snu, ukaže Jahve i dopusti mu da što poželi. Salomon reče Jahvi: Podaj sluzi svome pronicavo srce da bi umio upravljati tvojim narodom i razlikovati između dobra i zla. Jahvi se to silno sviđa, pa mu reče: Jer si to tražio, a nisi iskao ni duga života, ni bogatstva, ni smrti svojih neprijatelja, nego pronicavosti u prosuđivanju pravice, dajem ti srce mudro i razumno. No dajem ti i što nisi tražio, naime, bogatstvo i slavu kakve nema nitko među kraljevima. I Salomonova se mudrost sve više povećavala.

Tako mu jednom dođu dvije bludnice da bi im izrekao pravdu. Obje su istodobno rodile sinove i živjele su u istoj kući. Sin jedne umre tri dana kasnije, pa majka iste noći potajno zamijeni djecu. Sutradan ujutro to zapazi majka živoga djeteta i zamoli kralja za pravdu, dok je druga to osporavala. Salomon naloži da donesu mač i raspolove živo dijete da bi svaka žena imala po dio. Majka živoga djeteta sada poviče: Dajte joj dijete, ali ga ne ubijte. — A druga je zahtijevala da se dijete podijeli. Salomon nato da dijete pravoj majci koja je zahtijevala da dijete ostane na životu.

Veličina države je zahtijevala da je Salomon podijeli na dvanaest namjesništva. Imao je veliki dvor. Posjedovao je četiri tisuće konjskih zaprega za ratna kola i dvanaest tisuća jahaćih konja. I svaki se namjesnik po jedan mjesec u godini morao brinuti za dvor i garnizone. Salomon je vladao svim kraljevstvima između Eufrata, Filisteje i Egipta. Sa svim je susjedima zaključio mir i od svih je primao bogate darove. Svi su u njegovoj državi mogli sigurno živjeti, svaki pod svojom lozom i pod svojom smokvom. Elohim je obdario Salomona velikom mudrošću, uviđavnošću i bogatim duhom. Njegova je mudrost bila veća od mudrosti svih s Istoka i iz Egipta. Izrekao je tri tisuće izreka, ispjevao tisuću i pet pjesama. Govorio je o svim stablima, stoci, pticama i drugim živim bićima. Da bi čuli njegovu mudrost, dolazili su mu ljudi iz svih zemalja.

Poslije nekog vremena Salomon podigne Hram, kako je Jahve kazao Davidu. Pri tome mu pomogne kralj Tira. Cedrovinu iz Libanona i drugi građevni materijal Salomon plati pšenicom i uljem. Za radove podigne kulučare u cijelom Izraelu. Sedam je godina gradio Hram, dok je palaču podizao trinaest godina. Pošto je dovršio Hram, Salomon okupi sve glavare plemena da bi Kovčeg saveza, zajedno sa Šatorom, i svim drugim stvarima otpratili iz Davidovog grada u Hram. A Salomon ispjeva posvetnu izreku:

*»Jahve odluči
prebivati u tmastu oblaku,
a ja ti sagradih uzvišen Dom,
da u njemu prebivaš zauvijek.«*

Za izgradnju Hrama, Salomon odstupi kralju Tira dvadeset gradova (no ti se ovome nisu toliko svidjeli). Od faraona dobije kao miraz za njegovu kćer zemlje oko Gezera. Taj grad izgradi u tvrđavu, kao i neke druge gradove. U ono vrijeme Salomona posjeti i kraljica od Sabe, koja je dočula za njegovu mudrosno bogatstvo. Salomon odgonetne sve njezine

zagonetke i odgovori na pitanja, i bogato je obdari, jer je i ona bogato obdarila kralja. Salomon je svoje bogatstvo sakupljao u svom Hramu.

Jahve učini da Salomon ipak dobije snažnoga protivnika u Edoncu Hadadu, koji je odrastao u Egiptu, a onda se protiv volje faraona vratio u svoju domovinu, koju je nekoć osvojio David.

Elohim je protiv Salomona podigao i protivnika mu Rezona iz Sobe. Pomagao je i Hadadu u Edomu. Nadalje, Jeroboam je također bio zakleti neprijatelj Salomona. Jeroboam je naime bio vrhovni nadglednik kulučara iz sjevernih plemena u službi Salomona i pobunio se protiv kralja. Prijetećem progonu je izmakao bijegom u Egipat. Salomon je četrdeset godina vladao Izraelom, a onda je umro i pokopan je u gradu svojega oca Davida.

I Kraljevi 2—7; 8, 1—13; 9, 10—18; 15, 1—26; 11, 14—29. 41—43.

b. Drugi pak pričaju kako je Salomon posvetio Hram velikom molitvom i mnogim žrtvama klanicama, i kako je samo na tom mjestu prinosiso žrtve. Pošto je Salomon dovršio Hram, ukaže mu se Jahve i reče mu: Hram, što si ga izgradio, odabrao sam za Dom mojega Imena. I moje oči i moje srce će zauvijek ostati ovdje. Ali ako me ostavite, vi i vaši sinovi, ako se ne budete držali mojih zapovijedi i zakona koje sam vam dao, ako se okrenete bogovima, i budete im služili i klanjali im se, tada ću istrijebiti Izrael i uništiti Hram.

Salomon se isprva vladao u skladu s Jahvinim zakonima. Podigao je mnoge gradove. Za građevinske radove kao kulučare uzimao je samo ljude koji nisu bili sinovi Izraelovi, već su pripadali potlačenim narodima. Njegovi su ratnici i najviši činovnici bili sinovi Izraelovi. Kasnije je Salomon prekršio Jahvine zakone, jer je osim faraonove kćeri ljubio mnoge žene tuđinke. Tako je imao sedam stotina kneževskih žena i tri stotine inoča. I te su ga navele na to da se držao drugih bogova i prinosiso im žrtve; tako boginji Aštarti i bogu Milkomu. Također je naložio da se podignu žrtvenici moapskom Kemošu i Molohu Amonaca.

Jahvu to silno razgnjevi, pa reče Salomonu: Budući da si mi bio nesposlušan, poslije tvoje ću smrti predati kraljevstvo jednome od tvojih slugu. Tvojem ću sinu ostaviti samo jedno pleme, koje sam odabrao, zbog mojega slugu Davida i zbog Jeruzalema.

I Kraljevi 8, 14—66; 9, 7—9; 10, 22—24; 11, 1—13.

1. Ime Salomon (kao Šalomo znači otprilike »Spokojni«) je vjerojatno bilo krunidbeno ime koje mu je pridano da bi se posvjedočilo kako je bog Jahve poslije neprestanih Davidovih ratova htio zaključiti mir. Prvotno se je možda doista zvao Jedidjah, kako proizlazi iz bilješke II Samuel 12, 25. Zasiurno je to bila jedna historijska osoba, a vrijeme Salomonove vladavine pada u drugu trećinu 10. stoljeća pr. n. e.

2. Prvi izvještaj o kralju je nastao već u 10. st. pr. n. e. u Jeruzalemu. Zbog toga jedva da sadrži bilješke o prilikama među sjevernim plemenima. Ono najvažnije je opis građevina, bogatstva i mudrosti Salomonove. Ta je tendencija sasvim jednosmisljena: Kralj je reprezentativna figura koja postupa po nalogu Jahvinu, a Jahve je gospodar Hrama. No Jahvi nisu potrebni nikakvi ratovi, već razdoblje trgovine i blagostanja. Zbog toga su pogubljeni svi oni činovnici oca Davida, koji su još uvijek slijedili staru politiku.

3. Salomonova politika je zapravo politika orijentalnoga despota. Zadaci koji proizlaze iz očuvanja države i Hrama obavezuju kulučare. Jeruzalemski pripovjedač izvještava kako je Salomon podigao kulučare iz Izraela. Time se ističe pravo Jeruzalema i Jude na otpadnička sjeverna plemena koja su se poslije Salomonove smrti otcijepila kao kraljevstvo Izrael pod Jeroboamom; mlađi pripovjedač iz 7. st. pr. n. e., na primjer, više ne ističe to pravo: izričito je ustanovio kako je Salomon podigao kulučare samo iz pokorenih naroda, dok su Izraelci zauzimali samo vojne i činovničke položaje.

4. Posebna ljubav izvjestitelja spram Salomonove mudrosti i njegovih velikih pjesničkih i retoričkih djela su sastavni dijelovi teme o dobrom i pravednom kralju, koja ima zadatak da potkrijepi dostojanstvo, osobitost i nužnost kralja. Ta se tema proplicke kroza sve mitologije i o kraljevima i ništa ne govori o realnom liku Salomona i njegovim talentima.

5. Starom je pripovjedaču još jasno da su Elohim i Jahve različiti bogovi. Elohim je osnažio Salomonovog protivnika, a Jahve drugog. Na strani Jahve stoje Jeroboam i Hadad iz Edoma, a na Elohimovoj se strani bori Rezon iz Damaska. U jeziku mita, politički protivnici su suparnički bogovi.

Mnogo mlađi pripovjedač, koji pripada deuteronomijskoj tradiciji, svodi Salomonov poraz na njegovo otpadništvo od Jahve, boga Izraelovoga, kao i na poštovanje bogova njegovih mnogobrojnih žena. Točna je polemika protiv politeizma u Jeruzalemu u Salomonovo doba. Politeizam se zasigurno održao do posljednje trećine 7. st. pr. n. e., sve do reforme kulta po kralju Jošiji.

9.5 Jeroboam i Roboam

Jeroboam je bio sin Nebata Efraćanina. Otac mu je već bio umro, kada je, zahvaljujući svojoj vrijednosti, postao Salomonov vrhovni nadglednik kulučara iz sjevernih plemena. No Jeroboam se pobunio protiv Salomona. Jednom je putem u polju susreo proroka Ahiju iz Šila. Ahija razdere svoj plašt na dvanaest komada i deset komada od toga preda Jeroboamu i proreče mu da će Jahve, poslije smrti Salomonove, njemu prepustiti deset plemena iz države i postaviti ga za kralja Izraela. A Salomonov će sin zadržati samo Judu i Jeruzalem. Jeroboam nato pobjegne pred Salomonom u Egipat i ostane ovdje, sve dok nije dočuo vijest o kraljevoj smrti. Tada se vrati i stigne u Šekem, gdje se upravo održavao zbor koji se okupio da bi Roboam, Salomonovog sina, proglasio za kralja Izraela, pošto je već bio proglašen kraljem u Jeruzalemu i Judi. Jeroboam i cijela zajednica rekoše Roboamu: Bit ćemo ti podložni, ako nam obećaš da nas više nećeš opterećivati tako teškim bremenima i tlakom, kao što je uradio tvoj otac. Roboam izmoli tri dana vremena za razmišljanje i zapita kraljevske savjetnike za savjet. Stariji, koji su već služili za njegovoga oca, mu savjetovaše da udovolji tom zahtjevu, no mladi su ga, za kojima se poveo, nagovorili da odgovori ovako: Moj je mali prst deblji od bedara mojega oca! Eto, moj vam je otac nametnuo teški jaram, a ja ću ga učiniti još težim. Ako vas je moj otac bičevao bičem, ja ću vas šibati bičevima sa željeznim štipavcima. — Kada je Roboam, trećega dana, dao Jeroboamu taj odgovor, cijeli Izrael poviče:

*»Kakav dio mi imamo s Davidom?
Mi nemamo baštine s Jišajevim
sinom
U šatore, Izraele!
A sada se, Davide, brini za svoj
dom!«*

Zatim odaberu Jeroboama za kralja. A Roboam je morao pobjeći, pošto je sa svojim vrhovnim nadstojnikom za tlaku Adoramom pokušao pokoriti neposlušne. Pri tome su Adorama kamenovali. Preko proroka Šemaje, Jahve tada naloži Roboamu: Ne idite se tući s braćom svojom, djecom Izraelovom! Neka se svatko vrati svojoj kući, jer je ovo poteklo od mene. — / tako Juda nije ratovala protiv Izraela.

Jeroboam nato utvrdi Šekem i učini ga svojim gradom. Ipak, da privlačnost Hrama u Jeruzalemu ne bi ugrozila njegov narod, postavi u Betelu i Danu dva zlatna teleta i reče narodu: Evo, Izraele, tvoga boga koji te izveo iz zemlje egipatske. Podigne također mala svetišta na uzvišicama i postavi iz puka svećenika koji nisu bili sinovi Levijevi. A Jahve pošalje proroka iz Jude u Betel da bi Jeroboama opomenuo zbog takvih bogoslužja, i

zaprijeti zbog toga Izraelu propašću.

Pošto je vladao dvadeset i dvije godine, Jeroboam umre. Naslijedio ga je jedini sin Nadab, pošto je drugi sin umro kao dijete. Ahija iz Šila u Judi je već prilikom oboljenja djeteta prorokovao propast kuće Jeroboamove, pa čak i propast kraljevstva Izrael, i to po zapovijedi Jahve.

A Roboam je samo sedamnaest godina kraljevo u Jeruzalemu i Judi čineći sve što se Jahvi nije sviđjelo. Ponovno je oživljavao pučke kultove koji su prije postojali u zemlji. Na Davidovu prijestolju ga je naslijedio sin mu Abijam.

I Kraljevi 11, 26—12, 33; 13, 1—14, 21; 15, 1—2.

1. Priče o Jeroboamu i Roboamu su tradirane u Jeruzalemu, pošto je Sjeverna država već propala. U posljednjoj trećini 6. st. pr. n. e. pripovjedač prikazuje događaje onako, kako su oni viđeni u Jeruzalemu.

2. Prema mišljenju pripovjedača, do raspada države je došlo s pristankom Jahve. Prikaz odvajanja dviju polovica države je zasigurno točan. Sjeverna plemena — Izrael će od sada biti pojam za savez plemena oko Betela i Šekema — su bila konzervativnija od Jude. Na sjeveru se nisu toliko osjećali utjecaji jeruzalemskog dvora, tako da nisu mogli slomiti stare plemenske poretke; zadržao se ponajprije vojni poredak. U socijalno-ekonomskom smislu su ta dva dijela države predstavljala dva različita svijeta. Jug je bio mnogo razvijeniji od Sjevera.

3. Gnjev svećeničkog judejskog pripovjedača je usmjeren ponajprije protiv ponovnog oživljavanja starih svetišta u Betelu i Danu. Naime, Jeroboamove su mjere protiv hodočašća njegovih podanika u Jeruzalemu izazvale znatno smanjenje prihoda Hrama u Jeruzalemu. Jeruzalemski svećenici su istodobno smatrali da bi njihov s mukom i umjetno podignuti sustav učenja o jednom i jedinom bogu Izraela dospio u opasnost ukoliko bi dopustili da se u Betelu i Danu poštuje taj isti bog, ali pod sasvim drugačijim predodžbama. Jeroboamova proklamacija zlatnih teleta u Betelu i Danu kao boga koji je izbavio Izrael iz Egipta je možda pri tome posegnula za postojećim uvjerenjima o Jahvi kao bogu biku, jer takva proklamacija nije moguća bez tradicije (v. II, 4).

4. Proročanstvo Ahije iz Šila o propasti Jeroboamove dinastije i Izraela je naknadna jeruzalemska reprojekcija već doživljene i prošle povijesti. Mit o Jahvi kao gospodaru koji stvara povijest je objašnjenje za kratkotrajno postojanje Sjeverne države od 932. do 722. g. pr. n. e. Uzrok brzog raspada pripovjedač ne vidi u socijalno-ekonomskoj strukturi društva i nestabilnoj i nesposobnoj državnoj upravi, već ga pripisuje volji Jahvinoj. Divergencija između religijskog uzora i društvene stvarnosti je toliko uznapredovala da pripovjedač ne stavlja više u središte priče ljude kao neposredno pogođene, već božanskog velikog kralja Jahvu, o volji kojega ovisi povijest. U svojoj priči »Kako je izdaja stigla u Rusiju« Rilke je jednom kazao: »U primitivnim jezicima mnoge stvari imaju isti naziv. Tako tu postoji zemlja, to jest bog, a onaj koji njome vlada je također bog. Jednostavni narodi često nisu mogli razlikovati svoju zemlju i svojega kralja, oboje je veliko i dobro, plodno i veliko.« Što se tiče pripovjedača biblijskih kraljevskih mitologija, doista se više ne može pretpostaviti takva izvorna naivnost, već bi se prije moglo ustanoviti da je ona savladana u upravo suprotnom smjeru. U svojoj povijesnoj izuzetnosti jedinstveno klasično biblijsko proročanstvo savladava naime primitivnu dijalektiku o zemlji-kralju i zemlji-bogu time što tvrdi kako je katastrofalna povijest nekadašnjeg naroda božjeg kazna božja zbog pogrešnog ponašanja kraljeva i knezova njegovoga naroda. Time ono transcendirira nadležnog Jahve preko granica njegove zemlje u univerzalno, čini ga kraljem svjetova, »Gospodarom četiri dijela svijeta«, kako stoji u asirskoj kraljevskoj titulaturi.

5. Broj nasljednih kraljeva u sjevernoj državi Izraelu istodobno pokazuje još jedan važan

fenomen. Sjeverna plemena ostaju pri historijski prijađenom izbornom kraljevstvu, kako je to bilo za šaula i Davida. To znači da se pri svakom izboru odvijaju velike suparničke borbe koje zadiru i u razdoblje vladavine. Oborene vlade i ubojstva kraljeva zbog toga nisu nikakva rijetkost u povijesti Sjeverne države. Osim toga, po bilo kojem proroku designirani nasljednici su i te kako dobro umjeli — pošto je na često čudnovat način došlo do njihovoga pomazanja — varljivim obećanjima pribaviti toliko pristalica, koliko je bilo potrebno da bi oborili kojega kralja. Sve je to znatno pridonijelo tome da je Sjeverna država ostala slaba.

9.6 Jehu

Prorok Elizej je promatrao sve strahote što ih je kraljica Izebela izazvala u Izraelu (usp. VIII, 2). I tako naloži jednom od svojih učenika da pođe u Ramot Gilead i da Jehua, sina Nimšijeva, po zapovijesti Jahvinoj pomaže za kralja Izraela. U to je vrijeme u Izraelu još kraljevao Joram, sin Izebele.

Pošto su odani Jehuovi drugovi saznali za njegovo pomazanje, krenuše put Jizreela, gdje se kralj oporavljao od borbe protiv sirijskoga kralja. U njega je boravio i Ahazja, kralj Jude. Jehu je bio Joramov vojskovođa, i tako mu oba kralja pođu u susret, pošto su im stražari dojavili kako se on približava. No Jehu ih obojicu ustrijeli strelicama. Pošto je stigao pred palaču, kraljicu Izebelu izbace kroz prozor njezini vlastiti dvorani da bi je zgazili Jehuovi konji. Nato dođu psi i prožderu njezino meso, kako je to jednom prorokovao prorok Ilija.

Poslije toga Jehu naloži da pogube sve živuće srodnike kralja u Samariji, a isto tako i sve savjetnike i svećenike. Susrevši putem braću kralja Jude, naloži da ih sve ubiju. Nato priredi veliku svečanost Baalu u Samariji, na kojoj su se morali okupiti svi oni koji su štovali Baala. Jehu naloži da ih sve ubiju i da razore i obeščaste Baalov hram. Zbog toga će Jahve Jehuu: Zbog toga što si svojim djelima stekao moju naklonost, tvoje će prijestolje još četiri koljena ostati u tvojoj obitelji.

Međutim, Jehu nije odstupao od bogoslužja zlatnoj teladi u Danu i Betelu što ih je uveo Jeroboam, prvi kralj Izraela poslije raspada Davidove države. Umro je poslije dvadeset i osam godina vladavine. U njegovo je vrijeme Izrael već bio manji i slabiji, jer je sirijski kralj osvojio velike dijelove zemlje.

II Kraljevi 9; 10.

1. Priča o kralju Jehuu jasno pokazuje kako je vojskovođa prigrabio kraljevstvo. Uz pomoć vjerne mu i odane skupine iskusnih vojnika obara kralja, time što je dao ubiti njega i sve njegove pristalice. U božanskoj izreci Jahvinoj, pripovjedač očito slavi revno zalaganje Jehua za Jahvu — ubijanjem svih slugu Baalovih. Popratne okolnosti smjene na prijestolju djeluju historijski uvjerljivo. Jehu je jamačno upravo tako dospio na vlast.

2. Mitologijski je značajno što pripovjedač koji je očito morao živjeti u Judi, sredinom 8. st. pr. n. e. može tako opisati tog groznog Jahvinog revnitelja. Premda su naznačeni brojevi manji od onih kakvi su inače uobičajeni u starim orijentalnim kraljevskim natpisima, oni zasigurno nisu realni. No bez obzira na to, svakako je značajno što prorok Elizej u takvu postupku ne vidi nikakvo uvredljivo djelanje, kao što stari pripovjedač — pokraj poslovične okrutnosti staroga Orijenta — želi time pružiti samo zastrašujući primjer onima koji se još eventualno poigravaju mišlju da se okrenu od Zakona svog velikog kralja Jahve.

9.7 Ezekija

U vrijeme posljednjega kralja Izraela, Ezekija postane kraljem Jude i Jeruzalema, gdje je vladao dvadeset i devet godina. Činio je samo Jahvi draga djela. Uklonio je tuđa svetišta na uzvišicama i očistio Jeruzalem od svih tuđih kultova. Potukao je Filistejce i plaćanjem danka Asircima se oslobodio njihove vlasti; oni su upravo u to vrijeme osvojili sjevernu državu Izrael, a njezino su stanovništvo djelimice odveli u Ašur. Ezekija ubrzo pokuša doći do svoje

potpune nezavisnosti. To mu pođe za rukom: Kada su Asirci pokušali opsadom Jeruzalema staviti u pokornost otpadničku Judu, morali su se prije vremena povući, jer je Jahvin anđeo u logoru jedne noći ubio na tisuće Asiraca. Asirski vojskovođa je prethodno pokušao pokoriti ih pregovorima ispred zidina, upozoravajući da će se osloniti na pomoć Egipta ili čak Jahve. No Ezekija je poslušao savjet proroka Izaije (usp. VIII, 4) i nije se osvrnuo na pismo asirskog kralja Sanheriba, jer mu je Izaija u jednoj Jahvinoj izreci prerekao kako će Sanherib biti kažnjen zbog bogohuljenja:

*»Prsten ću ti provući kroz nozdrve,
uzde staviti u žvale,
vratiti ću te putem
kojim si došao!
Grad ću ovaj štititi, spasiti ga,
sebe radi i rad sluge svoga Davida.«*

U to doba Ezekija oboli od neke teške bolesti. Tada ga posjeti Izaija i najavi mu smrt. Kralj se na to toliko tužio da mu se Jahve smilovao i podario mu još petnaest godina življenja. Tada Ezekija primi poruku kralja babilonskog, koja ga silno obraduje; glasnicima pokaže sva blaga svoje države. No Izaija zbog toga uputi Ezekiji Jahvinu poruku: Evo, doći će dani kada će sve što se nalazi u tvojoj palači biti odneseno u Babilon. A od sinova što poteku od tebe, neke će uzeti da budu uškopljeni dvorani u palači babilonskoga kralja.

Za Ezekiju se još može kazati da je osigurao snabdijevanje vodom u Jeruzalemu time što je izgradio vodovod, kako je zabilježeno u Ljetopisu kralja Jude.

II Kraljevi 18—20. Uz Uz te tekstove postoji gotovo doslovna paralela u Izaija 36, 1—22; 37; 38, 1—8; 21—22; 39.

1. Skica vladavine kralja Jude i Jeruzalema je historijski potvrđena asirskim kraljevskim napisima, u kojima o Sanheribu stoji: »Od Judejaca Ezekije je poslije opsade osvojio 46 tvrđava (tj. većih gradova) i mnogobrojne manje gradove (tj. sela). Kao plijen je uzeo 290.150 ljudi, mladih i starih, muškaraca i žena. Njega je osobno zatvorio poput ptice u kavez, u njegovu glavnu gradu Jeruzalemu.«

Nadalje, prilično je pouzdano da su se poslanici babilonskoga kralja Merodok-Baladana, a to je babilonski kralj Mardukpaladina, potrudili oko judejskoga kralja Ezekije, jer je Merodok-Baladana u nekoliko navrata pokušao oboriti asirskoga kralja i pripojiti njegovo prijestolje. Pokušaj je uspio tek sto godina kasnije (604. g. pr. n. e.) kralju Nabukodonozoru, koji je 586. g. pr. n. e. osvojio Jeruzalem i ostvario Izaijino proročanstvo (v. VIII, 4), tj. riječ Jahvinu, koje ipak valja pripisati nekom kasnijem izvoru.

2. Pokraj Jošije, Ezekija je najznačajniji kralj Jude (v. VI, 5). U doba njegove vladavine pada pojava proroka Izaije. Činjenica što povijest kraljevanja Ezekije u Knjizi proroka i u Knjizi o kraljevima sadrži gotovo identični tekst, puzdano ukazuje na zajednički pismeni predložak, upravo na inače nestalu »Knjigu povijesti kraljeva Jude«, za koju je u Izraelu postojao pandan što je isto tako iščezao. No oba teksta valja razlikovati od biblijskih »Ljetopisa«, koji su nastali u Jeruzalemu i nekoć su bili spojeni s knjigama Ezre i Nehemije. Ljetopisi su imali zadaću da povijest države Jude, pod čime se podrazumijevala država Božja, opišu što iscrpnije. Zbog toga započinju s rođenjem Adamovim i završavaju s ponovnim podizanjem Hrama po Nehemiji. Prikaz posije za starijim izvorima, počev od Mojsijevih knjiga, pa sve do knjiga o kraljevima. Ljetopisi su pisani otprilike sredinom 4. st. pr. n. e., a Kraljevi i povijest Ezekije su završeni početkom 7. st. pr. n. e.

3. U povijesti Ezekije je mitologijski vrlo značajno što Jahve može vrlo brzo izmijeniti svoju volju. Najprije osuđuje kralja na smrt, no onda ga ostavlja još petnaest godina na životu.

Velikom kralju nisu potrebni nikakvi razlozi da bi objasnio promjenu svoje volje. Milost i nemilost nisu uračunljivi. Potkralj je prepušten velikom kralju na milost i nemilost, i može samo prihvatiti ili odbaciti svoje podložništvo. Ezekija se odnosi spram Jahve kao potkralj prema velikom kralju. On hvali promjenu mišljenja kao i ponovnu poslušnost. Jahve ga na to milostivo ponovno prihvaća i dopušta mu da još petnaest godina bude knez u Judi. Prvotni obred između vazala i gospodara postaje za biblijsku pobožnost modelom milostivoga boga, koji oprašta pokajničkom griješniku.

10. Jeruzalem, grad i Hram

10.1 Grad

Već u doba Abrahama, Jeruzalemom je vladao kralj. Kada su Izraelci počeli naseljavati zemlju, osvojili su također Jeruzalem i pretvorili ga u pepeo.

No tek je David, poslije svoje krunidbe za kralja Jude, osvojio Jeruzalem koji je tada još bio jebusejski grad zajedno s tvrđavom Sion. Grad je nazvao Davidovim gradom. Znatno ga je proširio. Ovamo je dao prenijeti Kovčeg Elohimov, koji je dobio naziv: »Na njemu, iznad kerubina, boravi ime Jahve Sabaota.« Nasljednik mu Salomon je izgradio u njemu sjajnu palaču, i, prije svega, Jahvin Hram. Oko grada Jeruzalema Salomon podigne zidine i učvrsti ih, koje je zatim po prvi puta srušio Joaš, kralj Izraela, pošto je pobijedio kralja Jude, Amasju, i opljačkao Hram i grad, kako je to već uradio Egipćanin Sisak u doba kralja Roboama. Međutim, kralj Ezekija je ponovno utvrdio Jeruzalem, tako da je odolio nasrtajima Asiraca. Ali grad nije izdržao opsadu Nabukodonozora, već mu se predao. Nabukodonozor zatim opljačka grad i Hram, a kraljevsku obitelj, kao i sve činovnike i obrtnike odvede u Babilon. Za namjesnika postavi Sidkiju, strica posljednjeg kralja Jojakina. Kada je Sidkija postao otpadnik, Nabukodonozor navali na grad i pretvori ga u pepeo. Sidkiju oslijepe i odvedu ga u zarobljeništvo, pošto su prethodno pred njegovim očima poubijali njegovu djecu. U zemlji su smjeli ostati samo seljaci, dok su svi drugi odvedeni.

Poslije propasti Babilona, na zapovijest perzijskoga kralja Kira Jeruzalemci su se smjeli vratiti i ponovno podići svoj Hram i grad. Iz babilonske hramske riznice su smjeli ponijeti sve predmete iz Hrama, koje je Nabukodonozor opljačkao. Osim toga, Kir naloži — a nasljednik mu Darije to i potvrdi — da im se iz kraljevskih prihoda dodijele sredstva potrebna za ponovnu izgradnju. Židovski svećenik Ezra otputuje s kraljevom zapoviješću u Jeruzalem da bi sve sredio kako je to u skladu sa zakonom »Boga nebeskoga«, samo da se kazna ne bi svalila na perzijskoga kralja. Ezra, kao i po perzijskom kralju imenovani židovski namjesnik Nehemija sve valjano srede i izgrade grad i Hram, kako je Jahve nekoć naložio očevima, i ponovno obavežu stanovništvo na poštovanje Jahvinog zakona. Povratnici odluče da od svakoga plemena od roda Izraelovog desetina živi u gradu, dok će preostali devet desetina živjeti na selu. Ždrijebom, prema starom običaju, odluče koji će odsad živjeti u Jeruzalemu.

Grad se ponovno povećao tek onda kada je u Jeruzalemu pod rimskom vlašću kraljevao kralj Herod Veliki. Herod je dao obnoviti Hram, u gradu podići sjajne zgrade, a podigao je i trećinu gradskih zidina. U tom je sjajnom gradu djelovao Isus. Grad se pretvorio u prah i pepeo kada su Rimljani htjeli buntovne Židove prisiliti na pokornost.

Time je i od Davidovog grada prostala još samo hrpa ruševina; nije se obistinilo Izajjino proročanstvo:

*»Dogodit će se na kraju dana:
Gora Doma Jahvina
bit će postavljena vrh svih gora,
uzvišena iznad svih bregova.
K njoj će se stjecati svi narodi,
nagrnut će mnoga plemena.«*

Na ruševinama su se čule tužaljke i naricanja, ali ne i obećano »klicanje otkupljenika Jahvinih, koji će se vratiti.«

A Jahve se ipak zakleo da će zaštititi grad zbog Davida i zbog sebe. Jer, volio je Jeruzalem

kao što mladić voli svoju nevjestu, udvara joj se i bogato je obdaruje dragocjenostima i ljepotom koje se slava proširila među narodima; i s tugom je promatrao kako mu nevjesta ne uzvraća ljubav, već se upušta s drugim bogovima. No ipak je toliko ljubio mladu Jeruzalem da joj je, sjećajući se svoje zakletve na vjernost, namjeravao oprostiti sve te pogrešne korake. Jahve se zakleo da će udariti na pastire koji sada pasu njegovo stado, njegov narod, njegov grad, da bi se sam pobrinuo za svoje stado, kojemu će zatim kao pastir služiti novi kralj David; jer, uvijek će preostati mali dio njegovoga naroda, sve do dana kada će nastati novo nebo i nova zemlja, dok će se sveti grad, novi Jeruzalem, spustiti s neba, ukrašena mlada svojega muža Jahve.

I Mojsije 14, 18—28; Jošua 10, 1; Suci 1, 7; Samuel 5, 6—9; 6; I Kraljevi 6—7; II Kraljevi 14, 12—14; I Kraljevi 14, 25—26; II Kraljevi 18; 24, 10—17; 25; Ezra; Nehemija; Izaija 2, 2—4; 35, 10; 37, 35; Ezekiel 16; 34; Mihej 4, 1—3; Otkrivenje 21, 2—10.

1. Jeruzalem (to jest »Grad mira«) je još danas sveto mjesto za Židove, kršćane, pa i za muslimane, koji mjesto nazivaju el Quds — »Sveto«; pri tome se misli na cijeli grad. To je značenje pripalo Jeruzalemu zbog njegove povijesti. Davidov grad i rezidencija kraljeva Jude se još više pretvara u simbol i šifru Jahvinog, Elohimovog i Alahovog božjeg naroda, pošto je Jahve prihvatio Salomonov Hram kao svoj dom. Perzijski naslov boga kao »Gospodara neba« se pojavljuje u biblijskom jeziku II Ljetopisa 36, 23, Ezre 1, 2 itd. U tom se preuzimanju razabire jedan od oblika asimilacije staroga židovstva. Ono je tu praksu podijelilo s drugim orijentalnim narodima, koji su češće najviše boga pobjednika identificirali s vlastitim najvišim bogom.

2. Historijski podaci Biblije bi ovdje mogli bit općenito točni: Da je Jeruzalem stariji od izraelićanske povijest proizlazi iz tekstova iz Amarne, koji za 14. st. pr. n. e. spominju nekoga kralja Urusalima Abdihipa. Možda gradu valja ponajviše zahvaliti činjenicu što su ga prodiruća izraelićanska plemena osvojila tek tako kasno. Sigurno je da se utvrđeni brežuljak sa starim nazivom Sion, što ga je David pretvorio u tvrđavu, prvotno nalazio izvan grada i da je bio uključen u grad tek poslije proširenja grada za Salomona i Herodovaca. David je prenio Kovčeg najprije u svoju tvrđavu. Kasnija sklonost da se naziv Sion upotrebljava za Jeruzalem je povezana s intencijom proroka da ponovno ožive staru plemensku pobožnost nomadizirajućih otaca u korist Hrama. Kada prorok Zaharija (poglavlje 9) stanovnike Jeruzalema oslovljava kao kćeri Siona, svjesno se poziva na društvene prilike ranoga doba, a nikako na kultnu instituciju kasnijega kraljevstva.

3. Salomonov Hram je sam grad učinio privlačnijim nego kraljevska rezidencija. Najkasnije poslije reforme kulta po kralju Jošiji je vidno ojačao, tako da je uvijek ponovno bio u stanju prebroditi razne pljačke i ucjene sve do konačnog razaranja po Rimljanima. Njegova se životna snaga zasnivala na jedinstvenosti Hrama, što ga je svaki vjerni Židov morao posjetiti tri puta na godinu. Od Hrama je živio cijeli grad. Poput svakog antičkog hrama u Grčkoj, Rimu ili Babilonu, on obuhvaća, zaštićen snažnim zidinama, u svojim prostorijama skladišta za robu, banku, te državnu i hramsku riznicu. Eshatologijska proročanstva su naposljetku tu životnu snagu grada odabrala kao motiv za mogućnost preživljavanja božjega naroda i iz toga izvela kako će Jahve ostati vjeran svom gradu i na kraju vremena iz Jeruzalema otvoriti novo razdoblje svijeta mira i pravednosti. Samo je po sebi razumljivo da su stanovnici Jeruzalema toplo pozdravili i podržali to svećeničko učenje, jer je ideologijski osiguravalo njegovu egzistenciju u svim politički zamršenim situacijama.

4. U Isusovo je vrijeme sjajni herodovski Jeruzalem također bio središte pobožnih pregalaca i ljudi koji su nastojali poboljšati svijet. Samo što grad u to doba još nije imao prirodu »svetoga mjesta«, jer židovski pobožnici onih dana nisu vidjeli spas čovjeka u svojoj nazočnosti na tom mjestu, već u dolasku i vlasti božanskoga kralja iz kuće Davidove. U tome se Jeruzalem razlikuje od, na primjer, grčkoga Olimpa. Samo se tako može objasniti što u viziji novoga

Jeruzalema u Otkrivenju Ivanovu novi Jeruzalem nema više Hrama. Hram je postao suvišan, jer je sam Bog sada tjelesno nazočan kao kralj i vlada poput svakog drugog kralja. To shvaćanje dijeli i postbiblijsko židovstvo.

5. Jezik kojim se služi Biblija opisujući Jeruzalem kao ljubavnicu boga počiva na starim predodžbama, prema kojima su gradovi i svetišta prvotno bili sjedišta svetih kraljica, što su ih osvojili prodirući patrijarhalni tuđi narodi. Gradovi i kraljice su sinonimi. No ipak je sigurno da je ta realna pozadina u vrijeme procvata biblijskoga proroštva već pala u zaborav. Ženski rod imenice kojom se označava grad je posljednji rudiment onoga svijeta predodžbi, u kojem se domovina, dom i narod rado ovijaju simbolom »velike majke «— magna mater stare antike s mnogo sisa. Ime prvog historijski potvrđenog kralja Urusalima Abdihipe, tj. »sluga Hipe«, ukazuje na to, jer je Hipa inače ime jedne hetitske boginje.

6. Jeruzalem je značajan za kršćansku mitologiju. Jeruzalem je mjesto u kojem se događaju najvažniji događaji Isusova života. Grad je još i danas prepun kršćanskih svetišta. Ovamo pripadaju Grobna crkva, Grob Isusov na brežuljku Golgoti, Katolikon, u kojem se pokazuje grob Adama i Malkisedeka, legendarnog kralja Jeruzalema (vidi IV, 1c), kao i mjesta muke Isusove i Getsemanski vrtovi (vidi XIII, 1). Na tim su mjestima zastupljene sve velike kršćanske koncesije, Ranokršćanska mitologija je očekivala da će se Isus poslije svojega uzašašća vrlo brzo vratiti u Jeruzalem da bi dovršio započeto Kraljevstvo spasa, Kraljevstvo Božje ili također Kraljevstvo neba. U tom iščekivanju, Hram više ne igra nikakvu ulogu, već samo radikalni, konačni preobražaj postojećih prilika u svijet.

7. Slika grada Jeruzalema kao žene se na osobito impresivan način upotrebljava u himnama i pjesmama, kakve su, na primjer, Tužaljke Jeremije, koje ipak ne potječu od proroka već iz različitih stoljeća pr. n. e.; pri tome su 2. i 4 pjesma mogle nastati za babilonskoga egzila, dok su 1. i 5. nastale u Jeruzalemu poslije egzila. Na primjer, u 1. tužaljci stih 1 stoji:

*Kako osamljena sjedi
prijestolnica, nekoć naroda puna;
postade kao udovica,
nekoć velika među narodima.
Vladarica nad pokrajinama,
na tlaku sad ide.«*

U drugoj tužaljki, stih 13 stoji:

*»S čime da te prispodobim?
Na koga si nalik,
Kćeri jeruzalemska?
S kime da te usporedim, kako
utješim,
djevice, Kćeri sionska?
Jer kao more tvoja je nesreća
neizmjerna.
Tko će te iscljeliti?«*

8. U vremenskom prijelazu s antičkog teokratskog kraljevstva u klasičnu epohu rimskog robovlasništva socijalna napetost između gospodara i slugu oslobađa problem milosti i zarade. Religioznost sve više raste da bi se učvrstila u slici boga kao ljubavnika. Od milosti despota nastaje ljubav najvišega boga spram čovječanstva. Ta će ljubav donijeti ono što ne mogu donijeti vlastita dostignuća: pristup u Kraljevstvo božje slave.

10.2 Hram

Pošfo je Salomon sjeo na prijestolje svojega oca i ostvario mir i red u zemlji, sjetio se Jahvine

riječi njegovu ocu da njegov sin mora podići dom za ime Jahvino. Zbog toga pošalje glasnike kralju Tira i zamoli ga za obrtničke i građevne materijale, osobito za libanonske cedrove. Ovaj udovolji njegovoj želji. Mnogobrojni su kulučari radili na transportu građevnih materijala i u kamenolomima. A cijeli je građevni materijal bio pripremljen prije nego što je stigao na gradilište; tako se na gradilištu nije mogao čuti udarac čekića, sjekire ili kojeg drugog željeznog oruđa. Cijeli je Hram podignut od tesanoga kamena i bio je šezdeset lakata dugačak, dvadeset lakata širok i trideset lakata visok. Naokolo su se na tri kata nalazile sporedne prostorije, povezane stubama. Na istočnoj se strani nalazilo veliko predvorje. U samom je Hramu jedan poprečni zid odjeljivao Svetište, u kojemu se nalazio Kovčeg, od preostalog prostora Hrama. Svetište je bilo obloženo pozlaćenom cedrovinom, a preostali prostor izrezbarenim drvom. Rezbarije su prikazivale pretežno kerubine, cvijeće i plodove. Na stražnjem zidu Svetišta su bila postavljena dva deset lakata visoka kerubina, koji su pokrivali cijeli zid. Ispred Svetišta, u prostoru Hrama, Salomon je podigao pozlaćeni žrtvenik: ispred Hrama je slijeva i zdesna lađe postavio dva brončana stupa, osamnaest lakata visoka. Kapiteli s isklesanim ljljanima su bili ukrašeni pločama granata.

Radi žrtvovanja u prostoru Hrama, kralj je dao izliti bazen za vodu od bronce što ga je nosilo dvanaest junaca pri čemu su u svaku stranu svijeta gledala po tri junca. K tome načini deset tucanih podnožja, ukrašenih kerubinima, lavovima i palminim lišćem. Ljevač iz Tira je izradio također zlatne svijećnjake, posude, lopate, lonce, svjetiljke, stožere za vrata, stolove za prinesene hljebove i žrtvenik. Bilo je potrebno sedam godina da se Hram dovrši. I Salomon svečano i sjajno posveti Hram, pošto je naložio da se Kovčeg prenese u Svetinju nad svetinjama. Pri tome je žrtvovao velike količine stoke. Svečanost posvećenja Hrama je trajala četrnaest dana. Drugi pak kažu kako je narod već osmoga dana poslao kućama.

Potom se Jahve ukaže Salomonu i reče mu: Posvetio sam taj Dom i zauvijek u njemu nastanio svoje Ime. No, prestanete li poštovati moje zakone i zapovijesti, i pođete li za drugim bogovima, istrijebit ću vas u ovoj zemlji i srušiti Dom, tako da će se svi prolaznici zapitati: Kako je to Jahve mogao dopustiti?

U riznicama su kralj i svećenici sakupljali hramsko blago što ga je zatim, za Roboama, kao prvi opljačkao egipatski kralj Šišak, dok je izraelski kralj Joaš kasnije uzeo zlato, srebro i posuđe što se nalazilo u Domu Jahvinu i u riznici kraljevskoga dvorca. Poslije toga je od hramskoga blaga također uzeo judejski kralj Ezekija, a k tome i pozlatu na zidovima Hrama da bi Sanheribu platio danak. Naposljedku je babilonski kralj Nabukodonozor uzeo ostatak prije nego što je dao spaliti Hram.

Poslije propasti Babilona, Židovi se vrate pod svojim namjesnikom Zerubabelom s punomoći perzijskoga kralja u Jeruzalem i na nekadašnjem mjestu opet urede Hram kako je bio uređen za Salomona. Zerubabelov Hram je stajao sve dok ga kralj Herod nije obnovio. Taj su Hram razorili Rimljani pošto su navalili na Jeruzalem.

Jahve je dopustio sva razaranja, kako je kazao preko proroka Jeremije: Ovaj ću grad dati u ruke Nabukodonozora, kralja Babilona, a on će ga dati spaliti. Jer, otkako je taj grad izgrađen, činio me razjarenim i gnjevnim, tako da ga moram ukloniti, a moj su Dom uprljali tuđim kumirima. No kasnije ću ga opet podići i napučiti ga u miru i sreći.

Preko Ezekiel (vidi VIII, 5) je Jahve omogućio izgnanicima u Babilonu da vide novi Hram i novi Jeruzalem u jednom viđenju, koje je proroka odvelo u unutrašnje predvorje Hrama. Slava Jahvina je pri tome ispunila cijeli Dom, i Ezekiel začuje Jahvu gdje mu govori: Sine čovječji, ovo je mjesto mojega prijestolja, ovo je mjesto stopa mojih nogu: ovdje ću, posred sinova Izraelovih, prebivati zauvijek. A sada opiši domu Izraelovu Dom da bi se posramili svojih bezakonja i popravili se, tako da ih mogu opet uvesti u taj grad i na moju goru, na kojoj će se nalaziti moj Dom, najsvetija svetinja. Iz mojega će doma poteći struja blagoslova na zemlju i grad.

Prorok Hagaj je zatim ohrabrio Zerubabeia i ljude koji su izgradili Hram i pri tome postali neraspoloženi; izrekao im je izreku Jahve Sabaota:

»Zamalo, i ja ću potresti
nebesa i zemlju,
i more i kopno.
Potrest ću sve narode,
da dođe blago svih naroda,
i slavom ću napunit ovaj Dom —
kaže Jahve nad Vojskama.
Moje je zlato, moje je srebro —
riječ je Jahve nad Vojskama.
Slava ovoga drugog Doma
bit će veća nego prvoga —
riječ je Jahve nad Vojskama.
I na ovom ću mjestu dati mir —
riječ je Jahve nad Vojskama.«

Jahve je isto tako dopustio proroku Zahariji da u noćnim viđenjima ugleda ponovno podizanje Hrama, grada Jeruzalema i velikog svećenstva, i kazao mu je: Okrećem se opet k Sionu i želim biti u Jeruzalemu. Jeruzalem će biti grad istine, Gora Jahve Sabaota, Gora svetosti. I ulice Jeruzalema će biti napučene mahom krepkim staricama i starcima i djecom što će se igrati. Bit će to sjeme sreće. I svi će narodi tada hodočastiti na Goru Jahvinu.

I Kraljevi 5, 15—6, 37; 7, 13—51; 8, 9, 1—9; 14, 25—28; II Kraljevi 14, 13—14; 18; 14—16; Jeremija 52; 32; Ezra 2, 64—70; 3, 6; Ezekiel 43, 5—7; 40—48; Hagaj 2, 6—9; Zaharija 1—8, 17.

1. Povijesna predaja iz izvještaja o izgradnji Hrama je vjerodostojna. Jeruzalemski se Hram može usporediti s onima u Tiru i Sidonu, feničanskim metropolama Male Azije, koji svojim tipom više nalikuju na egipatske hramove, nego na asirske i babilonske. Predaja je vezana za Jeruzalem i njegovo svećenstvo. Ukoliko se Hram ipak pojavljuje u proročanskoj literaturi, sigurno je da ti proroci potječu iz svećeničkih krugova Jude.

2. Detaljni opis Hrama i palače u Jeruzalemu, uključivši i inventar, kao i opis merkantilnih Salomonovih običaja (vidi IX, 4) prilično točno odražavaju sliku maloazijskog teokratskog kraljevstva i pokazuju kako je kultura pojedinih kraljevstva tijesno međusobno stopljena. Isti umjetnici i obrtnici rade u Tiru, Sidonu, kao i u Jeruzalemu. Oni donose sa sobom svoje oblike i elemente slika. Goveda, lavovi, kerubini, jagnjad i motivi plodova sasvim prodiru u arsenal motiva izraelske umjetnosti. Nijedan pripovjedač neće zbog toga osumnjičiti Salomona za idolopoklonstvo, jer je Jahve osobno prihvatio taj sjajni Dom. Prisjetimo li se da je lakat dugačak otprilike 45 cm, moći ćemo lako zamisliti njegovu veličinu.

Zabrana slika i likova se ovdje nije primjenjivala. Pripovjedaču je zasigurno stalo do toga da pokaže kako je u Hramu bilo mnogo drugih slika i likova, ali nipošto Jahvina. Pripovjedač očito nije bio svjestan religijsko-historijskog razvoja od boga bika Jahve pa do Jahve koji nema lika. Obred žrtvovanja, koji je sasvim točno određen u II i III knjizi Mojsija, otprilike odgovara načinu žrtvovanja kakav je bio uvriježen na starom Orijentu.

3. Od hramova nije više preostalo ništa osim mjesta na kojem se nalazio Herodov hram (20. g. pr. n. e.): Sveta stijena ispod katedrale na stijeni islamske mošeje Rubbet es sachra na Hramskom trgu, je vjerojatno bila središte oko kojega se gradio Hram. Prema mitologiji islama je prorok Muhamed s tog mjesta uzašao na nebo. Kalif Abd-al-Malik (637—691) je podigao stolnu crkvu u čast Muhamedova uzašašća.

4. Hramski trg je važan samo za židovsku i islamsku mitologiju. Kršćanska je mitologija više zainteresirana za preostali dio Jeruzalema, u kojem su se zbivali bitni događaji kršćanske mitologije. U eshatologijskom očekivanju, Hram u toj mitologiji odmiče iz središta interesa, a na njegovo mjesto dolazi lik Božji ili slika samog pobožnog naroda kao, na primjer, u I Korinćanima 3, 16—17, gdje su kršćani označeni kao hram Božji.

5. Jedinostveno u historiji religije je povezivanje Jahve preko jeruzalemskoga svećenstva s Hramom, Domom, kao i etičko-moralno zakonodavstvo, što ih pripovjedač smatra međusobno pripadnima. (vidi VI, 5). Dok inače u antici bogovi posjeduju nekoliko domova, Jahve stavlja vrijednost na to da zauvijek boravi samo u jednom Domu, u Jeruzalemu, kamo se uvijek vraća, pa i onda kad ga je privremeno napustio, tako da se njegov Dom pretvorio u ruševinu. Jeruzalemsko svećenstvo time utire put u razvoju, na temelju kojega će se Davidova država pretvoriti u Jahvinu kultnu zajednicu. Između svih naroda u Jeruzalemu mogu doći »iskupljeni«. Pripadnost Jahvinoj kultnoj zajednici više nije vezana za prebivanje u Jahvinoj zemlji. Na to smjeraju određeni zahtjevi proroka (na primjer, Amosa ili Izaije, vidi VIII, 4). Time je ekonomski osigurao postojanje Hrama. Hramski porez se ubire od svih Židova, pa čak i od onih u Egiptu ili u Rimu.

6. Za biblijsku je mitologiju važno što Jahve — prerastanjem državne religije u kultnu religiju — od boga zemlje prerasta u svjetskoga boga. U tu shemu pripada da njegovo boravište bude proglašeno središtem zemlje (Ezekiel 5, 5). Za Grke je kamen u Delfima »omphalos« (pupak) zemlje, njezino točno središte, a u Rimu je Forum bio umbilicus urbis Romae et orbis (pupak grada Rima i svijeta). Sastavni dio tog klišeja je također plodnost koja proizlazi iz Hrama. Ne samo zemlja (Malahija 3, 11—12), već će i grad Jeruzalem biti bogato blagoslovljeni, što dolazi do izražaja u prizoru na ulicama s krepkim starcima i djecom što se igraju.

Slika sretnoga Jeruzalema je ponovno prihvaćena u Apokalipsi. Vidi XIV, 3, c i XIV, 3, c, 7.

11. Čudnovati doživljaji i djela Joba, Estere i Daniela

11.1 Job

U zemlju Usu živio jednoć Job, pravedni, bogobojazni i pobožni čovjek. Imao je sedam sinova, tri kćeri i prava bogatstva u stadima, što mu je pribavilo veliki ugled; njegovi su sinovi naizmjenice svakoga dana pozivali na svečani objed, na kojem su sudjelovale i sestre. A Job je svakoga dana za svoju djecu prinosiso žrtve paljenice, jer je htio spriječiti da se Jahve naljuti na njih.

Pošto su se sinovi Elohimovi jednoga dana opet okupili pred Jahvom, Jahve zapita Satana kako je njegovom pobožnom i čestitom sluzi Jobu. Satan odgovori Jahvi: Doslovce si ga zasuo blagoslovom. Ali samo jednom pruži ruku i dirni mu u dobra: u lice će te prokleti! — Jahve će sada Satanu: Sa svime što ima, radi što ti drago; samo ruku svoju ne diži na nj. I Satan udari: Sabejci oteše Jobu svu stoku i magarce, grom ubije sve ovce, Kaldejci mu otjeraju sve deve. Istodobno pomru i Jobova djeca, kada se prilikom jedne gozbe na njih srušila kuća. Job tada ustane, razdere haljine na sebi, obrije glavu, padne ničice na zemlju i reče

:

»Go iziđoh iz krila majčina,

go ću se onamo i vratiti.

Jahve dao, Jahve oduzeo!

Blagoslovljeno ime Jahvino!«

Jahve to dočuje i pozove Satana na odgovornost, pošto su se opet jednom okupili sinovi Božji da bi stali pred Jahvu. Satan odgovori: Dopustiš li mi da dirnem u njegovu zdravlje, Job će te prokleti u lice. I Satan je sada smio udariti na Joba zlim prištevima; morao je samo njegov život poštediti. Joba odbaci njegova žena i on sjedne na hrpu pepela ispred sela. No unatoč svemu, ostane bogobožan.

No posjete ga tri prijatelja Elifaz, Bildad i Sofar; pošto je Job u svojim patnjama prokleo dan svojega rođenja i noć svojega začeca, pokušali su ga utješiti. Mnogi mu riječima objasne kako je sam kriv za svoju nevolju. No Job je bio svjestan svoje nedužnosti i reče kako je samo Jahve mogao dopustiti da ga zadesi takva nevolja. Svađao se i pravdao s Jahvom. Prijatelji se nato uplaše, no Job je bio siguran da ga Jahve muči i da će ga jednom osloboditi njegovih patnji.

I Jahve ga nije napustio. Pošto se mudrost prijatelja iscrpila, Jahve progovori Jobu iz oluje. Jahve mu reče kako je zemlju, u svoj njezinoj širini, uredio i usmjerio tako da je prepuna čudesa i da Job nije u stanju sve progledati, niti upravljati čudima na svijetu. Job tada odgovori Jahvi i pokaje se zbog svojih nerazumljivih riječi; Jahvu je dosad poznao samo po čuvenju, a sada ga je vidio i vlastitim očima. Bog tada kazni Jobove prijatelje, jer nisu čestito govorili o njemu, i naloži im da se žrtvama paljenicama i zagovaranjem Joba pred Jahvom oslobode svoje krivnje. Jahve sada izmijeni Jobovu sudbinu, jer se ovaj zalagao za svoje prijatelje i vrati mu zdravlje i dvostruko od svega što je imao, kao i djecu, prijatelje i znance. Job umre star, nauživši se života, pošto je doživio još četiri pokoljenja svojih potomaka.

Job 1—32, 1; 38—42.

1. Knjiga o Jobu je jamačno nastala u 4. st. pr. n. e. U jezičnom pogledu, mnogi nas arameizmi navode na pretpostavku da je pjesnik živio u krugu perzijskog službenog jezika, tj. aramejskog jezika. Pouzdano je da Job 9, 24 aludira na Aleksandra Makedonskog a u 12, 17—13, 2 opisuje događaje koji su uslijedili iza osvajanja perzijskoga carstva po Aleksandru.

2. Knjiga o Jobu je spjev, ep. Podatak u Ezekiel 14, 14 i 14, 20, gdje se Joba, pokraj Noe i Daniela, spominje kao uzor pravednika, stavlja njegovu osobu, kao i Nou i Daniela, u red mitologijskih junaka i pouzdano ukazuje kako Job nije bio historijski lik. Dijelovi knjige koji nisu metrički povezani: 1, 1—2, 13 i 42, 7—17 — zapravo okvir oko velikih govornih poglavlja — vjerojatno potječu iz novele o Jobu koja je bila poznata već Ezekielu. Ona je, dakle, jamačno starija od Knjige Ezekielu. Veliko djelo pjesnika Knjige o Jobu se sastoji u tome što je od tog »malog predloška« načinio veliki ep o odnosu između Boga i ljudi.

U Septaginti je na kraju Knjige dodana bilješka, prema kojoj Job nije nitko drugi nego edomski kralj Jobab. Taj se podatak i inače tradira, ali ne na vjerojatan način, premda su inače već biblijski autori posizali za neizraeličanskom pripovjednom građom. No ipak se može zamisliti da je pjesnik posegao za jednim likom iz bajki iz onoga područja, jer u poglavlju 1,1 smješta Joba u zemlju Us: prema svećeničkoj predaji, Us pripada Aramu, sinu Noinog sina Sema (I Mojsije 10, 21—23), dok je jahvističkoj predaji poznato da je Us bio sin Abrahamova brata Nahora (I Mojsije 22, 21) kojega se smatra praocem Aramejaca. Zbog tog je vjerojatno da ta građa potječe iz područja istočno od Jordana i da je prodrila u svijet judejskih bajki s prodorom Edomaca u područje, iz kojega je Nabukodonozor evakuirao Judejce.

3. Tekst ove Knjige nosi općenito pečat rukopisa *jednoga* pjesnika, izuzev poglavlja 32—37 i nekih manjih ulomaka, među koje valja ubrojiti i poglavlje 28 koje, kao poglavlje o mudrosti — samo Jahve pozna put do nje — na tom mjestu narušava radnju, kao i riječi što ih izgovara Elihu, poglavlja 32—37, koji se sasvim nepripremljeno pojavljuju u priči, te drži četiri govora, i time ne dopušta Jobu da dođe do riječi, a zatim opet nestaje bestraga. Njegovi govori imaju za cilj da odbiju Jobove optužbe protiv Jahve. Elihu uči kako Jahve šalje patnju da bi iskušao ljude, da bi ih odgojio. On nije nepravedan, jer je — kao vrhovni vladar svijeta — sušta pravda. Budući da je čitatelju poznata okvirna radnja i on zna kako je Job dospio u jadan položaj, riječi što ih izriče Elihu se pokazuju kao pokušaj da se spasi slava Jahvina u koju je Job dirnuo. Te su riječi očito učena rasprava rječitoga svećenika koji si je postavio za zadaću da neutralizira buntovni element u Knjizi o Jobu.

4. Glavni problem Knjige je sukob pravednoga čovjeka s njegovim nepravednim gospodarom ili bogom. Osobe gospodara, Jahve, Satana su tradirana imena za situaciju kakve su se događale u svijetu pripovjedača u 4. st. pr. n. e., u kojima su kraljevi i despoti, kao i njihovi namjesnici, u vršenju svojih prava lišavali druge ljude njihovih prava, imovine, časti, djece i zdravlja. Podjednako kao što veliki kralj u svom čudljivom raspoloženju dopušta namjesniku da eksploatira koju vjernu provinciju, tako Jahve koncedira Satanu da dokaže njegovu afirmaciju. Pravedni veliki kralj, koji je inače nevidljiv i koji je svojim podanicima poznat samo po čuvenju, se na kraju ipak pojavljuje i restituira sve što je njegov namjesnik uništio. Međutim, stvarno se značenje epa sastoji u tome što Job nema ispočetka svoje shvaćanje — da čovjek koji trpi od nepravdi ne smije izgubiti vjeru u svoju nedužnost, već prije mora vjerovati u ponovno uspostavljanje nedužnosti i dobrog glasa — već ga tek stječe. Novela o Jobu, koja je pjesniku poslužila kao predložak, je zasigurno prikazala kako je Jahve bogato nagradio Joba za njegovu vjernost. Pošto je Job izjavio da bi ostao vjeran imenu Jahve-kralja čak i kad bi mu Jahve oduzeo sve, ovaj mu može vratiti sve u dvostrukoj mjeri. Razlika između Knjige o Jobu i novele se sastoji u tome što pjesnik na Jobu, kroz raspravljanje s njegovim prijateljima i sa samim Jahvom, prikazuje proces kako čovjek razlaže svoje diferencije s moći koja njime vlada. Jednostavna i uvriježena shema o krivnji i kazni, teologijska dogma odmazde, kojom svećenici i proroci žele objasniti političku stvarnost 4. st. pr. n. e., je ovdje napadnuta sasvim otvoreno. Jobove optužbe protiv Jahve jesu optužbe pjesnika protiv njegovoga svijeta. Pjesnik pati i živi s Jobom, ali ne s Jobom okvirne priče koja otuđuje stvarnost, već s Jobom koji govori, koji traži svoje pravo. Okvirna priča pokazuje svojim *sadašnjim* položajem u cijeloj Knjizi kako postojeći svijet ovisi o savjetu bogova i kako čovjek poput Joba, za kojega su razgovori između Satana i Jahve ostali sakriveni, može

spoznati s povezanosti koje određuju njegovu životnu sreću, ukoliko se samo potrudi i ne napusti vjeru u svoje pravo. Job je na kraju čuo i samoga Jahvu, vidio ga i razumio, pošto ga je dosad poznao samo prema čuvenju.

5. Mitologijski nisu značajne često mitski shvaćene životinje Behemot, tj. nilski konj (na primjer, Job 40, 15—24), i Levijatan, tj. krokodil (Job 40, 25—41, 26), već slike što potječu iz učenja o mudrosti. Funkcija kralja ili boga se objašnjava primjerima iz prirode i društva. Drugi primjeri slične literarne prirode se nalaze u biblijskim »Salomonovim izrekama« i u »Hodočasniku Salomonu«. Vrsta literature o mudrosti je bila raširena u Egiptu i Babilonu. Biblijska literatura o mudrosti također pripada ovamo. Ona se razlikuje samo svojim optimizmom koji nedostaje, na primjer, egipatskom spjevu »Razgovor starca sa svojom dušom«; ovaj ima svoju analogiju u pesimističnom 3. poglavlju Jeremijinih tužaljki, spjevu iz približno 3. stoljeća pr. n. e. (O anđelima v. II, 1, c, o Satanu XII, 1.)

11.2. Estera

U trećoj godini svojega vladanja perzijski kralj Ahasver priredi u Suzi veliku sečanost. Sve je završilo time što je kralj otjerao svoju ženu Vašti, jer je ova uskratila da se na njegovu zapovijest pojavi pred njim zbog toga što je on bio pijan. No kralj ju je otjerao ponajviše na savjet svojih najviših činovnika koji su smatrali da bi takav primjer mogao imati loše posljedice po cijelu zemlju, jer ni druge žene sada više neće poslušati zapovijest svojih muževa.

Zatim kralj naloži svojim činovnicima da po cijelom kraljevstvu potraže lijepe djevice za harem palače. Ona, koja mu se sviđa, postat će kraljica. Izbor pri tome padne na Esteru, Židovku bez roditelja, koja je živjela u svojega strica Mordokaja u Suzi. Bila je vrlo lijepa, a k tome i skromna, tako da je za dugotrajnoga čekanja u haremu postala vrlo obljubljena. U sedmoj godini kraljeva vladanja se slavilo vjenčanje i krunidba.

Nedugo zatim Mordokaj uspije otkriti neku zavjeru protiv kralja i dojaviti Esteri. I tako je ona spasila Ahasveru život i prijestolje. Ona dva dvoranina, što su skovala zavjeru, su bila obješena. Na njihovo mjesto kralj uzvisi Agadjanina Hamana, koji je time stekao pravo da mu svi odaju poštovanje bacajući se pred njim ničice na tlo i prigibanjem koljena. Samo Mordokaj ne bi pred njim nikad prignuo koljeno, jer je bio Židov. Haman se nato razgrjevi i naumi zatrti sve Židove u zemlji. Uspio je dobiti i privolu kralja za taj naum, jer mu je kazao da će imetak tog naroda zaplijeniti u korist krune. Do velikog bi krvoprolića moralo u cijeloj zemlji doći u jednom danu: 13. Adara (dvanaestog mjeseca). Glasnici su odmah prenijeli zapovijest u sve provincije. Pošto je Mordokaj čuo za to, pokrene Esteru da se u kralja založi za Židove, a Estera nato pozove kralja i Hamana za iduće večer na gozbu na kojoj joj kralj obeća da će udovoljiti svim njezinim molbama.

Na savjet svoje žene, Haman je naumio ubiti Mordokaja još prije 13. Adara. Čak podigne velika vješala u tu svrhu. No sutradan ranu ujutro ga pozovu kralju; ovaj te noći nije mogao spavati, pa je naložio da mu čitaju Ljetopise kraljeva Medije i Perzije; to ga podsjeti na Mordokajevu pomoć u otkrivanju one zavjere, pa naumi zbog toga počastiti Mordokaja. Zapita Hamana kako bi mogao počastiti zaslužnoga čovjeka. Haman pak povjeruje kako kralj time misli na njega, i predloži da se tog čovjeka na kraljevu konju i u kraljevskim haljinama provede gradom. Kralj mu nato naloži da tako počasti Mordokaja. Još iste večeri je Haman bio na gozbi osuđen na smrt vješanjem, pošto je kralj od Estere saznao za Hamanov naum u pogledu Mordokaja, pa i vidio kako Haman na nedoličan način moli Esteru za svoj život. Mordokaju je nato predana Hamanova kuća i od tada je on nosio kraljev pečatnjak, kao i Haman prije njega.

Da bi odvratio zlo od Židova, kralj razasla novu zapovijest zemljom kojom Židovima dopušta da se 13. Adara brane od svojih neprijatelja i da ubiju sve protivnike, uključiv žene i djecu. Nato su mnogi iz straha postali Židovi. I tako su tog dana Židovi okrutno obračunali sa

svojim protivnicima. Kraljevska je vlast pri tome pomagala Židove. U Suzi su smjeli i 14. Adara ubijati svoje protivnike. No njihovu imovinu ipak nisu dirali.

Na prijedlog Mordokaja su 14. i 15. Adara slavili svečanost Purima u znak pobjede nad svojim neprijateljima. Kraljica Estera je taj Mordokajev propis učinila trajnim Zakonom. Mordokaj, Ahasver i Estera su uživali veliki ugled u Židova i svih stanovnika zemlje.

Estera 1, 1—9, 19; 10, 1—3.

1. Knjiga o Esteri je legenda. Navođenja imena perzijskoga kralja Ahasvera — u grčkom prijevodu Artaxerxes — nije historijski osnovano kao ni imena Mordokaj, Haman, Estera i Vašti. Knjiga ljetopisa kraljeva Perzije je također izmišljena. Ta se imena ne pojavljuju ni u jednoj perzijskoj kronici. Ipak se može zamisliti kako koji kralj ne bi propustio zgodu da kojim pogromom napuni svoju blagajnu, i kako mu je pri tome bilo sasvim svejedno koga valja ubiti. To je iskustvo zajedničko cijelom Orijentu.

2. Ta je priča jezovita kao kulturna legenda za Blagdan Purima, što ga Židovi slave još i danas. Historijski nije vjerodostojna. Ne postoji hebrejska riječ »pur« koja bi značila »sudbinu«, »proročanstvo«, kako je naznačena u Knjizi o Esteri. Porijeklo tog Blagdana i njegova naziva je još uvijek u tami. Postoji samo mogućnost da se pretpostavi kombinacija priče o židovskom vojskovođi Nikanoru s pričom o Mordokaju; takva je kombinacija mogla nastati zbog susjednih spomen dana u kalendaru. Također je moguće da je ta svečanost bila ukorijenjena u kojoj skupini Židovima i da su je oni unijeli u biblijski kanon, premda u cijeloj priči nedostaje ime ili pojam boga. Prema tome, prihvaćanje u kanon je bilo moguće samo preko kalendara kulturnih blagdana, u cilju objašnjenja kojega je neki redaktor iz 1. stoljeća pr. n. e. jamačno ubacio umetak o osnivanju Blagdana Purima, poglavlje 9, 20—32.

3. Sama je Knjiga, u svom sadašnjem obliku, vjerojatno nastala u prvoj trećini 1. stoljeća pr. n. e. Sasvim je pouzdano da autor nije više mogao imati jasnu predodžbu o perzijskom carstvu, i zasigurno više nije znao da se u legendi što ju je upotrijebio krije stari mit. Taj je mit raspravljao o borbi između babilonskoga boga Marduka (to je ovdje Židov, Mordokaj) i boga Elamaca Humana (dvoranin Haman), u kojoj je pobijedio Marduk, kao što je također babilonska boginja Ištar (to je Estera potisnula boginju Elamaca Vašti (kraljica Vašti), dok je kralj Ahasver morao biti simbol za zemlju što ju je Marduk nastojao steći: Babilon-Ašur-Medija.

Dodavši suvremeni kolorit, kao, na primjer, točan opis ceremonije vjenčanja, izrade kraljevskih zapovijesti i dvorske etikete, pripovjedač je od tog mita načinio historijsku priču. Kada pjesnik želi prešutjeti Esterinu pripadnost Židovima u egzilu, kako to Mordokaj zahtijeva od svoje nećakinje, za pjesnika je na ovom mjestu odnos prema mitu o Ištar morao još uvijek biti živ. Najvjerojatnije je zbog toga kao židovsko ime za Esteru u priču uvrstio »Hadasa«, što znači otprilike »Mirta«.

4. Spjev je zauzeo sigurno mjesto u kanonu, jer je Židovima u 1. st. pr. n. e. otvorio izgleda da će se jednom moći okrutno osvetiti svojim neprijateljima, koji ih već stoljećima tlače.

11.3 Daniel

Među jeruzalemskim izgnanicima u Babilonu se nalazi također Daniel, koji je potjecao iz otmjene obitelji. Zbog svoje ljepote i mudrosti bio odabran da služi u kraljevskoj palači. No Daniel i njegova tri druga iz Jude su pomno pazili na to da se, u skladu sa zapoviješću Elohima, ne onečiste jelima i pićima što su se posluživala na kraljevskom stolu. Kralj Nabukodonozor je zapazio da su oni deset puta mudriji od svih mudraca i čarobnjaka u njegovoj zemlji, jer je Elohim naučio Daniela i njegove drugove umijeću razumijevanja svih pisama i znanosti, a Daniel je umio protumačiti čak i snove. Tako je jednom spasio život sebi, svojim drugovima i svim vračevima Babilona, pošto je kralj Nabukodonozor naložio da ubiju

sve mudrace, jer nisu mogli protumačiti njegov san; Daniel je to mogao jer mu je to omogućio Elohim. No u tom je snu bilo prikazano viđenje budućnosti na nekom moćnom junaku koji se sastojao djelimice od zlata, djelimice od srebra, od željeza i gline, i kojega je smrvio neki kamen. Sastavne dijelove tog junaka je Daniel protumačio kao kraljevstvo koja će se pojaviti poslije Nabukodonozora.

Kralj nato uzvisi Daniela na položaj starješine svih babilonskih mudraca i naložio da mu se iskaže kraljevske počasti. Nešto kasnije Nabukodonozor podigne u Babilonu novi zlatni kip i naloži da mu se svi klanjaju. No Danielovi drugovi to nisu htjeli učiniti. Nabukodonozor ih nato osudi na smrt u užarenoj peći. No plamen im nije mogao naškoditi, jer im se u užarenoj peći pridružio glasnik s neba. Nabukodonozor nato naloži da nitko ne smije napadati njihovoga Boga, i sam izda ukaz svojim podanicima, u kojemu je opisao čudo što mu se dogodilo: Dugo sam vrijeme bio bo- lestan, izopćen iz zajednice ljudi, poput stoke sam pasao travu u polju. Ozdravio sam tek poslije sedam vremena, kako mi je Daniel prorekao na temelju jednog viđenja u snu. I sada ja, kralj Nabukodonozor, hvalim, uzvisujem i slavim Kralja nebeskoga, čija su sva djela istina, svi putovi pravda.

Kralja Nabukodonozora je na prijestolju naslijedio sin mu Baltazar. Dok je jednom slavio veliku svečanost u Babilonu i prilikom pijanke na drzak način upotrijebio kultno posuđe iz jeruzalemskog Hrama, na zidu se odjednom pojavila neka ruka, nasuprot svijećnjaku, i ispisala riječi što ih nitko nije mogao pročitati, niti protumačiti. Kralja nato obuzme strah i lice mu probljedi. Kraljica se tada sjeti Daniela, kojega je Nabukodonozor imenovao za starješinu čarobnika, gatalaca zvjezdara i mudraca i nazvao ga Baltazarom. Daniel se pojavi i pročita i protumači kralju pismo: Mene, Mene, Tekel parsin — Bog je izmjerio tvoje kraljevstvo i razdijelio ga među Medijce i Perzijance. Kralj nato proglasi Daniela trećim čovjekom u zemlji (u originalu: najvišim vlastodršcem). Te iste noći Baltazara ubiju, a Medijac Darije preuzme vlast.

Darijevi su satrapi zavidali Danielu i podmuklim su ga zakonom pokušali spriječiti u poštovanju svojega Boga. Pošto se Daniel i nadalje molio s licem okrenutim spram Jeruzalema, bacili su ga u jamu s lavovima. No lavovi ga nisu ni dotakli. Daniel tada spozna da je Bog Danielov živi Bog, kojega je kraljevstvo neuništivo i vječno, i koji čini znakove i čudesna na nebesima i na zemlji. Za Darija i Perzijanca Kira Daniel je ostao najviši činovnik u zemlji; no zavidne su satrape bacili u jamu s lavovima, gdje su ih ovi razderali.

Dok je još Baltazar bio kralj u Babilonu, Daniel je u noćnim viđenjima predvidio budućnost. Najprije je u viđenju borbe četiriju nemani spoznao da će Pradavni u oblacima, na svom vatrenom prijestolju, održati Sud nad svjetskim kraljevstvima i kraljevstvo, vlast i veličanstvo predati puku Svetaca Svevišnjega, kojega će zastupati Sin čovječji, koji će doći na oblacima nebeskim.

U trećoj godini Baltazarova vladanja, u borbi ovna iz Perzije s jarcem sa zapada, od jednoga roga kojega su nastala četiri, a jedan je od njih zatim snažno porastao k nebu, Daniel spozna da je nastupilo konačno razdoblje i kraj jednog moćnog i pokvarenog kraljevstva na zapadu.

U trećoj godini vladavine Kira, Daniel naposljetku ugleda kako će se u velikoj borbi anđela odlučiti o sudbini naroda, i kako će tu istu borbu na zemlji izvojevati kraljevi. Međutim, anđeo mu nije odao trenutak kada će Knez anđela Mihael spasiti sinove Izraela kojih su imena unesena u knjigu života, jer su te riječi ostale tajne i zapečaćene, dovijeka, i samo ih mudri mogu razumjeti.

Daniel 1—12.

1. Knjiga Daniel je nastala otprilike 164. godine pr. n. e. Sigurno je prvotno napisana na aramejskom, kao što su još i sada poglavlja 2, 4b—7, 28. Početak i svršetak Knjige su

zasigurno preneseni na biblijski hebrejski da bi se omogućilo da Knjiga bude prihvaćena u sveta pisma Staroga zavjeta. Nastanak u sredini 2. st. pr. n. e. objašnjava također činjenicu što je pjesnik toliko neupućen u povijest da ne može valjano svrstati babilonske i perzijske kraljeve. Na primjer, dokazano je da kralj Baltazar uopće nije postojao.

2. Osim toga, historijske referencije imaju samo zadaću da autoriziraju pjesnika. Nema nikakvih oslonaca za to da bi u Babilonu, u vrijeme izgnanstva, postojao židovski činovnik s tolikim utjecajem. Vjerojatno je također Ezekielu poznata osoba Danielova bila pučka figura, koja je — poput Joba i Noe s kojima Ezekiel spominje Daniela — bila prikladna da na sebe preuzme takve priče. Valja pretpostaviti da je Daniel, poput Joba, bio lik kojemu se kao vrline pripisuju mudrost, srčanost i pobožnost — ime mu otprilike znači »Bog je sudac« — i koji izvorno nije bio udomaćen u pripovjedačkoj tradiciji Izraela i Jude prije egzila, već je možda pripadao kojem aramejskom plemenu što je zajedno s izgnanicima dospjelo u babilonsku posudu u kojoj su se stapali narodi. (Vidi također XI, 1, 2.)

3. Dobro poznavanje prilika u Palestini u vrijeme sirijskoga kralja Antioha IV Epifana nas navodi na predmnjevu da je pjesnik bio suvremenik tog kralja. On je u Danielovim noćnim viđenjima onaj rog koji postaje veći od ona tri, s kojima je zajedno izbio na mjesto roga što ga je jarac donio sa zapada. (Pod jarcem se misli na Aleksandra Velikoga koji pobjeđuje perzijskoga ovna.) Antioh IV Epifan se naime upustio u pokušaj helenizacije jeruzalemskoga kulta. Antioh je pripadao među Seleukoviće, nasljednike Seleuka na prijestolju dijela kraljevstva Sirije, koji je, pokraj Egipta za Ptolomejevića, u posljednjim stoljećima pr. n. e. na Prednjem Orijentu, ubrzao povijesna kretanja u svim dijelovima nekadašnjega imperija Aleksandra Velikoga. Smrtnom je kaznom zapriječio praznovanje Sabata, obrezivanje i posjedovanje Tore, tj. pet knjiga Mojsijevih, a u prosincu 178. godine pr. n. e. je na Trgu Hrama u Jeruzalemu podigao žrtvenik olimpijskom Zeusu, kojemu je posvetio i Hram. Autoru je bilo poznato razdoblje tog potlačivanja. U osobi opakoga kralja Baltazara valja zbog toga sagledati opis Antioha IV.

4. Pojmovi koji su upotrebljeni za boga Daniela i njegovih drugova, kao i oni iz noćnih viđenja, jedva da dopuštaju ikakvu analogiju sa starijim biblijskim epitetima boga. »Najviši Bog«, Bog nebesa, Pradavni, Bog bogova, vječno živući, jesu epiteti koji prije podsjećaju na perzijske kraljevske titulare negoli na biblijske bogove. Ulomak poglavlja 9, 1—20, koji sadrži pojmove učenja o Jahvi, je mnogo mlađi od preostalog dijela Knjige, i sasvim jasno ukazuje (slično kao i druga proširenja što nisu preuzeta u kanon, no sadržana su u grčkom prijevodu, Septaginti) na to da je neki jeruzalemski svećenik pokušao inače Jahvi tako stranu Knjigu ujednačiti sa cjelokupnim kanonom. Među proširenja grčkoga prijevoda pripadaju priča o Suzani u kupki, o Baalu u Babilonu, o Babilonskom zmaju, Molitva Azarje i Pjevanje trojice ljudi u užarenoj peći. Ti grubo i drastično antibabilonski artikulirani motivi su strani hebrejsko-aramejskoj Knjizi koja vodi mnogo profinjeniju polemiku protiv Babilona. Ukazivanje na Danielovu molbu da se njemu i njegovim drugovima dopusti vegetarijanski način ishrane (Daniel 1, 8—16) bi, osim toga, mogao potkrijepiti predmnjevu da je autor možda potekao iz perzijske religije, jer su pristalice Zaratustre pomno pazili na čistoću svoje duše i svojega tijela — preferirajući vegetarijansku ishranu. Ta bi okolnost mogla lako objasniti i pojmove koji se odnose na boga.

5. Učenje o svjetskim kraljevstvima koja se smjenjuju i budućem kraljevstvu spasa i sreće, koje ima lik čovjeka, i nije nalik na životinju poput minulih kraljevstava, valja tipologijski razlikovati od starozavjetnoga proroštva, koje ne zna za takvo učenje o razdobljima. Ono potječe iz perzijske tradicije. Danielova je Knjiga eshatologijski motivirana. Ona računa s dolaskom posljednjega razdoblja, vremena poslije svih prijašnjih, što ga više ne može konkretno opisati, pa njegovo približavanje nagoviješta mnogim usporedbama, simbolima i metaforama.

Ti slikoviti prikazi posljednjega vremena se nazivaju apokalipsama. Daniel je jedan od

najranijih svjedoka prodiranja te religijsko-historijske sheme u biblijsku religioznost. Rješenje historijski zamjetljivih kriza u gospodarstvu i društvu se odgađa do posljednjega vremena, transcendira se. Mala se teokratska kraljevstva sa svojom patrijarhalnom socijalnom strukturom raspadaju. U procesu razvoja zemalja Aleksandra Velikoga i njegovih nasljednika se naočigled udomaćivalo robovlasništvo. Vjerodostojnost vizije čudesne budućnosti se obrazlaže historizirajućim prikazom dokaza moći »najvišega Boga« koji se uvijek pokazao najmoćnijim Bogom.

12. Đavao: Satan, Azazel, Belzebul

12.1 Satan

a. Satan je bio jedan od sinova Božjih, koji su se povremeno okupljali pred prijestoljem svojega oca da bi položili račun za svoje postupke. Pred Jahvom je Joba osumnjičio zbog nečiste pobožnosti zbog toga što je bila sebična, i velikog svećenika Jošuu zbog nečistoće, a Jahve je ispitaio njegove optužbe. On je bio jedan od sinova Božjih poput Gabriela i Mihaela, koji su se poput svoje svete braće brinuli za sudbine povjerenih im ljudi. (Vidi također II, 1, c, 1.)

No Satan je bio silno zabrinut za Jahvina prava, tako da ih ljudi ne bi okrnjili; iskušao je narod Božji kada je David dao popisati Izrael, na što ga je potakao gnjev Jahvin. Satan je također provjeravao jesu li ljudi dobili prava koja im pripadaju, na primjer, vrše li supružnici bračne dužnosti.

Job 1, 6—2, 7; Zaharija 3, 1—2; Korinćanima 7, 1—5; Daniel 9, 21; 10, 13; 8, 13; I Ljetopisi 21, 1.

b. Pošto je Duh Isusa odveo u pustinju, pojavi se tu i Satan da bi ga stavio na kušnju: je li poslušan spram svojega Oca. Isus je izdržao tu kušnju i zakleo ga da se udalji riječima: 'Odlazi, Satane, jer je pisano: 'Gospodaru, Bogu svojemu, klanjaj se i jedino njemu služi.' — Satan mu je naime obećao moć, čudesnu snagu i vlast nad svijetom ako ga prizna za gospodara. Ali Satan ne odustane tako brzo: da bi savladao Isusa, pridobije naposljetku Judu Iskariotskoga (vidi XIII, 1).

Matej 4, 1—11; Marko 1, 12—13; Luka 4, 1—13; Evanđelje po Ivanu 13, 2; Matej 26, 14—25; Luka 22, 3.

c. Satanu su bili potčinjeni mnogi demoni, zli dusi na nebeskim poljanama, jer on nije bio samo knez ovoga svijeta, već je vladao i na nebesima. Pokadšto bi se pojavljivao kao anđeo svjetla.

Drugi su ga pak nazivali Belijarom i vjerovali da je on bog ovoga svijeta, jer vlada ljudima. Treći pak pričaju kako se Isus sa svojim učenicima borio protiv tog kneza ovoga svijeta, jer je đavao otac lažljivih sinova u svijetu i ubojica ljudi; zbog toga su grijesnici među ljudima njegova djeca, dok su djeca Božja, naprotiv, bezgriješna. Đavao i Bog se bore za prevlast na ovome svijetu, dokle god će on postojati; već je Kajin bio sin đavla. Posvuda gdje se čuje riječ Božja, Satan svim silama nastoji da je ljudima istrgne iz srca, on si stvara i sinagoge.

Luka 10, 17—20; Efežanima 6, 11—12; II Korinćanima 4, 4; 6, 15; 11, 14; Evanđelje po Ivanu 12, 31; 14, 30; 8, 37—47; I Ivanova poslanica 3, 8—15; Marko 4, 14—15; Luka 8, 12; Matej 13, 19; Otkrivenje 2, 9—10.

1. Biblijski Satan je naziv za jednog od sinova Božjih, a to su bogovi u pratnji Jahve, koji je najviši Bog. U Novom ga zavjetu nazivaju još samo Gospod (Kyrios) i Bog (Theos) (Vidi također XIII, 1, 7.) Navedeni tekstovi opisuju njegovu prvotnu zadaću, zbog koje je dobio ime (»protivnik«). On ima zadatak da ostvari Jahvina prava prema ljudima i da optuži prijestupnike i one koji zloupotrebljavaju pravo. U Jahvino ime on optužuje ljude i njihov je protivnik. U izvještaju o prebrojavanju ljudi što ga je dao izvršiti David (I Ljetopisi 21), opis se njegove djelatnosti pretvara u vlastito ime što se može razabrati po tome što ispred imena nedostaje određeni član.

2. Ni u novozavjetnoj predaji Satan nije sasvim negativan lik koji bi bio dostojan prezira. Priča o iskušenju Isusovu pokazuje naime kako duh božji vodi Isusa do đavla, koji će ga iskušati. Pripovjedač se neprestano služi grčkim pojmom za đavla, »diabolos«. Samo kada Isus oslovljava đavla, pripovjedač stavlja Isusu ime Satan (sotona) u usta. Time pripovjedač posize za starozavjetnom predodžbom, prema kojoj je Satan, đavao, sin Božji s pravnom funkcijom zavodnika, iskušavatelja i tužitelja.

3. U biblijskom upotrebnom jeziku se čak i ljudi povremeno nazivaju nazivom Satan ili sotona. Tako David u I Samuel 29, 4, sinove Sarvijine u II Samuel 19, 23, protivnike Salomona u I Kraljevi 5,18 ili također Petar u Mateja 16, 23 i na paralelnom mjestu u Marko 8, 35. Ovdje se sasvim očito misli na funkciju protivnika, oponenta, a to je onaj koji u nekoj raspravi zastupa suprotnu poziciju pri čemu s time nije povezana nikakva etičko-moralna diskriminacija. Za biblijsku religioznost je odlučujuća ponajprije monolatrijska ideja o jedinstvenosti vlastitoga boga. Pokraj tog boga ne može postojati nikakav drugi bog koji bi bio izjednačen s njim. Satan je protivnik ljudi kojega je odredio sam bog.

4. Za razliku od staroperzijske Zaratustrine religije, biblijska religioznost izvorno ne zna ni za kakav svemoćni dualizam, koji svijet i njegovu sudbinu promatra kao rezultat vječne borbe između snaga svjetla i tame. U biblijskoj religioznosti je ta borba lokalizirana u ovome svijetu. Biblijski se pojavljuje kao sastavni dio dijalektičke zakonomjernosti.

Čovjek, kao živo biće, uvijek ima protivnika koji zastupa drugačije mišljenje i interese od njega samoga, a to je — u slici njegova gospodara i kralja — njegov bog. Time što se za Davida i Isusa govori kako imaju protivnika, njihovo se značenje relativira. Protivnik je nužni sastavni dio proročko-svećeničke polemike protiv svake težnje za autarhijom. Narod i kralj nisu svemoćni, već imaju svojega protivnika u bogu, koji preko svojih anđela ostvaruje svoje pravo i provjerava poštovanje tog prava (vidi, na primjer, II Samuel 24, 10 do 17; I Ljetopisi 21, 15; Malahija 3, 1). Anđeli se mogu zvati Gabriel, Mihael, i također Satan.

5. Mit o silasku anđela s neba i nastanku suprotnosti između Satana ili Uriela i boga Jahve je izvanbiblijskog porijekla i postao je značajan tek u kršćanskom stvaranju mitova, na koje je bitno utjecalo dualističko nasljeđe helenizma. Ovamo prpadaju tekstovi iz II poslanice Korinćanima, iz Evanđelja po Ivanu koje je vrlo srodno s gnostičkim tumačenjem svijeta, iz I Ivanove poslanice i iz Poslanice Efežanima potkraj 1. st. n. e. U kasnijoj crkvenoj mitologiji đavao se prikazuje kao prvotni anđeoski knez, tj. kao vrhovni među anđelima i kerubinima, ili također kao mlađi ili stariji brat Isusov. U prvom tumačenju Satan ustaje protiv boga, jer i sam želi postati bogom; u drugom mitsko-poetskom tumačenju prema Augustinu, on je ljubomoran zbog očitog preferiranja Krista, i bog ga zbog toga zauvijek progoni u vatreni glib pakla.

12.2 Azazel

Azazel je bio bog koji je živio u pustinji. Dok je Izrael putovao pustinjom, Jahve naloži Aronu, bratu Mojsijevu, da jednom svake godine svetkuje Dan pomirenja. Toga dana neka Aron žrtvuje jednoga junca i jednoga jarca, koji je ždrijebom odabran između dva. Drugi je jarac određen za Azazela u pustinji. I cijeli narod neka se liši grijeha i posveti, prinijevši Jahvi kao žrtve paljenice junca i jarca, i odvevši u pustinju, za Azazela, jarca, nad kojim je Aron ispovjedio sve krivnje Izraelaca.

U doba kraljeva, Izraelci su još redovito prinosili žrtve kozolikim i jarolikim bogovima i — na srdžbu Jahvinih proroka — visoko su cijenili njihove svećenike. Osim toga su Izraelci obožavali Šedim (izvorna riječ označava množinu) i žrtvovali im svoju djecu. To su bili zlodusi, koji nisu Bog, i bogovi koji su nedavno stigili iz blizine, i koje oci njihovi nisu štivali.

III Mojsije 16; Izaija 13, 21; 34, 12. 14; II Ljetopisi 11, 15; III Mojsije 17, 7; V Mojsije 32, 17; Psalam 106, 37.

1. Azazel je zasigurno bio bog iz ranog doba kojega od plemena. U Bibliji je to ime inače nepoznato. Istisnut je iz predaje. Međutim, prema predaji iz III Mojsije 16 se može zaključiti kako su Azazel i Jahve bili podjednako važni. Jer, narod će biti lišen krivnje, grijeha, i sposoban za kultne obrede — tek žrtvovanjem obojici.

2. Zbog toga se ne može zamisliti gotovo ništa drugo nego da su Jahve i Azazel bili podjednako važni za egzistenciju naroda. Zbog toga se može opravdano pretpostaviti da je Jahve bio bog-kralj na ulazu u šatorsko selo, dok je Azazel bio bog-gospodar pašnjaka. Prinošenjem žrtava valja steći naklonost obojice. Međutim, kada su poslije povratka iz egzila svećenički tradenti iznijeli stare propise o blagdanima zajednice, ta je tradicija bila već zaboravljena. Preostao je samo ritual što ga je valjalo objasniti tako da jedinstvenost Jahve bude sasvim jasna. Kao žrtve paljenice Jahvi prinose junca i jarca, a Azazelu samo nezaklanoga jarca.

3. Prije tog svećeničkog propisa, u zemlji je još bio trpljen jaroliki bog sa svojim svećenicima i žrtvenicima. Azazel je jamačno bio polubrat Jahve ili pak usvojenik njegovih roditelja, tj. u istom je odnosu s Jahvom, u kojem je jaroliki Pan bio sa Zeusom. Pana inače također smatraju u arkadijskom kultu plodnosti kao mitologem za »đavla« ili »ponosnoga čovjeka«, koji se odijevao kozjim krznom i pratio menade na njihovim orgijastičkim pohodima. Smatrali su ga također gospodarem čarobnjačkog umijeća i sviranja u flautu, od kojega je Apolon stekao te sposobnosti. Kao što je Pan bio podložan Zeusu i postao jarolik, tako je Azazel bio podložan Jahvi.

4. Šedim su vjerojatno bili crni, zvjezdoliki bogovi, analogno asirijskom bogu-biku Šedu; prvotno su u Kanaanu bili bogovi plodnosti, a biblijski su ih autori u polemičkom obliku nazvali »božićima« (kumirima, idolima). Oblik deminutiva bi pri tome morao prikazati beznačajnost spomenutih osoba premda oni za sveopću religioznost nisu bili ništa manje važni od Jahvinoga kulta (vidi također II, 4). Možda je puka slučajnost što Šedim u II Kraljevi 23 nisu navedeni poimence (o tome vidi VI, 5).

12.3 Belzebul, demoni i Zmaj

a. Ekronski se bog zvao Baal Zebub. Pomagao je ljudima u bolesti, stanjima bijede, vladao je silama bolesti; samo je on mogao pružiti ohrabrenje ili ga odreći.

Kako je Isus također liječio ljude od bolesti, ovi su vjerovali da mu u tome pomaže Belzebul, i u njemu su vidjeli slugu Belzebula, jer je mogao otjerati zle duhove; jednom im je čak dopustio da uđu u krdo svinja, što se zatim bacilo u more. Isus nije dopuštao da ga povezuju s Belzebulom, i govorio je da djeluje kroz Duh svojega Oca a ne kroz Belzebula, najvišega demona. Isus je naime pokorio Belzebula.

II Kraljevi 1; Matej 12, 24—32; Luka 11, 15—23; Marko 3, 22—30; 5, 1—20.

b. Na drugim mjestima stoji da se Belzebul žestoko borio protiv pristalica Isusovih, a duhovi i demoni, koji zavode ljude, su širili učenje, zbog kojega su mnogi otpali od vjere u Krista; pobožni moraju zbog toga biti budni, jer đavao kruži naokolo poput ričućega lava u potrazi za plijenom.

Galaćanima 4, 8—12; I Timoteju 4, 1.

c. Treći pak kažu da će zavodnik, velika Zmija, stari Zmaj, tek za posljednjih dana pokušati prigrabiti vlast za sebe. Mihael i njegovi anđeli će tada ratovati s okrunjenim sedmoglavim Zmajem i njegovim anđelima i survat će ih na zemlju, jer im na nebu više nije mjesto. Zmaj će se još kratko vrijeme boriti na zemlji do svojega poraza, veliki Zmaj, također zvan đavao, Satan ili stara Zmija. U veliki Dan Boga Svemogućega on će još pokušati da kraljeve cijelog

zemaljskog kruga navede na rat. Poslije toga će ga anđeo, koji je sišao s neba, na kratko vrijeme odvezati od lanaca, kojim je bio tisuću godina vezan u Bezdanu, da više ne bi mogao kvariti ljude.

No poslije toga će đavao biti bačen u more vatre i sumpora, gdje će se mučiti za vijeke vjekova. Pridružiti će mu se i svi ljudi koji nisu položili ispit na Sudu Božjem.

Otkrivenje 12, 1—17; 16, 12—14; 20, 1—3; Matej 25, 41.

1. U religijskopovijesnom razvoju, na Belzebula nailazimo ponajprije u Novom zavjetu. Kao reinkarnacija spasitelja od bolesti Baal Zebula akronskog uživa visoki ugled u ljudi čak u doba Krista i kasnije. U Starom zavjetu se njegovo ime tumačilo kao »Bog muha« (Beelzebub) da bi se umanjio njegov značaj (vidi VIII, 3, 3). U neznanstvenom načinu razmišljanja bolest se često pojavljuje kao fatum, zla kob, kao proizvoljna volja bogova i demona. Dosljedno tome, ozdravljenje od bolesti znači pobjedu jednoga demona nad drugim.

2. Otpadništvo od vjere u Isusa se za takav način razmišljanja može objasniti samo kao bolest. Takve demone valja istjerati i spaliti. Sve do u 17. st. n. e. je kršćanska inkvizicija živjela u tom mitologiji — do tada je postojala u Španjolskoj.

3. Slike velikoga zmaja, stare zmije, đavla i Satana se međusobno stapaju u apokaliptičkom svijetu slika. Proročanski opisi čuda prirode u Izaija 14, 12 i Job 41 se upotrebljavaju za prikazivanje zla, koje podliježe tek ujednjenim snagama Mihaela i njegovih anđela. To eshatologijsko proširenje je posljedica apokaliptičke pobožnosti od 4. stoljeća pr. n. e. u Prednjoj Aziji. Pobožni više ne može podnijeti ropstvo pod dijadosima Aleksandra Velikoga i Rimljanima niti ga može objasniti kao iskušenje od strane svojega boga. Pod utjecajem perzijskoga dualizma, on snazi zla sada apsolutno suprotstavlja svemoćnu moć dobra i iz svoje sudbine izvodi njihovu nepomirljivost. Dosljedno tome, promjenu svoje sudbine stavlja u ruke nebeskih sila, a trenutak te promjene prepušta volji nebeskih vojski.

4. Paralelno s time se religioznost suzuje na kultne rituale. Pobožnost se ne dotiče normalne ljudske svagdašnjice. Ta svjesna konzervativna ritualizacija je oslonac za depravaciju đavla, zla, ukoliko je ono pojam za novo, izmijenjeno, onoga što je drugačije nego što je bilo u doba otaca. Fiksiranje svega svetoga kao prošlosti, kao povijesti, se pretvara u pismenu koncesiju za ocrnjivanje suvremene sadašnjosti. Okolnost što se snage novoga često pothranjuju u potlačenome starome je dovela do toga da se u đavolima, vješticama i demonima još vide samo stara razvlaštena božanstva. Za svećenike apostole i proroke su ona manje opasna zbog svojega značenja u prošlosti, nego zbog svoje sposobnosti da postanu simbolom nečeg novog, nečeg što je neprijateljski nastrojeno spram postojećega. Na primjer, Marduk i Ištar su bili opasni za kršćanstvo i židovstvo, jer su od 2. stoljeća pr. n. e. nanovo i drugačije oživjeli u kulturnim misterijama, na primjer, kao Izis i Oziris.

5. Osim toga, mitska je poezija oko prijelaza iz stare u novu eru slavila tako sjajne pobjede, jer su apokaliptičke slike Zmaja, Zmije ili Žene na mjesječevu srpu (Otkrivenje 12) omogućavale manje opasnu raspru s političkim snagama, a eshatologijski se način razmišljanja mogao protumačiti kao najveća obvezatnost i — istodobno — kao najveća neobvezatnost. Time se objašnjava njegova raširenost.

13. Mit o Otkupljenju

13.1 Isus iz Nazareta

Bog koji je nekoć u mnogo navrata i na mnoge načine govorio po prorocima, na kraju nam je govorio po Sinu Isusu Kristu, kojega je odredio jedinim baštinikom.

Taj je Sin od početka bio s njim, već prilikom stvaranja svijeta, i zbog toga je bio viši od anđela.

Jer, Bog je samo Isusa Krista priznao za Sina kazavši: Ti si moj Sin, danas sam te stvorio. No on je oduvijek bio u svojega Oca. Pošto ga je ovaj poslao na svijet, naložio je svim anđelima da mu služe; njegovo prijestolje neka bude uvijek pokraj prijestolja Božjega.

No Bog ga je poslao na zemlju da bi izbavio njegov narod od prokletstva što je poslije Adama bilo na ljudskom rodu. I tako je rođen kao čovjek od Marije, žene Josipa iz Nazareta, koja je začela od Boga po Duhu Svetomu.

Bilo je to u doba, kada je rimski car August naložio da se u cijelom carstvu sastave novi poreski spiskovi. U tu se svrhu morao svatko zaputiti u mjesto rođenja. I tako je Josip sa svojom trudnom ženom pošao u Betlehem, svoje rodno mjesto. Tu se rodi Isus. Budući da nije bilo mjesta u noćištu, polože ga u jaslje. Te se noći pastirima u okolici ukazu nebeske vojske i anđeo Gospodnji im reče: Krist, Otkupitelj, se rodi u Davidovu gradu. Pastiri nato pođu u Betlehem, i tu pronađu Mariju, muža joj i Isusa. Pastiri su posvuda pričali o svom doživljaju.

Kada su Josip i Marija, u skladu sa zakonima svojega naroda, zatim pošli u Jeruzalem da bi prinijeli žrtvu, u Hramu zateknu staroga Šimuna koji je od anđela saznao da neće umrijeti prije nego što vidi Krista. Ovaj dođe u Hram i reče da je Isus Otkupitelj. Isto učini stara proročica Hana. Dok mu roditelji još boravljahu u Betlehemu, u Jeruzalem stignu magi s istoka da bi pronašli novorođenoga kralja Židova. Tu su vijest pročitali iz zvijezda. Kralja Heroda zaprepasti ta vijest, no on im ipak pomogne da pronađu put u Betlehemu, gdje se, prema predaji, jednom morao roditi Krist. Magi tu pronađu i svoju zvijezdu povrh mjesta, na kojem se nalazilo Dijete padnu ničice i poklone se Isusu, otvore svoje riznice i obdare ga zlatom, tamjanom i smirnom, a zatim se, kako im je nalagao san, potajno udalje, ne kazavši Herodu koje je dijete novorođeni kralj židovski.

Anđeo se Gospodnji tada ukaže Josipu u snu i naloži mu da s djetetom i majkom pobjegne u Egipat, jer će Herod nastojati da ubije dijete. I tako pobjegoše u Egipat i ostadoše tamo sve dok Herod nije umro. Potom se vrate da bi živjeli u Nazaretu, u Galileji, jer su se bojali Židova. Time se obistinilo proročanstvo da će se Mesija zvati Nazarećanin. No Herod je u Betlehemu i okolici dao poubijati sve dječake, koji nisu navršili dvije godine, da bi bio siguran da je ubijen novorođeni kralj.

Isus je odrastao u Nazaretu. Poput mnogih drugih u ono doba pođe k propovjedniku Ivanu na Jordan da bi ga ovaj krstio vodom iz Jordana u znak očišćenja i obraćenja. Tada se odjednom otvore nebesa i na Isusa siđe Duh Sveti kao golub; istodobno odjekne glas s neba: Ovo je Sin moj, Ljubljeni moj, kojega sam odabrao.

Isus se u svemu pokazao vjernim sinom Božjega Oca. Odolio je Satanovim kušnjama u pustinji, kamo ga je odveo Duh Božji, i posvuda je propovijedao da se ljudi moraju obratiti i okrenuti se kraljevstvu Božjem, koje je došlo. Mnogi su mu vjerovali, i tako je ubrzo okupio oko sebe dvanaest ljudi, koji su ga slijedili. Bili su to Šimun, kojega je Isus nazvao Petrom, i

brat mu Andrija, Zebedejevi sinovi Jakov i Ivan koje je poveo sa sobom s ribarske lađice njihova oca. Sa svih su mu strana pritjecali ljudi i tako se među njegovim učenicima našao i neki carinik, Matej. Drugi su bili Filip, Bartolomej, Toma, Šimun, Juda iz Iskariota, Jakov, sin Atfejev, i Juda, sin Jakovljevi; nazvao ih je Apostolima. Isus je putovao zemljom, propovijedao ljudima, liječio bolesne, mrtve vraćao u život. Slao je i svoje Apostole, naloživši im da uče da se bliži kraljevstvo Božje. I oni su ozdravljivali bolesne, čistili gubavce, budili mrtvace i istjerali đavole. A on je i nadalje putovao zemljom. Pokraj njega nisu bili samo dvanaest Apostola, već i žene koje je Isus izliječio. Ovamo su pripadale Marija Magdalena, Ivana i Suzana.

Isus, naime, nije strogo poštovao običaje svojega doba. Jer, učio je da mu je sve predao u ruke njegov Božanski Otac, i pozivao je sve da ga poslušaju. Obećao im je blagi jaram i laki teret. Zbog toga je također zanemarivao mnoge pobožne običaje Židova, nije se strogo pridržavao ni propisa o svetkovanju sabata.

Učio je ljude o kraljevstvu Božjem, izražavajući se slikovito i mnogim usporedbama. No u njegovom zavičajnom mjestu Nazaretu ga nisu voljeli, niti su povjerovali njegovim riječima u sinagogi, kada je govorio o dolazećem kraljevstvu Božjem. Čak su ga pokušali ubiti. Među njegova je čudesna djela pripadao također da je nahranio ljude kruhom i ribama kada su ogladnjeli slušajući njegovu propovijed. S pet hljebova kruha i dvije ribe je nasitio pet tisuća ljudi, a poslije toga su nakupili još dvanaest košara preostalih komada. Drugi je puta nahranio četiri tisuće ljudi sa sedam hljebova kruha, a poslije toga su sakupili još sedam košara mrvica.

Jednom je također, došavši k njima preko vode, spasio svoje učenike, pošto je oluja zaprijetila da će izvrnuti lađu. Drugi su mu se puta, dok je s Petrom, Jakovom i Ivanom boravio na nekoj visokoj gori i razgovarao s njima, ukazali Mojsije i Ilija. Na nebu se pojavio oblak i zasjenio ih, a iz oblaka je odjeknuo glas: To je moj Sin, poslušajte ga. — Isus se sasvim preobrazi: Izgled mu se sasvim izmijenio, a odjeća mu postane sjajno bijela. Apostoli htjedoše odmah podići kolibe za njih trojicu, no Isus im to zabrani. U nekoliko je navrata kazao svojim učenicima da će ga u Jeruzalemu osuditi na smrt, da će morati trpjeti, umrijeti i uskrsnuti. Kada je zatim ušao u Jeruzalem, ljudi razastriješe po putu svoje ogrtače i klicahu za njim: Hosana! Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje! Blagoslovljeno kraljevstvo oca našega Davida koje dolazi! Hosana na nebu!

Isus je vidio kako se nevolja približava gradu, njegovo uništenje, i nije prestajao u usporedbama govoriti o dolazećem kraljevstvu Božjem; prijetio je Jeruzalemu: Vaša će kuća opustjeti i nećete me više vidjeti sve dok ne kažete: Blagoslovljen neka je onaj koji dolazi u ime Gospodnje.

I on im nagovijesti teška vremena, prepuna progona, zlostavljanja i zavođenja. No uskoro poslije tog vremena će sunce i mjesec izbledjeti, a zvijezde će pasti s neba. Tada će se Sin Čovječji pojaviti u oblacima s velikom moći i slavom i poslat će svoje anđele da bi sakupili njegove odabranike iz cijelog svijeta. No Isus nije točno naznačio trenutak početka svojega kraljevstva, već je upozorio ljude da budni i spremni poput mudrih djevoja koje očekuju mladoga i imaju dovoljne zalihe ulja za svoje svjetiljke. Oni će dospjeti u kraljevstvo Nebesko, ali nerazumni, kojih će se svjetiljke ugasiti, jer im nedostaje ulja, morat će ostati napolju i na njih će pasti prokletstvo, kao i na one koji prilikom dolazećeg posljednjeg Suda neće izdržati ispitivanje od strane Sina Čovječjega.

Zbog takvih riječi i čudesnih djela, svećenstvo i vijeće najstarijih u Jeruzalemu obuzme strah i zabrinutost. Pokušavali su potajno ukloniti Isusa, jer su se pribojavali nemira među narodom, budući da su se svi okupljali oko Isusa. Među Isusovim učenicima se također pronašao čovjek, Juda Iskariotski, koji je izjasnio svoju spremnost da ga izda za novac. Zgoda se pružila kada je Isus, budući da se bližila svečanost Pashe, namjeravao u Jeruzalemu sa

svojim prijateljima pripremiti pashalnu večeru (vidi IV, 5c). Prilikom večere je s Dvanaesticom razgovarao također o kruhu i vinu što su ih ovi uzeli, te im pruži kruh i kalež kazavši: Uzmite, ovo je tijelo moje. — Pošto su svi pili iz kaleža što im ga je pružio reče: Ovo je krv moja koja se proljeva za sve. — Poslije večere pođe Isus k svojim učenicima na Maslinsku goru, u blizini zaseoka Getsemani. Ovamo stigne i Juda s naoružanim ljudima Velikog vijeća — suda — i ovi uhvate Isusa. Odvedu ga k Velikom svećeniku Kajfi, a učenici pobjegnu.

Pred Kajfom je Isus bio preslušavan i mučen da bi se od njega dobilo priznanje. I priznao je da je Krist, Sin Božji. Veliko vijeće ga sutradan pošalje k rimskom prokuratoru Ponciju Pilatu da bi za Isusa isposlovalo smrtnu presudu. Okrivili su Isusa za veleizdaju, navevši pred Pilatom da je Isus kazao kako je kralj židovski. Pilat se prikloni jednodušnoj volji naroda i osudi ga na smrt na križu. A prije pogubtjenja i na kaznu bičevanja.

Vojnici su mu se pri tome rugali. Zatim ga izvedoše na gubilište, na Golgotu. Zajedno s njim razapnu na križeve još dvojicu ubojica. Isusov je zločin bio naznačen na ploči povrh njegove glave: Isus Nazarećanin, kralj židovski. Prolaznici su se rugali razapetomu. Međutim, pošto je izdahnuo uz glasni krik, pomračilo se sunce, zemlja se potresla, i mnogi su mrtvi ustali iz svojih prepuklih grobova. A zavjesa u hramu se odozgo do dolje razderala na dva dijela.

Rimski stotnik, vidjevši sve, reče: Uistinu, taj je čovjek bio Sin Božji.

Uveče polože Isusa u grob što ga je njegov pristalica Josip iz Arimateje dao izdupsti u pećini. Grob je zatim zapečaćen, a pred njim su stražarili rimski vojnici. U subotu (sabat), kada je započeo novi tjedan, na grob stignu Marija Magdalena, a s njom Marija, majka Jakovljeva, i Saloma da bi leš pomazale miomirisom. No grob je već bio otvoren i prazan. U njemu je sjedio anđeo Gospodnji i kazao im neka podu i kažu učenicima da je Isus uskrsnuo od mrtvih i već se zaputio u Galileju; neka se učenici također zapute onamo. Žene odmah pođu k učenicima, ali nijedan im nije vjerovao, sve dok im se Isus nije ukazao. Tada svi pođu u Galileju, na goru, na koju ih je Isus uputio. Tu im Isus naloži da pođu i propovijedaju svim narodima, i krste one koji će vjerovati.

Pošto im je to kazao, Isus bi uznesen na nebo i sjede Bogu zdesna. A učenici pođu i ispričaju svima kako je Isus umro na križu za griješnike svijeta, kako je došao na svijet da bi griješnike učinio blaženima. Uskoro će opet doći na oblacima nebeskim da bi održao konačni Sud, kao što je bio uznesen na oblaku, pošto je još jednom porazgovarao s učenicima. A tada će donijeti sa sobom novo nebo i novu zemlju. (Vidi također XIII, 2; XIII, 3; XIV.)

Hebrejima 1, 1—2; Evanđelje po Ivanu 1, 1—4; Filipljanima 2, 6—11; Galaćanima 4, 4; Matej 1, 18—25; Luka 2, 1—10; Matej 2, 1—23; Marko 1—16; Rimljanima 5, 8; I Timoteju 1, 15; Otkrivenje 1, 7; Djela apostolska 1, 9.

1. Biblijski Krist nije historijski Isus, za kojega istraživanje - posije Povijesti istraživanja života Isusova Alberta Schvveitzera - zna da mu se pokraj postojećih izvora može samo približiti, ali ga nikako ne može konkretno obuhvatiti. Biblijska svjedočanstva o Kristu su mitovi. Mit prikazuje život, umiranje i uskrsnuće nekoga sina božjega, kojemu je historijska osoba tesarova sina Isusa iz Nazareta osigurala neka čak i važne legendarne crte. Na temelju biblijskih i izvanbiblijskih izvora se samo dvije činjenice mogu smatrati historijski potvrđenima: Isus je djelovao kao propovjednik u Galileji i umro je na križu u Jeruzalemu. Za prva tri evanđelja (takozvana sinoptička: Matej, Marko i Luka) zajednička i za Evanđelje po Ivanu osobita shema Isusovih putovanja Palestinom je pjesnički okvir i skelet — da bi se mnogobrojni tradirani govori i riječi Isusove ukorijenili negdje u povijesnom. Može se pretpostaviti da podatak u Marko 3, 32 o Isusovoj braći također pripada historijskoj građi.

2. Gornja skica mita o Isusu Kristu, Mesiji, predstavlja pokušaj da se da što općenitija verzija temeljnog kršćanskog mita, koji u pojedinim novozavjetnih pisaca pokazuje osobitosti, uvjetovane socijalno-ekonomskim porijeklom i vezanošću autora, koji su u različita vremena živjeli u raznim područjima rimskog imperija.

Tako je, na primjer, Evanđelje po Marku zasigurno nastalo u Jeruzalemu prije razaranja grada. Autor je zbog toga izvještajem o djelovanju Isusa u Jeruzalemu osporio sigurno polovicu svojega djela. Možda je bio očevidac, kako se može zaključiti iz podatka u poglavlju 14, 51—52. Ipak, Evanđelje po Marku ni u kojem slučaju ne pretpostavlja visoko razvijenu kršćansku mitologiju. Njegovu je teološku krhkost teologija kasnije protumačila time što bi teološki program Marka bio prikaz »tajne Gospodinove« koja bi se sastojala u tome što se Isus nije otkrio kao Sin Božji.

Evanđelje po Mateju je, naprotiv, sasvim pouzdano nastalo tek poslije razaranja Jeruzalema. Ono pretpostavlja samosvjesnu zajednicu Isusovu koja se sukobljava sa Židovima. Isus je ovdje, kako je dokazano, Davidov sin. Autor je jamačno pripadao sloju imućnoga stanovništva koji je spas — uoči eshatologijskoga suda što se približava — sagledao u nekoj unutrašnjoj promjeni. No ta skupina nije bila zainteresirana za misioniranje svjetskih srazmjera, već za spašavanje »izgubljenih ovca« iz doma Izraelovog.

Sasvim drugačije razmišlja nežidovski pisac Evanđelja po Luki. Prijetnje protiv Jude i Jeruzalema u njega se više ne mogu shvatiti samo kao proročanski izljev gnjeva, već također kao predbacivanje zbog uskogrudne ograničenosti. Luka razmišlja poput Rimljanina. Spas svijeta je univerzalan. Njegova stoičko-ciničkoj dijatribi blisko srodna etika i moral prezire bogatstvo imovine. Siromašan čovjek, kao i onaj bez ikakve imovine, koji se oslanja na snagu duha, bliži je kraljevstvu Božjem od imućnoga.

Svima im je zajedničko iščekivanje eshatologijskoga kraljevstva Nebeskoga, kraljevstva Božjega. To je očekivanje bilo presudna polazna baza za mit o Isusu Kristu; u njemu se manifestira nada da će se još za života izmijeniti prilike. Zbog toga u prva tri Evanđelja djelatnost Isusa Krista započinje s pozivom: Obratite se, Kraljevstvo Božje započinje!

Može se smatrati pouzdanim da je to tumačenje kraljevstva Božjega bilo uvriježeno već u rano doba kršćanstva. Bilo je poznato već autorima Evanđelja. Time oni sasvim jasno odstupaju od dosadašnje apokaliptike i eshatologijskih uzora koji su dolazak Jahvinog kraljevstva činili ovisnim o nekoj velikoj katastrofi.

3. Mit o Isusu Kristu sadrži bitne sastavne dijelove starijih mitova o kralju i spasitelju. U izravnom susjedstvu, u Maloj Aziji, je živio mit o umirućem i uskrsavajućem bogu Ati, kao i kultne misterije Mitre, u kojima su posvećeni krštenjem krvlju stjecali vječno blaženstvo i božanstvenost. Takvi čudotvorci i spasitelji su također bili Sabacije i Asklepije, kojih su se kultne zajednice raširile po cijelom rimskom imperiju. Četvrta ekloga Vergilija već 40. pr. n. e. opisuje nekog sina božjeg koji je sišao s nebeskih visina, živi kao bog i donosi svijetu mir i koji vlada na temelju moći svojega oca. Prikaz rođenja Isusova od majke djevice, koja je začela po Duhu Svetomu, dolazak maga s istoka da mu se poklone, njegov trijumfalni pohod kroza zemlju u Jeruzalem i uzvišenje do Boga na nebesima jesu mitologeme, na koje nailazimo i u drugim religijama. Njihova je zadaća da Isusa iskažu kao gospodara nad gospodarima. Odnosi spram tradicija o »sinu čovječjem« i »sluzi Božjem«, kako su one nastale u židovstvu, jesu upravo takvi pokušaji. Obje su tradicije živjele u židovstvu. Pisci Evanđelja i prvi kršćani su Isusa identificirali s tim mesijanskim prototipom (vidi XI, 3 i Otkrivenje 1, 13; 14, 14; vidi XIV, 2c). Isto vrijedi za titulu »Sin Davidov« (vidi IX, 8). Te su tradicije živjele u raznim društvenim slojevima.

Historijski Isus očito nije za sebe zahtijevao nijednu od tih mesijanski vladarskih titula, već je, poput proroka, samo propovijedao kako je kraljevstvo Božje započelo već sada, pri čemu je

očito mislio na židovskoga boga Jahvu. Tako se može zaključiti iz biblijskih izvještaja. Upravo je zbog toga bilo moguće da ga predstavnici svih židovskih skupina priznaju kao Mesiju. Pouzdano je također da Isus nije dao nikakvu točnu sliku dolazećeg kraljevstva Božjeg, i zbog toga su ga mogli priznati i slaviti kao svojega Mesiju predstavnici konzervativnih židovskih skupina koji su iščekivali Davidovog sina, kao i potlačeno seosko stanovništvo, na težnje kojega nailazimo u slici »sina čovječjega« koji dolazi na nebeskim oblacima, a isto tako i svećeničko-proročanski krugovi koji su svoje nade usmjerili na slugu Božjega. Ti su različiti pogledi uzrok kontradiktornosti slike Isusove u Bibliji. Tako biblijski Isus ne zagovara oslobođenje od ropstva, ali niti ropstvo; smatrajući siromašne sretnima, on zasigurno ne misli da bogati ne mogu biti sretni, već samo na činjenicu što bogati manje očekuju od kraljevstva Božjega, nego od vlastitoga imutka. Biblijski Isus zbog toga nipošto nije revolucionar. On zahtijeva od ljudi samo da se prisjete da postojeća situacija čovjeka više neće egzistirati u dolazećem kraljevstvu Božjem što ga on zastupa.

4. Osobitost biblijske slike Isusa se ne sastoji u mitu o uskrsnuću. Ona ga dijeli s kulturnim misterijama i drugim bogovima kao, na primjer, sa čovjekom Heraklom koji je tek poslije svoje smrti uznesen na Olimp. Mit o uskrsnuću je posvuda u historiji religije oblik primitivne dijalektike kojom ljudi anticipiraju filozofijski zakon negacije negacije. Uskrs kao smrt smrti Isusove, religijsko-historijski znači dokinuti ono najkarakterističnije u djelovanju Isusa. A to je prema biblijskim tekstovima bio njegov život i djelovanje u prilog moći starozavjetnoga Jahve, kao fenomen što ga valja doživjeti vremenski. Osobitost je zasnovana u svijesti o ekskluzivnosti biblijskoga Isusa koj kaže kako se ljudi mogu spasiti i dobiti pristup u kraljevstvo Božje samo slijedeći njega. Kako pokazuju priče o rođenju Isusovu, prvi su kršćani taj zahtjev za apsolutnošću zaodjenuli biblijskom slikom Sina Božjega.

5. Razapinjanje Isusa sa sigurnošću može svesti na historijsku osnovu. Pri tome ostaje nejasno kojega je dana i godine Isus pogubljen. Sinoptička evanđelja su naznačila petak 15. Nišana, a Evanđelje po Ivanu — petak 14. Nišana. Prema Evanđelju po Ivanu bi Isus morao biti pogubljen prvoga dana Pashe, što nije vjerojatno. No može se pretpostaviti da je dan smrti stavljen na 15. Nišana eda bi se tradirana Posljednja večera Isusova identificirala sa židovskom pashalnom večerom. Isus treba da bude istinsko žrtveno janje koje nosi grijehe svijeta i biva žrtvovano. Izvještaj o posljednjoj večeri je formalno prava kulturna legenda.

Mjesto smrti je morao biti Jeruzalem. Pouzdano se može kazati da mjesto Isusova rođenja nije bio Betlehem, već Nazaret. Mitologijski je Betlehem morao biti mjesto rođenja da bi se Isusa moglo prikazati kao Davidova sin (vidi Rimljanima 1, 3—4; II Timoteju 2, 8; Marko 10, 48). Sinoptička evanđelja sa svojim pričama o rođenju i izvještajima o krštenju su također u proturječju s mitom o vječnoj preegzistenciji Krista; na taj mit nailazimo u Evanđelju po Ivanu i u novozavjetnim poslanicama (Filipljanima 2). Time je očito postavljen problem učenja o dvije prirode, prema kojemu bi Isus Krist, kao jedna osoba, u sebi objedinjavao dvije prirode, jednu božansku i jednu ljudsku.

6. Tome se suprotstavlja Evanđelje po Ivanu i Ivanove poslanice. Za njih je Isus logos koji je prvotno bio Bog, i koji se kao takav i pojavljuje. Evanđelje po Ivanu ne zna ni za priču o iskušenju. Ono ne pridaje nikakvu važnost Isusovoj obitelji, već je očito potcjenjuje time što ne tradira nijedno ime (Evanđelje po Ivanu 2, 1—12; 19, 25—27).

7. Novi zavjet ne zna za ime njegovog božanskog Oca. Što se tiče odnosa između Isusa i boga Jahve iz Staroga zavjeta, biblijska predaja govori samo o Bogu i Ocu Isusa Krista. Novi zavjet time posize za židovskim običajem da se ime Jahve ne izriče, već samo opisuje s »Gospodin«. Tako je i prvi prijevod na grčki jezik, Septaginta, odredio ime Božje grčkom riječi za gospodin — »kyrios«. U Novom zavjetu se zbog toga anđeo Jahvin pojavljuje kao anđeo Gospodnji (Matej 7, 20 i drugdje). Prijevodi Novoga zavjeta slijede taj smisao, jer novozavjetni pisci polaze od toga da postoji samo jedan Bog, Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljevi, koji je poslao svojega Sina Isusa (na primjer, Djela apostolska 3, 12—26 i

drugdje). Kad se u Novom zavjetu teološki raspravlja o Bogu kao »Gospodinu«, u mitologijskoj se shemi uvijek nazire prizvuk imena Jahvinog.

Pojam »Kyrios« = »Gospodin« se u Novom zavjetu primjenjuje također na Isusa. U Petrovu govoru, Djela apostolska 2, 25 ili Rimljanima 10, 9, kao i inače u poslanicama, od mrtvih uskrsnuli i na nebo uzneseni, koji sjedi o desno Boga Oca, se naziva »Isus Kris Kyrios«. Za kršćane je Kyrios sada Isus Krist (Kološanima 2, 6). Isus, *Krist*, je na križu umrli i opet uskrsnuli (Rimljanima 5, 6.8; 6, 4.9). On otkupljuje ljude, a Kristovo Evanđelje oslobađa (Rimljanima 8, 35 i drugdje); ali Isus, *Kyrios*, je onaj koji dolazi (I Solunjanima 4, 15—18; I Korinćanima 4, 5 i drugdje). On je Kyrios koji sudi (na primjer, I Korinćanima 4, 4; 11, 32; II Korinćanima 5,11), on je Duh (na primjer, II Korinćanima 3, 17) i njemu se Pavao može pomoliti (na primjer, II Korinćanima 12, 8). S takvim razvojem završava mitologijska koncepcija Isusa kao Sina Božjega. Isusa, kao Sina Božjega, i samoga čini Bogom. Time se kršćanska zajednica definitivno odvajala od židovstva. Od židovske sekte je nastala kršćanska Crkva.

8. Religijsko-historijski taj razvoj slijedi proces nastajanja sekta koji se i inače može dokazati. Jedna skupina uzdiže parcijalnu spoznaju kojega učenja do jedine istine i odvajala se ukoliko zapadne u koliziju interesa. U drugom koraku obnavlja stisnute i napuštene ideje i misli, pri čemu posizuje za starim zavičajnim tradicijama, sve dok oko svoje prvotne parcijalne spoznaje ne stvori novo učenje. Prorok Isus iz Nazareta je još učio da je došlo kraljevstvo Božje; Sin Božji Isus Krist je već jamac da je njegova poruka ispravna i istinita, on je pomagač i Spasitelj, koji i sam mora biti Gospodin i Stvoritelj.

13.2 Marija, majka Isusova

a. Marija je potjecala iz Nazareta. Bila je nežidovskoga porijekla, kao i mnoge žene u rodoslovlju muža joj Josipa, koji je potjecao iz kuće Davidove. Isus joj je bio prvorođeni sin, poslije njega je Josipu rodila još šestoro djece. Živjeli su u blizini Isusa.

Kada ju je htio oženiti, Josip primijeti da mu je žena već trudna. Tada mu se ukaže anđeo i reče mu kako je Marija začela po Duhu Svetomu, i kako će roditi sina. Ovome neka nadjene ime Isus. Josip poslušao anđela i oženi Mariju. Poslije rođenja djeteta pobjegne u Egipat, jer je Herod naložio da ubiju svu novorođenu djecu u Betlehemu. U Nazaret su se vratili tek poslije Kraljeve smrti. Kasnije je Marija pratila Isusa na njegovim putovanjima, i pripadala je među one koji su u Jeruzalemu osnovali prvu Isusovu zajednicu.

Matej 1—2; Galaćanima 4, 4; Marko 6, 3; Djela apostolska 1, 14.

b. Drugi pak pričaju kako je anđeo Gabriel nagovijestio Mariji rođenje Isusovo: On će biti velik i zvat će se Sin Previšnjega. Bit će kralj na Davidovu prijestolju i vladat će kućom Jakovljevom. Njegovo će kraljevstvo potrajati do vijeka. On će biti Sin Božji, jer će Duh Sveti sići na tebe, i sila Previšnjega će te zasjeniti. Zbog toga će dijete, koje ćeš ti roditi, nazivati Sinom Božjim. — Marija se nato prepusti Gospodinu, a anđeo je ostavi. Poslije toga se Marija zaputi u Jeruzalem k svojoj prijateljici Elizabeti, koja joj proreče isto što i anđeo Gospodnji. Marija se nato vrati u kuću Josipovu. Međutim, kada je morala roditi, nalazili su se u Betlehemu. I tako je Isus rođen u nekom noćištu u Betlehemu, koje zapravo nije bilo prikladno za novorođenčad, tako da su dijete morali položiti u jaslje. A Marija zadrži u srcu sve riječi što ih je čula od anđela, kao i od pastira koji su je posjetili u Betlehemu, te riječi Šimuna i Ane u hramu u Jeruzalemu (vidi XIII, 1; XIII, 1, 6).

Luka 1, 26—45; 2, 1—40.

1. »Marija« je grčki oblik hebrejskog imena Mirjam; ono zapravo znači »Gorka«, »Svojeglava«. Dok njezin muž već ranije izlazi iz biblijske predaje (u Evanđeljima se poslije rođenja Isusa spominju još samo njegova majka i braća), Marija dulje živi u tradiciji. Njezina

uloga nije sasvim jasna. U starijoj predaji, u Marka 3, 33—35 ili 3, 21, kao i na paralelnim mjestima u Mateja i Luke, ona se udaljava od djelovanja svojega sina. U mlađoj predaji, u koju pripadaju izvještaji o rođenju, ona postaje prvom krunskom svjedokinjom mesijanstva Isusova. Kontradiktornost između pojedinih ulomaka se može objasniti njihovom različitom starošću.

2. Mlađi ulomci o Mariji kao svjedokinji božanskoga porijekla Isusova su ušli u biblijsku tradiciju zajedno s božanskom Kraljicom nebeskom u Otkrivenju 12, 1. Veličanje Marije, što započinje u Luka 1, primjerom počasnih naslova, navodi nas na izravno porijeklo tih predodžbi: mistika Izis. Već je Izis bila tipična helenistička majka božja i njezin je kult bio znatno raširen. Prenošenje parcijalnih mitologema iz tog kulta na Mariju, majku Isusovu, je započelo u drugoj trećini 1. st. Ovamo pripada predodžba, prema kojoj je djevičanska Izis zatrudnjela od sokola i rodila Hora, kojega mora spasiti od Setovih progona. Ona postaje uzorom bolne majke, koja optužuje svojega muža i sina. Time otvara pristup u mariologiju i drugim mitologemama, koja time napušta svoj prvotno skromni biblijski okvir. Značenje Marije kao Kraljice nebeske, otkupiteljice, prauzora Crkve, pomagačice u nuždi i si. joj je pripalo tek u crkvenoj mitologiji. No ono se nazire već u apokrifnim Evanđeljima, koja također izvještavaju o njezinoj smrti i njezinom uzašašću. (Vidi također II 2, b, 2.)

13.3 Jakov, brat Isusov

Jedan od braće Isusove, sin tesara i njegove majke Marije, je bio Jakov. Njegova su braća, osim Isusa, bili Josip, Šimun i Juda. Živio je isprva sa svojim roditeljima, braćom i sestrama u Nazaretu. Poslije smrti Isusove je Jakov kao prvi starješina Zajednice u Jeruzalemu primio čudesne izvještaje o Uskrsnuću i širio ih je. Pošto je Šimun ispričao Petru da je Bog već preko njega osnovao Zajednicu nežidova, sam je pošao među Židove da bi im objavio Evanđelje. Kao jedan od prvih je doživio ukazanje uskrsnulog Krista. Dobio je nadimak »Pravedni«, jer se vjerno i pravedno brinuo za ljude u Jeruzalemu koji su se držali uz Krista. Zbog otpadništva od sinagoškoga kulta, razjareni su ga Židovi bacili s kruništa hrama, kamenovali i ubili. Gospodinmu se češće ukazivao i uputio ga u tajne istinskoga života. Ta su se otkrivenja i propovijedi uvelike raširili.

Ma/e/ 13, 55; Djela apostolska 12, 17; 21, 18; 15, 7—21; Galaćanima 2, 9; Korinćanima 15, 7; Hieronymos, De Viriŝ illustrissimis III 1; Prva i Druga Jakovljeva apokalipsa iz Codex V Naga Hammadii; Josip Židovske starine, paragraf.

1. Prema svemu sudeći, biblijski se podaci svode na povijesnu jezgru. Poslije Isusove smrti, njegov brat zauzima istaknuti položaj. Izvještaji o njegovim viđenjima pripadaju nužnoj legitimaciji kao duhovnog autoriteta, pripadaju u mit, kako ga je kasnije prihvatila gnostička literatura. U kršćanskoj ikonografiji je ponajprije postala djelotvorna izvankanonska tradicija o njegovoj mučeničkoj smrti. Pouzdano se može kazati da on nije autor novozavjetne Jakovljeve poslanice.

2. Rani je katolicizam pokušao da prirodno srodstvo s Isusom prikaže kao srodstvo u drugom koljenu da bi se opravdala dogma o djevičanskoj čistoći majke Božje Marije (na primjer »Legenda aurea«, poglavlje: Jakobus S. Minor).

13.4 Ivan Krstitelj

U vrijeme kralja Heroda živi neki svećenik koji se zvao Zaharija. Žena mu se zvala Elizabeta i pripadala je kući Aronovoj. Nisu imali djece, jer je Elizabeta bila neplodna. Dok je jednom vršio službu u hramu, ukaže mu se anđeo Gabriel i proreče mu: Tvoja će ti žena uskoro roditi sina kojemu ćeš nadjenuti ime Ivan. Dijete će već prije rođenja biti ispunjeno Duhom Svetim i neće uživati nikakva opojna pića. Ono će duhom i snagom Ilije mnoge ljude vratiti Bogu. — Zaharija ne htjede povjerovati tome, jer su on i žena mu već bili u godinama. Gabriel mu nato reče: Budući da mi ne vjeruješ, ostat ćeš nijem do dana rođenja djeteta. I sve se ostvari kako

je Gabriel kazao. Osmoga dana poslije rođenja kada je djetetu valjalo nadjenuti ime, Zahariji se opet vrati govor i on stane veličati Boga pjesmom, u kojoj za svojega sina reče da će se zvati prorok Svevišnjega, jer će ići pred Gospodinom da mu pripravi putove. Dijete je raslo na skrovitu mjestu, sve dok ga riječ Gospodnja nije pozvala iz pustinje. I Ivan je riječima proroka propovijedao dolazak božanskoga Otkupitelja, kojega je dolazak pozdravio dok je još bio u majčinoj utrobi. Jer, kada je Marija za svoje trudnoće posjetila njegovu majku Elizabetu, on se pomakao od radosti u utrobi svoje majke; Elizabeta nato zapjeva hvalospjev ljubaznosti Boga. (Vidi tako-đer XIII, 2, b.)

Na božanski poziv, Ivan prijeđe na Jordan da bi ovdje propovijedao i krstio ljude. Bio je odjeven odjećom od devine dlake, a hranio se skakavcima i medom divljih pčela. Propovijedao je da krsti samo vodom, no poslije njega dolazi jači koji će krstiti Duhom Svetim i vatrom. Oštro je nastupao spram farizeja i saduceja, a blago spram siromašnih carinika i vojnika.

K njemu je došao i Isus da bi ga pokrstio, i Ivan ga pokrsti premda je znao da bi zapravo Isus morao pokrstiti njega. Objavljivao je svim ljudima da je Isus žrtveno jagnje Božje koje će preuzeti grijeh svijeta. Učio je da Isus krsti Duhom Svetim, i uvjeravao da je on Sin Božji. Ivana su uspoređivali s Ilijom, što je naposljetku uradio i Isus. I poslije dolaska Isusa, Ivan je i nadalje propovijedao pokajanje i obraćanje. Pri tome je na sebe navukao nenaklonost kraljice Herodijade i kralja Heroda, jer ih je optuživao zbog rodoskvrnuća, tako da su ga dali zatvoriti. U zatvoru je čuo za djelovanje Isusa i preko vlastitih ga je pristalica zapitao je li on Obećani.

Na Herodovu zapovijest, Ivanu su kasnije u zatvoru odrubili glavu. Naime. Herodijadina kći Saloma je o Herodovu rođendanu, prilikom svečane gozbe, zaplesala pred kraljem i toliko mu se svidjela da joj je obećao da će joj ispuniti svaku želju. Međutim, na poticaj majke, ona zamoli da joj odmah na pladnju donesu Ivanovu glavu.

Poslije Ivanove smrti, Isus je i nadalje učio da je Ilija već došao, da bi najavio približavanje kraljevstva Božjeg.

Luka 1, 5—25. 57—80; 3, 1—18; 1, 39—55; Marko 1, 4—8; Matej 3, 1—12; Ivan 1, 6—8. 15. 19—34; Marko 6, 14—29; Matej 11, 1—15; Marko 9, 11—13.

1. Ivan Krstitelj je zasigurno bio historijska osoba. Izvanbiblijski podaci utvrđuju tu predmnjevu. Legendarna je u svakom slučaju priča o rođenju. Ona je očito koncipirana oslanjajući se na priču o rođenju proroka Samuela (vidi VIII, 1) i imala je zadaću da fiksira odnos između njega i Isusa. U takvu legendarnu mitologijsku građu pripada i priča o Isusovu krštenju, koja je tek kasnije morala ući u sliku Isusa. Time se objašnjava proturječnost između Mateja 11, gdje se Ivan raspituje u Isusu nije li on Obećani, i Mateja 3, gdje Ivan, prilikom krštenja Isusa, ovoga priznaje kao Sina Božjega.

2. Odnos između Isusa i Ivana, koji se sada može raspoznati, opisan je starozavjetno zasnovanim teologijskim mitom, prema kojemu će doći prorok Ilija (vidi VIII, 2, 7), prije nego što će nastupiti Kraljevstvo Božje. Prvotno su, međutim, Isus i Ivan bili istoga značaja. Obojica su bili propovjednici dolazećeg kraljevstva Božjega, koji su oko sebe okupili mnogobrojne učenike. Poslije Ivanove smrti su njegovi učenici očito prešli k Isusu, donijevši sa sobom svoja iskustva. Isus pobjeđuje Ivana.

3. Poslije otkrića Biblioteke zajednice u Kumranu, nadomak Mrtvom moru, 1947. godine, postala je jasnija pozadina ispred koje su učili Isus i Ivan. Biblioteka je pripadala nekoj esensko-židovskoj sekti koja se odvojila od hrama u Jeruzalemu i koja je u tom samostanu postojala od približno 130. godine pr. n. e. do 68. godine. Živjeli su prema strogim pravilima reda u posvemašnjoj zajednici dobara, nastojeći da provode strogo zakoniti i etički normirani

zajednički život bez kulta. Očekivali su skori dolazak Mesije i sebe su shvaćali kao sinove svjetla u borbi protiv sinova tame, među koje su ubrajali pretežno svećenstvo u Jeruzalemu. Apokrifna literatura je u Kumranu očito bila priznata kao sveta literatura, kako proizlazi iz pronađenih tekstova. Može se zamisliti da je i Ivan znao za tu pobožnost. S njima je u svakom slučaju dijelio praksu i razumijevanje krštenja. Krštenjem čovjek postaje čist i posvećen za prihvaćanje u redove sinova svjetla.

4. Budući da Isus očito nije nikada krstio, prva su pokoljenja poslije njegove smrti, zajedno s Ivanovim učenicima, integrirala u učenju također krštenje. Krštenje Duhom Svetim, koje bi prema Ivanu moralo ostati rezervirano za Isusa, za zajednicu u Kumranu je, međutim, već bilo sastavni dio Božjega Suda i znamenje novoga »eona«. Zbog toga također svršetak Mateja 28 sa zapoviješću o krštenju i »dolazak Duha Svetoga« (Djela apostolska 2, 1—13) pripadaju u sastavne dijelove mita o Isusu kao o Sinu Božjemu, koji je ljude već poveo u novo kraljevstvo. Zbog toga se krštenje vodom kombinira s krštenjem Duha (Djela apostolska 2, 38). Kultu neprijateljski stav Ivana Krstitelja i Isusa se može svesti na usku povezanost židovskih sekti, na primjer, esena, koji su ubrojani u Kumran, sa starim klasičnim proroštvom.

13.5 Petar

Šimun, sin Jone, je bio ribar u Kafarnaumu na Genezaretskom jezeru u Galileji. Jednoga se dana u njega pojavi Isus i ostane preko subote kao gost, kadli oboli Šimunova punica. Isus je izliječi. Sutradan Šimun požuri za njim i od tada je ostao pokraj njega. Isus ga kasnije pozove među svojih dvanaest učenika, koji su ga pratili i zastupali. Pozvavši ga, Isus mu nadjene ime Petar (tj. grčki »Stijena«), kao što je sinovima Zebedeja Jakovu i Ivanu dao ime sinovi groma.

Drugi pak pričaju kako je Isus pozvao Šimuna, zajedno s bratom mu Andrijom, s rada kazavši im: Slijedite me, učinit ću vas ribarima ljudi. (Braća su potjecala iz Betsaide u Galileji i ribarila su na Galilejskom moru, kako se još nazivalo Genezaretsko jezero.) Pošto im je Isus to kazao, ostave svoje mreže i lađe da bi ga slijedili.

Treći pak pričaju kako je Andrija, brat Šimunov poveo ovoga sa sobom k Isusu, jer je Andrija prvi čuo za Isusa prilikom prvoga susreta. Isus će Šimunu: Ti si Šimun, sin Jone, i odsad ćeš se zvati Kefa (tj. aramejski »Stijena«).

Kad su jednom bili u okolici Cezareje, Isus zapita svoje učenike što ljudi govore o njemu. Oni mu odgovore: Jedni smatraju da si ti Ivan Krstitelj, drugi pak da si Ilija, a treći te drže prorokom poput Jeremije. A Petar reče: Ti si Krist, Sin Boga živoga. Isus mu nato odgovori: Blago tebi, Šimune, Jonin sine, jer tebi to ne objavi tijelo i krv, nego Otac moj nebeski. Zbog toga ti kažem: Ti si Petar — Stijena, i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju. Tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskog.

Petar je bio jedan od najvažnijih Isusovih učitelja i često je s njim razgovarao. Također je pokušao odvratiti Isusa da izlaže svoj život, a Isus mu je zbog toga predbacio da je Satan. Ali Isus nije odbacio Petra, već mu je dopustio da vidi njegovo preobraženje dok je na nekoj visokoj gori razgovarao s Mojsijem i Ilijom, dopustio mu je da čuje kako neki glas iz oblaka priznaje Isusa kao Sina Božjega, kojega učenici moraju slušati.

U vrijeme muke, Petar je bio s njim; kada je Isus poslije Posljednje večere govorio o tome kako će ga učenici ubrzo napustiti, Petar mu se zavjetovao na vjernost. No Isus mu reče: Zaista, kažem ti, još ćeš me noćas, prije nego pijetao zapjeva, tri puta zatajiti. Tako se i dogodi: Pošto su uhvatili Isusa, Petar je pošao u dvorište palače velikog svećenika, gdje su ga mnogi ljudi prepoznali kao pristalicu uhvaćenoga. I Petar ga tri puta zataji. No, pošto je uskrsnuo, Isus se najprije ukazao Petru.

Poslije smrti Isusove, Petar preuzme vodstvo i okupi — kako je uskrsnuli zapovijedio prije

Uzašašća, Isusovu zajednicu u Jeruzalemu i sredi je. Posvuda je objavio osobito poslije čuda dolaska Duha Svetoga na skup zajednice o Duhovima da je stiglo kraljevstvo Božje u ime Isusovo. I Petar je liječio bolesne u hramu, izricao je pravdu u zajednici, mrtve je budio u život i putovao zemljom, pa i k nežidovima da bi im propovijedao, na veliki gnjev jeruzalemske zajednice koja je mislila samo na to da ostane za sebe. Petar ipak nije prestajao sa svojim radom, čak ga ni kazna zatvorom nije uspjela spriječiti u tome, jer ga je anđeo Gospodnji izbavio od nje, i on se vatreno založio za Pavla, pošto je ovaj pošao u grčke gradove da bi Krstio.

Umro je u Rimu mučeničkom smrću za cara Nerona.

Marko 1, 29—36; I Korinćanima 9, 5; Marko 3, 14—17; Matej 4, 18—20; 16, 13—17, 5; 26, 30—40; Luka 24, 34; I Korinćanima 15, 5; Evanđelje po Ivanu 1, 49—42; Djela apostolska 1, 1—15, 11. I Klementova poslanica 5—7 (koja pripada patrističkoj literaturi i potječe iz približno 100. godine n. e.).

1. Prema kazivanju izvora, Petar je kultno ime za Šimuna, sina Joninog, koji se u duljem obliku zvao Jehohanan, (u naš je jezik, preko grčkoga, ušao kao Ivan) kako ga naziva i evanđelje po Ivanu. Šimun je pri tome grčki oblik hebrejskoga Symeona. Podaci o njemu već opisuju kneza među apostolima, što je postao tek u vrijeme poslije Isusove smrti. Zbog toga je pouzdano da je mjesto u Matej 16, 13—20 koje kultno ime iskazuje kao Isusovu kovanicu i Petra kao najistaknutijega apostola, nadarenog od Boga, tek kasno prihvaćeno u tradiciju. Ono ni inače ne pristaje dobro u kontekst, jer Isus nije zapitao učenike za njihovo mišljenje, već za mišljenje ljudi. Isus i inače oslovljava Petra samo imenom Šimun.

2. Njegova čuda, propovijedi i buđenja od mrtvih pripadaju u tipičnu shemu svećeničkog kultnog heroja s božanskim moćima. Novozavjetna mitologija mu pripisuje ulogu osnivača kulta i religije. On osniva i okuplja jednu zajednicu i ima vlast nad ključevima zemlje i neba. To su sheme za svakog svećenika antičke kultne misterije, koji odlučuje o prihvaćanju ili odbijanju iskušnika, redovničkog kandidata.

3. Upadljivi su podaci o tome kako je Petar zanijekao Isusa, kao i o ukoru što mu ga je Isus uputio; ne mogu izbjlijedjeti ni pokraj tri puta ponovljenog zahtjeva: »Pasi ovce moje«, iz dodatnog poglavlja 21 Evanđelja po Ivanu, jer i oni žele iskazati Šimuna kao po Isusu autoriziranog kultnog heroja. Oni svjedoče o otporu konzervativne židovsko-kršćanske skupine u Jeruzalemu, koja nije prihvatila Petra kao kneza među apostolima i gospodara Isusove zajednice.

4. Biblijski spisi ništa ne kazuju o mučeničkoj smrti Petra. Vijesti o tome potječu iz rane patrističke literature.

13.6 Pavao

Savao je bio sin stroge židovske obitelji iz Tarza u Ciliciji, i od malih je nogu bio poučavan i odgajan u otačkom Zakonu. Bio je revnitelj za stvar Božju, koju je naučavao, i zbog koje je žestoko progonio one koji su vjerovali drugačije od njega. Jednom je putovao u Damask da bi i tu izveo pred sud pristalice pogubljenoga Isusa Nazarećanina. Oko podneva je već vidio grad pred sobom, kadli ga odjednom obasja neko jarko svjetlo s neba, i on padne ničice. Začuje neki glas koji mu reče: Savle, Savle, zašto me progoniš? A Savao nije znao komu taj glas pripada, pa zapita: Tko si ti, Gospodine? I začuje odgovor: Ja sam Isus iz Nazareta, kojega progoniš. Ustani i pođi u Damask, pa će ti se ondje kazati sve što ti je određeno da činiš.

Savao je bio obnevidio od sjaja onoga svjetla, pa ga njegovi pratitelji povedoše za ruku, te tako stigne u Damask. Priđe mu Ananija; ovaj je bio na dobru glasu među svima Zakonu

vjernim Židovima, i potjecao je iz svetoga naroda, kao i Savao. Savle je bio propisno, osmoga dana, obrezan, potjecao je iz Benjaminova plemena i bio je farizej. No istodobno je bio i rimski građanin po rođenju, jer mu je već otac posjedovao rimsko građanstvo, tako da je zbog toga imao i latinsko ime Pavao.

Ananija ga sada pouči da mora slijediti čudesni poziv Isusov i vrati mu vid. Savao se nato vrati u Jeruzalem i tu mu se, dok je molio u hramu, još jednom ukaže Isus. Naloži mu da napusti Jeruzalem i da poučava među nežidovskim narodima. U Jeruzalemu, gdje je Savao, zajedno s drugima, progonio kršćane, nije mogao ostati, pogotovu zbog toga što bi ga u tom slučaju progonili njegovi nekadašnji suborci, farizeji. I tako Savao pođe u Malu Aziju. Dok bi boravio u gradovima hranio bi se od rada svojih ruku; izrađivao je šatore. Tako je bio dulje od jedne godine u Antiohiji. Tu su započeli Isusove pristalice nazivati kršćanima. No odavde su Pavla i njegove pratitelje prognali, pa su pošli dalje. Putem je Pavao liječio bolesne; morao je bježati pred Židovima koji su ga htjeli ubiti. Prošavši Malu Aziju, stigao je u Evropu; tu je poučavao u sinagogama i istjerivao zle duhove. Jednom su ga bacili u zatvor, odakle je oslobođen na čudesni način.

Tako je dospio i u Aatenu, gdje je epikurejcima i stoicima objavljivao poruku Krista; propovijedao je u Korintu, Efezu i Troadi. U Efezu se stanovništvo pobunilo protiv njega, jer su se ljudi s pravom pobojali da će zamrijeti kult gradske boginje Diane, nastavi li Pavao i nadalje propovijedati. Dok je poslije putovanja opet boravio u Jeruzalemu, uhvatili su ga Židovi i optužili zbog dizanja ustanka. Savao se pred rimskim namjesnikom Feštom pozvao na svoje rimsko građanstvo i cara, tako da je poslije gotovo trogodišnjega tamnovanja poslan u glavni grad carstva. Putujući onamo, izvršio je velika čudesna cijela u ime Isusovo. Čekajući presudu cara, u Rimu je smio živjeti u vlastitu stanu. Čuvao ga je samo jedan vojnik, a posjećivali su ga mnogi Židovi i nežidovi. Tako je proveo još dvije godine živo propovjedajući i pišući poslanice zajednicama, sve dok nije umro mučeničkom smrću za cara Nerona.

Djela apostolska 22, 3—21 (k tome također 9, 1—23); Filipljanima 3, 5; Djela apostolska 22, 25—28; 18, 3; I Solunjanima 2, 9; / Korinćanima 9, 6; II Korinćanima 11, 2; Djela apostolska 11, 26; 21—28. I Klementova poslanica 5 (pripada patrističkoj literaturi).

1. Poput Petra, i Pavao je zasigurno historijska osoba. Oskudni biografski podaci pravih Pavlovih poslanica, legendarno su razvijeni u Lukinim Djelima apostolskim. To možda manje vrijedi za njegove doživljaje na putovanjima, nego za njegovo obraćanje u kršćanskoga misionara. Prikazi u Djelima apostolskim pokazuju velikog proroka, pozvanog od Boga. Pavao je imao audioviziju, zbog koje sasvim mijenja svoj život. Njegova smrt (otprilike 66. godine n. e.), kao ni Petrova, nije opisana u Djelima apostolskim, a ni inače, s obzirom na teologijsku dogmu o jedinstvenosti Kristove smrti na križu. Samo je apokrifna literatura, kao i u slučaju Petra, usvojila te događaje.

2. Pavao je poslije Petra (vidi XIII, 5) najznačajniji kršćanski heroj ranoga doba. Njegova je retorička izobrazba morala biti solidna. Njemu pripisani govori iz Djela apostolskih, kao i prave Pavlove poslanice (Rimljanima, Korinćanima, Galaćanima, I Solunjanima) dopuštaju taj zaključak. Pokraj Ivana, kojemu se pripisuje četvrto Evanđelje i dvije poslanice, je prvi veliki teolog mlade Crkve. Religijsko-historijski gledano, on je stvaralački mitograf. Velike tradirane mitove sastavlja tečnim jezikom, pristupačnim helenističkom svaćanju, a da se sam ne prepušta helenističkom sinkretizmu. Njegovo najveće mitsko-poetsko djelo se sastoji u misli da uskrsnuloga Isusa Krista kao Kyriosa proglasi samim Bogom (vidi također XIII, 1, 7). Kao farizeju mu je bio dobro poznat svijet predodžbi o anđelima, moćima i buđenju od mrtvih. Audiovizija ispred Damaska — često krivo nazivana »obraćenjem« — je legendarni opis procesa koji rađa novom idejom. Pripisana mu čudesna djela su poput sjaja na nekom portretu: ukazuju na nešto, a da sama po sebi nisu važna. Pavao nije ništa manji od Petra.

Za pobožnoga je čudo izlječenja bolesti ili buđenja mrtvoga ionako očiti dokaz božanskih sila. Apokrifni Pavlovi spisi (Acta Pauli) su zatim razvili također šarenu sliku Pavlovih doživljaja i čudesnih djela, kojih se historijska vrijednost sastojala u tome što je židovsku sektu kršćana učinio kršćanskom Crkvom.

14. Novi svijet

14.1 Novo doba

a. *Dok je Uzija bio kralj Jude, i Jeroboam kralj Izraela ustane Amos, pastir iz Tekoe, i reče:*

*Jao vama što žudite za danom
Jahvinim!
Što će vam biti dan Jahvin?
Tama, a ne svjetlost.
Bit će vam ko onom što uteče
lavljim raljama.
a sretne ga medvjed;
koji ude u kuću i stavi ruku na zid,
a ujede ga zmija.
Neće li dan Jahvin biti tama,
a ne svjetlost?
Mrklina, a ne sunčan sjaj?*

Izrael će teško stradati od Jahve i svi će griješnici pasti od mača. No Jahve će istodobno podići raspalu kolibu Davidovu. — Amos zbog toga reče:

*Evo dolaze dani
— riječ je Jahvina —
kada će orač stizat žeteoca,
mastilac grozda sijača,
kad će planine procuriti mladim
vinom,
i svi se brijezi prelijevati njime.*

Amos 1, 1; 5, 18; 9, 8—13.

b. *U vrijeme judejskoga kralja Jošije, Jahve uputi riječ također Sefaniji, a ovaj objavi zemlji kako će Jahve doći da bi istrijebio sva živa bića, ostatak Baalov, ime služitelja idolskih sa svećenicima njegovim.*

*Blizu je dan Jahvin, veliki!
Blizu je i žurno dolazi!
Gorak je glas dana Jahvina:
tada će i junak zajaukati.
Dan gnjeva, onaj dan!
Dan tjeskobe i nevolje!
Dan užasa i pustošenja!
Dan pomrčine i naoblake!
Dan trina i magluština!*

Sefanija 1, 1—16.

c. *Riječ Jahvina dođe također svećeniku Ezekielu, sinu Buzijevu, u vrijeme kada je kralj Jojakim bio već pet godina u babilonskom sužanjstvu. Ezekiel je pretekao propast Izraela, Jude i Jeruzalema, Hrama i sinova i kćeri zemlje, jer su se okrenuli od Jahve. Preostat će samo ostatak Izraela i ostatak naroda. Ostatak Izraela će biti narod Jahvin, a Jahvin sluga David će zauvijek biti knez u njihovoj sredini. Svi će narodi to vidjeti i slaviti ime Jahvino.*

Zaglaviti će čak i Gog iz Magoga, najveći vojskovođa — tako reče Jahve. Jer tada će doći Jahve, sam, i pred Jahvom će zadrhtati ribe u moru i ptice pod nebom, životinje u polju i sva živa bića. I brda će se srušiti, i sve stijene i zidovi će se raspući, da bi svi narodi priznali sveto ime Jahvino za gospodara.

Ezekiel 1, 3; 20—24; 34, 15—25; 37—39.

d. Druge godine vladanja kralja Danja Jahve uputi riječ Zahariji: Gle, sva zemlja počiva i miruje. Jahve će se opet s milošću okrenuti k Jeruzalemu, dat će ga ponovno podići i okružiti grad kao nekim zidom od vatre da bi zaštitio njega i svoju slavu. Grad će biti otvoren, u njemu će sve vrvjeti od ljudi i stoke. — / Zaharija ugleda kako svi kradljivci i krivoklepnici napuštaju grad, kako bježe čak i bezbožni, jer je Jahve pobijedio sve neprijatelje, tako da se sa svih strana u Jeruzalemu vraćaju ljudi koji se ubrajaju u narod Božji. I ulice su napučene sretnim starcima i sretnom djecom. Jer, nekoć rad čovjeka i životinje nije donosio ploda, nije bilo mira od neprijatelja, jer su svi ljudi ustali jedni protiv drugih. Potom ih je Jahve učinio miroljubivim građanima, posijao je mir: učinio je da će loza roditi groždem, zemlja davati usjeve, jedan će drugome govoriti istinu, u sudu će vladati pravda, a dani će se posta pretvoriti u dane radosti.

Zaharija 1, 1. 11—16; 2, 4—5; 5, 1—11; 8, 1—13.

e. Riječ Gospodina dođe i Izaiji, sinu Amosa, dok je Uzija bio kralj Jude, te Izaija proreče: Dogoditi će se na kraju dana da će Gora Doma Jahvina biti postavljena povrh svih gora, uzvišena iznad svih bregova. I Jahve će odande suditi svim narodima i upravljati njima. Tada će od svojih mačeva načiniti lemeše plugova, a od svojih kopalja srpove. Jer, nijedan narod više neće ratovati protiv drugoga. Mir će vladati i u životu životinja. Vuci će živjeti pokraj jagnjadi, pantera će ležati pokraj jarića. Sitni će dječaci tjerati na pašnjak, telad, mlade lavove i tovnu stoku. Krava i medvjedica će pasti zajedno, njihova će se mladunčad zajedno igrati. Lavovi će pasti travu poput volova, djeca će se poigravati s otrovnicama, a da ih ove neće ujedati. Zemlja će postati plodnijom, jer se Duh s visina spušta na zemlju.

Sve je to Izaija prorekao Ostatku koji se obratio i okrenuo k Jahvi; i Jahve će osloboditi Ostatak tuđega jarma, pružiti mu pouzdane nastambe i bezbrižna počivališta, ponajprije siromašnima i bijednima, zbog kojih će doći potomak iz doma Jišajeva na Davdovu prijestolju, kojega će Slava potrajati dovijeka.

Tada će Jahve Sabaot na brdu Sion sam prirediti gozbu za sve narode i skinuti s njih zastore i pokrivače. Zasnaga će uništiti smrt. Sa svih će lica otrti suze, i njegov će narod živjeti časno.

Izaija 2, 2—4. 11, 1—8; 32, 15—20; 7, 3; 9, 2—5; 14, 30; 9, 6; 11, 4; 25, 6—9.

1. Novi svijet je razdoblje sreće što će ga Jahve poslati poslije svojega Suda na dan Jahvin. Čak kad se proroci ne služe pojmom »dan Jahvin«, opisuju predodžbe o onome što stoji iza tog pojma (Izaija 3, 7. 18; 7, 27—23; Mihej 2, 4; Sefanija 1, 7—18; Jeremija 46, 10 i drugdje). Temeljno je uvjeravanje svih proroka da Sud i sreća pripadaju zajedno (O prorocima v. poglavlje VIII.)

Sud Jahvin je glavna tema svih proroka. Mit o Jahvinom nasilnom zahvaćanju u povijest se pothranjuje patničkim iskustvima proroka. Stare socijalne tvorevine i pravna uređenja su se raspala, a novonastalo kraljevstvo nije u stanju ublažiti socijalne nevolje koje prate teokratsku despotiju. Pod prokletstvom velikoga kralja Jahve padaju svi narodi, uključiv i Izrael. Jahvin će Sud spram njega biti osobito strog.

2. Sud s kasnijim razdobljem sreće nije pri tome za proroke prije egzila nikada univerzalnog

ili kozmičkog značenja, već se pod time podrazumijeva vremenski sud. On nema nikakvo eshatologijsko značenje, čak ni kad su slike posuđene iz prirodnih katastrofa (Izaija 30, 30; Sefanija 1,15—16). Proročka propovijed je politička propovijed.

Ezekiel je za babilonskog egzila bio prvi koji je svojoj poruci primiješao eshatologijsko značenje. Sud Jahvin započinje kada će doći »vrijeme narodima« (poglavlje 30, 3). Ezekiel ne završava s ponovnim naseljavanjem Jeruzalema, već šalje Goga i Magoga na posljednji juriš na Jeruzalem da bi na njemu iskrvarili (poglavlje 38—39). Borba je žestoka i u nju će biti umiješan cijeli svijet i priroda. Narodi će pritom spoznati »da sam ja Jahve« (poglavlje 38, 23). Time Ezekiel anticipira Danielovu apokaliptiku (vidi XI, 3).

3. Svi proroci — a među njih se ubraja i kulturni prorok Ezekiel — imaju jednu zajedničku mitologemu: Sreća, veliko razdoblje sreće, se neće postići žrtvama ili nekim kultom vršenim prema naslijeđenim religijskim zakonima, već isključivo intervencijom Jahve. Proročki način razmišljanja ulazi čak i u svećeničke spise s III Mojsije 26, 3—13, gdje stoji da će blagoslov »Jahvin bogato poteći, budete li slušali moje zapovijesti i živjeli prema mojim zakonima.« U protusvećeničkom osnovnom stavu proroka, koji je ujedno i protukraljevska pozicija, živi staro temeljno proturječje između predstavnika središnje vlasti i predstavnika seoskoga stanovništva (v. o tome Uvod, str. 18).

4. Proročka mitologema je također da će Jahve sam donijeti spas. Davidov potomak što ga spominje Izaija je samo upravitelj ili nadstojnik. Ni na jednom mjestu nije nazvan kraljem, kralj je sam Jahve. Davidov potomak je neki knez u Izraelu, vođa, čovjek. Izaija ovdje razvija kneževsko zrcalo za one koji se nalaze na Davidovu prijestolju, a nipošto eshatologijsko učenje o Spasitelju. Zaharija jasno naziva prvog perzijskog potkralja Zerubabela i prvog velikog svećenika Jošuu imenima. Zbog toga ni očekivanje Mesije nema u učenju proroka o spasu veliko značenje. Pojmom Mesija starozavjetna tradicija označava ponajčešće velikog svećenika i empirijskog kralja, pri tome i perzijskog kralja Kira (Izaija 45, 1). Mesija, tj. »Pomazanik«, je prema tome osoba koja djeluje prema Jahvinu nalogu i ponovo podiže Jeruzalem (Daniel 9, 25—26), pošto je prošlo vrijeme Suda. No i Mesija mora umrijeti.

5. Obećanje kraljevstva mira od strane proroka u različita vremena, što je dano i različitim pojmovima, je dijalektičko dokidanje sadašnjosti. U mitu o dolazećoj zlatnoj dobi koja se, kao i u cijeloj mitologiji, nadovezuje na san o nekadašnjoj sretnoj, rajskoj, pravadnoj dobi, stanje savršenosti je nužni postulat nesavršenoga društva. Međutim, mogućnost drugačijeg i boljeg svijeta proroštvo ne vidi u prometejskoj srdžbi i postupanju čovjeka, već u smilovanju Jahve koji će doći da bi oslobodio i otkupio svoj narod. Zamisao o otkupljenju po Jahvi se pojavljuje s egzilom, s Jeremijom, kao i s autorom druge polovice Izaijine Knjige, nazvanim »Deuteroizaija«. Zamisao o otkupljenju nailazi na svoj vrhunac u mitu o novom Savezu Jahve s Izraelom (Jeremija 31, Ezekiel 36).

14.2 Novi čovjek

a. *Osamnaeste godine vladanja babilonskoga kralja Nabukodonozora riječ Jahvina dođe proroku Jeremiji iz Anatota: Doći će dani kada ću s domom Judinim i domom Izraelovim, sklopiti Novi savez. Zakon ću svoj staviti u njihovu dušu, upisati ga u njihovo srce. Onda će oni biti moj narod, i svi će me spoznati kao Jahvu.*

Jeremija 31, 31—34.

b. *Nešto kasnije objavi Jahve preko proroka Ezekiel: Poškropit ću vas, dome Izraelov, čistom vodom da bih vas očistio, dat ću vam novo srce, nov duh. Izvadit ću iz vašeg tijela kameno srce i dat ću vam ljudsko. Duh svoj udahnut ću u vas da po mojim zakonima i naredbama živite u vašoj zemlji, za koju će kazati: ona je poput vrta edenskoga.*

Ezekiel 36, 24—35.

c. Riječ Jahvina dođe i proroku Izaiji: *Evo sluge mojega koga podupirem, koga sam odabrao. Na njega sam izlio duh svoj da objavljuje istinu među narodima. On neće vikati, niti će podizati glas, njegov se glas neće čuti na ulicama. On neće lomiti napuknutu trsku, niti gasiti stijenj što tinja, kao što ni sam neće ugasiti, niti se slomiti; čekaju ga najudaljenije obale. — / dalje bijaše riječ Jahvina:*

*Ja, Jahve, u pravdi te pozvah,
čvrsto te za ruku uzeh;
oblikovah te i postavih te
za Savez narodu i svjetlost pucima,
da otvoriš oči slijepima,
da izvedeš sužnje iz zatvora,
iz tamnice one što žive u tami.
Ja, Jahve mi je ime,
svoje slave drugom ne dam,
niti časti svoje kipovima.
Što prije prorekoh, evo, zbi se,
i nove događaje ja naviještam,
vama ih objavljujem.*

I dalje je riječ Izaijina po nalogu Jahvinu glasila: Uspjet će Sluga moj, uzvisiti se među prve narode. Mnogi neće htjeti povjerovati, no vidjet će. Jer, on je izrastao poput korijena iz sasušene zemlje. Nije na njemu bilo ljepote ni sjaja da bismo se zagledali u nj. Bio je prezren, napušten, ispaćen bolešću i boli, tako da su svi od njega odvrćali lica. A on je nosio bolesti i boli drugih satriješe ga zbog opaćina drugih. Zlostavljali su ga, a on je ipak bio nijem poput ovce što je vode na klanje. Ubili su ga i pokopali među zlikovcima. No zbog toga će mnogima donijeti pravednost, bit će među velikima i s moćnima će dijeliti plijen.

Izaija 42, 1—9; 52, 13—53, 12.

d. Pošto je mnogo kasnije Ivan Krstitelj već bio određen za smrt, Isus Nazarećanin stigne u Galileju i objavi: *Ispunilo se vrijeme, blizu je kraljevstvo Božje. Obratite se i vjerujte Evanđelju. I nije ih prestajao poučavati tako. No mislio je da ljudi nose kraljevstvo Božje u sebi, zbog čega ih je učio da se mole:*

*Oče naš, koji jesi na nebesima! Sveti se ime tvoje!
Dođi kraljevstvo tvoje!
Budi volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji!
Kruh naš svagdanji daj nam danas!
I otpusti nam duge naše kako i mi otpuštamo dužnicima
svojim!
I ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla!*

I dalje je kazao: Ne morate biti zabrinuti zbog svoje budućnosti, morate samo težiti za Slavom Božjom i njezinom pravednošću, jer tako će vam pripasti i sve ostalo.

Nikodema, koji je uživao veliki ugled među farizejskim Židovima, Isus je poučio kako u kraljevstvo Božje ne može doći čovjek koji nije rođen od vode i Duha Svetoga.

Marko 1, 15; Matej 4, 17; Luka 17, 20—21; Matej 6, 9—13, 33 Ivan 3, 1—11.

e. Kada je apostol Pavao napisao poslanicu zajednici u Rimu, poučio ju je kako je kršćanin krštenjem kršten u smrt Isusa Krista da bi poslije krštenja uskrsnuo i živio zajedno s njim, ali sada kao novo stvorenje bez grijeha, u istini, ljubavi, vjernosti i pravednosti. Jer, tko jednom

živi s Isusom, on je novi stvor; staro je nestalo, novo je, evo, nastalo.

Rimljanima 6, 1—11; 8, 1—13; II Korinćanima 5, 17.

1. Proroci Jeremija i Ezekiel su u biblijsku mitologiju unijeli misli o novom čovjeku kao vidljivi znak Slave Božje. Jahve preobražava čovjeka, mijenja njegovo srce i njegov duh. Prema starozavjetnoj predodžbi je to isto što i novi stvor. Tim su mitom ta dva proroka stvorila osnovu za novozavjetnu tipologiju kraljevstva Božjega. No njihove izreke nisu eshatologijski određene, već su otvorene za vremensko tumačenje. Mitologema o »novom čovjeku« je istodobno mitologema o novom Bogu. Novom čovjeku i novom Bogu nije potreban nikakav kult, nikakav sveti zakon, nikakav poredak, nikakvo svećeničko niti sveto kraljevstvo. Bog i čovjek se poznaju i međusobno se poštuju. Zaključili su novi ugovor.

2. O momentu zaključenja tog ugovora ne daju nikakvih obavještenja. Ipak, valja pretpostaviti da su se proroci nadali da će tog novog čovjeka vidjeti još za svojega življenja. Proročka izreka o novom početku jest radikalno i definitivno odbijanje upućeno jeruzalemskom Hramu i njegovu učenju. Istodobno ona odbacuje kraljevstvo kao moguću funkciju upravljanja; Jeremija i Ezekiel — potonji čak i više od prvoga — razrješavaju pri tome i društvene veze. Ezekiel individualizira ne samo krivnju i opačine, već i spas, mir. Pojedinaac će dobiti novi duh i novo srce. Život u zemlju nalikuje na život u edenskom vrtu.

3. Rješenje problema što ih nameće vrijeme izgnanstva je u Jeremije i Ezekiela uvijeno u oblik sna. Viđenje novoga čovjeka jest želja za savršenošću, rođena u stanju nesavršenosti. Novi čovjek mora biti poput prvoga čovjeka u Raju zemaljskom. No pri tome se proročka dijalektika ne iscrpljuje. Novi čovjek neće biti vraćen u status prvoga čovjeka, koji je bio jednak statusu anđela, već ostaje u svijetu, i dalje djeluje u njemu, živi, rađa i umire. Proročka je nada usmjerena samo na dokidanje cijelog dosadašnjeg društvenog poretka, kao i na to da ubuduće neće biti gospodara, svećenika, kraljeva i slugu, laika i vojnika, i da će čovjek opet postići svoje biće kakvo Jahve želi.

4. Prorok Izaija, naprotiv, nagoviješta mitologemu sasvim drugačije vrste. »Sluga« znači uvijek cijeli narod Božji. Izaija razvija sliku novoga naroda Božjega koji se diže ispod jarma i progonstva sasvim drugačije nego što se očekivalo. Drugi narodi jedva da su zapazili, osjetili ili čuli mali narod. Pa ipak, prorok tom narodu proriče veliku budućnost; prije nego što se ona može naslutiti, on govori o njoj: narod Jahvin će slijepima vratiti vid, osloboditi sužnje i uskrisiti mrtve.

Osim toga, on istodobno uči kako je Jahve svoj narod izložio patnjama da bi oslobodio druge narode. Patnje Jahvinoga naroda će spasiti druge narode od gnjeva Božjeg. No te patnje poprimaju trijumfalni ishod: Na kraju je narod Jahvin ravnopravan s drugim imperijama, i od potlačenih je postao tlačitelj.

5. Židovstvo je to poglavlje uvijek shvaćalo kolektivno i povezivalo ga s Izraelom (narodom); kršćanstvo je, međutim, taj mit o zamjenjujućim patnjama povezalo s Isusom (Matej 11, 2—6; 12, 18—21; Rimljanima 10, 5—16; 15, 21; I Petar 2, 24; II Korinćanima 3, 17), dok je u proročkim riječima sagledalo nagovještaj tipa patećega Mesije. No izvorno su te riječi bile zamišljene samo kao utjeha proroka upućena svom narodu, kojemu je u beznadnoj sadašnjosti pružio sliku bremenitu budućnošću. No cijela je proročka literatura jednodušna u zahtjevu za eshatologijskom budućnošću bez kulta.

6. Isus sa svojom propovijedi ide stopama proroka. No od svojih se prethodnika razlikuje ponajprije po tome što kaže da je nagoviješteno kraljevstvo Božje stiglo, započelo. Poput proroka, Isus također individualizira kraljevstvo Božje. Ono se proteže na unutrašnji život čovjeka, na njegovo srce, duh. Zbog toga je glavna tema njegove propovijedi: kajte se, tj. obratite se, budite novi ljudi, kakve Bog želi stvoriti. On prisiljava svoje slušatelje da odustanu

od svake spekulacije u pogledu budućnosti. Sve se u čovjeku mora izmijeniti odmah i ovdje, a ne tek u vječnim vremenima. Na to je usmjeren i takozvani Očenaš; to je zapravo vapaj za kraljevstvom Božjim budućnosti, što ga valja razumjeti kao unutrašnju uznemirenost.

7. Mitologema o novom čovjeku kao novom stvorenju Božjem je i ti ostaloj teologijskoj literaturi Novoga zavjeta daleka od nekog revolucionarnog preobražaja svijeta. Krštenjem izazvani nastanak novoga čovjeka ima samo ekskluzivno značenje. Ono isključuje ljude iz svijeta i uključuje ih u zajednicu, u mistički shvaćeni tijelo Isusovo. Dokazano uski dodiri sa stoicima, na koje jasno ukazuje Pavao u Djelima apostolskim 17, 28, su u manjoj mjeri znak međusobne ovisnosti između sistema, a u većoj su mjeri znak iste socijalno-ekonomske situaciju što je nastala na Orijentu poslije Aleksandra Velikoga.

14.3 Nova zemlja

a. Riječ Jahvina upućena Miheju u vrijeme judejskih kraljeva: Dogodit će se na kraju dana da će Gora Jahvina biti čvršća od svih drugih gora, i nadvisit će sve ostale. K njoj će se stjecati mnogi narodi i plemena da bi od Jahve primili Zakon. Jahve će stvoriti mir među narodima, i oni će svoje mačeve prekovati u lemeše plugova, a svoja koplja u srpove. Nijedan narod neće više ratovati protiv drugoga, naprosto će zaboraviti kako se ratuje. Svi će miroljubivo sjediti pod svojom lozom ili smokvom i radovati se Jahvi. Jer, Jahve će učiniti da iz kraja Betlehem Efrato iziđe onaj koji će vladati Izraelom, kojega je iskon od davnina, od vječnih vremena; on će biti moćan na cijeloj zemlji, i njegovo će vladanje biti spas. (Vidi također XIV, 1, e.)

Mihej 4, 1—5; 5, 4.

b. Kada je Isus iz Nazareta bio u Jeruzalemu, poučio je svoje učenike o kraju svijeta. Kazao im je kako će posljednjih dana na zemlji izbiti ratovi, u kojima će se svaki čovjek boriti protiv svojega bližnjega, i gdje će groza pustošenja na poljima i ledinama zatrti sve živo. Pojavit će se lažni mesije i lažni proroci i činit će čudesne znakove da bi dokazali da su oni izabranici Boga. Isus je upozoravao na njih; jer, otkupljenje iz nevolje toga svijeta će doći tek pošto sunce i mjesec više neće sjati, pošto će zvijezde nestati s neba. Tada će naime ugledati Sina Čovječjega gdje dolazi na oblaku. Poslat će svoje anđele da bi sakupili izabranike. Ali trenutak njegovoga dolaska ostaje tajna Boga, koji je Otac Sina Čovječjega. Sud će započeti tako neočekivano, kao i veliki potop u Noino vrijeme.

Učenici su vjerovali Isusovim riječima i širli bi ih posvuda kamo bi dospjeli. Jer, Isus je kazao da vrijeme roda, u kojemu je živio, neće proći dok se sve to ne dogodi. I oni su vjerovali da će on biti onaj koji će ih otkupiti; tako su sa čeznućem iščekivali njegov dolazak. Bilo im je teško snalaziti se među znakovima vremena. Po patnjama progona od strane Židova i drugih su vidjeli da se približio kraj vremenima, i očekivali su novo nebo i novu zemlju, kako su im obećali Isus i proroci.

Marko 13; Matej 24; I Solun/anima 2, 1—17; I Petar 4, 7; II Petar 3, 13.

c. Dok je ostarjeli apostol Ivan, potkraj svojega življenja, boravio na otoku Patmosu, u duhu mu se ukaže nebeska dvorana s prijestoljem. Na prijestolju je sjedio Netko, a oko prijestolja je bio sjajan krug, kao od dragulja. A oko prijestolja je bilo postavljeno još dvadeset i četiri prijestolja, na kojima su sjedile u bijelo odjevene i okrunjene prilike. Od velikog su prijestolja izlazile munje, grmljavine i moćni glasovi. Prijestolje se nalazilo na kristalnom postolju, a oko njega su bila četiri Bića, koja su ga držala. Bića su bila posvuda puna očiju; prvo je izgledalo poput lava, drugo poput junca, treće poput orla, i četvrto poput čovjeka. Svako je imalo po šest krila, i neprestano su pjevala:

*»Svet, svet, svet Bog, Gospodar, Svemogući,
koji bijaše, koji jest i koji će doći!«*

Dok su ta četiri Bića pjevala, okrunjene bi glave odlagale svoje krune pred prijestoljem govoreći:

»Dostojan si, naš Gospodine i naš Bože, da primiš slavu, čast i moć, jer si stvorio sve: sve tvojoj volji duguje postojanje i stvaranje.«

Tada se usred tog skupa pojavi Janje što je djelovalo kao da je zaklano. I svi padnu ničice pred Janjetom, stanu mu se moliti uzdižući ga do božanske časti, zapjevavši mu slavopojku uz pratnju harfi. S velikoga prijestolja nato odjekne glas kao od tisuće anđela; moćno se oglasi:

»Dostojno je Janje koje je zaklano da primi moć, bogatstvo, mudrost, snagu, čast, slavu i hvalu!«

A Janje je jedino bilo u stanju da otvori sedam pečata knjige zdesna velikom prijestolju, i da time pokrene konačnu sudbinu svijeta. Dok je Janje otvaralo prvih šest pečata, krenu četiri jahača da bi vladala svijetom sve dok mrtvi ne uskrsnu i dok svijet ne propadne; bili su to pobjeda, rat, skupoća i smrt. I sunce postane sasvim crno, mjesec crven poput krvi, zvijezde stanu padati, nebo se savije poput svitka knjige i silan potres istrgne brda i otoke s njihova podnožja. Ljudi pobjegnu u špilje i gorske pećine.

No prije nego što su svi zaglavili, pojavi se anđeo s pečatom živoga Boga da bi izdvojio izabrane i izveo ih pred prijestolje Svemoćnoga. Od roda djece Izraelove je pečatom zabilježeno stočetdeset i četiri tisuće, iz svakoga plemena po dvanaest tisuća. Mnoštvo onih, koji su izabrani iz drugih naroda, nije se više moglo izbrojiti.

Potom je otvoren sedmi pečat, i Ivan ugleda sedam anđela gdje stoje oko prijestolja Svemoćnoga; jedan za drugim zatrube u svoje trube i uništenje zemlje se počne odvijati svojim tokom: najprije je uništena trećina zemlje, vode, života na zemlji i u vodi, sunce, mjesec i zvijezde. Zatim dođu sile Bezdana da bi mučile ljude, i naposljetku se četiri anđela, vezana za Eufkrat, oslobode svojih spomena da bi ubili posljednju trećinu ljudi.

Sedma truba proglašuje vječno kraljevstvo Krista koje obuhvaća sve. Mihael i njegovi anđeli su pobijedili također Satana ili đavla — kako je nazvan veliki Zmaj, stara Zmija — / bacili ga s neba na zemlju. Na nebu se uto pojavi neka žena: stajala je na mjesečevu srpu i bila je odjevena suncem i okrunjena s dvanaest zvijezda. I Ona rodi Dijete koje će vladati svim narodima. Dijete bi doneseno k Bogu, a Žena pobjegne u pustinju pred napadima Zmaja da bi tu bila na čudesan način spašena od njega.

Ivan opazi dalje kako se sud Božji od sedam čaša prepunih Božjega gnjeva sa svojim nevoljama i potresima izlilo zemljom, dok su izabrani sveti stajali ispred njegovoga prijestolja i hvalili ga i veličali, kao i anđeli koji su za tih posljednjih sedam kaznenih sudova hvalili Boga. Vidio je također kako je velika Bludnica, veliki i moćni grad koji je vladao nad kraljevima zemlje, pala poput Babilona; i njezina propast izazove silno naricanje i tugovanje na zemlji, no veliko veselje na nebu.

Ivan je nadalje vidio kako je Krist, poslije velike pobjede nad kraljevima zemlje, osnovao tisućgodišnje kraljevstvo mira. Za to je vrijeme stari Zmaj bio vezan i proklet u Podzemlju. Pošto je prošlo tisuću godina, Satan je na kratko vrijeme pušten. Poveo je Goga i Magoga u rat protiv svetih, i vatra s neba ih je progutala. Pošto je Satan zatim zauvijek bačen u ognjeno jezero, ustadoše svi mrtvi. Ivan je zatim vidio kako im sudi onaj koji je sjedio na bijelom prijestolju, onaj pred kojim su iščezli nebo i zemlja. I za njih više nije bilo mjesta. Smrt i Kraljevstvo mrtvih — to su svi oni koji nisu izabrani za život u kraljevstvu Janjeta — su bačeni u ognjeno jezero. I Ivan je vidio novo nebo i novu zemlju. Jer, prvo nebo i prva zemlja su

iščekzli; mora više nije bilo.

Ali od Boga s neba je silazio novi Jeruzalem sa slavom Božjom u sebi. Gradu više nije bilo potrebno sunce, ni mjesec, jer u njemu više nije bilo noći, budući da ga je rasvijetlio sjaj Božji, a Janje mu je bilo svjetiljka. Hrama više nije bilo.

Ivan je vidio kako je iz prijestolja Boga i Janjeta potekla rijeka što je sa sobom nosila vodu života. S obje su joj strane rasla stabla što su u svako vrijeme rađala plodovima, a narodi su se liječili njihovim lišćem. Rijeka je protjecala novim gradom. Vječni život i vječno kraljevanje su bili dani njegovim stanovnicima.

I anđeo reče Ivanu: Ne zapečati proročanske riječi knjige, jer je određeno vrijeme blizu.

To je obećanje Ivan podijelio s prorokom Izaijom, koji je objavio kao riječ Jahvinu: Stvorit ću nova nebesa i novu zemlju, pokraj njih će sve prijašnje biti zaboravljeno. Vječna će biti radost nad onim što ću stvoriti. Tada se u Gradu više neće čuti plača ni vapaja. Najmlađi će umrijeti kao stogodišnjak, a vuk i jagnje će pasti zajedno.

*Jer, kao što će nova nebesa
i zemlja nova, koju ću stvoriti,
trajati preda mnogom — riječ je
Jahvina —
tako će vam ime i potomstvo
trajati*

Otkrivenje 4, 2—5, 13; 6—9; 11, 15—12, 17; 14—19, 5; 20; 21, 1—22, 10; Izaija 65, 17—25; 66, 22.

1. Starozavjetne predodžbe o promjeni svijeta nailaze na radikalni obrat u Miheja i u trećem dijelu Izaije, poslije egzila. Jahve neće izmijeniti svijet, već stvara novi, nova nebesa i novu zemlju. Novo označava ono što dosad nije postojalo. Tu su ideju oslobodila dosadašnja iskustva iz razdoblja poslije egzila. Sudbina otpuštenih iz babilonskoga sužanjstva je tako teška da se čežnja za slobodom više ne može ublažiti slikama koje imaju za cilj popravak, pozitivno mijenjanje sadašnjega svijeta, već samo slikama koje smjeraju na sasvim novu zemlju. To je očekivanje u Židovstvu uvijek ostalo živo.

2. Isus nije dijelio to očekivanje. Njegova je djelatnost bila određena idejom da bi se ljudi morali izmijeniti (vidi XIII, 1, 4; XIV, 2, d) da bi dospjeli u kraljevstvo Božje koje će se spustiti na ovaj postojeći svijet. Očekivao je dolazak tog kraljevstva još za života svojeg pokoljenja. Krugovi njegovih pristalica su zatim, poslije njegove smrti, to očekivanje — budući da se nije ostvarilo — osporilo i zamijenili ga starozavjetnom tradicijom, koja očekuje da će Jahve stvoriti novi svijet poslije ponovnog dolaska Mesije kao suca svjetovima i Spasitelja. U to je očekivanje do Isusovoga doba prodrlo već mnogo mitologijske građe iz židovske apokaliptike. Ovamo pripada mitologema o konačnoj borbi između sila svjetla i tame i o konačnom sudu Božjega poslanika. Vrijeme se više ne shvaća kao cirkulirajuća mijena razdoblja, već kao linearna povijest. Razmišljanje unutar predodžbe o dva eona, o ovom i o budućem, pri tome ne tumači te eone samo vremenski, već i prostorno, i zbog toga dovodi do ukidanja staroga eona. Ta primitivna dijalektika vlada cijelom biblijskom eshatologijom.

Takozvane »Apokalipse« u Marko 13 i Matej 24 nisu bile sastavni dio prvotnog Isusovog učenja, već su mu ih stavili u usta njegovi pristalica da bi već u njegovo učenje ubacili zagonetku o odlaganju ponovnog dolaska Krista, parusiju.

3. Sastavni dijelovi mita o novom nebu i novoj zemlji postoje već u starozavjetnoj apokaliptici. Već u Daniela (vidi XI, 3) nailazimo na četiri životinje koje izazivaju propast svijeta; u

Ezekiela (vidi VIII, 6) nose lav, orao, junac i čovjek Jahvina prijestolna kola. Anđeli, kao nebeske vojske, također obogaćuju mitske slike proroka. Starac, koji u Daniela sjedi na prijestolju, je očito — pokraj službene pobožnosti koja proglašava Jahvu bez lika — toliko obljubljen objektivizacija predodžbe o Bogu da ju je mogao preuzeti i Ivan.

4. Jagnje u Ivanovoj Apokalipsi je očito Isus. Njega će tek nebeski skup učiniti božanskim herojem. Opis te scene odražava realni povijesni proces. Od čovjeka Isusa postaje božanski suvladar. Glas prijestolja Božjega potvrđuje dignitet Janjeta i podiže ga k sebi. Nato cijeli skup veliča Janje, kao što je maloprije veličao samo Svemogućega. Tek sada može Krist preuzeti vladanje svijetom. Negovo je vladanje isprva okrutno. Ono znači polagano uništenje cijeloga svijeta, od čega su izuzeti samo izabrani. Oni će biti spašeni u Jeruzalemu s neba. Mitologeme su pri tome opet posuđene od starozavjetnoga proroštva (vidi, na primjer, Ezekiel 38). Samo što su sasvim drugačije protumačene.

5. Nebeska kraljica prvotno zasigurno nije bila Marija, majka Isusova, već ona predstavlja grad Jeruzalem. U antičkom se načinu razmišljanja uvriježilo da se grad prikazuje kao majka njegovih građana, kao što su stare gradske boginje kao nekadašnje svete kraljice jednoć doista bile također velike majke. Dvanaest zvijezda u njezinoj kruni ukazuju na dvanaest plemena Izraela. Druga žena, velika babilonska Bludnica, je šifra za Rim, kao što je i inače opisana u apostolskoj literaturi. Sedam je razdoblja užasa koncipirano analogno sa sedam nevolja što ih je Jahve poslao na Egipat. Pisac Otkrivenja pretpostavlja da Rim i rimska imperija neće potrajati davijeka. On najavljuje njegovu propast, premda se Rim još uvijek nalazi na vrhuncu svoje moći, u vrijeme pisanja Knjige, tj. u drugoj trećini 1. stoljeća n. e.

6. Tisućugodišnje kraljevstvo mira je za Apokalipsu rok koji će biti ostavljen narodima da bi se priključili pod vladavinom mučenika Krista. Broj 1000 za jedno razdoblje svijeta potječe iz iranske tradicije. Međutim, u Ivanovu Otkrivenju on više nije zamišljen kao karika u lancu razdoblja svijeta, već kao jedinstveno vrijeme kraljevstva, unutar kojega se Crkva zajedno s Kristom bori sve do početka ponovnoga stvaranja neba i zemlje. Broj 1000 nije nikakav apsolutni broj već šifra za beskrajno dugački vremenski raspon. Hilijastičke spekulacije sektaša svih kršćanskih vjera su ovdje pronašle svoje polazište.

7. Nova zemlja, novo nebo, novi Jeruzalem sa svojim novim ljudima jesu kruna Ivanovih viđenja. U njoj su oživjele nade trećega Izaije. Pjesnik pokušava ponovno otvoriti Raj, koji se u mitu o Adamu i Evi pojavljuje kao zatvoren za sve ljude budućnosti. Jasan opis življenja u novom gradu, koji je lokaliziran negdje u onosvjetskom, predstavlja pokušaj da se svijet dokine kao svijet. Progoni od strane Rimljana i patnje naroda što ih je podjarmio Rim su izgubljeni Raj odredili kao izlaz. U novom Jeruzalemu postoji vječni život i vječna sloboda; vječna sloboda znači vječno vladanje. Pjesnik više ne vidi nikakvu mogućnost za poboljšanje svijeta, već još samo mogućnost preživljavanja: stvaranje novoga. Očekivanje novoga svijeta ima kozmičke dimenzije. Neće biti sunca, ni mjeseca, niti razlike između dana i noći. Čovjek će također biti sasvim drugačiji. On više neće biti slobodan, već će u svemu poslušati Boga.

8. Položaj Ivanovog Otkrivenja na kraju Biblije nije slučajan. On pokazuje stajalište kršćanske mitlogije. Po grijehu *jednoga* čovjeka (Rimljanima 5, 12—21) su smrt i bijeda ušle u svijet, po *jednom* čovjeku oslobođenje od toga i dokidanje povijesti od Adamova ulaska u svijet. Ivanovo Otkrivenje je Knjiga o izlasku čovjeka i njegovoga Boga iz ovoga svijeta, i o prijelazu u neki drugi. Pri tome se Otkrivenje razlikuje od približno istodobno nastalih gnostičkih učenja o otkupljenju samo u jednoj točki, koja je odlučna. Djelo otkupljenja ono povjerava samo Bogu i njegovom poslaniku, dok gnostičari vjeruju da će biti iskupljeni gnozom, znanjem za božanske tajne koje im dolazi.

15. O daljnjem razvoju biblijske mitologije

Očekivani kraj svijeta nije nastupio. Zemlja je još uvijek ona stara zemlja, a obavija je ono isto nebo, koje je u vrijeme praotaca bilo šator, pod kojim je živjelo čovječanstvo.

Slika neba kao šatora — lutajućim pastirima dobro poznata slika za gostoljubivo mjesto sigurnosti i zaštićenosti— je također ostala živa. Nije se izmijenila ni negostoljubivost društva u prvim i kasnijim stoljećima našeg računjana vremena. Imperium Romanum je sa svojim robovlasničkim društvom, doduše, doživio brzu izmjenu vojničkih careva iz kuće Flavijevaca i Julijevaca, kao i posljedice borbe za moć i prijestolje, ali ne i kraj nesmiljene i neljudske tiranije, pod kojom su, osim robova, morali pasti također Židovi i kršćani, i to još više od drugih slojeva u carstvu jer su odbijali kultno obožavanje cara kao boga. Njihova situacija osuđenih i progonjenih i očekivanje skorašnjeg smaka svijeta povezali su ih čvršće od svih veza koje su držale na okupu bezbrojne druge kultne zajednice u zemlji. Ovdje se nalaze »korijeni zajednice dobara koja djeluje prakomunistički« (Engels) u prva dva stoljeća kršćanstva. Nova je vjera u to vrijeme zahvatila cijeli imperium Romanum, raširila se, pa i prešla njegove granice. Zajednice su isprva bile malene, a njihovo je djelovanje bilo suženo carskim ediktima, kao i izolacijom što su je same odabrale. Osim toga, njihova pojedina središta su se iz temelja razlikovala. Razlikovala se njihova pobožnost, razlikovali su se njihovi kulturni običaji u istočnom i zapadnom Rimu. Takav pluralistički razvoj je završio ponajprije odobrenjem vjere kao dopuštene jednim ediktom Konstantina Velikoga 313. godine, i Nikejskim I općini koncilom 325. godine, kojega je sazvao i vodio nekršćanski car. Tim je koncilom pokušao ujediniti pojedine crkve oko zajedničkog učenja. Za njegovo mu je veliko carstvo bila potrebna velika crkva.

U Nikeji je crkveni otac Atanazije iznio teologijsku pobjedu nad svojim protivnikom Arijem. Atanazije je učio da je Isus kao Krist i Sin Božji iste prirode kao i njegov Otac, Bog, dok je Arije učio da je priroda Krista samo slična prirodi Božjoj. Poslije toga je Teodozije 380. godine zahtijevao od svih podanika u carstvu da prihvate kršćansku vjeru. Njegov Edikt o religiji od 28. veljače je trenutak rođenja državne religije. Svi su drugi kultovi dokinuti i zabranjeni, a njihova je imovina pripala državi. Zaključci Koncila u Nikeji su značili definitivno odvajanje Crkve od Židovstva. Velika crkva velikoga carstva je za gospodara dobila pravoga Boga. Orijentalci su se uzalud borili za Krista kao čovjeka. Sada su svi morali vjerovati da je Isus Krist božanske prirode. Zbog toga je i takozvana Večera Gospodnja poprimila prirodu sakramenta, milosti Božje. Pružanje kruha i vina — sada od tijela i krvi Božje — u sakramentu Večere Gospodnje je zahtijevalo institucionalizaciju svećenstva. Nadalje, Crkva je organizirana prema shemi državne uprave s podjelom na prefekture, dijeceze i provincije. Postala je i ekonomski snažnom silom, pošto si je na Sinodu u Carigradu 381. godine Dogmom o jednakosti bića Duha Svetoga s Bogom Ocem i Bogom Sinom priznala punu duhovnu i božansku vlast; vjerovalo se da u neprekinutoj sukcesiji duhovnika poslije prvih apostola postoji jamstvo da Duha Svetoga, koji je sišao na prve apostole, nasljeđuju također biskupi i svećenici. Odsad je postizanje vječnoga spasa, besmrtnosti, vezano za sudjelovanje u crkvenim sakramentima koji izazivaju individualno obogotvorenje. Svetima i mučenicima se zbog toga poslije njihove smrti, pa čak i za života, priznaju božanske moći. Oni zamjenjuju bezbrojne, u međuvremenu dokinute regionalne stare kultne heroje i bogove, kojih žrtve odsad pripadaju Crkvi. Kršćanstvo i crkve su u prva tri stoljeća bili tako daleko od polazne pozicije Novoga zavjeta, tj. od očekivanja novoga neba i nove zemlje, odnosno tako tijesno povezani s učenjem o individualnom spasenju koje potječe iz kasne antike, da su bili prikladan partner za ujedinjenje carstva pod Konstantinom Velikim.

Od 3. stoljeća naovamo se uvriježilo da biskupi i svećenici više ne moraju radom zarađivati svoj kruh, već se za to brinu općine i dijeceze. Osim toga, nisu se mogla zaobići ni carska prava u upravljanju crkvom, prema kojima su se biskupi birali pretežno iz bogatih i imućnih

obitelji, a poslije smrti su imovinu ostavljali zajednicama. Naime, najkasnije od 4. stoljeća naovamo su morali samovati, živjeti bez žene. Samovanje svećenika je bilo rašireno već u antici prije kršćanstva. Vjerovalo se naime da obljuba čini čovjeka nesposobnim za službovanje kultu. Dok je žrtvovanje i svečano služenje kultu bilo ograničeno na svega nekoliko dana i blagdana u godini, svećenici su se mogli, na temelju određenih zakona posvećenja, opet dovesti u stanje čistoće što je potrebno da bi mogli služiti kultu. Međutim, uvođenje svakodnevne misne žrtve u kršćansku crkvu poslije 11. stoljeća definitivno onemogućuje takav izlaz iz situacije. Prvotno dobrovoljno i ravnopravno sudjelovanje u življenju kršćanske zajednice naočigled prelazi u strogo hijerarhijski raščlanjeni i propisima sređeni poredak. Klasni poredak carstva se odražava u crkvenim propisima i dogmama, u crkvenim tezama koje valja poštovati kao i Sveto pismo, i koje su često poticali carevi. Bogu jednaki Krist napreduje u zajednicu prijestolja i vladanja sa svojim Ocem. Budući da mora biti jednobitan sa svojim Ocem, njega samoga prikazuju kao pantokratora, vladara svjetovima, okruženog anđelima, svetim i mučenicima i oblakom svjedoka, kao i Duhom Svetim koji je postao vidljiv. Isus, koji je jednoč učio: »Dajte caru carevo«, je sada kao Krist uzdignut na položaj gospodara iznad cara. Teodozije, koji je svojim Ediktom pomogao Crkvi da dođe do moći, je već pet godina kasnije morao doživjeti od milanskoga biskupa Ambrozija da ga ovaj javno progna sve dok ne izvrši pokoru i pokaje se.

Majka Isusova Marija, žena tesara Josipa, sada više nije bila samo obična majka, već je prema zaključcima Koncila u Halcedonu također Bogomajka i Majka Božja, kojoj se ne mogu uskratiti božanske počasti. I budući da je rodila Spasitelja i Otkupitelja, neizravno je sudjelovala u otkupljenju svijeta. U naslovima poput »Suotkupiteljice«, »Posrednice svih milosti«, »Bolne Majke« su porasle i njezine počasti koje je stavljaju u red s »velikim majkama« Dijanom Efeškom ili boginjom Izis, sve dok naposljetku 1950. godine papa Pio XII nije ustanovio kao dogmu da je Marija poput Krista »uzašla na nebo i sada stoluje zdesna svojemu Sinu«.

Takav se razvoj kršćanske mitologije u kasnijim stoljećima, poslije zaključenja novozavjetnoga kanona, ne može ovdje iscrpno prikazati, već samo naznačiti. Apostol Petar, oženjeni ribar s Genezaretskoga jezera, je u crkvenopovijesnom razvoju postao namjesnikom Krista i prvim rimskim biskupom, a time — za Rimsku crkvu — i prvim papom. Pavlu, koji je također u Rimu pogubljen kao mučenik, nije pripala takva čast. Njegovi daleko rašireni spisi su ga zaštitili od takvog stvaranja legendi i mitopoetike. Spisateljski ne toliko opterećeni Petar je bio bolji model za to. Cijeli je srednji vijek još tkao taj sag crkvenih slika. Ipak, razvoj istočnorimske crkve, koja je samu sebe shvaćala kao ortodoksnu, pravovjernu crkvu, se od odvajanja od zapadnorimske crkve 1054. godine odvijao prema vlastitim zakonima.

Ranogradanska reformacija u Njemačkoj poslije 1517. godine je samo skromno utjecala na taj razvoj. Ona je posegnula za biblijskom mitologijom da bi se probila sa svojim ciljevima. Revolucionarni sadržaj Lutherovoga korala »Čvrsti grad je naš Bog«, koji je postao borbenom pjesmom reformacije, se sastojao na primjer, u tome što su, kao i u njegovom literarnom predlošku (Psalam 46), napadnute postojeće društvene i političke prilike u njihovoj konačnosti. Čvrsti gradovi i dobra oružja feudalnoga srednjega vijeka — slikovitost tog Psalma je sasvim odgovarala društvenoj simbolici 16. stoljeća — su ovdje idealno stavljeni izvan snage. Mitski pojmovi »Bog«, »njegova riječ«, »pravedni čovjek kojega je sam odabrao«, zamjenjuju još uvijek nejasni program novih društvenih snaga. Starozavjetni ratnici Božji su poslužili buntovnim seljacima kao uzori; u radikalnim zahtjevima proroka su oni sagledali svoje vlastite zahtjeve već anticipirane i božanski potvrđene. Njihova je stvar za njih bila stvar Božja.

Revoluciju seljaka su zajednički ugušili protestantski i katolički staleži bogatih. Njihovi su ciljevi i nadalje živjeli samo u pojedinim malim religijskim skupinama. A pobjednici su vrlo brzo opet posegnuli za starim načinom. Crkveno odvajanje od Rima i reformacija kulta su,

istina, donijeli velike prednosti ranom razvoju građanstva poslije 1517. godine, ali nisu značili kraj kršćanske mitopoetike. Utjecaj crkve je bio potisnut. U područjima što su ih reformirali Luther i Calvin, vjerna poslušnost spram Crkve i njezinih zakona i zahtjeva sada više nije bila neotklonjiva pretpostavka spasa, već vjera u bezuvjetnu milost Isusa Krista koju se ne može zaslužiti. Vrhovni gospodari i pastiri reformiranih crkava sada više nisu bili biskupi, kardinali i pape, već knezovi i vladari pojedinih područja. Od gospodarice, od *ecclesiae triumphans* — kako je još uvijek ukrašena saborna crkva u Strassbourgu — Crkva je sada opet postala služavka, služiteljica jedne vlasti. Građanska, a također i feudalna temeljna društvena slika Oca i Sina, koji su kao posjednici zemlje ili cehovskih prava i obrtničkih pogona pružali vidljivo jamstvo za daljnji opstanak društva, uvelike je odredila i sliku pobožnosti. Bog Otac i Bog Sin bi prema volji reformatora morali biti središte pobožnosti.

Reformacija se pokazala dvosjeklim mačem. Istina, odgovarala je zakonima socijalno-ekonomskog razvoja, no iznijela je na svjetlo dana da se vezanost za Crkvu, koja je do tada smatrana nepovredivom, može ipak prekinuti. Živuća svijest o biblijskoj mitologiji je u protestantskim crkvama potisnuta učenjem katekizma. Deset zapovijesti zamjenjuju cijeli kanon rimskog crkvenog prava sa svim njegovim propisima o poslu i životnim pravilima. Od obilja biblijske mitologije preostalo je samo poznavanje poučaka i biblijskih izreka. Poslije razdoblja prosvjetiteljstva i racionalizma, koje je u teologiji popraćeno i smijenjeno dubokim pijetizmom, biblijskim se mitovima poklanjalo vrlo malo pažnje.

Prvi koji se u njemačkom jezičnom području potrudio da pronađe pristup ljepoti Biblije kao literarnog djela, je bio Herder. Njegov spis »O duhu hebrejske poezije« je objavljen 1782/83. Herder je Bibliju, kao i svete knjige drugih naroda, ubrojio među spise »u kojima ljudska mašta i poezija predstavljaju božanske izgleda za ovaj svijet«. Pri tome on hebrejsku knjigu fabula i bajki ne želi opravdati, kako mu se to u Samsonovu razgovoru predbacuje kao prigovor što ga je sam stvorio, već je želi objasniti. Bio je očaran sjajnom poezijom Biblije, toliko očaran da je vjerovao da može reći: »Kad bi se djeci mogle ispričati sve priče, kao što Knjiga o sucima i Samuelova knjiga opisuju svoje, djeca bi ih sve naučila kao poeziju.«

Svojim »Prologom na nebu« Goethe je uvrstio Boga Oca kao osobu u dramatici, pošto ga je Lessing u »Nathanu« pretvorio u ideju. Socijalni principi kršćanstva, za koje je kasnije Marks kazao da su podmukli u usporedbi s revolucionarnim proleterijatom, kao i njegove izreke o svjetonazorima — ono što kršćanstvo čini religijom — su se pri tome za Herdera i Goethea nalazili duboko u pozadini, kao što su se ti principi od tada naočigled sve više povlačili u pozadinu. Umjetnost je dokidala jučerašnju religiju. Proces dokidanja religije po estetici i umjetnosti je ipak isto toliko star, kao i sama religija. Hezoid nije bio prvi, niti Hegel posljednji koji je to pokušao.

Herder je pokušao prikazati Bibliju kao obrazovno sredstvo. Svojeg je najmilijeg čitatelja vidio »među ljubiteljima najstarije, najjednostavnije, pa možda i najsrdačnije poezije na zemlji, među ljubiteljima najstarije povijesti ljudskoga duha i srca«. Ta ulazna vrata što ih je otvorio Herder će odsad biti za sva vremena otvorena. Ne može ih zatvoriti nijedna crkvena dogma, koja — što ostaje neosporno — sa svoje strane veže ljude za tu knjigu tako da oni u njoj vide središte svojega življenja i razmišljanja.

Međutim, biblijski mitovi, kao i Homerovi epovi, poprimaju svoju estetsku vrijednost ne zbog religioznosti pjesnika, već zbog harmonije objektivnih zakonitosti društvenoga razvoja s njihovim subjektivnim oblikovanjem. U tom oni nalaze svoje ekvivalente u velikim dijelovima likovne umjetnosti kao i umjetnosti riječi kad god ih te umjetnosti odaberu kao motivi. Pri tome ubrzo postaje jasno pripada li koje umjetničko djelo religioznoj umjetnosti ili ne. Jer, svako istinski veliko, višeslojno umjetničko djelo prelazi prag historijske ograničenosti religijom, čim se nanovo recipira. Biblijski mitovi pripadaju među njih. Njihove će slike zadržati svoje mjesto u estetskoj svijesti čak i onda kada više neće biti onih pokušaja da se biblijski mitovi integriraju u današnjicu na način kako to pobožna samosvijest još uvijek radi.

Pri tome je sigurno da u Hegelovu smislu za umjetnost postoje spoznaje biblijske religije koje bi valjalo ukinuti. Velika slika biblijske mitologije za očekivano vrijeme konačnoga spasa je proročko viđenje mačeva prekovanih u lemeše plugova (vidi XIV, 1, e). Neki je sovjetski kipar načinio takav spomenik za sjedište Ujedinjenih naroda. Slika goluba, koji donosi mir i izmirenje, već odavna nije ograničena samo na oltare, a proslavljeno blaženstvo miroljubivog zajedničkog života braće nije dobilo svoj konačni oblik samo u Schillerovoj »Odi radosti«, kako ju je Beethoven prihvatio u završnom zboru svoje Devete simfonije.

Početak svijeta nije bio takav kako ga zamišlja biblijski mit. Ni svršetak svijeta neće biti onakav kako ga zamišlja biblijski mit. Još uvijek nije došlo do »rješenja zagonetke ljudske povijesti« (Marx). Međutim, biblijska mitologija kao i grčka, anticipira parcijalna rješenja i parcijalne spoznaje, jer pokušava veliku temu o čovječnosti svojega Boga, koji želi ljudski svijet, prikazati kao smisao historijskog ponašanja čovjeka.

Dodatak

Objašnjenje važnih pojmova

Adamov testament (Testamentum Adae) — Kršćansko apokrifno djelo tradirano na sirijskom jeziku. Vjerojatno je nastalo u 3. stoljeću n. e. Bilo je rašireno u Bizantu, Aleksandriji i Etiopiji. U obliku Apokalipse, Adam, prvi čovjek razotkriva cijelu priču o spasu i najavljuje Krista kao Spasitelja.

Adyton — (grč.) Najsvetija, za laike i nesvećeničke kultne službenike nepristupačna prostorija u hramu.

Amarnski dokumenti — Potječu iz arhive palače u Ahetatonu, glavnom gradu Egipta za Amenofisa IV Ehnatona na istočnoj obali Nila, između Memfisa i Tebe. Iz njih se može zaključiti o prilikama u Palestini — Siriji, jer su pošiljatelji bili većinom knezovi iz tih zemalja. U cijelosti su pisani klinastim pismom. Amarna je moderni naziv za Ahetaton koji je bio nastanjen samo približno dvadeset godina (otprilike 1375—1355 pr. n. e.).

Apokalipse — U Bibliji tekstovi Izaije, Daniela, Ezekijela i Ivanova Otkrivenja. Izvanbiblijske apokalipse postoje u Henoka, Baruha, Adama, Ezre, Jakova, Pavla i Petra, pri čemu su dotični pisci, dakako, samo posudili ta imena (vidi također Apokaliptiku).

Apokaliptika — (grč. apokalyptein: otkriti, razotkriti) Apokaliptika je svijet oblika u literaturi i umjetnosti koji opisuje buduće događaje u prostoru i vremenu. Zbog toga su apokaliptičke slike mitske. Mitologeme apokaliptike su starije od nje same. Apokalipse (sažetak očekivanja od budućnosti) nastaju u Palestini približno od 3. st. pr. n. e. naovamo, otkako je pobožno vjerovanje prebacilo u eshatologiju pozitivnu promjenu sudbine (v. također Eshatologija).

Apokrifi — (grč. apokryptein: sakriti) Sveta pisma koju nisu kanonska, tj. nisu dobila teologijsku potvrdu kao od Boga objavljeno sveto pismo. Među starozavjetnim knjigama ovamo pripadaju Judita Sapientia Salomonis (Salomonova mudrost), Tobija, Isus Sirahov, Baruh I i II Makabejci, te pojedini dijelovi Estere, Priča o Suzani i Danielu, o Belu babilonskom, o Zmaju babilonskom, Molitva Azarje, Pjevanje trojice ljudi u ognjenoj peći i Manašeova molitva. U Lutherovim biblijama one se još uvijek navode. Rimokatolička crkva ih je nazvala deuterokanonskima; kao apokrifni su ovdje označeni oni spisi koje inače Židovi i druge kršćanske konfesije označavaju kao pseudoepigrafe. Ovamo pripadaju, na primjer, knjige Henok i III i IV Ezra. Među novozavjetne apokriife općenito svi ubrajaju veliki broj spisa (usporedi Henneske-Schneemelcher: Neutestamentliche Apokryphen, 2 sveska, Berlin 1967).

Apostol — (grč. apostellein: odaslati, poslati) Opunomoćeni glasnik ili poslanik. Apostolima je zbog toga nazvano prvih dvanaest Isusovih učenika koje je Isus sam pozvao (Marko 6, 30 i Matej 10, 2), kao i prvi propovjednici koji su kao misionari pošli iz Jeruzalema (Djela apostolska 14, 4).

Aram, Aramejci — Biblijsko skupno ime za semitska plemena koja su u 2. stoljeću pr. n. e. prodrli u Siriju i oko 1000. godine osnovala moćnu državu s glavnim gradom Damaskom. Njihov je jezik bio govorni jezik Prednjega Orijenta sve do u 1. stoljeće n. e. Isus je zasigurno govorio aramejskim jezikom.

Ašera — Vjerojatno ime neke amorejske boginje. Idenična je s Ištar i Aštarte. Još u doba Jeremije su je obožavali kao kraljicu neba (Jeremija 7, 18). Mnogobrojne figure od gline, pronađene u Jeruzalemu, ističu njezinu prirodu boginje plodnosti. Prema njoj je nazvano i kultno stablo Ašera koje se, pokraj Mašebe, muškoga pandana, pojavljuje kao sastavni dio kanaanskog kultnog uređenja.

Baal Sidon — Gradski bog Sidona. Baal je (vidi VIII, 2) kanaansko ime božje i znači gospodin. Većina literature o Baalu je sačuvana u Ugaritu. Tamo Alijan potiskuje staroga El.

Crkva — Riječ iz kasnogrčkog (bizantinskog) jezika »oikia kyrike«, »kuća Gospodina«, je kao posuđenica prodrla u mnoge jezike. »Gospodin« u tom smislu je uvijek bio Krist. Iz prvotne oznake za kakvu zgradu je taj pojam prešao i na zajednicu vjernika, što je na hebrejskom inače »gahal«, grčki »ekklesia«.

Davidov Sin — Počasni naslov što je pridano Isusu (Marko 10, 47 i Matej 9, 27). Kao što se može razabrati iz apokrifnog Salomonovog Psalma 17 ili iz IV knjige Ezra, židovstvo je očekivalo konačnog kralja spasitelja iz doma Davidova (II Samuel 7, 14). Naziv Davidov sin je vezan za očekivanje Mesije.

Deuteronomij — (grč.) Drugi Zakon; naziv za V knjigu Mojslja. Deuteronomijski — kao od toga izvedeni pridjev — karakterizira utjecaje misli te Knjige na istodobno nastale tekstove Staroga zavjeta. Određena teologomena što su utjecala na druge knjige su nazvana deuteronomističkima.

Dijaspora — (grč.) Označava ponajprije razasutost Zidova poslije razaranja Hrama po cijelom antičkom svijetu. Prenosi se također na kršćanstvo. Život u dijaspori znači život u okolini koja je različita od konfesijski ili religijski određenog vlastitog stava.

Edom — U zemlju Edom (I Mojsije 25, 30) pripadaju tri djela: 1. Seir, južno od Negeba (Jošua 15, 1; IV Mojsije 24, 18), 2. jarak južno od Mrtvog mora do Akabskog zaljeva (II Kraljevi 3, 8), 3. istočno odavde položeno stjenovito gorje, zapravo Edom (IV Mojsije 20, 17). U Edomu se nalazi Petra sa svojim stjenovitim svetištima i nabatejskim grobovima (vidi Nabatejci).

Eneateuh — (grč. ennea: devet) Obuhvaća prvih devet knjiga Staroga zavjeta, naime, pet knjiga Mojsijevih, Jošuu, Suce, Samuela i Kraljeve, jer se u njima još mogu pronaći pojedini izvori Mojsijeva Pentateuha.

Eseni — Židovska sekta koja je postojala u oba stoljeća oko prekretnice vremena i imala snažno razvijenu eshatologijsku misao. Bila je u proturječju spram Hrama u Jeruzalemu. Iscrpniji podaci o njoj su postali poznati poslije otkrića u Kumranu (vidi III, 4, 3).

Eshatologija — (grč. eschatos: posljednje) 1. učenje o posljednjem vremenu i stvarima. U njoj se u obliku anticipacije budućnosti izriče radikalna kritika nad sadašnjošću. Ona je totalna negacija negacije postojećeg svijeta. Eshatologija očekuje preokret zbog izravne intervencije Boga ili pak zbog kojega heroja što ga je on poslao, Mesije, Krista, Sina Čovječjega ili Davidova Sina, Sluge Božjega; 2. ona označava učenje o posljednjim stvarima također u smislu svijeta koji subjektivno dolazi kasnije, o životu poslije smrti. U tom se značenju uopće ne pojavljuje u Starom zavjetu, a u Novom zavjetu samo na pojedinim mjestima. Ona je tek crkveno-povijesnom razdoblju polagano potiskivala očekivanja spomenuta pod 1.

Etiologija — Učenje o uzrocima određenih pojava oblika ljudskoga društva. Tako je, na primjer, etiologija kulta učenja o uzrocima nastajanja kojega kulta.

Evandjelje — (grč. euangelion) Prvotno, u novozavjetnim poslanicama »radosna vijest«, učenje Isusa Krista o spasu, pod kojim se prvotno podrazumijevao govor, usmena predaja, propovijed. U 2. stoljeću je taj pojam prenesen na izvještaje »Evandelista« o Isusu. Time je nastao literarno-znanstveni pojam, koji inače u antičkoj literaturi ne nailazi ni na kakvu paralelu. Danas se taj pojam upotrebljava u oba značenja.

Farizeji — (hebr. peruschim: izdvojeni) Označava židovski pokret koji je proistekao od Hasidejaca, pobožnih revnosnika za vjeru iz razdoblja Makabejaca. Njegovi napadi su usmjereni protiv dinastije Hasmonejaca (vidi Makabejci), u kojima on vidi uzrok otpadništva, kao i protiv Saducejaca (vidi tamo), koji su smisaono poštovanje Toraha povezivali sa snažnom otvorenošću spram svijeta. Farizeji su u Novom zavjetu prikazani kao zastupnici licemjerne zakonitosti.

Gnoza — (grč: spoznaja) Znanje za božanske tajne što ostaje rezervirano za odabrane. U 2. stoljeću n. e. je postojao veliki broj takvih skupina s različitim tajnim učenjima. Taj je pokret nazvan gnosticizmom. Gnostik koji pripada takvoj skupini, vjeruje da je božanske prirode i da je božanskom gnozom vraćen u stanje božanstva, u carstvo svjetla, i to iz ovoga svijeta, tj. iz carstva tmine.

Heksateuh — (grč.) Knjiga u šest svitaka: Pet knjiga Mojsijevih zajedno s Knjigom Jošue.

Heroj — (grč.) Bogu slično nadljudsko biće. Mitski plemenski oci, herojski ratnici, osnivači država i hramova postaju heroji; heroji mogu postati bogovi, a bogovi mogu postati heroji. Heros eponymos označava heroja koji ima isto ime kao i neki narod; većinom je to mitski praotac naroda.

Hilijazam — (grč. Chilioi: tisuća) Učenje o dolasku sto tisućgodišnjega carstva blaženstva i slobode. Učenje nastaje približno u 2. stoljeću pr. n. e. Ukorijenjeno je u apokaliptici i eshatologiji (vidi tamo).

Hramska bludnica — (grč. hierodule, hebr. kedeše) Povremeno su bile bogato zastupljene u jeruzalemskom Hramu. Pripadale su starim kultovima plodnosti i odavale su se kulturnoj prostituciji. Isto je tako postojala muška kulturna prostitucija.

Kanon, biblijski — Po Crkvi priznati popis biblijskih spisa kao dokumenta o objavi Božjoj. Popis koji je određen na Koncilu u Firenci 1442. godine vrijedi još i danas. Luther je preuzeo Kanon, međutim, starozavjetne apokriife (vidi tamo) je proglasio nekanonskima. Calvin ih je u cijelosti isključio.

Kerubi — Nositelji prijestolja, nad kojim se pojavljuje Bog. Tako su i opisani (Ezekiel 10, 1—20). Oni štite vrt Božji (Ezekiel 28, 13, 14, 16), edenski vrt (I Mojsije 3, 24) i aditon u jeruzalemskom Hramu (I Kraljevi 6, 23—28).

Krist — Vidi Mesija.

Kovčeg — Vidi Kovčeg saveza.

Kovčeg saveza — Stari, zajednički kulturni idol izraelskih plemena. Bio je to paladij plemena (IV Mojsije 10, 35—36). Kasnije, pošto ga je Salomon prenio u Hram, on postaje prijestolje Boga, a 586. pr. n. e., tj. prilikom razaranja Jeruzalema nestaje.

Logos — Ta je grčka riječ prvotno označavala priču, znanje, riječ, račun, dokument, broj, vrijednost. U jeziku Novoga zavjeta ona je označavala riječi Isusa Krista kao volje Božje da spasi svijet, riječ samoga Boga (Ivan 1; I Korinćanima 1, 17—18). Novozavjetni pisci su time prihvatili misao koja je već u Židovstvu bila spominjana, a ono je već od 2. stoljeća pr. n. e. uzimalo mudrost i riječ za pojavne oblike Jahve.

Makabejci — Potomci Matatije iz Modina iz roda Hasmonovog. Matatija je vodio židovsku opoziciju protiv Seleukovića Antioha IV Epifana, koji je pokušao helenizirati židovski kult. O tome raspravlja, prije svega, I knjiga Makabejci, koja je nastala oko 100. godine pr. n. e.

Mašebe — vidi Ašera

Mesija — (hebrejski isto što i grčki christos: Pomazanik) Označava od Boga pomazanoga, kralja, velikog svećenika, kraljevskoga Spasitelja (otkupitelja, Izbavitelja). U Izraelu je očekivanje tog Mesije staro kao i kraljevstvo. Ono uključuje najžešću kritiku protiv kraljevstva u Izraelu. Očekivanje Mesije je poslije 7. stoljeća pr. n. e. povezano s očekivanjem Sluge Božjega (vidi tamo), a osobito je živnulo u stoljeću prije prijelomnice vremena.

Nabatejci (Edom): Arapska plemena koja su u 1. stoljeću pr. n. e. i n. e. osnovala veliku državu što se protezala od zemlje istočno od Jordana do Damaska. Godine 106. ta je država podlegla premoći Rima. Glavni je grad bio Petra, u kojem se 25. prosinca svake godine slavila svečanost glavnoga boga Dusaresa, nekog starog boga sunca.

Nehuštan — Naziv za mjedenu zmiju što je u Jeruzalemu kultno obožavana još pod kraljem Ezekijom (II Kraljevi 18, 4). Nekoć je ona označavala žensko božanstvo. Njezino ime nosi i majka kralja Jude Jojakina (II Kraljevi 24, 8; vidi također V, 3).

Nikanor — Poznati sirijski vojskovođa i zakleti neprijatelj hrama u Jeruzalemu. U spomen na njegov poraz i smrt po Makabejcima je od 161. godine pr. n. e. u Jeruzalemu slavljena Nikanorova svečanost (vidi XI, 2, 2). O tome iscrpno izvještava II Makabejci, što je nastala u posljednjoj trećini 1. stoljeća.

Parusija — (grč.) Dolazak. Prvi pristalice Isusa su očekivali dolazak Isusa Krista s neba da bi sudio i otkupio svijet još za njihovoga života. U spomen na njegovo prvo rođenje, pojam parusija je poprimio značenje »ponovni dolazak«.

Patristika — (lat. pater: otac) Označava učenje velikih filozofa i teologa kršćanstva sve do u 7. stoljeće. Najstariji su apostolski oci (vremenski su najbliži apostolima), dok su oni kasniji (u 2. stoljeću) apologetski oci.

Pentateuh — (grč.) Kao knjiga od pet svitaka označava pet Mojsijevih knjiga, što su ih Židovi uvijek nazivali Torah (Zakon).

Prokletstvo — Prokletstvo Božje, po nalogu Jahve, da bi se njegov narod održao u čistoći od drugih naroda i bogova. Izvršava se ubijanjem svega živoga (na primjer, I Samuel 15, 3). To vrijedi i za Novi zavjet (Matej 18, 8). Tek u dolazećem kraljevstvu apokalipse prokletstva više neće biti (Otkrivenje 22, 3).

Prorok — (grč. profetes) Izraz za hebrejskog »nabi«. Prorok je organ objave kojega boga. Zbog toga i Mojsija označavaju kao proroka. Rani stupanj je kultno proroštvo. Ovdje je prorok ujedno i svećenik. Biblijski prototipovi jesu, na primjer, Samuel, Ilija i Elizej. Putujući proroci koji su pisali, na primjer, Jeremija i Ezekiel, potječu većinom iz koje depravirane svećeničke obitelji i spram svojih tlačitelja (kraljeva i njihovih svećenika) zastupaju interese onih koji su zajedno s njima podjarmljeni. Žestina proroka ih je uvijek dovodila u konflikte s okolinom.

Protoevanđelje — (grč. protos: prvi) Označava ponajprije kristologijski protumačeni tekst I Mojsije 3, 15 gdje je rod žene, koji satire glavu zmije, protumačen kao Krist. Ta se tradicija može dokazati u Crkvi poslije 4. stoljeća. Apokrifno Jakovljevo Evanđelje, koje je također nazvano protoevanđeljem, je legendarni prikaz Isusova djetinjstva i potječe iz 3. stoljeća.

Saduceji — Tako su, prema svom navodnom pretku, svećeniku Sadoku kojega je postavio Salomon, nazvani predstavnici jeruzalemskog svećenstva, koji su zastupali gledište da je Židovima dopušteno sve ako poštuju doslovni Zakon Mojsija. Odbijali su sve dodatke i proširenja, o kojima su govorili farizeji. Bili su u dobrim odnosima s Hasmonejcima t Rimljanima i negirali su, osim vjere u anđela i demone, također ustajanje od mrtvih.

Samarijanci — Potomci starih stanovnika Sjeverne države oko Samarije, koji još danas žive pokraj Nablusa u Palestini. Samarija je nekoć bila glavni grad Sjeverne države Izraela. Od sredine 4 stojeća pr. n. e. žive odvojeno od Jeruzalema. Još su danas najkonzervativnija jezgra Židovstva, jer imaju samo jednu Svetu knjigu, Pentateuh. I danas još svetkuju svečanost Pashe sa žrtvovanjem prema preddeuteronomijskom obredu na gori Garizim, pošto je njihov hram razoren 128. godine pr. n. e. Uvelike su sudjelovali u preuzimanju židovskog misaonog dobra u gnosticističke sekte. Samarijanac se može biti samo u Nablusu. Njihov bog Jahve je ostao lokalni bog.

Septaginta — (lat: sedamdeset) Oznaka za grčki prijevod Staroga zavjeta, što ga je prema legendi Aristejevoga dokumenta u Aleksandriji u 3. stoljeću pr. n. e. dovršilo sedamdeset židovskih učenjaka. To je prvi cjelokupni prijevod Staroga zavjeta na nesemitski jezik; u usporedbi s hebrejskih rukopisima, konzervirao je mnogobrojne osobitosti koje su djelimice starije od sada važećega hebrejskog teksta.

Seraf — (seraphim): Mitsko biće s krilima. Zaštitnici su Jahvina hrama i njemu služe. Oni predstavljaju kor anđela koji pjeva u Jahvinu Domu. Njihovo ime vjerojatno potječe od hebrejskoga glagola saraph: gorjeti.

Sin čovječji — Pojam potječe iz eshatologijskog očekivanja Spasitelja, na koje nailazimo već u Daniela 7. Na takvo očekivanje nailazimo i u apokrifnom etiopijskom Henoku 37—71. Prvi kršćanski interpreti su taj pojam povezali s Isusom i njegovo su djelo opisali unutar te tradicije koja je već u starom vijeku bila povezana s očekivanjem Mesije (Marko 2, 10; 8, 31. 38; 13, 26; 14, 62).

Sluga Božji — Taj se pojam zasniva, kao mesijanski naslov, na starozavjetnoj tradiciji patećega Sluge Božjega, prema Izaiji 53. Istina, ne pojavljuje se kao izravni kristologijski naslov, no prvi su se kršćanski pjesnici pridržavali te tradicije opisujući djelovanje Isusa Krista (Marko 1, 10; 8, 31; 10, 45; Matej 12, 8; Luka 22, 37; 23, 35; 24, 26). To mitopoetsko djeluje čisto kršćansko. Židovstvo, naime, pod izrazom Sluga Božji uvijek razumije samo sebe (usp. XIV 2, c; XIV, 2, 4).

Suci — (hebr. šophetim) Heroji ranoga razdoblja Izraelu, koji su između smrti Jošije i proroka Samuela uveliko utjecali ni sudbinu Izraelskih plemena. Njihova je stvarna funkcija bila ona vojskovođe plemenske vojske. Međutim, izvještaji o njima pokazuju da oni većinom nisu bili izraelićani, već kraljevi manjih mjesta između izraelskih plemena. Vjerojatno su pojedina plemena s takvim kanaanskim kraljevima zaključila ugovore o zaštiti. Razlikujemo šest velikih sudaca (Otniel, Ohad, Barak, Gideon, Jefta i Samson) od šest malih sudaca. Broj dvanaest je mitska veličina i označava »puno vrijeme«.

Teoforičan — (grč. ferein: nositi) Karakteristika imena i pojmova koji kao integrirani sastavni dio imaju koje ime božje. Sintaktički su teoforična imena složena imena: Ivan, Hebrejski Johanan je takvo ime, a znači »Jahve je prijazan«.

Zaratustra (grč. Zoroaster) — Smatraju ga osnivačem parsizma. Utemeljitelj je strogo monolatrijske vjere u Boga. Ahura Mazda je veliki i do- bri bog svjetla, koji se bori protiv zloga Ahrimana. Zaratustra time uvodi dualizam. Jamačno je djelovao oko 8. stoljeća pr. n. e. u Iranu.

Žrtva paljenica — Zacijelo najopćenitiji i najčešći način žrtvovanja (III Mojsije 1, 3). Žrtvovala bi se cijela žrtva, i to samo muške životinje, ali ipak bez kože ili krzna ili perja. Krv bi se prethodno poprskala po žrtveniku.

Žrtvenik — U biblijskom jeziku označava mjesto na kojem se prinose žrtve bogovima.

Prvotno se žrtvenik (oltar) kao mjesto za prinošenje žrtva paljenica gradi od gruboga kamena. U Saiomonovu Hramu je žrtvenik bio načinjen od zlata (I Kraljevi 7, 48).

Vremenska tablica

Osim godina iz povijesti Palestine, naznačeni su također najvažniji datumi iz drugih država, važnih za Izrael. Riječ je samo o približno naznačenim godinama.

I Do podjele države Izrael

Izrael

1350. useljenje u Kanaan
oko 1300—1050. razdoblje Sudaca

oko 1050. Samuel, prorok
1032—1012. Saul prvi kralj
1012—972. David
972—932. Salomon, izgradnja Hrama

932. podjela države
Pojava elohističkog, jahvističkog i
laičkog izvora

Egipat

oko 1400. Egipat vlada Palestinom

Država Hetita uzdrmala egipatsku vladavinu u Palestini
oko 1250. Ramzes II
1225—1215. Merneptah
1165—1085. Ramzes IV—IX

Ašur-Babilon

oko 1230. Nabukodonozor I babilonski

964—933. Tiglatpileser II
(Tukulti-apil-Ešara) Ašurski

II Od podjele države do 587

Juda

932—916. Roboam

874—850. Jošafat

850—843. Joram

843—842. Ahazja

842—836. Atalija

836—797. Joaš

779—739. Azarja (Uzija)

739—734. Jotam

734—719. Ahaz

Izrael

932—911. Jeroboam

886—875. Omri

875—854. Ahab. Prorok Elizej

Borbe s kraljevima Sirije

854—853. Ahazja

842. Jehu istrebljuje kuću i dokida službu Baalu

842—815. Jehu

799—784. Joaš

784—744. Jeroboam II, posljednje raz-
doblje sjaja u Izraelu

oko 760. Amos prorok

oko 750. Knjiga Hošee

744. Početak raspada države

743. Zaharija

*Egipat**Siriya, Asirija, Babilon*oko 845. Hazael Siriski, pritiskuje
Judu i Izrael

842. Salmanasar III Ašurski

745—727. Tiglatpileser III Ašurski

735—734. sirijsko-efraimski rat

oko 740—690. Izaija, Mihej, proroci

733—725. Hošea

724—722. Zauzeta Samarija
Konac države Izrael

733—732. Tiglatpileser Ašurski razara državu s glavnim gradom Damaskom
727—722. Salmanasar V Ašurski obara Hošeu i opsjeda Samariju

oko 720. Šešonk I Egipatski
722—705. Sargon II Asirski

Juda

719—691. Ezekija

701. Sanherib dolazi pred Jeruzalem

Sirijska, Asirija, Babilon, Egipat

705—681. Sanherib Ašurski

681—669. U Egiptu 25. i 26. dinastija Saita i Nubijaca.

Asarhadon Ašurski pokorava Egipat

669—625. Asurbanipal Ašurski

oko 660. Egipat nezavisan pod Psametihom I.

oko 650. Medija samostalna država

oko 625. upadi Skita u Prednju Aziju

625. Babilon nezavisan pod Nabopolasarom od Ašura

614—612. Nabopolasar Babilonski i kralj Medijaca savladavaju državu Ašur. Zauzeta Niniva. Ostatak postoji do 609 (606?).

638—608. Jošija, posljednji procvat

Jude

626—580. Jeremija, prorok

622. Reformacija Jošije. Deuteronomij

oko 620. Nahum, prorok

608. Jošija pada kod Migida

608. Joahaz

608—598. Jojakim, postavljen po Nehu

Jojakim se pokorava kralju Babilona, a kasnije otpada

597. Jojakin, Jojakimov sin, odveden u Babilon

Prvo vođenje u sužanjstvo.

597—587. Sidkija

592—570. Ezekiel, prorok

Sidkija otpada od Babilona

589—587. Opsada i zauzeće Jeruzalema

Drugo odvođenje. Babilonsko sužanjstvo

610—594. Neho u Egiptu

605. Neho potučen po Nabukodonozoru II kod Karkemiša

605—562. Nabukodonozor u Babilonu

III Od razaranja Jeruzalema do Nehemije

Juda

538. Kir dopušta povratak iz Babilona Jošua i Zerubabel

520—516. Gradnja Hrama

Hagaj i Zaharija, proroci

458. Ezra dolazi s punomoći Artakserksa I u Jeruzalem

450. (?) Malahija, prorok

445. Nehemija u Jeruzalemu. Objava zakona po Ezri i obvezivanje naroda na nj.

oko 400. početak pismenog fiksiranja svećeničke tradicije

Babilon, Perzija

555—539. Nabonid, posljednji kralj Babilona

558—529. Kir II, kralj Perzije, 550. pokorava Medijce,

546. razara lidijsko carstvo

538. zauzima Babilon

525. Egipat perzijska provincija do 332.

Kambiz osvaja Egipat

521—486. Darije I u Perziji

485—465. Kserkso («Ahasver« u Bibliji)

465—424. Artakserkso I Longimanus

IV Palestina u helenističko doba

Palestina

332. Palestina pod makedonskom vlašću

323—301. Palestina pod raznim gospodarima

301—198. Palestina pod egipatskim gospodstvom

198. Palestina pod sirijskim gospodstvom

168. Antioh IV pljačka Hram u Jeruzalemu,

zabranjuje židovsku službu božju

167. Svećenik Matatija u Modinu započinje sa svojih pet sinova borbu protiv potlačenosti

166. Juda Makabejac pobjeđuje Sirijce kod Emanusa, zauzima

165. Jeruzalem (osim utvrde) i čisti Hram

160. Pad Jude. Jonatan, Judin brat, na čelu Makabejske stranke

142. Šimun, veliki svećenik. Priznata samostalnost Judeje

Aleksandrovo carstvo i države poslije njega

336—331. Aleksandar Veliki pobjeđuje Darija III Kodo-
manosa. Kraj perzijskoga carstva

332. Aleksandar Veliki u Siriji, Palestini, Egiptu.

Utemeljenje grada Aleksandrije

323. Aleksandrovi nasljednici, dijadosi

323—285. Ptolomej I u Egiptu

(Ptolomejevići do 30. pr. n. e.)

312. Seleuk I u Siriji (Seleukovići do 64. pr. n. e.)

222—187. Antioh III Veliki u Siriji

176—164. Antioh IV Epifan u Siriji

164. Antioh V Eupator u Siriji

162. Demetrije I ubija Antioha V i Liziju

141. Voljom naroda Šimun postaje nasljedni veliki svećenik, vojskovođa i vođa naroda. Dinastija Makabejaca ili Hasmonejaca.

63. Pompej osvaja Hram i ruši makabejsko kraljevstvo. Palestina pod rimskim gospodstvom.

Hirkan veliki svećenik i etnarh.

Antipater stvarni vladar zemljom.

40. Herod, Antipaterov sin, u Rimu proglašen kraljem

37—4. Herod Veliki

30. August potvrđuje Heroda

64. Pompej ruši sirijsku državu

Aleksandrovo carstvo i države poslije njega

31. Oktavijanova pobjeda nad Antonijem kod Akcija

30. pr. n. e. — 14. n. e. Oktavijan August

V Palestina kao rimska provincija

Palestina

- 4. pr. n. e. Herod umire. Njegovi sinovi:
- 6. n. e. Arhelaj etnarh Judeje i Samarije
- 39. n. e. Herod Antipa, tetarh (četverovlasnik) Galileje i Pereje
- 6. n. e. Arhelaj smijenjen. Judeja pod rimskim prokuratorima.
- 26—36. Poncije Pilat, prokurator Judeje
- oko 27. nastup Isusa
- oko 30. Isusova smrt
- 37. Herod Agripa I 41—44. kralj u Jeruzalemu

- oko 55. Feliks prokurator. Pavao uhvaćen.
- oko 60. Festur prokurator
- 63. Pavao pogubljen u Rimu
- 64. Petar umro u Rimu
- 66. Židovski ustanak u Palestini
- 67—69. Vespazijan u Galileji, Pereji i južnoj Judi
- 70. Tit opsjeda i razara Jeruzalem

Rimsko carstvo

30. pr. n. e. — 14. n. e. Oktavijan August

14—37. Tiberije

37—41. Gaj Kaligula

41—54. Klaudije

54—68. Neron

64. Požar Rima. Neron progoni kršćane.

68. Neronov kraj. Galba, Oton I Videlije u Rimu.

69. Vespazijan proglašen za cara

Literatura

Tekstualna izdanja

- Aistleitner, Josef: Die mythologischen und kultischen Texte aus Ras Schamra. Budapest 1959.
Biblia Hebraica. Izdanje Rudolf Kittel. Stuttgart 1937.
Der Bom Judas. Legenden, Marchen und Erzählungen. Gesammelt von Micha Josef bin Gorion. Novo izdanje Emanuel bin Gorion, Leipzig 1963.
Die Heilige Schrift des Alten Testaments. Izdanje Eduard Kautzsch. Tiibingen 1909.
Die Umwelt des Urchristentums. Izdanje Johannes Leipoldt und Walter Grundmann. Sv. 2: Tekstovi Berlin 1967; Sv. 3: Slike, Berlin 1966.
Eberhard, Otto: Aus Palastinas Legendenschatz, Berlin 1958.
Gressmann, Hugo: Altorientalische Texte zum Alten Testament. Berlin-Leipzig. 1926. Grimal, Pierre: Mythen der Volker, Sv. 3. Sv. 1, Frankfurt — Hamburg 1967.
Lehmann, Eduard/Haas, Hans: Textbuch zur Religionsgeschichte. Leipzig 1922.
Novum Testamentum Graece, 23. izdanje Erwin Nestle i Kurt Aland. Stuttgart 1957.

Leksici i priručnici

- Awdijew, Vladimir Iljitsch: Geschichte des alten Orients. Berlin 1953.
Beltz, Walter: Tor der Gotter. Altorientalische Mvthologie, Berlin 1978.
Bernhardt, Karl-Heinz: Die Umvvelt des Alten Testaments. Sv. 1, Berlin 1967.
Bilderatlas zur Religionsgeschichte. Izdanje Hans Haas. Lieferung 2—4: Agyptische Religion. Leipzig 1924.; Lieferung 6: Babylonisch-assyrische Religion. Leipzig 1925; Lieferung 9—11: Die Religion in der Umwelt des Urchristentums. Leipzig 1926.
Chantepie de la Saussaye: Lehrbuch der Religionsgeschichte. 4 izdanje Alfred Bertholet i Edvard Lehmann, sv. 2, Tiibingen 1925.
Die Umvvelt des Urchristentums. Izdanje Johannes Leipoldt i VValter Grundmann. Sv. 1: Darstellung des neutestamentlichen Zeitalters. Berlin 1965.
Handbuch der Orientalistik. Izdanje B. Spuler. Dio 1, sv. 8 poglavlje 2: Religionsgeschichte der Orients in der Zeit der VVeltreligionen. Leiden 1961.
Leipoldt, Johannes/Morenz, Siegfried: Heilige Schriften, Leipzig 1953.
Noth, Martin: Geschichte israels. Berlin 1953.
Ranke-Graves, Robert: Griechische Mythologie, sv. 2, Hamburg 1968.
Shukow, I. M., i dr.: VVellgeschichte in 10 Bander. Sv. 1, Berlin 1961.
Trencsenyi-Waldapfel, Imre: Die Tochter der Erinnerung, Gotter- und Heldensagen der Griechen und Romer mit einem Ausblick auf die vergleichende Mythologie. 5. izd., Berlin 1971.

Pojedinačni prikazi i istraživanja

- Beltz, VValter: Die Kelebtraditionen im Alten Testament. Stuttgart 1974.
Brentjes, Burchard: Land zvvischen den Stromen. Leipzig 1963.
Brentjes, Burchard: Von Schanidar bis Akkad. Leipzig 1968.
Die Produktivkräfte in der Geschichte. Izdanje VVolfgang Jonas 3 Sv, sv. 1, Berlin 1969.
Dornseiff, Franz: Antike und alter Orient. Interpretationen. 2. izdanje, Leipzig 1959.
Eissfeldt, Otto: Einleitung in das Alte Testament, Tubingen 1956.
Engels, Friedrich: Der Ursprung der Familie, des Privat-eigentums und des Staats. U djela Marksa i Engelsa. Sv. 21, Berlin 1969, str. 25—173.
Engels, Friedrich: Zur Geschichte des Urchristentums. U Djela Marksa i Engelsa. Sv. 22, Berlin 1970, str. 447—473.
Feine-Behm, Einleitung in das Neue Testament. Leipzig 1965.
Grant, Michael: Mittelmeerkulturen in der Antike, Miinchen 1974.
Klengel, Horst: Geschichte und Kultur Altsyriens. Leipzig 1967.
Klengel, Horst: Zwischen Zelt und Palast. Leipzig 1972.
Kosidowski, Zenon: Die Sonne war ihr Gott. Berlin 1961.
Lenin, W. I.: Ober die Religion. Berlin 1956.
Marx, Karl/Engels, Friedrich: Ober die Religion, Berlin 1958.
Morenz, Siegfried: Gott und Mensch im Alten Agypten, Leipzig 1964.
Ranovic, Abraham Borisovic: O rannem christianstve. Moskau 1959 (rus.).
Rudolph, Johanna: Lebendiges Erbe, Leipzig 1972.
Schvveitzer, Albert: Geschichte der Leben-Jesu-Forschung. Berlin 1972.
Strauss, David Friedrich: Das Leben Jesu. Leipzig 1874.
Vergote, Jos.: Joseph en Egypte, Genese 37—50 a la lumiere des etudes egyptologiennes recentes. Orientalia et Biblica Lovansiana XI, Lowen 1959.
Von Sinuhe bis Nebukadnezar, Dokumente aus der Umwelt des Alten Testaments. Izdanje Alfred Jepsen. Berlin 1975.
Weimann, Robert: Literaturgeschichte und Mythologie. Berlin-Weimar 1972.
Westermann, Claus: Genesis. Svezak 1, 2. izdanje, Neuekirchen 1976.

Kazalo imena

- Abd-al-Malik 237
Abdihpa, kralj Urusalima 231, 233
(Jeruzalema)
Abel 64, 65, 78, 80, 186
Abigajla 211
Abijam 223
Abimelek, kralj Gerara 48, 93, 94, 98, 99
Abimelek, kralj Izraela 169, 171, 172, 205, 205, 206
Abinoam 166
Abišaga iz Šunama 212
Abraham (Abram) 48, 62, 65, 66, 91—97, 99, 100, 101, 105, 106, 120, 121, 125, 160, 163, 174, 229, 241, 263
Abram (Abraham) 91, 95, 162
Abšalom 13, 147, 161, 212, 216
Ada 78
Adam 41, 64, 71—78, 80, 84, 228, 233, 259, 295, 296
Adonaj (za Jahvu) 50
Adonija 212, 217
Adoram 228
Afrodita 92, 163
Agag, kralj Amalečana 207
Ahab, kralj Izraela 57, 68, 183, 184
Ahasver (Kserkso), kralj Perzije 243, 244, 245
Ahazja, kralj Jude 188, 225
Ahija 221, 223, 224
Ahimelek 58
Ahioama 211
Ahitofel 212
Akan ben Zerah 57
Akiš, knez Filistejaca 211
Akrizije 100, 106
Alah 231
Aleksandar Veliki, makedonski 17, 204, 240, 248, 249, 250, 257, 289
Alfej 260
Alijan Baal 52, 60, 63, 109, 116, 153 154
Amasa 212, 215, 216
Amasja 229
Ambrozije 299
Amenofis III, faraon 87
Amenofis IV Ehnaton, faraon 44
Amfiktion 106, 107
Amfiktionija 106
Amitaj 202
Amnon 212
Amon (Amun) 44
Amos (prorok) 16, 22, 57, 116, 162, 238, 281
Amos (otac Izaije) 192, 283
Ananija 277
Atanazije 298
Anat 59, 60, 116
Andrija 260, 274
Andromeda 52
Antioh III Veliki, kralj Sirije 18, 248, 249
Antioh IV Epifan, kralj Sirije 18, 248, 249
Antum 7
Anu 7, 63, 84
Anunaki 155
Apofi, zmija 124
Apolon 29, 124, 138, 185, 255
Apsu 38, 39
Aquila (Akvila) 19,
Aram 87, 188, 241
Arije 298
Aristotel 33
Aron 59, 119, 120, 121—129, 134, 136, 139, 140, 162, 254, 271
Arpakšad 87,
Artaksersko I Longimanus, kralj Perzije 17
Artemida 174
Asenata 114, 115
Asklepije 265
Ašera 153, 169, 170, 183
Ašer 102, 107, 116, 117,
Aštarta 52, 154, 220
Ašur (bog) 70
Ašur (sin Šemov) 87
Atanazije 298
Atena 53, 76, 115
Atis 265
Aton 44,
August, rimski car 18, 259
Augustin Aurelije 253
Azarja 249
Azarja v. Uzija
Azazel 251, 254, 255
Ana (majka Samuelova) 181
Ana (proročica) 259, 269
Baal 153, 154, 169, 170, 172, 183, 184, 206, 225, 226, 281
Baal — u Babilonu 249
— Zebul (Zebub) 188, 255, 256
— Sidon 183
Baba 7
Balak 123, 141, 142
Baltazar (Daniel) 247
Barak 165, 166, 168,
Barnaba 33,
Bartolomej 260,
Baruh 194
Basemata 101
Bat-Šeba 58, 211, 215
Beeri (Ezavov tast) 101
Beeri (otac Hošee) 201
Beethoven, Ludvigg van 303
Behemot 242
Belija 252
Belzebul (Belzebub) 251, 255
Belšazar, kralj Babilona 247, 248, 249
Ben-Hadad, kralj Sirije 57, 187
Benjamin 105, 107, 111, 112, 114, 115, 117, 277
Ben-Oni 105
Betel 97, 101
Bildad 240
Bileam iz Petore 123, 125, 141—143
Bilha 104, 106, 107, 162
Boaz 178
Buzi 196, 282.
Calvin, Jean 301
Cezar, Gaj Julije 18
Dagon 157
Damkina 7
Dan 107, 116, 117, 150, 162
Danaja 100,
Danijel 67, 200, 239, 240, 246—250, 251, 284, 285, 294
Darije I kralj Perzije 17, 230, 247, 288
David 12—14, 28, 55, 57, 58, 67, 68, 77, 86, 104, 147, 158, 159, 160, 161, 163, 174, 178, 179, 182, 190, 193, 198, 207, 208, 210—217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 238, 251, 252, 253, 259, 261, 264, 266, 267, 269, 281, 282, 283, 284
Debora 165—168
Delila (Daiila) 176
Demetra 101
Denkalion 84, 106
Diabolos 252
Dijana 163, 277, 299
Dina 103, 109, 110,
Diona 163
Dioniz 84, 210
Dumuzi, v. Tamuz
Ea 39, 63, 82, 84.
Eana 7
Ebjatar (Abjatar) 215, 218
Edom, v. Ezav-Edom
Efrajim 105, 107, 112, 113, 114

Efron 95
 El (bog u Ugaritu) 60, 61, 63,
 El (bog Izraela) 75, 105,
 Elam 87
 Elhanan sin Jairov 216
 Eleazar ben Abinadab 158, 164
 El Šadaj 27
 Eli 157, 181
 Elifaz 240
 El Hanan ben Jair 216
 Elihu 53, 241
 El Iljon 96.
 Elimelek 178
 Elizabeta 269, 271, 272
 Elizej 157, 161, 168, 184, 186—
 —189, 209, 225, 226
 Elkana 181
 Elohim 20, 23, 27, 29, 32, 37—
 41,
 44, 48, 49, 52, 61, 62, 65, 66,
 67,
 71—75, 76, 80, 83—85, 93, 94,
 95, 100, 104—106, 109, 110,
 115,
 121, 122, 132, 136, 159, 166,
 169,
 177, 181, 205, 206, 207, 209,
 210,
 213, 215, 218, 219, 221, 229,
 231,
 239, 246
 Elon 101
 Emanuel 189, 193
 Eneja 92, 93
 Engels, Friedrich 32, 297
 Enki 7.
 Enkimdu 202
 Enlil 7, 81, 82, 196, 200, 201
 Enoš 80
 Erazmo Rotterdamski 31
 Eskulap 125
 Estera 239, 243—246
 Eteoklo 65
 Euribija 131
 Euridika 131
 Eurinoma 131
 Europa 201
 Eva 64, 71—78, 80, 84, 295
 Ezav 97—102, 103, 104, 105,
 106,
 108, 116
 Ezav-Edom 99, 104
 Ezekiel 26, 53, 69, 70, 116,
 196—
 —201, 202, 231, 235, 236,
 240,
 241, 248, 284, 285, 287, 288,
 292
 293
 Ezekija, kralj Jude 138, 191,
 226,
 227, 228, 229, 235, 238
 Ezra 17, 26, 137, 165, 228, 230,
 231,
 236
 Festos 277
 Filip 260
 Gabriel 67, 251, 253, 269, 271
 Gad (sin Jakovljevi) 102, 107,
 116,
 117, 134
 Gad (prorok) 68, 214
 Gal 205
 Gideon (Jerubaal) 168—171,
 172,
 174, 205
 Gilead 173
 Goethe, Johann VVolfgang 302
 Gog 282
 Gog i Magog 87, 199, 284, 293
 Golijat 213, 216
 Gomer 87
 Gudea (kralj Lagaša) 196
 Hadad 219, 221
 Hadad (božanstvo) 51, 69, 70
 Hadasa (Estera) 246
 Hagaj 17, 165, 236
 Hagara 91, 93, 94, 96
 Ham 83, 86, 87, 88,
 Haman 243—244
 Hamurabii kralj Babilona 95, 147
 Hananija 194
 Hava, v. Eva
 Hazael 184, 187
 Heber 166, 167,
 Hegel, Georg VVilhelm Friedrich
 302
 Helen 107
 Helena 8, 107,
 Helij 200
 Henok 78, 186
 Hera 124, 138, 179
 Heraklo 30, 65, 104, 177, 178,
 192,
 201, 266
 Herder Johann Gottfried 32,
 33,
 301, 302
 Hermes 33
 Herod Veliki (židovski kralj) 18,
 19,
 230, 235, 237, 260, 269, 271,
 272
 Herodijada 272
 Hestija 210
 Heziod 100, 302
 Hilikija 153, 193
 Heziod 100, 302
 Hilikija 153, 193
 Hipa 233
 Hirkan, v. Ivan Hirkan I,
 Hobab 119, 133
 Hofni 181
 Homer 5, 199, 201, 302
 Hor 52, 270
 Hošea (prorok) 60, 201, 202
 Hošea (sin Nunov) 164, 165
 Hulda 153.
 Human 245
 Hur 134
 Ifigenija 174
 Ifiklo 65, 104
 Igi 155
 Ilija 161, 183, 184, 185, 186,
 187,
 188, 189, 209, 225, 261, 272,
 273,
 274
 Inana 6, 7
 Inana-Ištar 202
 I rad 78
 Isus Krist 19, 25, 26, 27, 30, 33,
 41,
 63, 67, 68, 77, 121, 125, 186,
 193,
 200, 217, 230, 233, 251—253,
 255,
 256, 259—278, 286, 287, 288,
 289,
 290, 292, 297—301
 Išbaal 211
 I star 7, 39, 69, 70, 84, 89, 154,
 155,
 200, 245, 257
 Itpn 59
 Ivana 261
 Ivan (Evandelist) 193, 200,
 251,
 252, 253, 263, 264, 267, 272,
 273,
 275, 278, 287,
 Ivan (viđenja) 232, 290—296
 Ivan (Kristitelj) 125, 186, 260,
 271—
 —274, 286
 Ivan Hirkan I 18
 Ivan Zebedejev 160, 161, 274
 Izaija 22, 26, 50, 52, 55, 68,
 69,
 189—193, 227, 231, 238, 254,
 256,
 283, 284, 285, 286, 288
 Izak 62, 92, 93—97, 97—102,
 104,
 106, 107, 116, 120, 121, 125,
 160,
 268
 Izebela 183, 184, 225
 Izis (Izida) 52, 270, 299
 Izrael, v. Jakov-Izrael
 Jabal 78.
 Jabin, kralj Filstejaca 165—168
 Jaela 165—168
 Jafet 83, 86—88
 Jahve 21—23, 27, 29, 42—44,
 47—
 70, 76, 80—82, 85, 87, 91, 95,
 97,
 98, 99, 100, 102—104, 106, 108,
 109, 112, 113, 117—120, 122—
 —129, 131—142, 145—159,
 161,
 162, 163, 164, 165, 166, 168—
 170,
 172, 173—175, 177, 178, 181—
 —185, 187, 189—199, 200, 201,
 202, 203, 204, 206—214, 215,
 216—228, 229—232, 234—238,
 239—243, 249, 251, 252, 253,
 254,
 255, 265, 266, 268, 281—286,

287—290, 293, 294, 295
 — Elohim (v. također Elohim)
 71—75, 83
 — Sabaot 15, 50, 55, 181, 189, 192, 229, 236, 283
 Jakobel 100
 Jakov (zvan također Izrael) 8, 22, 64, 66, 92, 94, 97—117, 120, 121, 125, 133, 142, 147, 160, 161, 162, 190, 268, 298
 — Izrael 99, 106—108, 111—113, 142
 — Dom Jakovljevi 103, 190, 269
 Jakov, (sin Alfejev, otac Jude, Isusov učenik 260, 261
 Jakov, (brat Isusov) 270
 Jakov, (sin Zebedejev) 260, 274
 Jakovljevi sinovi 121, 125, 167
 Jam 52
 Japet 88
 Javan 87
 Jedidija 220
 Jehu, kralj Izraela 184, 187, 225, 226
 Jekonija 158
 Jeremija 22, 23, 26, 42, 48, 57, 58, 79, 193—196, 200, 202, 233, 235, 236, 243, 274, 283, 285, 287, 288
 Jeroboam, kralj Izraela 15, 59, 152, 161—163, 219, 221—224, 225
 Jeroboam II, kralj Izraela 201, 203, 281
 Jerubal, v. Gideon
 Jerolim 31
 Jetro 118, 119, 121, 122, 125
 Jiftah 173—175, 214
 Jitro, v. Reuei
 Jisakar 102, 107, 116, 117
 Jišaj 178, 190, 212, 213, 222, 283
 Jišmael 91, 93, 94, 95, 96, 101
 Joab 212, 215, 217
 Job 49, 50, 53, 54, 239—243, 248, 251, 256
 Jobab (kralj Edoma) 241
 Joaš (otac Jerubaala) 168
 Joaš (kralj Izraela) 187, 201, 229, 235
 Jojakin, (kralj Jude) 194, 229, 282
 Jona 202, 203, 204
 Jona (otac Petra) 274
 Jonatan 12, 211, 213, 214, 216
 Joram 225
 Josip (sin Jakovljevi) 9, 103, 104—108, 111—117, 122, 150, 160, 164, 259, 260, 268, 269, 299
 Josip (iz Arimateje) 263
 Josip (brat Isusov) 270
 Jošija, kralj Jude 16, 23, 153, 162, 195, 215, 221, 227, 232, 281
 Jošua (Hošea, sin Nunov) 25, 55, 56, 57, 58, 65, 66, 123, 127, 134, 139, 140, 141, 150—152, 157, 160, 161, 163, 164, 165, 185
 Jošua (veliki svećenik) 165, 251, 285
 Jotam (sin Gideonov) 171, 172, 206
 Jotam, (kralj Jude) 172, 290
 Jubal 78
 Juda, (sin Jakova, Isusov učenik) 260
 Judita 101
 Juda Išariotski 251, 260, 262
 Juda brat Isusov 270
 Jupiter 51
 Kajfa 262
 Kajin 64, 65, 78—80, 252
 Kaleb (Jefuneov sin) 127, 139, 140, 141, 164
 Kanaan 87, 88, 89
 Kefa, v. Petar
 Kemoš 153, 154, 220
 Kerenyi, Karl 32
 Keturra 92
 Kibela (Cybele) 89, 297, 298
 Kingu 39
 Kir, kralj Perzije 50, 51, 230, 247, 248, 285
 Kiš 206
 Konstantin Veliki, rimski car 6, 297, 298
 Krist, v. Isus Krist
 Kronos 52, 63, 152
 Ksersko (Ahasver) 243—245
 Kuš, v. Etiopija 86, 87
 Laban 97, 101, 102, 103, 105, 106, 229, 235
 Lamek 78, 79, 83
 Lea 102—107, 178
 Lessing, Gotthold Ephraim 28, 302
 Levi 102, 107, 109, 110, 116, 117
 Levijatan 191, 192, 242
 Lot 91, 92, 95, 96
 Lud 87
 Luka 41, 68, 108, 186, 200, 251, 252, 255, 263, 264, 265, 269, 270, 272, 275, 278, 287
 Luther, Martin 31, 300, 301
 Madaj 87
 Mahalata 101
 Magog, v. Gog
 Malahija 17, 185, 238, 253
 Manaše 105, 107, 112, 113, 114
 Manoah 66, 175, 176, 177
 Marduk 39, 52, 63, 70, 84, 200, 201, 245, 257
 Mardukpaladia 227
 Marija (majka Isusova) 177, 200, 259, 268, 269, 270, 272, 295, 299
 Marija (majka Jakovljeva) 263
 Marija Magdalena 261, 263
 Marko 188, 200, 251, 252, 255, 263, 264, 267, 269, 272, 275, 287, 290, 299
 Marx, Karl 303
 Matej 25, 63, 67, 108, 186, 188, 200, 217, 251, 252, 255, 256, 260, 263, 264, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 287, 288, 290, 294
 Mehujael 78
 Meribaal 214
 Melkisedek, (kralj šalema) 96, 97, 233
 Merneptah, faraon 8
 Merodok-Baladan (hebr. Marduk-apla-iddin) 227
 Mešek 87
 Metušael 78
 Mihael 67, 248, 251, 253, 256, 292
 Mi hej 53, 58, 68, 231, 283, 289, 290
 Mikala 210
 Milkom 153, 155, 220
 Mirjam (sestra Mojsijeva) 123, 125, 134
 Mirjam, v. Marija (majka Isusova)
 Misrajim 87
 Mitra (Mithras) 265
 Mojsije 9, 10, 17, 20, 23, 26, 27, 30, 38, 41, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 57,

58, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 73, 74,
 76, 78, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88,
 92, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 103,
 105, 107, 108, 109, 110, 112, 115,
 117—129, 131, 132, 133—141, 142,
 146, 148—151, 152, 154, 157, 158,
 159, 160, 162, 163, 164, 165, 168,
 174, 185, 186, 188, 228, 231, 237,
 241, 249, 254, 261, 284
 Moloh 153, 155, 220
 Mordokaj 243—246
 M't 109
 Muhamed 237
 Muntzer (Miinzer) Thomas 170
 Naama 78
 Naaman 187,
 Nabal 211
 Nabukodonozor, kralj Babilona 9,
 16, 194, 199, 200, 227, 229, 230,
 235, 241, 246, 247, 285
 Nadab, kralj Izraela 223
 Naftali 107, 116, 117
 Nahum 23, 53
 Nahor 91, 97, 241
 Nata (Neith) 115
 Natan 211, 212, 213
 Nebat 221
 Nefretete 44
 Nehemija 17, 102, 137, 228, 230,
 231
 Nehušan 138
 Neko, faraon 154
 Nelej (Neleus) 65
 Nergal 7, 201
 Neron, rimski car
 Nikanor 245
 Nikodem 287
 Nimrod 86, 87
 Ninlil 7, 196
 Nimurta 201
 Noa 41, 54, 61, 80—85, 86—88,
 240, 241, 248, 290
 Noemi 178
 Obed 178, 179
 Obed-Edom 158
 Odisej 28, 51
 Ohola 200
 Oholiba 200
 Omfala 192
 Omri 183
 Ornan, v. Azauna
 Orpa 178
 Oziris 52, 132, 257
 Pan 255
 Pavao 33, 78, 104, 268, 275, 276—
 —279, 287, 289, 300
 Pegar 52
 Pelej
 Pelias 65
 Perzefona 124, 138,
 Perzej 52, 53.
 Perzes 100
 Petar, (šimun Petar, zvan također
 Kefa) 25, 84, 252, 260, 261, 268,
 270, 274—276, 278, 279, 288, 290,
 300
 Pinhas 162, 181
 Pio XII, papa 299
 Pitija 124, 138
 Piton 124, 138
 Platon 115
 Plutarh 115, 183
 Poliniikon 65
 Poncije Pilat 19, 262
 Posejdon 29, 131, 174, 200
 PoUfar 113
 Poti-Fera 114
 Proit 100
 Prometej 88
 Put 87.
 Ra 124. 132
 Rafael 67
 Rahaba 55,
 Rahela 102—107, 111, 112, 162, 178
 Ramzes II, faraon 6, 10, 124, 132,
 Rebeka 97—102, 168
 Rem 65
 Reguel (Jitro, tast Mojsijev) 17,
 119, 120, 125,
 Rezovi iz Sobe, kralj Damaska 219,
 221
 Rilke, Rainer Maria 224
 Roboam, kralj Jude 15, 163, 221—
 223, 229, 235
 Romul 65
 Ruah (duh, Duh Elohimov) 68, 69,
 Ruben 102, 107, 112—117, 134
 Ruta 178, 179
 Sabacije 265
 Sadok 212
 Saloma (iz Isusovoga kruga) 263
 Saloma (kći Herodijade) 272
 Salomon 14—16, 26, 45, 54, 55, 59,
 76, 86, 158, 159, 163, 196, 205, 208,
 211, 212, 214, 215, 216, 217—221,
 222, 229, 231, 232, 234, 235,
 237, 242, 243, 252,
 Salmuna 170
 Samson 66, 162, 174, 175—178
 Samuel 10, 12, 13, 14, 23, 25, 26,
 27, 48, 56, 62, 68, 158, 159, 161,
 162, 177, 179, 181, 182, 183, 206—
 210, 212, 213, 214, 215, 220, 252,
 253, 272, 301
 Sanherib 191, 226, 235
 Sara 48, 62, 91—95, 97
 Sargon, kralj Akada 7
 Sargon II, kralj Ašura 16
 Sarvija 252,
 Satan (sotona, Satanas) 49, 239, 241,
 242, 251—253, 256, 260, 275, 292
 Savao, v. Pavao
 Schiller, Friedrich 303
 Schvveitzer, Albert 263
 Sefanija 281, 282, 283, 284
 Selena 84, 107
 Seleuk (kralj Sirije)
 Semela 210
 Set (egipatski bog) 210, 270
 Seti I, faraon 6
 Sidkija 229
 Sionhon, kralj Hešbona 123
 Sila 78
 Sin 7, 155, 177, 196
 Sipora 63, 64, 141
 Sisak (Šešonk), faraon 229, 235
 Sisera 165, 168
 Skila i Haribda 28
 Sofar 240
 Suzana (iz Knjige Daniela) 249
 Suzana (iz Isusovoga kruga) 261
 Šafan 153
 Šafat 186
 Šamaš (Špš, Samš) 7, 45, 109,
 155, 177
 Šaul, kralj Izraela 8, 12, 13, 58,
 161, 182, 183, 206—210, 211, 212,
 213, 214, 215, 216, 224
 Šear Ješub (Ostatak će se vratiti) 189
 Šedim 254, 255
 Šedu 255
 Šem 43, 86—89, 241
 Šekem 15, 109, 110, 111, 162, 205,
 206
 Šemaja 222
 Šet (Adamov sin) 41, 80
 Šimej iz Baruhima 218
 Šimun (starac koji je dočekao Isusa) 259, 269
 Šimun, (sin Jakova) 102, 107, 109,
 110, 111, 112, 114, 116, 117
 Šimun, (brat Isusov) 270
 Šimun, (veliki svećenik) 18
 Šimun, v. Petar
 Šimun ben Koseba 19
 Šišak 235
 Tamara 212

Tamuz 154, 155, 196, 202
Temida 84
Teodozije, rimski car 6, 298, 299
Terah 91
Tešub 51
Tezej 183
Tiamat 38, 39, 53
Tiglatpileser 13, 86
Tiras 87
Tiresija 143,
Tit, rimski car 19
Toma 260
Tu bal 87
Tubal-Kajin 78
Tukultininurta I, kralj Ašura 10
Tutmozis, faraon 124
Uria 58, 211, 212

Uriel 253
Urija 194
Urukagina, kralj Lagaša 7
Uzija (Azazja), kralj Jude 68,
189,
249, 283
Uza 159.
Utnapištim 82, 84
Utu 7
Vašti, Kserksova žena 243,
244,
245
Vašti, elamska boginja 245
Venera 7
Vergilije 265
Vespazijan, rimski car 19
Zaharija 16, 231, 236, 251, 271,

282,
283, 284
Zaratuštra 249, 253
Zebah 170
Zebedej 260, 274
Zebul 205
Zebul (ugaritski mitovi) 188
Zebulum 103, 107, 116, 117
Zerubabel 235, 236, 284
Zeus 33, 51, 63, 84, 131, 163,
177,
201, 255
— dodonski 163
— olimpijski 249
Zilpa 102, 104, 106

Kazalo geografskih i plemenskih imena

- Abel Bet-Maaka 212
Abel-Mehala 186
Abu Simbel 10
Adelia Capitolina 19
Afek 157.
Ahet Aton, v. Amazna
Aj 56
Ajalon 56.
Akad 6, 7, 86
Aleksandrija 17
Amalek, Amalećani 57, 134, 140, 164, 207, 211
Amarna (Ahet Aton) 44, 80, 231
Amon, Amonci 12, 92, 123, 141,"
173, 198, 207, 220
Amorejci 181
Anamijci 86
Anatot 193, 195, 218, 285
Antiohija 277
Aram (Sirija), Aramejci (Sirijci) 6, 9, 18, 47, 76, 87, 97, 101, 155, 187, 188, 225, 241, 248, 249, 274
Argos 100, 106
Ašdod 157
Ašer 10, 150, 168,
Ašur, Asirija 6, 7, 8, 9, 10, 13, 16 60, 70, 87, 174, 191, 203, 226, 229, 245
Atika 8
Atena 277
Atlantida 84
Aulida 174
Babilon, Babilonci 6, 7, 8, 9, 16, 17, 29, 38, 39, 41, 51, 55, 63 69, 74, 86, 87, 91, 154, 158, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 203, 204, 227, 229, 232, 235, 242, 245, 246, 247, 248, 249, 292
Babilon-Ašur-Medija 245
Bahurim 218
Bazel 31,
Beer Šeba 62, 93, 94, 98, 99
Benjamin 10, 12, 150, 206, 208, 277
Betel 15, 60, 67, 91, 104, 105, 106, 108, 153, 161—162, 165, 181, 222, 223, 225
Betlehem 178, 212, 213, 216, 259, 260, 267, 269
Betlehem-Efrato 290
Betsaida 274
Bet Semeš 158,
Bezer 159, 160
Buto 124, 138
Carigrad 298
Cezareja 19, 274
Cilicija 276
Cipar 12, 21
Damask 13, 14, 96, 187, 189, 221, 276, 277, 278
Dan (grad) 15, 60, 96, 161, 162, 222, 223, 225
Dan (pleme) 10, 66, 150, 162, 175
Delfi 11, 124, 138, 238
Dodona 163
Ebal 150, 151
Eden 64, 71—74, 288
Edom, Edomci 13, 14, 99, 135, 166, 187, 198, 219, 221, 241
Egipat, Egipćani 6, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 25, 40, 44, 45, 47, 52, 55, 59, 60, 62, 87, 91, 93, 94, 96, 103, 105, 107, 111—122, 124, 125, 126, 131—133, 134, 135, 137, 138, 139, 147, 148, 152, 154, 184, 192, 194, 198, 202, 203, 210, 218, 219, 222, 223, 226, 229, 238, 242, 249, 260, 269, 295
el Quds (Jeruzalem) 231
Elam, Elamci 7, 8, 87, 245
Enakovci (Anakovci) 139
En Dor 208, 210
Efez 277, 299
Efrajim (gora) 164, 165, 181, 202
Efrajim (pleme) 107, 112, 164, 173, 221
Efrat 105
Eridu 7
Eškol 139,
Etam 126
Etiopia 87,
Eufrat 6, 30, 74, 149, 192, 193, 218, 292
Evropa 277
Fenicija, Fenićani 18, 21, 51, 61, 62, 64, 76, 155, 203, 236
Filisteja, Filistejci 12, 14, 86, 88, 93, 94, 98, 99, 122, 157, 158, 165, 175—177, 181, 188, 198, 207, 208,
Frat, v. Eufrat
Gad 10, 116, 134, 150, 157
Galileja 19, 260, 263, 264, 274
Garizim 17, 150, 151, 171
Gat 158, 211, 213, 216
Gat Hefer 203
Gaza 86, 176
Gerar. 48, 93, 94, 98, 99,
Genezaret 274, 300
Getsemani 233, 262
Gibeon 206, 207
Gezer 219
Gibeon 56, 218
Gihon (gora) 212
Gihon (rijeka) 74,
Gilboa 207
Gilead 173, 174, 183, 225
Gilgal 12, 157, 161, 162, 181, 184,
Gob 216
207
Golan 159, 160
Golgota 233, 263
Gomora 91, 92, 96
Gošen 103, 112, 114
Grčka, Grci 11, 54, 61, 63, 106, 107, 138, 163, 183, 184, 199, 232, 238
Haran 95, 102, 103, 106
Hebreji 39, 52, 63, 121, 124, 125, 132, 203
Hebron 10, 13, 91, 95, 99, 101, 104, 107, 108, 112, 139, 160, 211
Heleni, v. Grci 8, 52
Hetiti 10, 47, 58, 95, 101, 147, 211
Hinom 153, 155
Hiksi 9, 16, 47
Hor 128, 136
Horeb 51, 52, 53, 122, 134, 135, 148—150, 184, 185
Huri-Mitani (gora) 9
Ind 74
Iran 152
Isin 7
Izrael — (narod) 6—18, 21, 22, 26, 27, 29, 53, 54, 55, 59, 61, 80, 88, 92, 97, 100, 105, 107, 110, 118—121, 122, 125—127, 133—152, 154, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 171, 174, 179, 181, 183, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 197, 198, 200, 202, 204, 250—228, 229, 236, 248, 251, 254, 281—286, 288, 290, 291, — (narod Božji) 108, 168, 197,

201, 236, 288
 — (Sjeverna država, v. također Josip, dom Josipov) 12—18, 20, 57, 60, 68, 108, 116, 151, 152, 154, 155, 162, 163, 183, 184, 187, 193, 198, 202, 204, 211, 215, 217, 221—227, 235, 283, 285
 Jabeš 207
 Jabok 108,
 Jafa 19, 203
 Jebusejci 211, 214
 Jerahmeel 10
 Jerihon 55, 56, 66, 123, 128, 134, 135, 136, 137, 157, 161, 184, 187
 Jeruzalem 9—24, 42, 43, 48, 50, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 68, 69, 70, 75, 82, 85, 86, 89, 92, 97, 102, 107, 153—155, 108, 117, 129, 138, 148, 149, 150, 151, 152, 153—155, 158, 160, 162, 163, 182, 191, 192, 193—195, 196—198, 199, 200, 201, 205, 211, 213, 214, 216, 217, 220, 221—223, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 47, 249, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 269, 270, 273, 275, 276, 277, 282, 284, 285, 290, 292, 295
 Jisakar 10, 150
 Jišmaelićani 111
 Jizreel 211, 225
 Jordan 10, 13, 52, 95, 103, 104, 120, 134, 135, 150, 157, 159, 160, 161, 183, 184, 186, 187, 241
 Josip 10, 116, 117, 118, 124, 164, 198, 201
 — dom Josipov (za narod Izrael ili Sjevernu državu Izrael) 116, 118
 — dom Josipov (za Efrajima) 10,
 Juda — (pleme Manašee) 6, 10, 28, 78, 117, 139, 150, 167, 170, 197, 211, 214, 215
 — (Južna država) 6, 13—23, 41, 42, 45, 48, 51, 51, 57, 59, 77, 78, 85, 104, 108, 150, 153, 154, 155, 162, 163, 172, 187, 188, 191, 193, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 212, 265, 281, 282, 283
 Kadeš 123, 124, 125, 138, 139, 215, 216, 221—231, 237, 246, 248,
 Kalcedon 299
 Kaldejci 239
 Kalebovci 10, 78, 124, 139, 160
 Kanaan, Kanaanci 8—14, 21, 29, 44, 47, 53, 59, 61, 75, 76, 80, 86—89, 91, 93, 94—96, 103, 105, 106, 111, 112, 114, 131—133, 140, 142, 153, 159, 162—174, 206, 209,
 Karmel 183, 18, 26, 255
 Kasiti 7, 47
 Kasluhijci 86,
 Kebar 196
 Kedeš 160, 165
 Kedumin, v. Kišon
 Keila 213
 Kenijci 10, 65, 79, 124, 166, 167
 Kerit 183
 Kibrot-Hataava 120
 Kirjat Jearim 158
 Kiš 79
 Kišon 166, 184,
 Korahovci 127, 134, 136,
 Korint 277
 Kreta, Krećani 12, 14, 64, 76, 86, 88
 Kumran (Qumran) 31, 273, 274
 Lagaš 7, 196
 Laiš, v. Dan
 Larsa 7
 Lesa 86
 Lenjingrad 31
 Leviti 10, 121, 124, 127, 128, 136, 136, 150
 Libanon 6, 219, 234
 Ludijci 86
 Luz 104, 106, 161
 Makir-Manaše 10, 134, 168
 Makpela 95, 1034, 107, 112
 Magog 87
 Mamra 65, 91, 95, 101, 103, 107, 112
 Maon 211, 213
 Mara 134,
 Masa 134
 Maslinska gora 262
 Medija, Medijci 113, 244, 245, 247
 Memfis 44
 Meriba, v. Masa
 Meror 166
 Mezopotamija 7, 8, 13, 60, 87, 96, 97, 101, 152
 Midjanci 11, 113, 117, 119, 121, 122, 128, 133, 137, 168, 169, 170, 192
 Megido 166
 Mikena 77
 Mispa 173, 174, 181, 188, 207
 Moab, Moabićani 13, 62, 92, 128, 136, 141, 142, 173, 174, 178, 179, 187
 Morija 62
 Mrtvo more 273
 Nabatejci 93
 Nablus 18
 Naftali 10, 150, 165, 166, 168
 Nazaret 19, 30, 63, 186, 259, 260, 261, 264, 267, 268, 269, 290
 Nebo 120, 128, 137
 Ni kej a 298
 Nil 6, 13, 30, 74, 87, 113, 118, 121, 131, 132, 149, 155, 192
 Niniva 86, 87, 202, 203, 204
 Nob 58, 64,
 Ofra 168, 169, 171
 Olimp 201, 232, 266
 Otnielci 10
 Palestina 6, 8, 18, 19, 20, 47, 108, 115, 120, 120, 155, 172, 204, 264
 Paran 127, 136, 139, 164
 Patmos 290
 Perzija, Perzijanci 8, 16, 17, 41, 55, 70, 87, 100, 137, 229, 231, 235, 243—245, 247
 Pisga 123
 Pišon 74
 Rama 105, 165, 181, 182, 213, 216, 295
 Ramot 159, 160, 225
 Ramzes 131
 Refidim 134
 Rim (država) 18, 19, 29, 92, 93, 230, 232, 235, 238, 257, 265, 295, 297
 Rim (grad) 238, 275, 287, 295, 300
 Ruben 10, 134, 150
 Saba 219
 Sabejci 239
 Sais 115
 Samarija 17, 153, 183, 187, 189, 200, 225
 Samarijanci 17, 18, 21, 151, 164,
 Sarepta, v. Sarfata

Sarfata 183
Seir 166
Sidon 15, 21, 86, 183, 198,
236,
237, 298
Siklag 211
Sin 127, 136
Sinaj 51, 59, 119, 124, 126,
127,
133, 136, 137, 138, 145—148
Sion 211, 229, 231, 233, 236,
283
Sirija, v. Ašur 6, 9
133, 136, 137, 138, 145—
148,
Soba 13, 219
Sodoma 65, 66, 86, 91, 92, 96
Šora 66, 175
Strassburg 301
Sudan 6
Suf 206, 210
Sukot 103, 131, 133
Sumer 6, 82, 196, 202

Suza 243—244
Šalem 96, 97
Šekem 15, 91, 103, 104, 105,
106,
108, 109, 110, 112, 117, 151,
152,
160, 161, 162, 163, 165, 169,
171,
174, 205, 222, 223
Šekem-Ram 181
Silo 157, 158, 164, 181, 182,
221,
223, 224
Šimun 10, 150
šinear 85
Tabor (gora) 166
Tabor (hrast) 206
Tanis, v. Ramzes 13,
Taršiš 203
Tarz 276
Teba 8, 13, 17, 40, 44,
Tebes 205
Tekoa 281

Tel Abib 197
Tigris (Hidekel) 6, 30, 74
Timnat 175
Timnat Serah 164
Tir 15, 21, 177, 201, 218, 219,
234,
235, 236, 237
Tišba 183
Tob 173
Troja 29, 93, 201
Ugarit (Res Šamra) 21, 52, 59,
60,
61, 63, 109, 116, 154, 188
Ur 7, 91, 93
Uruk 7, 87
Us 239, 241
Zebulun 10, 116, 150, 166, 168
Židovi 16—19, 31, 85, 89, 94,
110,
125, 194, 230—238, 241, 243—
246, 260, 261, 264, 270, 277,
278,
287, 290, 297

Sadržaj

Uvod	7
Izvori i njihovo tumačenje	22
1. Izvještaji o stvaranju svijeta	22
1.1 Svećenički izvještaj o stvaranju	22
1.2 Proročki izvještaj	24
1.3 Liturgijski tekstovi	25
2. O Bogu	27
2.1 Bog i bogovi	27
2.2 Bog vremena	29
2.3 Bog rata	31
2.4 Bog bik	34
2.5 Bog plodnosti	34
2.6 Glasnici Jahve i Elohima	37
3. O ljudima	40
3.1 Stvaranje čovjeka	40
3.2 Počeci ljudske kulture	44
3.3 Porijeklo kulta bogova	45
3.4 Jahvina osveta čovječanstvu	46
3.5 Raskol među ljudima	48
4. Postanak Božjega naroda	51
4.1 Priče o Abrahamu	51
4.2 Priče o Izaku	54
4.3 Priče o Jakovu	57
4.4 Priče o Josipu	62
4.5 Priče o Mojsiju	66
5. Osvajanje Kanaana	73
5.1 Morsko čudo	73
5.2 Lutanje pustinjom	74
5.3 Čudo sa zmijama u Kadešu	77
5.4 Priče o izviđanju	77
5.5 Bileamova magarica	79
6. Božansko zakonodavstvo	81
6.1 Na Sinaju	81
6.2 Na Horebu	82
6.3 Na Ebalu	84
6.4 Kod Šekema	85
6.5 Kod Jeruzalema	85
7. Velika svetišta i junaci ranoga doba	88
7.1 Kovčeg	88
7.2 Gradovi utočišta	89
7.4 Jošua	92
7.5 Debora	93
7.6 Gideon	94
7.7 Jotam	96
7.8 Jiftah	97
VII 9. Samson	98
7.10 Ruta	100
8. Čuda i djela proroka	102

8.1 Samuel.....	102
8.2 Ilija	103
8.3 Elizej	105
8.4 Izaija	106
8.5 Jeremija	109
8.6 Ezekiel	111
8.7 Hošea	114
8.8 Jona	114
9. Legende o kraljevima.....	116
9.1 Abimelek	116
9.2 Šaul.....	116
9.3 David.....	119
9.4. Salomon.....	123
9.5 Jeroboam i Roboam.....	125
9.6 Jehu	127
9.7 Ezekija	127
10. Jeruzalem, grad i Hram.....	130
10.1 Grad.....	130
10.2 Hram	132
11. Čudnovati doživljaji i djela Joba, Estere i Daniela	136
11.1 Job	136
11.2. Estera.....	138
11.3 Daniel.....	139
12. Đavao: Satan, Azazel, Belzebul.....	143
12.1 Satan	143
12.2 Azazel	144
12.3 Belzebul, demoni i Zmaj	145
13. Mit o Otkupljenju	147
13.1 Isus iz Nazareta	147
13.2 Marija, majka Isusova.....	152
13.3 Jakov, brat Isusov	153
13.4 Ivan Krstitelj	153
13.5 Petar	155
13.6 Pavao.....	156
14. Novi svijet	159
14.1 Novo doba.....	159
14.2 Novi čovjek.....	161
14.3 Nova zemlja	164
15. O daljnjem razvoju biblijske mitologije.....	168
Dodatak	172
Objašnjenje važnih pojmova	173
Literatura	187
Tekstualna izdanja	187
Leksici i priručnici.....	187
Pojedinačni prikazi i istraživanja.....	187
Kazalo imena	188
Kazalo geografskih i plemenskih imena	193
Sadržaj.....	196